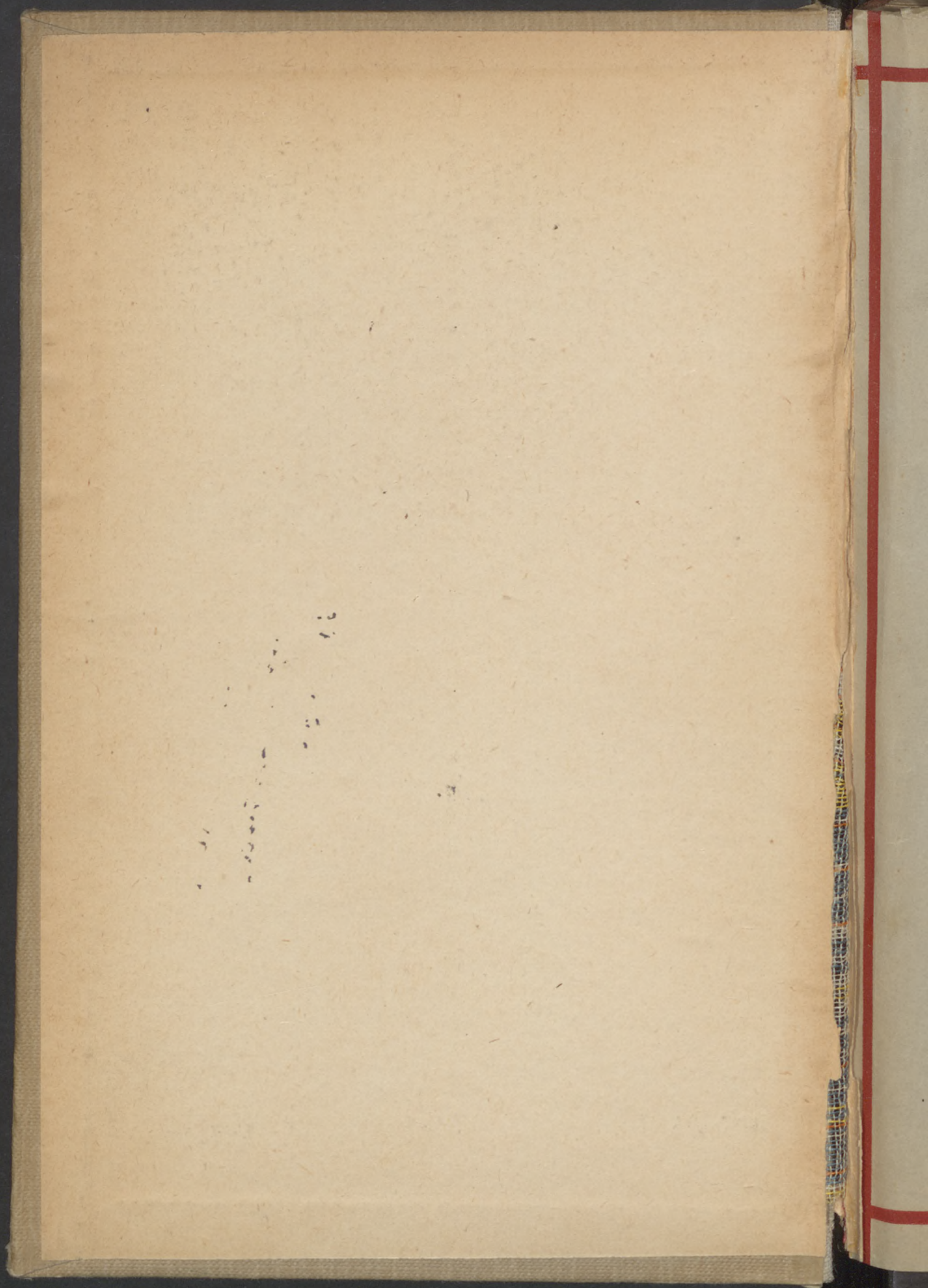

MAGYAR ORSZÁG TÖRTÉNETE

~~644~~

47
BALLA ANTAL

MAGYAR- ORSZÁG TÖRTÉNETE

MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁS

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET RT.

A kiváló történettudós és ismert, kitűnő közíró szerencsés összefogásából született meg ez a színes és eleven tollal megírt, mindig hiteles és sok új adatot feltáró, pompás könyv.

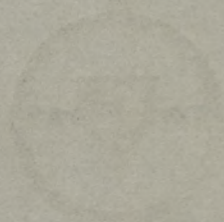
Balla Antal ebben a munkájában Hazánk történetét a második világháború kitöréséig mondja el. A legújabb kutatás eredményeit dolgozta fel a tudós író ebben a mai forrongó, történelmet formáló időben különösen aktuális művében.

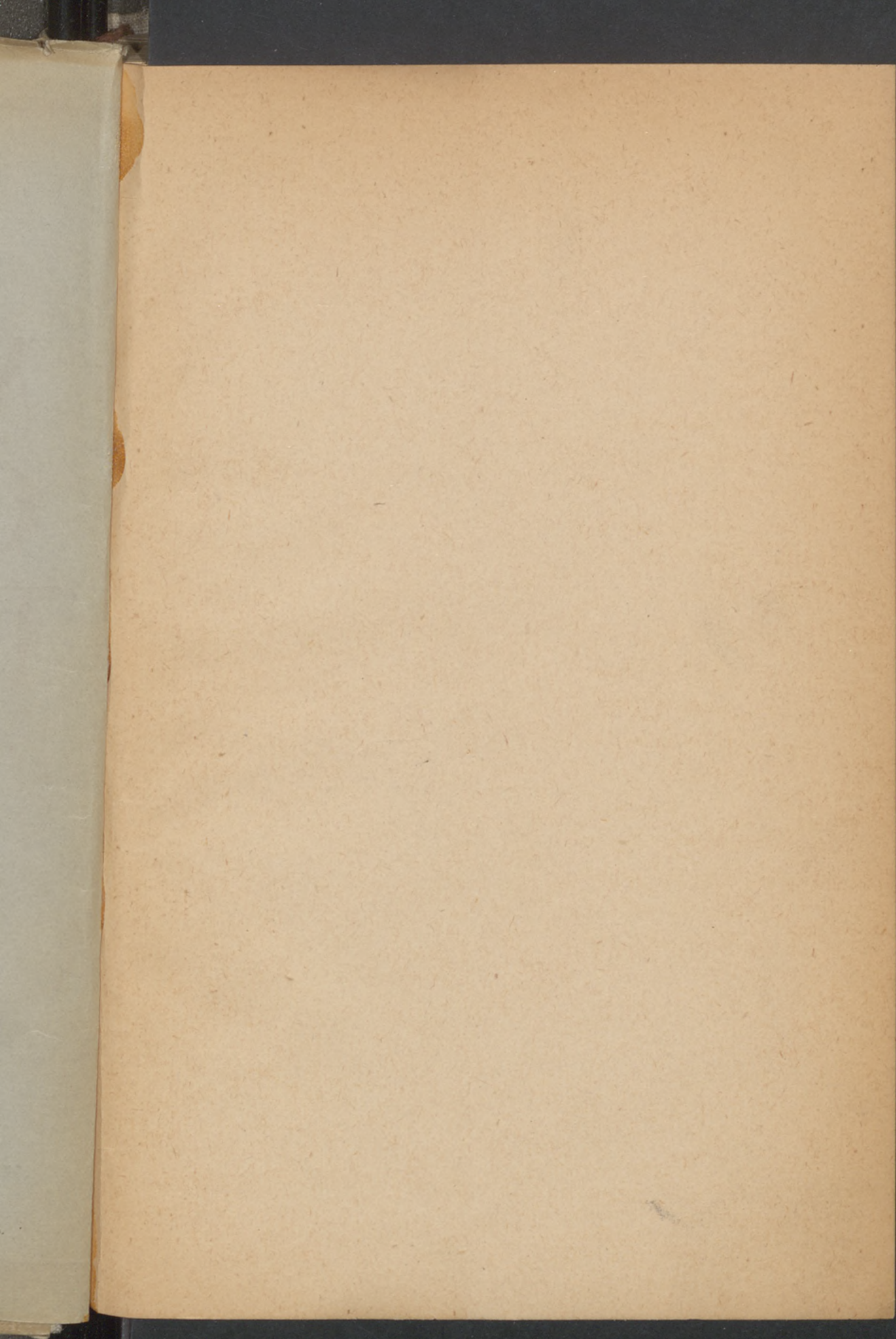
WATKINS

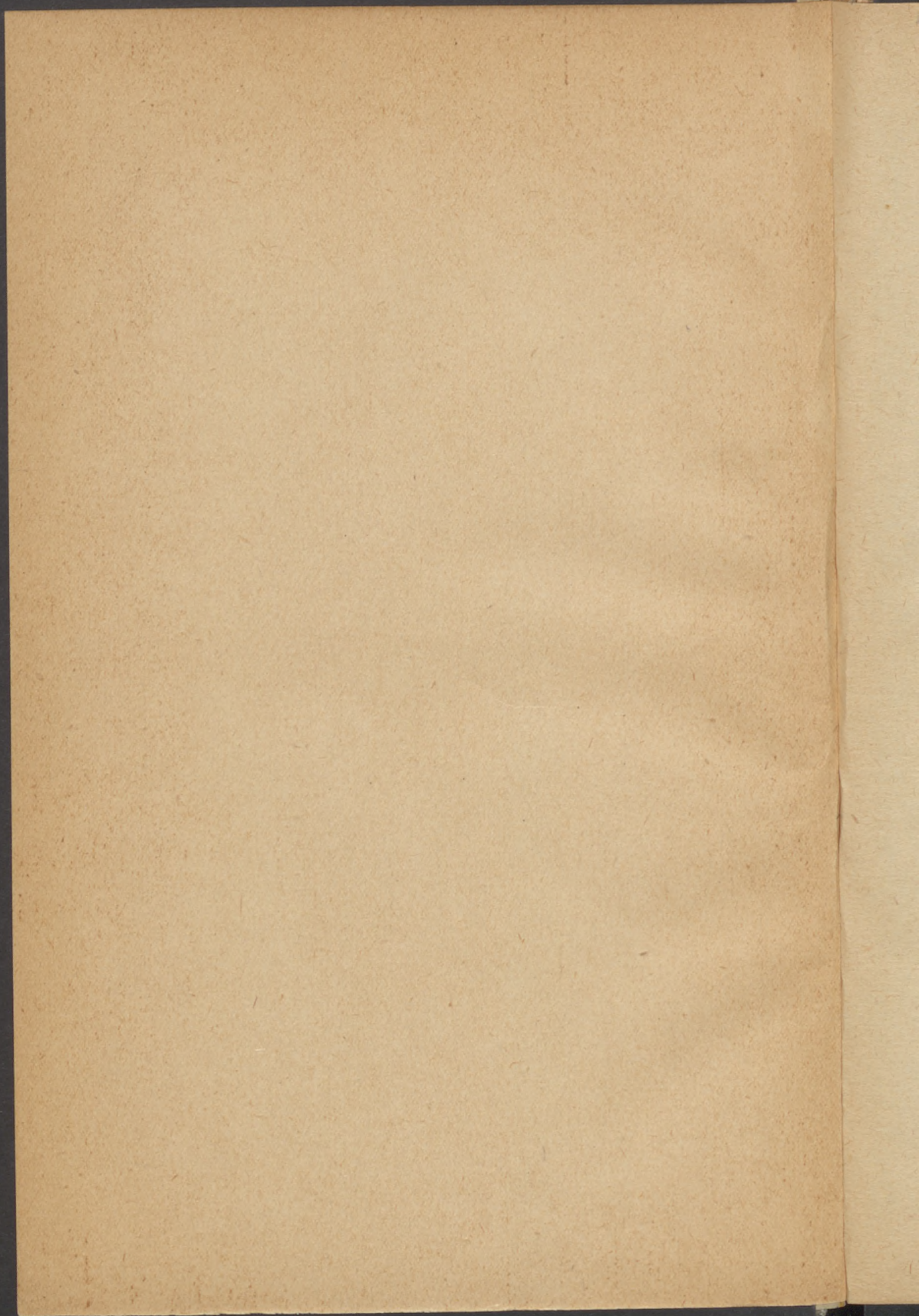
WATKINS

WATKINS

WATKINS

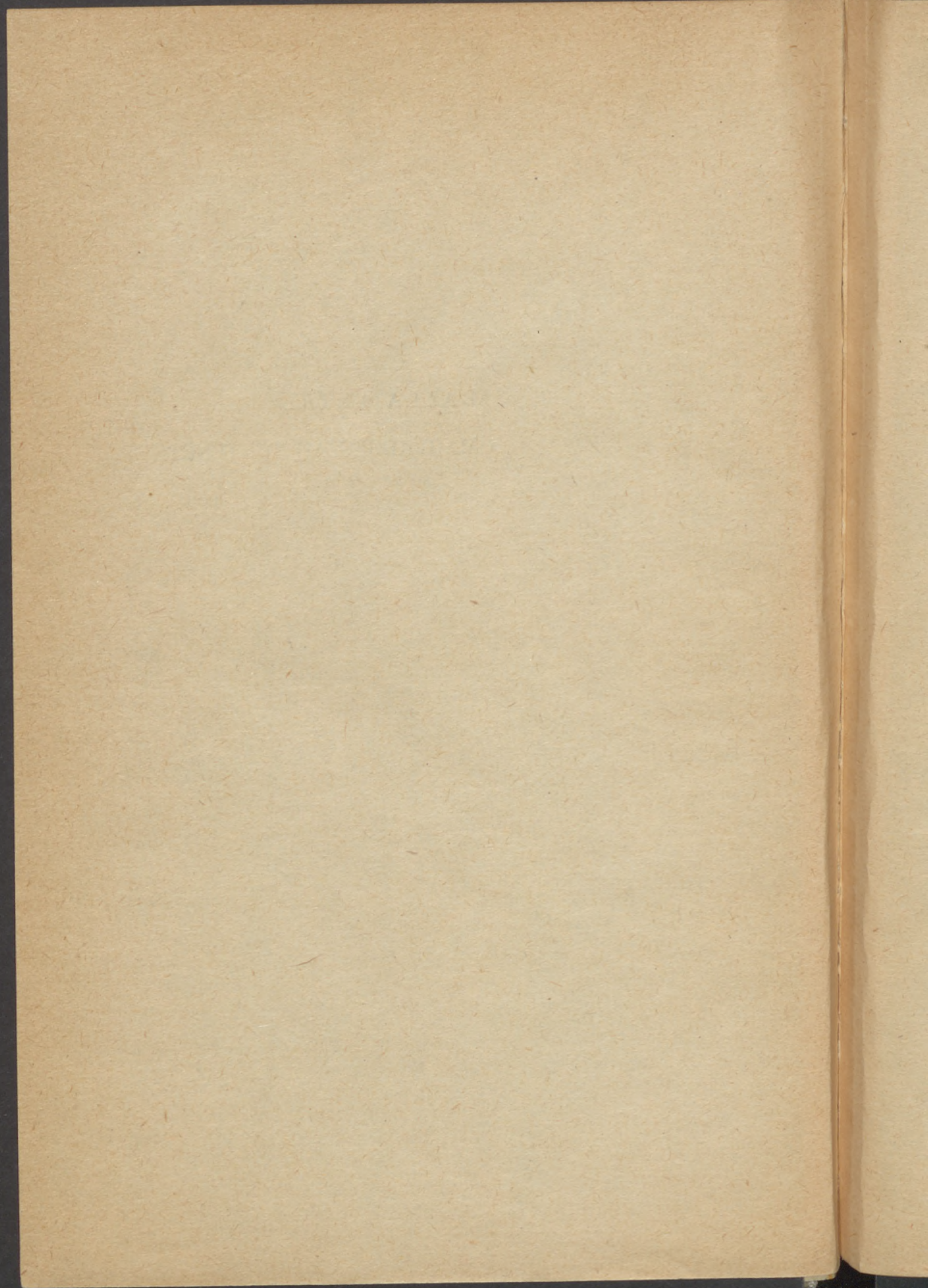

BALLA ANTAL

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

BALLA ANTAL

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNETE

NYOLC TÉRKÉPPEL

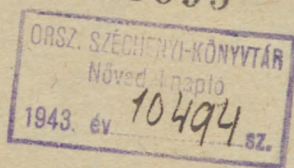
MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁS

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT.
BUDAPEST

A térképeket Horváth Endre ny. ezredes rajzolta.

A védőboríték Szathmáry István munkája.

FENNTARTUNK MINDEN JOGOT

Felelős kiadó : Hampó József igazgató.

99.098. — Hornyánszky Viktor nyomdai műintézet, Budapest.
Felelős vezető : Bocskói Ede.

ELŐSZÓ.

Van-e értelme annak, hogy ez a könyv megíródott és szerzője a magyar történeti kézikönyvek számát eggyel szaporította? — kérdezheti az olvasó. Ezért talán nem lesz felesleges, ha ennek a kis munkának célját, irányát, szempontjait néhány szóval vázolom.

Főcélom ezzel a szerény dolgozattal az volt, hogy kiemeljem az adatok sokaságából ezeréves történetünknek azokat a tényeit, melyek a nemzeti hivatástudat ébrentartására alkalmasak, és egységes, tárgyilagos képet adjak hazánk viszontagságteljes multjáról. Nem tartozom egyik régebbi történelmi irányhoz sem: sem a liberális, sem a racionalista irányhoz. De nem utasítottam el a multszázadi történetírás értékes megállapításait és alkalmaztam az új szellemtörténeti iskola bizonyos szempontjait is. Hangsúlyozom, hogy a tárgyilagos kritika mellett azzal a tisztelettel és óvatossággal nyúltam a mult eseményeihez és szereplőihöz, amit megérdemel az olyan sokat szenvedett nemzet, mint a magyar.

Ez a könyv a magyar nemzet tetteit tartalmazza, amelyeket királyaival, vezéreivel, államférfiaival együtt hajtott végre; szószoros értelemben politikai történet. Sokan talán hibáztatni fogják, hogy az írókat, költőket, tudósokat, művészeket teljesen kizártam, de azt akartam bemutatni, hogyan nyilvánulnak meg a nemzetet tíz évszázadon át fenntartó fizikai és erkölcsi erők, hogyan működtek a férfias erények, a bátorság, a hősiesség, az elszántság a válságos pillanatokban. Megpróbáltam ok- és okozati kapcsolatban feltárni az eseményeket. Azt hiszem, hogy az olvasó, ha átélte velem a letűnt századokat s bejárta a sziklaormokat és a mély szakadékokat, ugyanazt a tanulságot vonja le, amit én: azt, hogy a történet tényei determináltak, és semmi sem történetetett másképpen, mint ahogyan történt.

Történetünk utolsó korszakát, a XIX. és XX. századot részletesebben tárgyaltam; a könyv abban a mértékben tágul, amint

közeledünk a jelenhez. Ez tudatosan történt; abból a felfogásból kiindulva, hogy azok az események a legfontosabbak, melyek szerves kapcsolatban vannak a mával. A kiegyezés utáni események tárgyalásánál minden pártpolitikai szempontot mellőztem; a kormánypárt és ellenzék sok évtizedes harcait tárgyilagosan úgy kell felfognunk, mint a magyar közéletnek a közjogi helyzetből adódó jelenségeit. Az új világháború kitöréséig (1939 szeptember 1-ig) vezettem az eseményeket. Sokan azt a felfogást vallják, hogy az utolsó évtizedek megírásához még nincs meg az a bizonyos történelmi távlat, mely az események megítéléséhez szükséges. Ebben van némi igazság. Csak az a baj, hogy nehéz megállapítani, hol szakítsuk meg a tárgyalás folyamatát. A külföldi történetírás ezt a szabályt nem fogadta el: a német, francia, angol történetírók könyveik megírásának időpontjáig vezetik az eseményeket.

Még két külföldi munkát említhetnék meg, amelyeknek felfogását s tárgyalási módját ez a könyv legjobban megközelíti: az egyik Madariaga spanyol író és politikus angolul megjelent spanyol története (*History of Spain*); a másik Bainville francia közíró Franciaország politikai történetét összefoglaló kitűnő műve (*Histoire de France*).

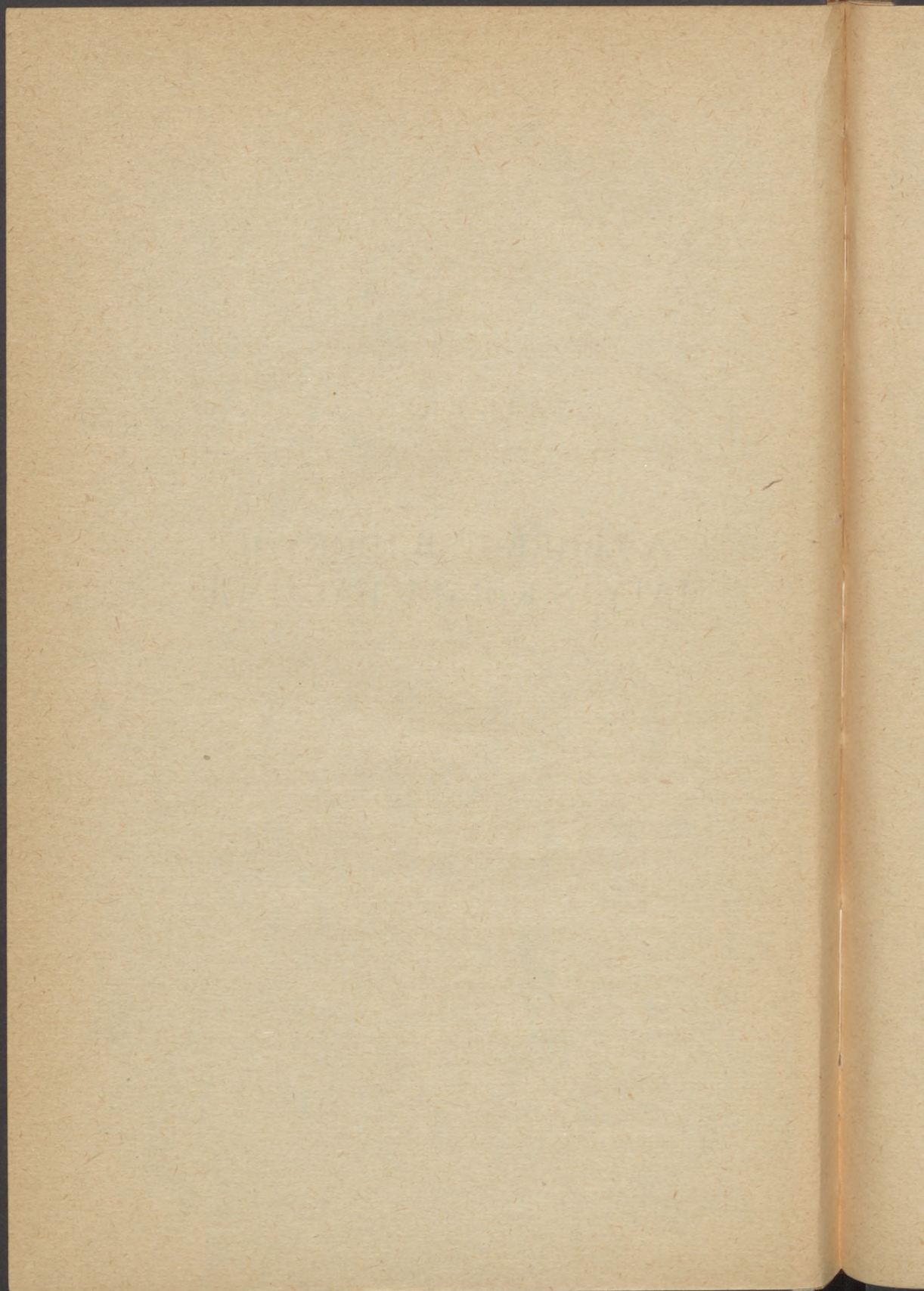
Végül hálás köszönetet mondok Lukinich Imre professzornak, baráti és értékes támogatásáért.

Budapest, 1942 május havában.

Balla Antal.

ELSŐ RÉSZ

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL
MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁIG

I.

A magyarok eredete. A honfoglalás és a keresztény királyság megalapítása.

A magyar történet, mint minden nemzet története, bizonyos időponton túl az ismeretlenség sötétjében vész el. A magyarság története is két részből áll: egy kicsiny, másfél-két évezredet magában foglaló részből, melyet többé-kevésbbé ismerünk; és egy nagyobb, ismeretlen, sőt kipuhathatatlan részből; ez az idők végtelenségébe nyúlik vissza. Amit jól ismerünk, írásos forrásokból és megbízható dokumentumok alapján, jó ezer évre rúg. Egy másik ezer év történetére főleg nyelvészeti bizonyítékaink vannak s itt már nagy lehetőségek nyílnak a találgatások, a feltevések, az elmés magyarázatok számára. Nemzeti történetünknek ebben a szakaszában úgyszólván egyetlen forrás a magyarság ősi nyelvkincse. Az ősi nyelv elemeinek alapos vizsgálata és más népek nyelvének elemeivel való összehasonlítása vet a történetnek erre a korszakára halvány világot. Östörténészeink, nyelvészeink s néprajztudósaink körülbelül száz év óta igen nehéz, fáradságos munkát végeztek és fényes eredményeket értek el.

A magyarság eredete és vándorlása.

A tudomány mai állása szerint a magyarság az urál-altaji ősnépből ered, amely sok csoportra, törzsre s népelemre bomlik szét. A magyar ilyenformán rokon a finn, az ugor, a mandzsu, mongol, tatár, hún, török, kun és bolgár népekkel. Ezek a népek az idők folyamán nagyobb, laza összetételű barbár birodalmakat is alkottak, mint a hún birodalom, vagy a kazár birodalom és támadtak közöttük iszonyú erejű hódító népek (mint a mongolok, szeldzsuk-törökök), de közép- és kis népek maradtak.

Az ural-altaji őselemből leszármaztatott népek (amelyeket Max Müller óta turániaknak is neveznek) lélekszámát, napjainkban ötvenmillióra becsülik.

Részletesen nem ismertethetjük azt a nagyszámú népcsoportot, melynek mindegyike valószínűleg ugyanúgy egy őstörzsből ered, mint a indo-germán. Nyelvészeink megállapításai szerint a magyarság az ural-altaji ősnép nyugati ágából, az úgynevezett uráli ősnépből ered. Ennek egyik ága a finn-ugor ősnép, mely a Krisztus előtti évezredekben valószínűleg a Volga mellékfolyói mentén tanyázott. A finn-ugor ősnép ismét két ágra bomlott és a feltevések szerint az egyik ág keletre húzódott és az Ázsia belsejéből nyugat felé vonuló török eredetű ogur (ugor) nép uralma alá került. Az ural-altaji ősnépnek megkülönböztetik még egy másik ágazatát: az altaji, vagy török-tatár ősnépet; ez az idők folyamán keletre, a mongol népek közé költözött. A magyarság az uráli és altaji ősnép összetalálkozásából keletkezett s közvetlen ősnek az elő-magyarnak nevezett törzset tartják, amely a vogul, osztják és ugor elemekkel együtt alkotta az onogur népet. A magyarság alapjának ezt a népet tartják. Ez a nép a Fekete-tenger keleti partvidékén, a Kaukázus hegységtől északra tanyázott. Nevéből ered a magyarság latin (hungarus), francia (hongrois), angol (hungarian) és német (Ungar, Unger) elnevezése.

Az onogurok az idők folyamán számos keveredésen és belső átalakuláson mentek keresztül. A kutatók munkáját nagyban megnehezíti az, hogy a magyarok az írásos emlékekben többféle néven szerepelnek. Említik őket szabir és türk néven is, amely utóbbi elnevezés a türk hódítás alatt ragadt rájuk. A hatodik század végén a magyarok a kazárok uralma alá jutottak, akik ebben az időben, egészen a IX. századig, nagy és virágzó birodalmat alkottak. Ekkor már többé-kevésbé kialakult a magyarság népi egysége és a különböző népelemek a törököktől átvett törzsszövetségbe tömörültek.

A magyarság önálló nemzeti története a IX. században kezdődik, amikor a harcias besenyőktől szorongatva elindult az Azovi-tengertől a Kuban alsó folyásáig terjedő hazájából nyugatra, mostani hazája felé. A nyelv, melyet ebben az időben a magyarság beszélt, finn-ugor eredetű (s a mai magyar nyelvvel lényegében már azonos), de a török nyelvet is sokan beszélték. Ebben az időben etnikailag már többé-kevésbé egységes

képlet, mely olymódon jött létre, hogy a túlnyomólag finn-ugor fajú elem nagyszámú török elemet olvasztott magába. A magyarság uralkodói is török eredetűek voltak. Költőink gyakran emlegetik Attilát és húnjait, mint a magyar nemzet nagy, dicső, világverő őseit. Már az árpádházi királyok alatt átment a közfelfogásba, hogy a húnok a magyarság ősei. A külföldiek tévedésből azonosították a magyarságot a húnokkal. Nyelvkatatóink legújabbán a hún nyelvelemek mélyreható analízise alapján megállapították, hogy a Nyugat-Európát sokáig rettegésben tartó hódító nép török (türk) nyelvet beszélt és így csak rokonságban van a magyarral.

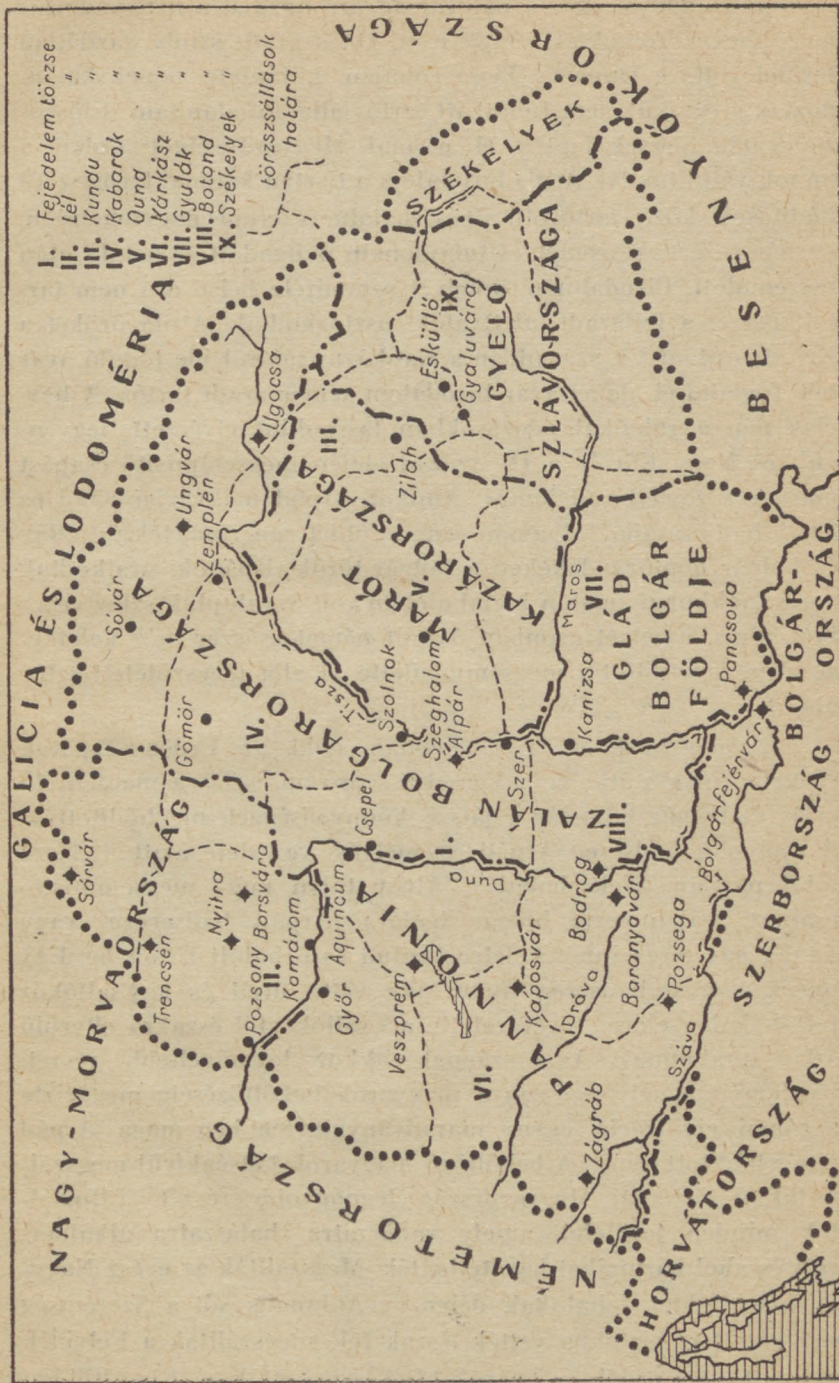
A magyarság abban az időben, amikor vándorútján megindult, hét törzsből tevődött össze, — a Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi — törzsekből, de beszélnek egykorú forrásaink egy nyolcadik törzsről, a Kabar törzsről is. A Névtelen jegyző előadása szerint Krisztus után 884-ben a hét fejedelmi személy, akik Hétmagyarnak neveztetnek, a scytha földről — Dentu mogériából — nyugat felé költözött. Először Lebédiába vonultak és a kazárok szomszédságában telepedtek meg. Mindössze három évig maradhattak új hazájukban, mert a besenyők, akik előbbi hazájukból már kiszorították őket, újabb támadást intéztek ellenük. Most a Dnyeperen átkelve, a Bugtól és Dnyesztvertől dél felé a Fekete-tengerig terjedő térségre költöztek, melyet régi emlékeink Etelköznek (folyamköznek) neveznek. Ez a terület körülbelül a mai Moldvának és Beszarábiának felel meg. Letelepedési célokra nem bizonyult alkalmasnak, mert természetes határai nincsenek. Etelközben a hét (nyolc) törzsből álló magyarság nagy belső átalakuláson ment keresztül, amely a nemzetfejlődés történetében korszakos. A törzsek eddig laza összefüggésben állottak egymással, most szorosabbra — nemzetté — tömörültek, majd fejedelemmé választották a legtekintélyesebb törzsfőnek, Álmosnak, fiát, Árpádot. A nemzetté való egyesüléshez az alkotmányos formát a vérszerződés nyújtotta. A vérszerződés, melynek hitelességében nem kételkedhünk, igen nagy jelentőségű, mert kimondja, hogy a nemzeti közakarat ellenőrzi a vezér és a törzsfők tetteit. Összhangban van a szerződés tartalma Bölcs Leó és Konstantinus Porphyrogenitus megállapításaival, akik a magyar népet mint szabadságszerető és szabad népet jellemzik. A vezérek-korabeli kezdetleges, gyenge konstrukciójú magyar államban megtaláljuk ugyan-

azt a közszabadságot, ugyanazt a kezdetleges demokráciát, melyet Tacitus úgy ír le a Germániában, mint a germánok legjellemzőbb tulajdonságát.

Etelközben a magyarokat újabb csapás sújtotta. Nemskára a letelepedés után, VI. Leó görög császár szövetségre szólította fel őket Simeon bolgár fejedelem ellen, amit valószínűleg a dús zsákmány reményében örömmel fogadtak. A bolgárokat tönkrevérték és magának a hadjáratnak egyik legértékesebb forrásunkat köszönhetjük: a tudós görög császár katonai munkáját, melyben az ősmagyar taktikát világos és félre nem magyarázható formában hagyta az utókor számára. Művéből láthatjuk, hogy az e korbeli magyar hadászat igen fejlett, a hadsereg kitűnően fel volt szerelve, ami viszont azt bizonyítja, hogy a honfoglaló ősök a műveltségnek már meglehetősen magas fokán állottak. A bosszú a bolgárokon aratott győzelemért nem maradt el. 889-ben, amikor a magyar csapatok valami hadi vállalkozás végett elszárguldtak otthonukból, Simeon bolgár fejedelem, a vad és harcias besenyőkkel szövetkezve, az otthonmaradtakat meglepte, csapatai a magyarok sátortáborait elpusztították és részben Oroszország felé, részben pedig Erdély felé szorították őket. Két ilyen erős és harcias szomszéd nép mellett, mint amilyenek a bolgárok és besenyők voltak, természetes védelmi vonal híján, a magyarság ebben a hazájában nem maradhatott. Árpád vezér először Kiev felé vezette népét, majd a hozzája csatlakozott kunokkal megerősödve, elindult az Erdős-Kárpátok felé.

A honfoglalás.

A Duna—Tisza-menti rónát, a Kárpátok koszorúza mendedét a magyarok már megismerték zsákmányoló kirándulásaik folyamán. Arnulf német császár már előbb segítségül hívta őket a morvák ellen és együtt semmisítették meg Szvatopluk országát. Azt is látták, hogy ennek a területnek nagy része lakatlan és sejtették, hogy a szétszórt szláv törzsek számottevő ellenállást nem fejtenek ki. Árpád vezér, kinek személyében hazánk megalapítóját tiszteljük, nagy politikai éleslátással alapozta meg nemzete jövőjét. Sajnos, forrásaink szűkszáványa miatt, egyéniségét nem ismerjük. Kétségkívül igen okos, előrelátó, erős akaratú, a helyzetet kitűnően felismerő ember lehetett, a mellett kiváló hadvezér. Személyében egyesült a hadvezér a politikussal.

A Dunamedence, a magyarság új hazája, a népvándorlás nagy megrázkódtatásai óta (Kr. u. IV. század) szinte gazdátlan terület volt. A Duna és Tisza rónáján különféle népek kalandoztak s egyikük sem tudott itt tartós államot alapítani. Először a germán törzsek lepték el a mai Magyarországot; ezeket a húnok váltották fel. Attila birodalma a tisztán katonai természetű hódítások közé tartozott, s egy hatalmas erejű, nagytehetségű, barbár vezérnek személyes tulajdonain nyugodott és halála után összeomlott. Birodalmán, amelyet semmiféle belső erő nem tartott össze, a fellázadt alattvalók osztzkodtak. Attila örökét a Krisztus utáni VI. században a Kaukázus tájáról ide tóduló avar nép foglalta el, de az avar birodalom sem maradt tartós. A harcias nép a rablókalandozásokban lassankint elvérzett, legyengült és Nagy Károly a IX. század elején megsemmisítő csapást mért a rozoga birodalomra. Amikor Árpád magyarjai 892-i és 894-i hadjárataik folyamán ezt a földet megismerték, a szláv és bolgár néptörzmelékeken a bolgár-török ispánok uralkodtak s ugyanakkor nyugaton kialakulóban volt Szvatopluk szláv vezér birodalma, amelyet azonban Arnulf német császár még keletkezésében megfojtott s megsemmisítette az alig megszületett szláv álmot.

A magyarok 895 őszén vágta neki az Erdős-Kárpátok rengetegeinek s átkelve a Vereckei-szoroson, a Tisza mentén élő szláv és bolgár lakosságot játszi könnyedséggel meghódították. A nagyobb hadsereg Árpád személyes vezérlete alatt a Tisza jobb partján lefelé haladva, Alpár táján mért megsemmisítő csapást Szalán vezér bolgár hadára. Árpád hadserege, vagy annak egy része innét keletre fordult és behatolt Erdélybe. Egy másik magyar hadsereg nyugatnak vette útját és a Csallóköz felé haladva előre, végét vetette a Csallóköztől északra elterülő szláv uralomnak. Az országnak akkor legműveltebb részét, Pannóniát, amely egészen a magyarok beköltözéséig megőrizte a római civilizáció egyes maradványait, 899-ben maga Árpád vezér hódította meg. A beköltöző magyarok kétségkívül megszállták a történeti Magyarország legnagyobb részét. Elfoglaltak minden területet, amely vadászatra, halászára alkalmas volt és ahol barmaikat legeltethették. Megszállták az egész Nagy- és Kis-Alföldet, lehatoltak délen az Aldunáig, sőt a Szerémség egy részét is birtokba vették, észak felé megszállták a Felvidék völgyeit, s az erdők és hegyek közé szorították a Kis-Alföldön

lakó gyér szláv törmelékeket. A meghódított területen a törzsek osztozkodtak. A honfoglalók, — a névtelen jegyző elbeszélése szerint — a Duna—Tisza-közi tartomány meghódítása után, a máig Pusztaszernek nevezett helyen gyűlést tartottak, s itt szabályozták a fejedelem, a törzsfők, a nép viszonyát, s megvetették a közigazgatás és az igazságszolgáltatás alapját.

Mi volt a honfoglaló magyarok bámulatosan gyors sikerének a titka? Elsősorban kétségkívül Árpád magyarjainak hadi erényei, a kitűnő magyar ősi hadszervezet, amely jóval tökéletesebb és mozgékonyabb volt, mint az akkori nyugateurópai. Előmozdította a sikert természetesen az ittlakó szláv és bolgár törzsek szervezatlensége is. A honfoglalóknak nagy szerencsájük volt az, hogy a frank birodalom ebben az időben gyenge s a frank királyok hatalma nem ért el Pannóniáig, az Ostmark nevű bajor népességű tartomány pedig, a későbbi Ausztria, még nem szilárdult meg. A honfoglalók számát a legújabb tudományos megállapítások 200.000 főre becsülik. Ez ebben az időben nem megvetendő szám. Egész Európa gyér népességű volt ekkoriban s az egész középkort a kisépesség jellemzi. Nyugat-Európát rettegés töltötte el, pedig a hazát kereső magyarok nem voltak műveletlen, vad barbárok, mint a gótok, vizigótok, vandálok, akik a római birodalmat romba döntötték. Nem kisépességű keleti műveltséget hoztak magukkal, ismerték már a földművelést is, amit a magyar nyelvnek ősi szókincse bizonyít. Társadalmi tekintetben még a törzsszervezet korát élték, abban a társadalmi állapotban voltak, melyet a szociológia clan-rendszernek nevez. Ez volt minden társadalmi fejlődés kezdete. A magyarnak is, mint minden primitív társadalomnak, alapja a család, a vérségi kapcsolat. A családból jött létre a nemzetség, a nemzetségből a törzs, a törzsből a nemzet. Egyik későbbi krónikás szerint a beköltöző magyar társadalom száznegyzemzetségből állott. Vallásos hitük a török népek hite volt, s mint minden kezdetleges nép, tisztelték az ősök szellemét, hittek jó és rossz szellemekben s egyes tudományos megállapítások szerint a VII. századtól kezdve az egy Isten, a legfőbb szellemi lény fogalma is eljutott hozzájuk. Papjaikat táltosoknak hívták.

A kalandozások.

Árpád vezér közvetlen utódai alatt az Etelközben létrejött egység meglazult, a törzsek a maguk kezdeményezéséből és felelősségére megkezdtek rendszertelen betöréseiket a környező országokba, elsősorban Németországba. Ezeket a sokszor példátlanul vakmerő és csodás kitartásra valló betöréseket történetírásunk rablókalandozásoknak is nevezi. De vajjon csupán zsákmányló hadjáratok voltak-e ezek? Valószínűleg nem. Ezekkel a váratlan becsapásokkal el akarták rettenteni az új haza ellenségeit, ki akarták tapogatni a szomszédok gyengéit, akiknek támadásaitól nem ok nélkül tartottak.

Árpádot tíz-tizenegy éves fia, Zsolt követte a vezérségben. Fiatal kora miatt a törzsfők három tanácsadót rendeltek melléje, Lél, Bulcsu és Botond vezérek személyében. Árpád halálának hírére, Luitpold bajor herceg nagy hadsereget vont össze az Enns folyó vidékén és 907 júniusában megindult Magyarország felé a Duna-vonalon. A hatalmas német hadsereg lassan nyomult előre (augusztusra ért Pozsony táján a magyar határhoz), a magyar vezérek fölkészülve várták, villám gyorsasággal rácsaptak és a nagy német erőknél fürgé, fölényes taktikájukkal, teljes győzelmet arattak. Ditmár érsek, Luitpold egyik alvezére, az egyik ütközetben halálát lelte. A nagy német támadás azért indult meg, hogy a magyarokat ugyanúgy, mint Nagy Károly annakidején az avarokat, a Duna-medencéből kiűzzék. Maga a győzelem azt mutatja, hogy Árpád országa már ebben az időben erős állam és nem csupán személyhez kötött mulékony alkotás. A magyarok nagy győzelmük után kegyetlenül végigpusztították egész Németországot.

A következő, 908—913. esztendőkből elszánt, szilaj csapataik évről-évre végigpusztították Nyugat-Európát, főleg Németországot, mindenütt iszonyú rémületet keltve. 913-ban átkeltek a Rajnán és Nyugat-Franciaország nagy részét végigrabolták. Olaszországba 919-ben Berengár, Lombardia királya hívta be őket, Rudolf burgundiai király ellen. Itt is hatalmas győzelmet arattak. 925-ben ismét Szászországban kalandoznak, majd Svájcba látogatnak el (st.-galleni kaland), 934-ben Görögországba törtek be. Az állandó rettegésnek és annak a hitnek, hogy a magyarok legyőzhetetlenek, Madarász Henrik német

császár vetett véget, aki eltanulta a magyarok harcmódorát, nagy lovassereget szervezett és a Merseburg melletti csatában, nagy áldozatok árán kierőszakolta a győzelmet. Ez volt az első és jelentékenyebb német győzelem (933). De a magyarok vállalkozó kedve nem csökkent. Átszáguldották ismét Észak-Franciaországot és 938-ban az Atlanti-óceán partjáig jutottak. Még ugyanebben az évben Spanyolországban elérték Cordova városát.

Zsolt vezért 947-ben fia, Taksony követte, aki alatt folytatódtak a nép erejét lassanként felmorzsoló hadi vállalkozások. Taksony azzal kezdte meg uralkodását, hogy megrohanta Lombardiát, melynek királya, Hugó, csak nagy pénzen tudta tőle a békét megvásárolni. Ezek a fontosabb előzményei annak a nagyjelentőségű ütközetnek, amely Augsburg város falainál zajlott le 955-ben. Ez a második nagy német győzelem. Ottó császár a magyarokon, kiket Lél és Bulcsu vezérek vezettek, igen drágán megfizetett, de hatalmas győzelmet aratott. A nemzeti önértetet a császár győzelme mélyen megalázta, de nagy haszon is származott belőle: a több mint félszázad óta űzött, a nép sorait állandóan apasztó harci kalandozásoknak végét vetette.

Géza (972—997) fejedelemségével a nemzet életfolyásában nagy fordulat állott be: megjelentek az első keresztény térítők, majd megkezdtek a honfoglalók a félnomád kalandos, bizonytalan életből a békés életre való áttérést. Belátták, hogy alkalmazkodniok kell Nyugat-Európához, amely magasabb fejlődési fokot képviselt, s valószínűleg nem tűrte volna sokáig egy alacsonyabb fejlődési fokon álló, más kultúrkörben élő, s más vallású nép pusztító zaklatásait.

Géza fejedelem intézkedései nagy államférfiúra vallanak. Belátta, hogy a nyugati szomszédokkal ki kell békülnie, ezért a kalandozásokat eltiltotta és a keresztény hit terjesztésének utat engedett. 973-ban egyességre lépett I. Ottó német császárral, s mivel annak értelmében keresztény papok szabadon, bántatlanul jöhettek be az országba, Piligrin passauai püspök és Szent Adalbert prágai püspök megkezdtek a térítés művét. Adalbert nem-sokára magát Gézát is, István fiával együtt megkeresztelte.

A külpolitikai helyzet a honfoglalás óta nagy átalakuláson ment keresztül, ami már magában indokoltta tette a magyarság eddigi magaviseletének megváltoztatását. Madarász Henrik és I. Ottó császárok nagy erőfeszítéssel megteremtették a német egységet és azóta a német császár a legnagyobb és szinte döntő

súlyú hatalom Európában. Csehország német hűbéres lesz, megalakul közben Lengyelország, amely szintén szoros kapcsolatba lép a Németbirodalommal. Ugyanebben az időben megbukik keleten a besenyő és a bolgár hatalom.

Zsolt és Taksony gyenge uralkodók lehettek, népüket nem tudták féken tartani és ha Gézával az erőteljes és tudatos vezetés meg nem kezdődik, a magyarság ebben az időben könnyen az avarok sorsára juthatott volna. Géza úgy látta, hogy a németekkel való békének a keresztény hitre való áttérés a legbiztosabb útja. A kereszténység a békés térítés mellett aránylag gyorsan terjedt, aminek az az elfogadható magyarázata, hogy az egyistenhit nem lehetett egészen ismeretlen a pogány magyarok között. Gézának nagy politikai sikere, hogy fiának, Istvánnak II. Henrik bajor herceg leányát, Gizellát szerezte meg feleségül s ezzel megszilárdította a békét és barátságot Magyarország és a Németbirodalom között.

Géza fejedelem legnagyobb érdeme, hogy erős kézzel helyreállította a fejedelmi tekintélyt, amely Árpád halála óta meglehetősen aláhanyatlott. Bár csupán tetteiből ismerjük (leírások, jellemrajzszámba menő emlékek nem maradtak róla), megállapíthatjuk, hogy kiváló tehetségű, vezetésre született nagy egyéniség lehetett, kinek korszakos szerep jutott hazánk történetében. A törzsek partikularizmusának és a törzsfők hatalmának véget vetett, a kalandozásokat megtiltotta és országának értékes és a jövő szempontjából fontos összeköttetéseket szerzett. Forrásaink megemlékeznek feleségéről, Saroltról, aki, mint férjének odaadó munkatársa, az ország sorsára is jelentékeny befolyást gyakorolt.

Gézát már kereszténynek nevelt fia, István követte a fejedelemségben (mint fejedelem 997—1000). Géza halálakor a pogány magyarság azonnal megmozdult. Egy Koppány nevű somogyi törzsfő, Szeránd fia — István fejedelem rokona — állott a felkelők élére. István erős serege, melyet a bajor Wencelin vezetett, Veszprém mellett teljes győzelmet aratott. Koppány elesett.

Szent István.

A hittérítés most már gyorsan haladt előre, annyira, hogy István az 1001-ik esztendőben Magyarország királyává koronáztatta magát, azzal a koronával, melyet II. Szilveszter pápa küldött neki, mint Magyarország apostolának.

Szent István király a magyar történet legnagyobb szervező egyénisége, akinek alkotásai kilenc évszázad széles történeti távlatában még mindig csak nagy körvonalakban bontakoznak ki a magyar történetkutató előtt. Megalapította az Isten kegyelméből való középkori királyságot, megszüntette a törzsrendszerrel járó bizonytalanságot és itt, a Kárpátok medencéjében tartós állapotokat teremtett. Hogyan hajtotta végre az államépítés nagy művét, — a szűkszavú emlékekből egész biztosan nem tudjuk. Őtöle származik legtöbb nemzeti intézményünk, amelyek egészen a hűbériség megszűnéséig fennmaradtak: az ország népének rendekre való tagozódása, a vármegyei szervezet, amely kezdetben királyi birtok volt és csak későbbben alakult át közigazgatási egységgé és az ősi alkotmány védőjévé. A királyi hatalom a királynak személyes birtokain nyugodott (ezért patrimoniális királyság). Negyvenkét vármegyét alapított; ez a szám később hetvenkettőre emelkedett. Az ősi, kezdetleges vármegye volt a honvédelem és a királyi hatalom alapja. Az új állam ugyanúgy egybeforrt az egyházzal, mint akkor egész Nyugat-Európában. Berendezkedése, szerkezete, szelleme még mindig vitatható. Korlátlan hatalmú királyság volt-e frank minta szerint és kiterjedt-e ez a korlátlan királyi hatalom egyformán mindenkire, a király szolgálatában lévő servienseken és várnépségen kívül a szabad magyar nemzetre is? Volt-e már valami intézmény, királyi tanács, vagy nemzetgyűlés, amely az uralkodó kormányzati intézkedéseire befolyással volt? Ezek mind kérdések. A kormányzás szelleme azért sem lehetett teljesen abszolutisztikus és zsarnoki, mert a vallás korlátozta. Alig hihető, hogy az uralkodónak senkitől nem korlátozott királyi hatalma kiterjedt volna a magyarság nagy tömegeire, amely — mint Hóman Bálint említi — egységes, homogén jellegű volt és szemben állott a királyi hűbéresekre differenciált, osztályokra tagozódott társadalmával.

Ennek a királyságnak természete és jelleme Szent Ágoston „De civitate Dei” című művében kifejtett, mai szemmel nézve is grandiózus elgondolásán alapul. A földi élet nem egyéb, mint előkészület a másvilági életre, a király Isten földi birodalmában uralkodik, hogy alattvalóit az örök üdvösségre és az Isten országára méltóvá tegye. A királyi méltóság ezért Isten kegyelméből való és isteni eredetű. A szentágostoni gondolatból ered a középkori királyság, melynek európai művelődésünk annyit köszönhet. Ezt a királyságot ott, ahol elvileg korlátlan volt is, vallás-erkölcsi törvények korlátozták. Magyarország Szent István királyságával tagja lett Nyugat-Európának, belépett a nagy univerzális közösségbe, de úgy, hogy sem a pápának, sem a császárnak nem vált hűbéresévé.

Szent Istvánban korlátlan hatalmú kényurat, mai értelemben vett diktátorfélét látni egészen hibás szemlélet volna. A régi törvények, a bevett szokások parancsai alól ő sem vonhatta ki magát. Királysága egészben véve magyar alkotás, ő maga a vezérek utóda, intézményei a magyar politikai génuszban gyökereznek, nem szolgai idegen-utánpotok. Mindezt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy hosszú, évszázados fejlődésnek vetette meg szilárd alapját.

Mondottuk: a király hatalma a vagyonon alapult, de ebben a korban nehéz elválasztani a királyi hatalom közjogi és magánjogi elemeit, aminthogy lehetetlen elválasztani egymástól az egyházat és az államot, annyira összeshővődtek. Kétségtelen, hogy a közhatalmi szervezet a király magángazdaságán nyugodott.

Felvetették azt a kérdést, vajjon nem volt-e hiba a magyarság keresztény hitre térítése? A kérdésre kérdéssel válaszolunk. Megmaradhatott volna-e a magyarság régi pogány hitében, itt, Európa közepén? Ha ismerjük az 1000 év körüli nagy szellemi áramlatokat, azokat az eszméket, amelyek ebben az időben a katolikus Nyugat-Európát is megmozgatták, erre a kérdésre minden józan ítéletű történész csak a leghatározottabb nem-mel felelhet. Nyugat-Európa Nagy Károly óta nagy térítő buzgalmat fejtett ki. Szent Bonifácius megtérítette a németeket. Ugyanebben az időben apostoli buzgalmú hittérítők mentek a lengyel nép közé. Nyugat-Európa ezt a térítési munkát folytatta a XI. és XII. században Oroszországban is. Hozzá kell még vennünk azt is, hogy a kereszténység az 1000. év körül való-

sággal az újjászületés korát élte, s vezetői telve voltak az őskeresztényekre emlékeztető térítő hittel. Ennek a nagy lelki újjászületésnek a francia cluny-i bencéskolostor volt a központja. Ez volt ebben az időben a hitnek, a keresztény szellemnek, buzgalomnak, az élő kereszténységnek Róma mellett második központja, innét áradt szét az új tan, amely hirdette Isten országának megvalósítását a földön.

A nyugati kereszténységhez való csatlakozás szintén döntő jelentőségű. Az ortodox Kelethez való csatlakozás a bizánci uralom vazallusává tette volna Magyarországot, és a magyarság szükségképpen erős lelki kapcsolatba lépett volna az ortodox vallású Oroszországgal és a balkáni népekkel. Lehetséges, hogy a Balkánnal és az Oroszországgal való lelki közösség nemcsak a magyarság egész későbbi szellemi életére, hanem még nyelvére is átalakító hatással lett volna. Első királyunk nem a germán kultúrközösségbe kapcsolta be országát, mint azt némelyek állítják. Hol van ebben az időben germán kultúra? A keresztény vallás éppen, hogy átlépte a Rajnát, a mai német birodalom északi, északkeleti része merőben pogány, az ottani szláv és egyéb kevert lakosságot csak jóval a Szent István-féle államalkotás után térítette át a német lovagrend. Az akkori bajor és szláv kultúra latin és keresztény, mert latin és keresztény ebben az időben egész Nyugat-Európa kultúrája.

Az első magyar király nagy előrelátásra valló diplomáciával biztosította országának fennmaradását itt az európai népek társaságában. Ebben az időben szervezkedett meg a német császárság. A három nagy német császár: Madarász Henrik, Nagy Ottó és II. Henrik meglehetősen egységet teremtettek a birodalom lazán összefüggő tartományai között és a német-római császárság nagytekintélyű hatalommá lett. A kis szláv államok valósággal belesemmisültek, Csehország hűbéres tartománnyá lett s meghódolt Lengyelország is. Magyarországot komoly német veszedelem fenyegette, annál is inkább, mert a merseburgi és augsburgi nagy vereségek óta már nem az a félelmetes hatalom többé, amely Nyugat-Európát oly sokáig megremegtette. Dél felől a bizánci császárság is fenyegette Magyarországot. Basileios császár birodalma, miután a Balkán szlávjait meghódította, északon felért a Dunáig, így közvetlen szomszédságba jutott Szent István birodalmával. Ennek a két nagyhatalomnak: Bizáncnak és a német császárságnak esetleges szövetsége meg-

semmisüléssel fenyegette volna Magyarországot. A görög-német szövetséget, melyet II. Konrád császár kezdeményezett, Szent István akadályozta meg. Konrád 1027-ben el akarta foglalni s hűbéresévé akarta tenni Magyarországot és Szent Istvánnak megüzente a háborút. Konrád teljes vereséget szenvedett, mint egy egykorú krónikairó írja: „Hadsereg és minden eredmény nélkül tért vissza Magyarországból“. Szent István országrendező műve külpolitikai szempontból is rendkívül fontos volt. Palacky cseh történetíró azt állítja, hogy a magyarok a készülő nagy szláv birodalmat szétrobbantották, de nincsen igaza. Szent István országa azt akadályozta meg, hogy a németiség már akkor tovább vonuljon dél felé, és az Aldunáig, esetleg a Fekete-tengerig kiterjessze a birodalom határát.

Szent István Magyarországa nemcsak a társadalmi és politikai, hanem a gazdasági életformában is alkalmazkodott Európához. Városunk még ebben az időben kevés van — a magyar városok nagyrészt később épültek —, de már megvan Esztergom, Ó-Buda, Pécs, Győr, Veszprém, Pozsony. A Nagy-Alföld még ebben az időben pusztaság, ahol a királyi birtokok és a honfoglalók szállás-birtokai terültek el. A gazdasági életben, főleg a földművelésben, a szerzetesrendek jártak legelől és különösen a művelt, buzgó és a talajműveléshez kitűnően értő Bencés-rend mutatott példát.

Munkások és kézművesek is vannak már Szent István korában nagy számmal. Erről emlékeink tanúskodnak, amelyekben szó van halászsokról, kertészekről, kovácsokról, ácsokról, sütőkről. Ez a kor még ismerte a rabszolgaság intézményét, de az egyház emberszerető szelleme nagy mértékben enyhítette a rabszolgák sorsát. Megkezdődött már Szent István korában a telepítés is. A középkor eszmevilágában a nyelv egyáltalában nem számított, a betelepült idegenek a keresztény-nemzeti kultúrközösségnek a honfoglalókkal egyenlő rangú tagjai lettek. Szent Istvánnak fiához intézett Intelmeiben előforduló tétel: „*unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est*“ (az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és törékeny), a kor gondolkodását fejezi ki.

A pénzrendszer Szent István korában a nyugateurópai ezüst dénár, s ez marad sokáig, századokon keresztül. A kereskedelem már meglehetősen élénk, ami főleg annak tulajdonítható, hogy Kelet-, Nyugat- és Dél-Európa fontos nagy útvonalai

Magyarországon vittek keresztül. A Duna völgye összeköttetésben állott Kievvvel és Novgoroddal. A bizánci császárságot és a Némethbirodalmat összekötő útvonal a Duna-Tisza-közén és a Duna vonala mentén haladt át. Magyarország még nem kultúrország Szent István alatt a szó nyugateurópai értelmében, de országrendező művével együtt megteremtette azokat az alapokat, amelyeken a későbbi, nyugateurópai kultúrájú Magyarország felépült.

A trónutódlás kérdésében Szent István nem volt szerencsés s ez a kérdés nagyon elkésérítette az agg király életének utolsó napjait. Fia, Imre, akit teljesen cluny-i szellemben neveltek, vadászszerencsétlenség áldozata lett s az etelközi szerződés értelmében egy unokaöccsére, Vászolyra szállott volna a korona. Vászoly pogány volt és a királyi méltóságra állítólág erkölcsi élete sem tette méltóvá. Hogy a királyságra alkalmatlanná tegyék, megvakították és fülébe forró ólmot öntöttek. A középkorban az ilyen kegyetlen eszközöket összeegyeztethetőnek tartották a hitbuzgósággal. Az udvari intrikák központjában Gizella királyné állott, aki Szent István sógorának, Orseolo Ottó velencei dogának Péter nevű fiát szerette volna utódnak; az ő királyságát készítette elő és valószínűleg az ő áldozata lett Vászoly is. Az udvari intrikák, cselszövények, torzsalkodások közepette szomorúan halt meg Magyarország és Európa egyik legnagyobb uralkodója.

Szent István mítosza.

Szent Istvánról forrásaink hiányossága miatt nem tudunk olyan jellemrajzot nyújtani, mint utódai közül például Mátyás királyról, vagy az újkori Magyarország nemzeti nagyságairól: Zrínyi Miklósról, Bethlen Gáborról, Rákóczi-ról, Széchenyiről, Kossuthról. A nagy királyt csak tetteiből ismerjük. A római egyház szentjei közé iktatta, alakja köré legendák szövődtek, ezért nem láthatjuk tisztán igazi, emberi egyéniségét. De elefejljethetetlenül él kilenc évszázad óta a nemzet emlékezetében, bár kultusza időnként változott. A vallásos középkor tisztelte mint szentet és emlékét himnuszokban dicsőítette. Ő az első törvényhozó, minden szabadság, kiváltság forrása. Azok a főurak, akik II. András királytól kicsikarták az Aranybullát,

a miatt panaszkodtak, hogy Szent Istvántól kapott szabadságjogaikban megcsorbítottak.

Később a középkor elmúltával a szent király kultusza mintha alább hanyatlott volna, aminek talán az egyházszakadás is oka, de a nemzeti megpróbáltatások nehéz napjaiban a katolikus magyarok ismét hozzá fohászkodtak: „Hol vagy István király, Téged magyar kíván!” A szatmári béke utáni korszak felelevenítette emlékét, amiben Mária Terézia járt elől, amikor megalapította a tiszteletére elnevezett rendet, majd Raguzából hazahozatta a legszentebb magyar ereklyét, a nagy király jobbját. A XIX. század ismét elhanyagolta Szent István emlékét és kultusza a katolikus templomok falai közé szorult. Feléledt, de rövid időre, a Világos utáni abszolutizmus alatt. A világháború után abban a két nehéz évtizedben, amely Trianont követte, az első király kultusza felelevenedett, emléknapja nemzeti ünnepné lett, melyet napjainkban sokkal nagyobb fényben ünnepelnek meg, mint régen bármikor. Nagysága ma, minthogy nem homályosítják el felekezeti szempontok, tisztább fényben ragyog talán, mint valaha. Nincs ma elfogulatlanul gondolkodó magyar, aki érdemeit kisebbítené, s aki el ne ismerné, hogy ő egyeztette össze először a magyarságot az európaiassággal, a magyar nemzeti gondolatot a keresztény gondolattal, és a felülről csinált forradalommal ő a legnagyobb építője a magyar nemzeti államnak.

A trianoni nehéz esztendőket vetették fel a „szentistváni gondolatot”, ami azt mutatja, hogy első királyunk mennyire időfeletti és az országszervező, zseniális uralkodó hatalmas egyénisége mennyire „éltető eszmévé finomult”. Csak a szentistváni gondolat lehet az új magyar politika vezérlő csillaga: az ő országa, melynek határai között békében élnek a honfoglaló magyarok utódai és az azóta beköltözött más nyelvű nemzetek.

II.

Szent István halálától az Árpádház kihaltáig.

(1038—1301.)

A nagy király halálával a béke egy időre eltűnt az országból és az uralkodása alatt megindult hatalmas arányú fejlődés megszakadt. A szűkszavú emlékekből nem könnyű megrajzolni a király halála után bekövetkező, néhány évtizedig tartó zavaros korszakot. Az bizonyos, hogy a királyság intézménye néhány évtizedig súlyos válságot élt át, az ország azonban nem bomlott fel, sőt a függetlenségét fenyegető, többször megismétlődő hatalmas német támadásokat diadalmasan kibírta.

Péter és Aba Sámuel.

A trónutód, Gizella királyné buzgó támogatásával Szent István sógorának, Orseolo Ottó, velencei dogának a fia, Péter lett, akit egyes kútfőink, mint gyenge jellemű, zsarnoki hajlamú és élvezethajhász embert írnak le. Állítólag seregestől hozta be az idegeneket, udvarát elárasztotta olaszokkal és németekkel, magát Gizella királynét pedig fogságra vetette. Mennyire nem korlátlan hatalmú ezidőben a magyar királyság és hogy a szabad magyarság mennyire nem vetette alá magát az uralkodói önkénynek, mutatja az, hogy a királynét kiszabadították. Péter 1040-ben segítségére ment Bretiszláv cseh hercegnek, aki háborúba keveredett III. Henrik német császárral. Amikor a hadjáratból visszatért, a felbőszült szabadok felláztak ellene, idegen tanácsadóit megölték, őt magát kikergették az országból. Utódává az elégedetlenek vezérét, Szent István nővérének férjét, a kun származású Aba Sámuelet választották.

Aba Sámuel megválasztása után a belső viszonyok még jobban elmérgesedtek. Az elűzött Péter III. Henrik császárhoz menekült, bocsánatot esdekelve tőle a cseh herceg megsegítésért s felajánlva országát hűbérül. Megkezdődtek a háborúk a hatalmas Németországgal. III. Henrik két nagy hadjáratot indított Magyarország ellen, hogy mint hűbérbirtokát bekapcsolja birodalmába. Ha Aba Sámuel népszerű uralkodó, akit a magyarság szívesen támogat, a császár két hadjáratát valószínűleg a legteljesebb kudarccal sujtotta volna. Így a császár győzött, s pártfogoltját és hűbéresét, Pétert visszahozta az országba. A bosszús magyarok Aba Sámuel a győri vesztes csata után megölték. Péter visszatért, de kegyetlenségeivel ismét maga ellen zúdította alattvalóit. Másodszor is elűzték és a Lengyelországba menekült Árpád-hercegek egyikének, Vászolynak a fiát, Andrást hívták be az országba. Péter és Aba Sámuel esete azt mutatja, hogy a „karizmatikus királyság“ elmélete, — amely egy jeles német szociológustól származik — a magyar királyságra nehezen alkalmazható. A magyarok a megkoronázott és felkent Pétert kétszer elűzték, Aba Sámuel pedig megölték.

Harc a német császársággal.

I. Andrással a királyságot ismét Árpád-házi sarjadék vette át. A nemzeti uralkodó elé nagy nehézségek tornyosultak. Le kellett törnie elsősorban a veszedelmes pogánylázadást.

A Lengyelországból visszatérő András herceget és testvérét, Leventét, a pogány magyarok fogadták, akik Vata vezérlete alatt fellázadtak és mindenfelé vérfürdőket rendeztek. A lázadás azzal fenyegetett, hogy kitépi a kereszténységnek mélyebbre még nem ereszkedő gyökerét. Vata és társai Budán megölték Szent Gellért püspököt több püspöktársával együtt, majd legyilkoltak egy sereg papot. András herceg Lengyelországban buzgó keresztény környezetben nevelkedett s amikor Fejérvárott királlyá koronázták, a pogány felkelőkkel szakított és halálbüntetés terhe alatt eltiltotta a pogány szertartásokat.

A pogánylázadásnál is súlyosabb próba elé állította az ország életeterejét a Nyugat felől fenyegető nagy veszedelem: a német támadás. A német császárság ebben az időben hatalmának tetőpontján állott, maga III. Henrik császár a legnagyobb

német uralkodók egyike, akinek személyes hatalmához és tekintélyéhez csak I. Ottóé hasonlítható. Magyarország diadalmasan kivédte a fennállása óta legnagyobb arányú német támadást. András király testvére, Béla herceg, a honfoglaló magyarok keleti taktikájával két ízben, először a Vértes-hegységnél, majd Pozsonynál döntő csapást mért a német seregre. A „Drang nach Süden“ második kísérletét ugyanolyan kudarc érte, mint az első Szent István alatt, húsz esztendővel azelőtt.

A Szent István halálától Szent László trónralépéséig terjedő néhány évtized alatt az ország a csaknem szakadatlan belső viszály és forradalmak színhelye. De ebből a jelenségből nem szabad a nemzet belső gyengeségére következtetni. A dinasztiai tagjainak egymással való vetélkedése és sokszor ádáz harcai, nem magyar, hanem általános középkori jelenség. A nemzet szilárd, amit az mutat, hogy hatalmas erővel, fölényesen verte vissza a német támadásokat és valósággal összemorzsolta a Keletről betörő pogány hordákat.

I. András királynak egyetlen fia maradt, Salamon, akit még életében megkoronáztatott s akinek királysága kezdetben biztosnak látszott. A magyarság nagy része azonban a népszerű Béla herceg pártjára állott, mire a testvérek között kitört a háború. Hadaik valahol a Tiszán túl csaptak össze, s a nagy és véres ütközetben András király nagyrészt németekből álló hadai teljes vereséget szenvedtek. A király a veszített csatát kevéssel élte túl; menekülés közben halálos baleset érte, Zircen, a királyi vadászházban elhúnyt s az általa alapított tihanyi kolostorban temették el. Béla herceg, kit a nemzet üdvívalgásai között királlyá koronáztak, s akinek mindössze három évig tartó uralma (1060—1063) a belső rend helyreállításával telt el, kiváló, erélyes, bölcs uralkodónak bizonyult. Elfojtotta a pogány magyarság utolsó nagy zendülését és éppen a németek ellen készült harcra, — akik vissza akarták vinni Salamont, — amikor szerencsétlenség következtében halálát lelte. Három fia maradt: Géza, László, Lambert, akik, hogy az ország belső és külső békéjét megmentsék, elismerték unokaöccsüket, Salamont (1063—1074) királynak.

Németországgal így a béke helyreállt, amikor új, igen súlyos veszedelem fenyegetett keletről. Rokon, de a régi barbárságban megmaradt népek, a törökfajú úzok (fekete kunok) és a besenyők támadtak rá az országra. Az úzok Osul nevű vezé-

rükkel az élükön, a Maros mentén végigrabolták Erdélyt, onnét a Meszesi kapun áttörve Bihart és a Nyír vidékét dúlták. Beszterce felé nyomultak előre, amikor Salamon király és unokatestvérei Kerlés nevű helységnél (melyet költőink Cserhalomnak szoktak nevezni), eléjük kerültek és seregüket teljesen szétverték. Itt tűnt fel először rendkívüli erejével és bátorságával az akkor még húszéves László herceg, a későbbi Szent László király. 1070-ben a kúnok, három év múlva pedig ismét a besenyők támadtak rá az országra. Közben Salamon a Görögbirodalommal ütközött össze és a hercegek támogatásával 1072-ben elfoglalta Nándorfehérvárt, az országnak később annyira fontos végvárát. Ennek a csatának emlékét őrzi a magyar korona alsó része, melyet VII. Dukász Mihály görög császár küldött Géza hercegnek a görög foglyokkal szemben tanúsított emberséges bánásmódjáért. A nyugtalan és gyengeakarátú Salamon és a hercegek között nemsokára kitört a viszály, de a király hadseregét a Mogyoród melletti csatában a hercegek tönkreverték, mire az trónjavesztetten rokonához, IV. Henrik császárhoz menekült. A király az idősebbik herceg, I. Géza lett (1074—1077). Néhány éves uralkodása a Salamonnal folytatott tárgyalásokkal telt el, melyeket VII. Gergely pápa közvetített, a legnagyobb középkori egyházfő. Halála után, a nemzeti közakaratnak engedelmeskedve, László herceg vette át az uralmat (1077—1095) és végét vetette a belső zavaroknak, amelyek Szent István halála óta csaknem szakadatlanul emésztették az országot.

Szent László és Könyves Kálmán.

Szent László a magyar lovagkor legnagyobb alakja: fizikai és szellemi erő, bátorság és hit egyesültek benne. Szent István országa a belső viszályok után az állandó bizonytalanságból és zavarból az ő uralmával tért a belső megerősödés útjára. Hadvezér és törvényhozó volt egy személyben. Pannonhalmán zsinatot tartott és az ország előkelőinek részvételével megalkotta a tizennyolc szakaszból álló büntető törvénykönyvet, a kor erkölcsi felfogásának egyik legértékesebb emlékét. Az ország az ő trónraléptéig nehéz időket élt át: csaknem állandóak a belső viszályok, melyek a közerkölcsökre nem lehettek jó hatással, így a törvények szigorúsága sok tekintetben indokolt.

László király 1085 körül újabb harmincegy szakaszos törvényt alkotott, szintén az országnagyok és papság jelenlétében, majd 1092-ben zsinatot hívott össze Szabolcsba. Az ott hozott törvények nagyrészt egyházi vonatkozásúak. Ezeket a zsinatokat bátran úgy tekinthetjük, mint a kor törvényhozó testületeit — csak egyházas elnevezést kaptak —, ami ismét bizonyíték a mellett, hogy a magyar királyi hatalom ebben az időben korántsem korlátlan. László 1085-ben ismét hatalmas győzelmet aratott Ungvár táján a kelet felől betörő kunokon, akik Kutesk nevű vezérüknek vezetésével minden eddigit felülmúló tömegben támadtak. A monda szerint, melynek hitelességét nehéz ellenőrizni, a nagy csatában jelen volt Salamon király is, és a kunok veresége után örökre eltűnt.

Szent István óta László folytatott először tudatos és nagyvonalú külpolitikát. Kiépítette — főleg a kúnok és besenyők betörései miatt — elsősorban kelet felé az ország védelmi vonalát. A védelmi sávokat, az úgynevezett gyepeket, kivitte a keleti, délkeleti határokig, a Kárpátok természetes védővonaláig, s végleg megrögzítette a keleti és délkeleti határvonalat. Rendezte a magyar királyság viszonyát Szlavóniával, amely a honfoglalás óta hol magyar, hol meg horvát fennhatóság alá tartozott. 1089-ben megszállta Horvátországot és megteremtette délnyugati szomszédunkkal azt a hosszú, nyolc évszázados viszonyt, amely sokszor nyilvánult testvériességben és szolidaritásban, de nem egyszer ellenségeskedésekben is. A két nép politikai története azóta egészen a trianoni szerződésig szorosán együvé van kapcsolva.

A horvát fejedelemség a VIII. században Nagy Károly frank király védelme alatt alakult ki, s első uralkodója Viseszláv herceg volt. A horvátok nem kerültek bele a bizánci kultúrközösségbe, hanem a katolikus nyugathoz csatlakoztak, ami döntő hatást gyakorolt a nép további fejlődésére, mert a katolikus hit erős válaszfalat emelt a horvátság és a többi, az ortodox kultúrkörhöz tartozó délszlávok közé.

Lászlónak a horvát királlyal való rokoni kapcsolat adott alkalmat Horvátország megszállására. Zvoimir horvát király (1076—1089) I. Béla Ilona nevű leányát, László nővérét vette feleségül, s minthogy az erős rokoni kapcsolatot, a kor szokásai szerint, egyúttal politikai kapcsolatot is jelentett, feltehető, hogy a királyt László magyar csapatai biztosították uralmának meg-

szilárdításában. Zvoimirt 1089-ben megölték és két évig tartó zavar után a királyné behívta az országba László testvérét, aki 1091 tavaszán nagyobb hadsereggel átkelve a Dráván, az országot saját uralma alá hajtotta. Horvátország elfoglalása szükségesnek látszott. A katolikus hit ebben az időben még gyenge lábbon állott; s az ország ki volt téve annak a veszélynek is, hogy a görög császárság teszi rá kezét. László király első tette volt a ma is meglevő zágrábi püspökség megalapítása. Miután az országban a rendet helyreállította, unokatestvérét, Álmost, otthagya vezérül, sietve visszatért, hogy megszabadítsa a délvidéket a kunoktól, akikre ismét megsemmisítő csapást mért. Maradványaikat a Zagyva és a Tisza között telepítette le, a mai Jászságba.

László, kit az egyház később szentjei közé iktatott, 1095-ben (július 29-én) elhunyt, erős, rendezett, jómódú országot hagyva maga után. Egyaránt kiválóan bizonyult, mint békés rendcsináló, mint konszolidáló és hadvezér. Országának függetlenségét mindenkivel szemben, még a hatalmas VII. Gergely pápával szemben is, megvédte. Az uralkodásban bátyjának fia, a papnak nevelt Kálmán (1095—1114) követte. Papnak szánták s járatos volt kora egész tudományosságában (innét kapta a Könyves melléknevet) és törvényalkotásainak szellemével, független gondolkodásával messze túlhaladta korát. A Képes Krónika írója csúnya torzképet fest róla, de ez a leírás nyilvánvalóan rosszakarathból származik. Uralkodásának első esztendjében nagy érzelmi hullámok verték fel Nyugat-Európa nyugalmát; az egyház kiadta a jelszót, hogy vissza kell foglalni a pogányoktól a Szentföldet, ahol az Üdvözítő tanított és szenvedett. Mai fogalmainkkal nem egykönnyen tudjuk megérteni a keresztes hadjáratokat. A középkor történetében egyszer csak látjuk, hogy egész Nyugat-Európa valami titokzatos belső erőből hajtva megindult s megkezdődött a népvándorlás kelet felé. Sajátságos még az, hogy Magyarországot ezek az indulatok nem nagyon rázták meg, noha több mint száz esztendő telt el a kereszténységre való áttérés óta; a magyarság úgylátszik még nem olvadt bele lelkileg a nyugati transzcendentális világba. Kezdetben nagy csöcselékhadak lépték át Dévénynél az ország határát; nem reguláris hadsereg, hanem Nyugat-Európa silány ocsúja tódult hazánkon keresztül Kis-Ázsia felé, Kálmán királynak nem csekély gondot okozva. Kútfoink számadatai bizo-

nyára túlzottak, viszont bizonyos az, hogy sokezer főre rúghattott az a franciákból és németekből álló csordahad, melyet Kálmán Mosonnál megsemmisített. Kálmán király Bouilloni Gottfried fegyelmezett hadának már szabad átvonulást adott az országon.

Kálmán a külpolitikában azon az ösvényen haladt tovább, melyet Szent László megkezdett: igyekezett országának ablakot nyitni a tengerre. A tengerpart megszerzésére irányuló törekvése külpolitikai nagystílúságát mutatja. 1107-ben bevonult Horvátországba, ahol az ellenállást leverte és magát az ország királyává koronáztatta. Nemsokára a dalmát városokat foglalta el és csatolta birodalmához, úgy azonban, hogy a városok teljes önkormányzata továbbra is megmaradt.

Kálmán összes árpádházi királyaink között a legtermékenyebb és legnagyobb stílu törvényalkotó. Törvényei világot vetnek a viszonyokra, hiszen a törvények mindig valamely kor szellemét, szükségleteit és kívánalmait fejezik ki. 1100 táján Tarcalra zsínatot hívott össze, amelyen az ő elnöklete alatt az országnagyok és a papság nyolevanegy szakaszos törvénykönyvet alkottak. Kálmán törvényhozása enyhítette Szent László rendkívül szigorú törvényeit, s az igazságszolgáltatás és perrendtartás terén újabb intézkedéseket léptetett életbe. Minden megyében új törvényszéket alkotott, melyeknek bírái a püspökök, a főispán és annak udvarbírája. A nemesség továbbra is a nádor és a király törvényszékéhez tartozott. Az istenítéleteket, a tüzesvas- és vízpróbákat enyhítette, a hamis tanukat szigorúan büntette. Enyhítette a boszorkányüldözést is, bár túlzás az a fel fogás, hogy teljesen eltörölte volna, mert a törvényben előforduló „striga“ szó a boszorkányoknak csak egyik, Kálmán álláspontja szerint sem létező válfaját jelenti. A királyi jövedelmek emelése végett szabályozta az adózást. A papok nősülését részben eltiltotta, a zsidókérdést külön törvénnyel rendezte, amely a zsidóknak a püspöki városokban való szabad letelepülését lehetővé tette.

Kálmán életének utolsó napjait izgága öccse, Álmos, keserítette el, aki többízben szövetkezett idegenekkel is, hogy a fő hatalmat magához ragadja. A király, akinek ingerlékenységét gyötrő betegsége is fokozta, türelmét veszítve, zavargó öccsét csecsemő fiával, Bélával együtt megvakíttatta. A trónon kiskorú fia, a tizenhároméves II. István (1114—1131) követte, aki he-

lyett a nádor és az esztergomi érsek gyakorolták az uralkodói hatalmat.

Most zavaros idők következtek. Az erős központi hatalom megrendült, aminek az oligarchák hatalmának növekedése a természetes következménye. A hevesvérű és könnyelmű II. István szakadatlanul háborúskodott. Hosszabban tartó harcot folytatott Velencével Dalmácia birtokáért; 1116-ban kitört a harc Csehországgal, 1125-ben Oroszországgal, végül Görögországgal. A király meggondolatlan és céltalan háborúiban a magyar fegyverek nem sok dicsőséget arattak. Utóda a megvakított Béla lett (1131—1141), akit II. István Uros szerb nagyzsupán leányával, Ilonával házassított össze. Uralkodását, mely az aradi mészárlással kezdődött, (ahol a királyné bosszúra tüzelte az országgyűlést azok ellen a főurak ellen, akiket férje megvakításában bűnösöknek tartott), jelentékeny sikerek, főleg külpolitikai sikerek teszik emlékezetessé. Elfoglalta Bosznia nagy részét s felvette a „Ráma királya“ címet. Utóda tizenegyéves fia, II. Géza (1141—1161) lett, aki helyett anyjának testvére, Belos herceg kormányzott, kiváló államférfiúi bölcseséggel és nem mindennapi eréllyel. Géza hatalmas győzelmet aratott a németeken, a Lerefeltnél lezajlott csatában, melynek lefolyását Freisingeni Ottó munkájából ismerjük. Barátságot kötött az országon keresztül a Szentföldre vonuló VII. Lajos francia királlyal, ami nem maradt külpolitikai következmények nélkül. II. Géza alatt került Magyarország minden eddiginél veszedelmesebb kapcsolatba a Görögbirodalommal, melynek kiváló császára Mánuel (Szent László unokája) ki akarta egész Közép-Európára terjeszteni rozszant birodalma határát. Pártfogásába vett egy Borics nevű trónkövetelőt, (Kálmán állítólagos fiát) s 1150-től kezdve két évtized alatt vagy tíz nagyobb hadjáratot indított Magyarország ellen.

Géza fiára, III. Istvánra (1162—72) hagyta trónját, de Mánuel behozta az országba II. Lászlót, Géza testvérét, akit a főurak közül sokan elismertek királynak. II. László nemsokára elhalálozott s akkor Mánuel öccsének, IV. Istvánnak trónigényét akarta az országgal elismertetni, miközben a Szerémséget és Dalmáciát elragadta Magyarországtól. Most már látva, hogy a trónbitorlókkal összes tervei dugába dőlnek, megpróbálta békés eszközökkel magához kapcsolni az országot: azt az ajánlatot tette, hogy leányát, Máriát, feleségül adja István öccsének, Béla hercegnek. Ez az ajánlat tetszésre talált a királynál. Így

került Béla herceg a konstantinápolyi udvarba, ahol görög nevelést kapott. István elhunytja után a trónkérdés miatt ismét előtörttek a zavarok, de a főurak nagy többsége, a főpapság akaratára ellenére, Béla mellé állt és őt emelte az Árpádok királyi székébe.

A XII. század végén és a XIII. század elején érte el a skolasztikus középkor tetőfokát és erre az időre esik a magyar királyság megszilárdulása is. A központi hatalom, a XIV. századi belső viszályok és gyakori zavarok ellenére, amelyeket rendszert a trónkérdés idézett elő, szilárdabb, mint bárhol máshol Nyugat-Európában. A magyar királyság története azonos a nemzet történetével és a királyság intézménye erős összetartó hatalom akkor is, ha a királyok nem kiváló egyéniségek. Az ország belső fejlődésében korszakot jelent III. Béla (1172—1196) uralkodása.

III. Béla.

III. Béla koráig az ország társadalmilag és gazdaságilag jelentékeny előhaladást tett, a rendiség kialakulóban van, a papság és a főurak rendje megszilárdultnak mondható. A városok egyre szaporodnak, az ipar sokat fejlődött. II. Géza uralkodása alatt a népesség is értékes nyugateurópai népelemekkel jelentékenyen megszorodott. Ebben az időben telepedtek be Flandriából és a Rajna mellékéről az ipart űző szászok és flandokok; a Szepességbe az ott még gyér ősmagyar lakosság közé szintén szászok költöztek. A királyok előmozdították a rokonfajú besenyők és kúnok letelepedését is. Az ország gazdasági kapcsolatai főleg Olaszországgal igen erősek; mint egy nemrég nyilvánosságra került olasz jegyzék mutatja, III. Béla király korában Olaszország főleg fényűzési cikkeket és szövetárakat szállított Magyarországnak. A királyi jövedelmek, amelyek a királyi gazdaságokból, a pénzverésből, a vámokból és a vásárok jövedelméből származtak, III. Béla korában — Hóman Bálint számításai szerint — 14,756.972 aranykoronára rúgtak, ami egyenlő volt a francia és az angol királyok akkori jövedelmével. Magyarország ebben az időben Európa egyik leggazdagabb országa.

III. Béla a legnagyobb alkotó és békés uralkodók közé tartozott. Nagy műve a királyi kancellária megszervezése, amellyel

nálunk is megkezdődött a bürokrácia, az írásbeliség. A vármegyék zászlóaljaiból és a nagyszámú zsoldosokból erős hadsereget szervezett. Igen erősen ápolta a jóviszonyt Nyugat-Európával, összeköttetéseket szerzett Franciaországgal, Angolországgal és Aragóniával. Kiterjesztette birodalmának határait s ő alatta lett Magyarország középkori nagyhatalommá. Uralkodásától kezdve egészen Mátyás király haláláig a nagyhatalommá emelkedett Magyarország nagyszerű kiegyensúlyozó szerepet töltött be a Kárpátok medencéjében. Az államhatalom nem nyomott el népeket; a magyarság a legbékésebben élt együtt a magyar korona tekintélye alá tartozó szomszédaival. 1185-től, Mánuel császár halálától kezdve Magyarország pótolta a bizánci császárságot, amely a nagy és hódító császár halála után gyors hanyatlásnak indult.

III. Béla örökébe fia, Imre (1196—1204) lépett, akit néhány év múlva fia, a mindössze ötéves III. László (1204—1205) követett. A nemzet zöme szabadkozott a gyermekkirály uralma ellen. A királyság nem szimbolikus intézmény volt, mint a későbbi angol királyság, s az akkori közvélemény megkövetelte, hogy a koronát erőteljes férfi viselje. A nehéz kérdést III. László hirtelen halála oldotta meg. Utóda András herceg, Imre király testvéröccse lett, aki Szent István koronáját harminc esztendeig hordta (1205—1235).

II. András.

II. András király különös jellem volt. A kitartás, a vállalkozókedv nem hiányoztak nála, de kevés vállalkozása járt sikerrel. Úgylátszik, nem látta tisztán, a maguk valóságában a dolgokat. Harmincesztendő uralkodása alatt folyton háborúskodott; tizennégyszer indított hadjáratot, hogy fenntartsa Halicsban a magyar uralmat, de számottevő eredmény nélkül. Mialatt a király minden erejét az oroszok ellen összpontosította, az ország fontos déli tartományai majdnem elvesztek. Éppen Halicsba indult, amikor bent az országban súlyos zavargás támadt. Összeesküvők, kiknek élén Bánk bán állott, megölték az idegen származású királynét, Gertrudot, aki az udvart elárastotta német rokonaival. Amikor a király helyreállította a belső rendet, tovább folytatta a régi kitartással és kevés szeren-

csével a keleti háborút; 1217-ben pedig a Szentföldre vezetett hadat.

András király meg volt áldva diplomataképessegekkel s mind a három házasságát felhasználta külföldi összeköttetések megszerzésére. Másodszor Courtenai Jolánt, a Capet-ház sarjadékát vette feleségül s ezzel a házasságával is értékes külföldi összeköttetésekre tett szert, elsősorban Franciaországgal. A belső elégedetlenség azonban nem csillapult le. A XIII. században a magyar rendiség lassanként tudatossá vált s a köznemesség és a főurak együttesen lépnek fel a nem egyszer erőszakos, zsarnokoskodó patrimoniális királyság ellen. Ugyanezeknek a jelenségeknek vagyunk tanui Angolország történetében is. Az erőszakos és kapkodó Földnélküli János király maga ellen lázította alattvalóit s azok kicsikarták tőle az angol alkotmány nagy okmányát, a Magna Chartát. Hasonló mozgalom zajlik le II. András király korában nálunk is. A polgári osztály, amely Angliában már elég erős, nálunk hiányzott, de a nemesség megerősödött és tudatos. A birtokok hűbéri természete hovatovább megszűnt s a nemesi rend önállósodott. A nemzetiségi birtokok lassanként magánbirtokokká váltak. A király iránti elégedetlenséget jelentékeny részben az áldatlan pénzügyi viszonyok idézték elő. A pazarló, költséges udvar visszaélt a *lucrum camerae* néven ismert jövedelemmel, amely a valóságban az alattvalókat sújtó adó volt. A viszonyok annyira megromlottak, a közelégedetlenség olyan fokra hágott, hogy András király kénytelen volt országgyűlést összehívni Fehérvárra és ott kiadta a korszakos jelentőségű Aranybullát, amelyben megerősítette a „nemesek és országlakosok Szent Istvántól szerzett és engedélyezett szabadságát“.

A történet tanúsága szerint a nagy jogalkotások legtöbbször zavaros, bizonytalan viszonyokkal függnek össze. Így volt ez nálunk, Magyarországon is. A nagyurak hatalmaskodtak, erőszakoskodtak, nemcsak jobbágyaikkal bántak rosszul, hanem a kisnemességgel is. Ezért az országgyűlés összehívását sürgető mozgalom elsősorban a köznemesség mozgalma. II. András király nem térhetett ki a mozgalom elől és kiadta az említett oklevelet, amelynek alkotmánytörténeti jelentősége tagadhatatlan. Az Aranybulla nem tartalmaz új jogokat, vagy kiváltságokat. Bevezetéséből az tűnik ki, hogy a szokásjog kodifikációja, ugyanúgy, mint később Werbőczy István hatalmas alkotása, a

Tripartitum is, de ez mitsem von le jelentőségéből. A Szent István korából való ősi nemesi szabadság fenntartása elsősorban a kisenemességnek volt az érdeke, nem a nagybirtokos oligarcháknak. Ez világosan kitűnik a második pontból: „Akarjuk azt is, hogy sem mi, sem utódaink bármi időben is le ne tartóztassák és el ne nyomják a nemeseket, valamely hatalmasok kedvéért“. Rendkívül fontos pontja az, amely elrendeli a fehérvári törvényt napoknak megtartását minden esztendőben s még talán ennél is fontosabb az ellenállási záradék, amely a korlátlan királyi hatalomnak és az uralkodói önkénynek egyszersmindenkorra végét vetette.

Az Aranybulla kiadása után, — amelyet András 1231-ben újból kiadott — a közviszonyok semmit sem javultak. Egy nagy eredménye van András király hosszantartó, zavaros uralmának: a patrimoniális, ha nem is korlátlan, de nem egyszer korlátlan hatalomra törekvő királyság Magyarországon megszűnt. A heves természetű, sokat akaró András király, akiből azonban az uralkodói tehetség nem hiányzott, nagy bizonytalanságban hagyta országát fiára, a német feleségétől származott IV. Bélára (1235—1270).

Béla nagy energiával és kitartással kezdte meg a rend helyreállítását az országban. Csakhogy a király korlátlan hatalma az Aranybulla ellenállási záradéka következtében megrendült és Béla, úgylátszik, sem a rendek növekvő erejével, sem azzal az új szellemmel nem vetett számot, amely bizonyosfokú rendi szabadságot követelt és az uralkodói önkényt nem volt hajlandó eltűrni. Érthető, hogy a királynak a főurak között, de még az egyháziak körében is nagy ellenzéke támadt. Uralkodását azzal kezdte, hogy szigorúan megbüntette azokat, akik annakidején atyja közt és között a viszályt szították, ugyanakkor megkezdte a királyi birtokok visszaszerzését is. Az urak önérzetét mélyen sértette azzal az intézkedésével, hogy a panaszokat csak írásban lehetett eléje terjeszteni.

Béla király a tett embere volt, elhatározásait szilárdság jellemezte, de kíméletlenségével maga ellen lázította a nemesiséget éppen akkor, amikor szörnyű veszély közelgett Keletről, s amikor az Ázsiából előretörő mongol hatalom feltartóztatására király és nemzet között teljes egyetértésre lett volna szükség.

A mongol támadás. (Tatárjárás.)

A mongol nagyhatalmat, amely Európát hosszú időn keresztül rettegésben tartotta, a titokzatos belső Ázsia szülte. A keleti szélvész nem jutott tovább hazánk határainál; itt Európa nem kis szerencséjére minden dühét kiadta, romokat, pusztítást, szörnyű emlékeket hagyva maga után. A mongol fejedelmek a XII. században kezdték meg hatalmuk kiterjesztését a velük szomszédos földekre. A XII. század utolsó évtizedében réttentő akaratú és zseniális szervező talentum támadt Jecukej Bagatur-kán fiában, Temudzsinban, aki a Bajkál-tótól délre eső mongol törzseket gyorsan egyesítette. Ellenfelét, a másik mongol fejedelmet, Togrul-kánt leverte, összehívta Karakórumba a mongol törzsfőnökök nemzetgyűlését és felvette a Dzsingisz-kán nevet. A mongol nevet is ő adta a velünk faji rokonságban levő hún és török eredetű törzseknek. Dzsingisz-kán egyike volt azoknak a nagy és rettegett nevű vezéreknek, akik azért teremtdtek, hogy a világ ostromaivá legyenek és a népeket megremegtessék. Senki sem tagadhatja, hogy Dzsingisz-kán minden idők egyik legnagyobb hódítója és birodalomalkotója, de birodalma tisztán katonai szervezet volt, melyet ő maga s alvezérei az elrettentés eszközeivel tartottak össze.

Dzsingisz-kán megalkotta az emberiség történetének legnagyobb kiterjedésű birodalmát. Hihetetlen gyorsasággal száguldott be lovascsapataival ezer kilométereket és iszonyú erejű, vakmerő hadának senki és semmi sem tudott ellentállani. Dzsingisz-kán egy-kettőre elfoglalta a kínai birodalom legnagyobb részét. 1222-ben Perzsia, Bokhara, Afganisztán, Beludsisztán mind mongol iga alá kerültek és a kán legyőzhetetlen, rettegett hadai már ott álltak Indiában, Lahore város előtt. 1223-ban nyugatra fordult lovashadával és gyorsan meghódította a komoly ellentállásra alig gondoló Oroszországot.

A történetírók sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, mi lehetett a mongol hadsereg csodás sikereinek a titka? Dzsingisz-kán tökéletesítette a régi hún hadrendszert, mellyel a magyarok is annyi nagy győzelmet arattak. Taktikája nyújtható, laza taktika volt, melyet bizonyos alapelvek megtartásával a körülmények szerint gyorsan módosíthattak. A mongolok tökéletesített

hún-török taktikájuknak köszönhatték sikereiket, Dzsingisz-kán hadvezéri tehetségein kívül.

A hódításokat Dzsingisz-kán fia, Ogatáj folytatta, akit 1229-ben nagy kánná választottak. Neki már hatalmas birodalma van: 1241 elején, amikor a Magyarország elleni hadjáratot megkezdte, a Jeges-tengertől a Fekete-tengerig, dél felé az Indiai-óceánig, a Kárpátoktól a Csendes-óceánig terjedtek a mongol birodalom határai. A mongol államszervezetet a vasfegyelem és a mai szovjet-rendszerre emlékeztető uniformizáltság jellemezte. Egyetlen úr ellentmondást nem tűrő parancsszavának engedelmeskedő nyáj volt a roppant birodalom népe. Az akkori írók állatias, vérszomjas szörnyetegeknek rajzolják meg őket („kutyafejű tatár“), de ezek a leírások a megrémült nyugat-európaiak érthető túlzásai. Az bizonyos, hogy a mongol uralom keresztényi értelemben vett emberiséget nem ismert, kultúrákat döntött le, városokat égetett porrá, de maga semmit nem alkotott. Amikor felbomlott, nem maradtak utána városok, sem közlekedési utak, mint a római birodalom után, csak elpusztított, felperzselt városok romjai.

Béla király hallott a közelgő mongol veszedelemről. 1235-ben négy domonkosrendi szerzetes indult keletre, hogy az ott élő magyarokat meglátogassák. Közülük az egyiknek, Juliánus barátnek sikerült megtalálnia az őshazában maradt magyarokat s tőlük hozta azt a hírt, hogy Európát szörnyű veszedelem fenyegeti, hogy közeledik a Kárpátok felé a mindent elsöprő mongol áradat. Juliánus 1237-ben tért vissza hazájába, és Batukántól, az oroszországi mongol haderő fővezéréől levelet hozott IV. Béla királynak, melyben feltétlen megadást követelt. 1239-ben a mongol hadak feldúlták a volgavidéki kun birodalmat és a hazátlan népnek IV. Béla király betelepülési engedélyt adott. A kunok Kötöny nevű vezérükkel az élükön, körülbelül százezer főnyi tömegben telepedtek le az országban. Az ország közviszonyai ebben a veszedelmes pillanatban meglehetősen dűltak. A magyar urak a kunok betelepítését nem nézték jó szemmel, mert azt hitték, hogy Béla esetleg ellenük fordítja Kötöny vezér fegyveres erejét. De Béla mégis készült a mongol had fogadására és az úgynevezett Orosz-kapu védelmére Dénes nádort küldte ki. A kunok ellen közben kirobbant a gyűlölet. Kötöny vezért a magyarok megölték, mire népe rabolva, pusztítva távozott az országból.

Batu-kán három nagy hadsereggel indult meg Magyarország ellen 1241 februárjában. A fősereg, melyet ő maga vezetett, a Dnyeszter felső folyásánál táborozott, onnan indult meg, az előcsapat Sejbán vezetésével Uzson és a Vereckei-szoroson keresztül. Észak felé Orda mongol vezér csapata vonult és Liegnitznél tönkrement Henrik sziléziai herceg német-lengyel seregét. A délkeletről támadó nagy mongol hadsereget Bedzsák vezette. Ennek északi ága, amely Beszterce és Kolozsvár felé indult, Kádán vezérlete alatt állott; a középső ágot, amely az Ojtozi-szoroson lépte át az ország határát, Bogutáj vezette; a déli ág vezérletét maga Bedzsák vette át és ez a Vaskapun keresztül közeledett Csanád felé. Batu-kán előhada Dénes nádor előreküldött kis seregét megsemmisítette és a mongol fősereg nagy iramban közeledett Pest város felé. Béla király a fősereggel (nem tudjuk, mekkora lehetett), Eger felé vonult és a Mohi pusztán a Sajó mellett ütött tábort. Az akkori nehézkes, rossz nyugateurópai harcmódot követve, szekérsáncsal vette körül seregét, ami végzetesen károsnak bizonyult. Az első támadást a magyarok visszaverték, de a mongolok csakhamar körülfojták a szekértábort és a magyar hadseregnek csak egy kis töredéke tudott kimenekülni Béla királlyal együtt, akit valószínűleg önfeláldozó hűséggel mentettek meg alattvalói. A király, megmaradt kis csapatával Nyitrán át a Morva folyó felé menekült Frigyes osztrák herceghez, aki a vendégbarátsággal a legelőbbre visszafutva, a magyar királyt megsemmisítette; kincseit elszedte és Nyugat-Magyarországból kihasított magának három vármegyét.

A mongol had Erdélyben és a védtelenül hagyott Alföldön rettenetes pusztítást vitt véghez. A honfoglaló magyarság Szent István után kis falvakban telepedett le, ezeket a falvakat a mongol had mind felperzselt. Az ország szerencsétlenségére az 1241—42-i dermesztő télben befagyott a Duna és a mongolok a Dunántúlt is feldúlták. A király Ausztriából Dalmácia felé menekült, de Kádán vezér hadai mindenütt nyomába jártak és egészen Trau váráig üldözték. Oगतáj nagykan halála vetett véget a mongol had szörnyű pusztításának.

A mohi pusztai csatavesztésnek abban találjuk meg fő okát, hogy Magyarország a hadászatban az akkori nyugateurópai harcmódot alkalmazkodott és minden vitézsége mellett sem tudta megállani helyét a tökéletesebb harci mód-

szerekkel támadó mongol hadsereggel szemben. A vereség másik oka az, hogy Béla király, aki a mongol dúlás után kitűnő polgári szervezőnek bizonyult, a hadvezetéshez keveset értett.

A visszatérő király elé iszonyú látvány tárult. Az ország fegyverbíró lakosságának körülbelül fele pusztult el a mongol dúlásban és igen sokan elvesztek az éhínség és a járványok következtében. Béla király nagy hittel és eréllyel látott hozzá az ország újjáépítéséhez. A pusztító háború összes tanulságait levonta: várakat építtetett, telepített, gyorsan hadsereget szervezett, városokat alapított, külföldi kapcsolatokat teremtett. Az ország néhány vára, mint Trencsén, Nyitra, Pozsony, Komárom, mind megmenekültek és ebből Béla bölcsen azt a tanulságot vonta le, hogy az esetleges új betörés ellen a várakra alapozza az ország védelmét. Feltűnő, hogy az ország milyen gyorsan talpra állt, ami Béla király szervező tehetségének köszönhető. A mongol betörés, amelyet (a mongol birodalom népeit összefoglaló név után) „tatárjárásnak“ szoktak nevezni, rettentő teherpróba volt, melyet a középkori Magyarország súlyosabb következmények nélkül kiállott.

Az ország a mongol dúlás után néhány esztendő alatt helyreállt, Béla király megszervezte a honvédelmet s jól felkészülve várta az új támadást, amely nem következett be. Ezután indult Frigyes ellen, hogy visszafoglalja az említett három vármegyét. Németújhely közelében zajlott le Frigyes és Béla hadai között a nagy csata, melyben a magyarok teljes győzelmet arattak és Frigyes halálát lelte. Béla 1249-ben Stájerországot foglalta el, közben nagy harcokat vívott a cseh Ottokár királlyal.

IV. Béla az Árpádház egyik legnagyobb tehetségű uralkodója. Újjászervezte a honvédelmet, a közigazgatást, megerősítette a királyi hatalmat, visszaállította az ország nagyhatalmi állását. Ugyanakkor, amikor Nyugat-Európában a Welfek és Hohenstauffok ádáz küzdelme folyik, Magyarország a rend országa. 1270 május 3-án húnyt el a Nyulak szigetén (a mai Margitszigeten), ahol egyik leánya, a később boldoggá avatott Margit, mint szentéletű apáca élte le életét.

Az utolsó Árpádok.

A IV. Béla után következő korszak fő jellemvonása az oligarchák elhatalmasodása és egyre növekvő befolyása az ország kormányzására és a köznemesség különválása. A Kösze-
giek, a Csákok, az Abák valóságos kiskirályok IV. Béla utódai alatt. Béla fia és utóda, V. István (1270—1272) kétéves uralkodását a cseh Ottokárral folytatott harcokkal töltötte el, melyekben győzött; a pozsonyi szerződésben a cseh király lemondott stájerországi, krajnai és karintiai igényeiről. Halála után egy ideig az özvegy királyné, a kun származású Erzsébet uralkodott és a királyi tanács kormányzott. A török eredetű kunoknak elég nagy szerep jutott ezeknek az időknek a történetében. IV. Béla Kötöny vezér kunjainak százezer főnyi tömegét visszahívta s a Duna és Tisza között és a Tiszántúlon telepítette le, hogy így népesítse be azokat a területeket, amelyek a mongol dúlás után pusztán maradtak. A kunok nem egykönnyen szokták meg a letelepült életmódot. Sátrak alatt tanyáztak, nyájaikkal ide-oda kóboroltak, lassanként azonban teljesen felszívódtak a magyarságba, melyet értékes, harcos és munkás népelemmel gyarapítottak.

V. Istvánt kiskorú fia, IV. (Kun) László (1272—1290) követte. Uralkodása alatt az állandó belső zavarok nem egyszer az anarchiáig fokozódtak. Kun László tetteiből bátor, tehetséges, de szertelen és önmagán uralkodni nem tudó embernek látszik. Az ő segítségével győzte le Habsburgi Rudolf király fellázadt hűbéresét, a cseh Ottokárt, Marchegg táján, 1278 augusztusában, megalapítván ezzel a Habsburgok századokra szóló hatalmát. De a következő esztendőben teljes fejtelenség dűl az országban; László kedvelt kunjai fosztogatnak s minden élet- és vagyonbiztonság megszűnt. László először a Rákos mezejére hívott össze országgyűlést, melynek végzései ismeretlenek, 1287-ben pedig Esztergomba hívta össze a rendeket. Az országgyűlések az ország állapotán semmit sem segítettek, de nem segítettek a pápai követ intelmei sem: a király az erkölcstelenség fertőjébe süllyedt, kunjaival együtt sátorban tanyázott és huszonnyolcéves korában köztük fejezte be erőszakos halállal romantikus életét.

Az Árpádháznak még egyetlen férfitagja élt, II. Endre unokája, IV. Béla féltestvérének fia, akit Velencében neveltek. A törvény alapján őt illette meg a magyar trón, melyet a rendek támogatásával III. András néven foglalt el. III. András király uralkodása (1290—1301) alkotmánytörténeti szempontból nagy jelentőségű. 1290-ben összehívta az országgyűlést, alig egy fél-századdal azután, hogy Montfort Simon összehívta az első parlamentet Angolországban, és az intézmény ettől fogva állandósult. Ő Magyarország első mai értelemben vett alkotmányos uralkodója. Az 1298-i országgyűlés kimondotta, hogy a papi és a köznemesi rend két-két tagot küld a királyi tanácsba, ami bizonyára azzal a céllal történt, hogy korlátozzák az oligarchák és a főpapság túlságos hatalmát. III. András királynak olasz anyjával, Morosini Tomasinával egy évtizedig tartó uralkodása az oligarchákkal és a külső ellenséggel folytatott harcokban telt el. Habsburgi Rudolf arra hivatkozva, hogy IV. Béla a mongol veszedelem idején felajánlotta neki országát hűbérül, a magyar koronát Albert nevű fiának szánta, s ugyanakkor a láthatáron megjelentek mint trónkövetelők az Anjouk is. III. András 1301 január 14-én elhunyt és férfiágon megszakadt vele a honalapító Árpádház.

Az Árpádok érdemei.

Nemzeti létünk és mivoltunk, a magyarság fennmaradása, elválaszthatatlan kapcsolatban van az Árpádok nevével. Szerepük nemzetünk történetében sorsdöntő, talán sorsdöntőbb, mint a nyugati nagy dinasztiáké saját népeik történetében, mint a Karolingoké, a Bourbonoké, az aragóniai és kasztíliai házé. Hazát szereztek népüknek azon a helyen, ahol egyetlen nép sem tudott tartós államalakulatot teremteni. Felvették népükkel a nyugati népek vallását és átszervezték országukat nyugat-európai országgá, s az új állami és társadalmi rendet szilárd alapokra fektették. Megváltoztatták Európa térképét és más irányt adtak a fejlődésnek. Bizonyosnak látszik, hogy a Német-birodalom már a Henrikek alatt leért volna az Aldunáig, ha az Ostmark és a bizánci birodalom közé ide nem ékelődik Magyarország.

Az Árpádok arcvonásait nem ismerjük, emlékeink között megbízható jellemrajzok, leírások nincsenek róluk, ezért csak

tetteikből alkotjuk meg uralkodói egyéniségüket. S megállapíthatjuk, hogy sokoldalúságuk szinte bámulatos: hadvezérek, államférfiak, törvényhozók, diplomaták, szentek. Az utolsó Árpádok korszaka zavaros, de a magyar nemzetnek már van kiformalódott politikai egyénisége, s ez az ő érdemük, s annak tulajdonítható, hogy a nemzet véréből való vér voltak. A hatalmi politika irányát ők szabták meg. Az ő elgondolásuk, hogy Magyarországnak meg kell szereznie bizonyos keleti tartományokat, délnyugat felé ki kell jutni a tengerhez, mert ez a nemzeti biztonság követelménye. Ezt a politikát folytatták az Anjouk és Mátyás király is. Nemzeti uralkodóházunk története, attól fogva, hogy a hét vezér az első Árpádot pajzsára emelte, III. András haláláig, nagyszerű példákat és tanulságokat mutat, s a nemzeti hitnek és hivatástudatnak örök forrása.

III.

Az Anjouk és a Hunyadiak.

Magyarország mint középkori nagyhatalom lépte át a XIV. század mesgyéjét. Belsőleg nem gyengébb, mint azok a nyugat-európai országok, amelyeknek rendjét és békéjét oly gyakorta felborították az oligarchák és a királyok harcai. Franciaország belső egysége ebben az időben még messze van; Németország nem a Barbarossa-császárok nagy egységes birodalma többé; Spanyolország közel két évszázad mulva alakul csak meg. Az angol királyok ugyanebben az időben állandó harcban állanak a nagy urakkal és az arisztokraták között nem egyszer vérfürdőket rendeznek. Az utolsó Árpád halála érthető módon felszabadította a köznyugalomra nézve annyira veszélyes belső erőket.

Harc a magyar trónért.

A nemzet III. András halálával visszanyerte szabad királyválasztó jogát; az ország sorsának intézői legalább ezt hangoztatták. Egészen másképp gondolkozott azonban VIII. Bonifác pápa, aki a nápolyi Anjou-család számára akarta megszerezni Szent István örökét, arra való hivatkozással, hogy a magyar trón az Árpádok nőágára szállt. Az Anjou-házból való Károly Róbert herceget, V. István király dédunokáját, Subich György főúr már 1300-ban, III. András király életében behozta Dalmáciába. Alighogy elterjedt III. András halálának híre, párthívei az Anjou herceget Esztergomba vitték és ott megkoronázták. De Károly csak egy kis csoportnak a királya maradt; a rendek többsége, amely Bonifác pápa beavatkozását illetéktelennek tartotta, a koronázás érvényességét nem ismerte el, és új király után nézett. Így esett a választás IV. Béla ükunokájára, Vencel cseh király ugyanilyen nevű tizenkétéves fiára, aki a népszerű

László nevet vette fel. A cseh Lászlót, aki atyja kíséretében Magyarországra jött, a budai országgyűlés a polgárság örömujjongásai közepette királlyá választotta. A gyermekkirály megválasztása felkavarta a belső ellentéteket és polgárháborúba döntötte az országot. Károly és hívei fegyvert ragadtak, de ez csak fokozta Vencel híveinek ellenállását, akik a budai várban tartott gyűlésükön magát a pápát is kiátkozták. Ez a vakmerőség arra vall, hogy a pápák XI. és XII. századi korlátlan hatalma már meggyengült. A cseh király látva, hogy családjának ügye teljesen zátonyra jutott, fiával együtt elhagyta az országot. Közben elhunyt VIII. Bonifác pápa. Utódává Boccasino Miklóst, az ő magyarországi követét választották meg (XI. Benedek néven), aki békésen, több diplomáciai tapintattal kísérelte meg, hogy Károly Róbert ügyét diadalra juttassa. Egyelőre azonban nem ért célt.

Vencel a saját trónutódlási jogát 1305-ben Ottó bajor hercegre, IV. Béla király dédunokájára ruházta. Az oligarchák közül Kőszegi Henrik, a dunántúli nagyúr vette pártfogásába, de a kísérlet merő kalandnak bizonyult. A bajor herceget Kán László erdélyi vajda, a nagyhatalmú keleti nagyúr becsalta Erdélybe, azzal az ígérettel, hogy leányát hozzáadja feleségül, közben azonban kibékült Károlylyal. Ezzel végleg dugába dőlt az első pillanattól kezdve reménytelennek látszó kísérlet és a különben is gyenge és jelentéktelen Bajor Ottó elhagyta az országot.

Vencel és Ottó párthívei egyre nagyobb számban mentek át Károlyhoz. Végre a rendek többsége teljesen szabad akaratából, a pápai befolyás gondolatát is elutasítva, 1307 október 10-én a Rákoson tartott országgyűlésen Károlyt kikiáltotta királlyá. Harmadszor is megkoronázták, és az ország törvényes királya lett, de nem a pápa jóvoltából, hanem a magyar rendek akaratából.

Károly Róbert.

I. Károly (1307—1342), a nagytehetségű Anjou-uralkodó, okossággal, erővel és kitartással csak esztendőket mulva tudta uralmát megszilárdítani az országban. A két gyermek-király alatt hatalmas vagyonra és politikai befolyásra tettek szert azok az oligarcha-dinasztiák, amelyeknek szerepéről már az előzmé-

nyekben szólottunk. Az oligarchák, mint valami kiskirályok, teljesen függetlenítették magukat a központi hatalomtól, s ha uralmukat nem sikerül letörni, a részekre bomlás veszedelme fenyegette volna az országot. Ilyenek voltak a tenger mentén a horvát Subich Pál, a Dunántúlon Kőszegi Henrik, a Felvidéken Csák Máté, a Tiszántúlon Borsa Kopasz, a macsói bánságban Dragutin István. Csák Máté pénzt veretett, adót szedett, tárnokmestert és kancellárt tartott. Károly király kezdetben kénytelen volt megalkudni a zavarokban naggyá nőtt hatalmasságokkal s csak szívós kitartással tudta helyreállítani a megrendült királyi hatalmat. Ha nem erőskező, igazi uralkodói egyéniség, Szent István rendfenntartó, erős központosított királysága megbukik és a király legfeljebb primus inter pares-féle lesz a vele csaknem egyenlő hatalmú kiskirályok társaságában.

Akikkel lehetett, Károly békésen megegyezett, akik ellenálltak, azokat fegyveresen leverte, mint Borsa Kopaszt és Ákos István fiait. Csák Máté, a felvidéki nagyúr lassankint elvesztette hatalmát. 1321-ben meg is halt és halálával az egész ország Károly kezébe került. A király most már új, megbízható arisztokráciát teremtett és gyűjtött maga köré, majd hozzálátott az ország hadrendszerének, közigazgatásának és pénzügyeinek rendezéséhez.

A Szent István-féle hadrendszer a XIV. század elején már elavult. Károly megteremtette a korszakos jelentőségű bandériális rendszert. Ez abból állott, hogy a főurak saját zászlaik alatt, saját embereikkel, a köznemesség a megyei zászlók alatt vonult hadba. Fontos része lett Károly hadseregének még a várkatonaság. Károly nemsokára szabályozta a vámokat, és felismerve az akkori idők szükségleteit, mindent megtett a városok fejlesztésére s a dolgozó és adózó városi polgárság jólétének emelésére. Rendeznie kellett a pénzügyeket is. Az Árpádok utolsó korszakában a pénz tovább romlott és végre teljesen értékét veszítette. Ez a kor már az úgynevezett korai kapitalizmusnak a kora, a középkor utolsó százada, amikor az emberek igényei az étellel szemben már megnövekedtek s a kereskedelem, a forgalom egész Európában lendületnek indult. A leromlott és bizonytalan értékű pénzzel nem lehetett már fenntartani a forgalmat, főleg a külfölddel. A régi, századok óta érvényes ezüst dénár mindenütt hitelét veszítette s nem lehetett megoldani a pénzkérdést a nagyobb formájú

ezüstpénz veretésével sem. Károly Róbert 1323-ban az úgynevezett kamarai nyereséget, amely abból állott, hogy a pénzt minden esztendőben bevonták és helyette kisebb értékű, silányabb minőségű pénzt hoztak forgalomba, eltörölte s minden jobbágykapura háromgarasos egyenesadót vetett ki.

Károly szinte korszakos jelentőségű gazdasági intézkedése a bányák szabályozása. Hogy a bányaipart fellendítse, elrendelte, hogy az ezután felfedezendő bányák a birtokos tulajdonában maradnak és a kitermelendő nemes ércnek egyharmad része őt illeti. Károly ezzel az intézkedésével a később oly virágzó bányaipar alapját vetette meg. A fontos bányák már az ő korában: Erdélyben Aranyosbánya, Radna, Nagybánya, Felsőbánya, a Felvidéken Körmöcbánya, Selmec- és Gölnichánya. A kamarai nyereség megszüntetése az ország zilált pénzügyein nemigen segített. Ezért Károly 1329-ben elhatározta, hogy a firenzei fiorino d'oro mintájára aranypénzt veret. Ez volt a Károly Róbert-féle arany forint, a magyar történet első aranypénze, amely pénztörténetünkben szinte korszakos jelentőségű. Fontos intézkedése volt Károlynak az is, hogy a nemesfém állami monopólium lett, s a kibányászott arany és ezüst nem vándorolhatott ki többé az országból. Szabályozta az adózást is. Még a papi tizedet is megadóztatta és az egész pénzügyi adminisztrációt ő is bérleti alapra helyezte. Ő alapította meg a kamaraispánok néven ismert intézményt és a tárnokmester mellé kincstartói állást szervezett.

A király közigazgatási reformjait az önkormányzat szeleme hatotta át, ami legjobban megfelelt a magyar nemzet politikai génuszának és hajlamainak. Ez az önkormányzati szellem már az utolsó Árpádok alatt feltűnik, s a vármegyék meg a városok ebben az irányban fejlődnek tovább Károly alatt is. Ő szervezte meg a megyei törvényszéket, mely a nemesek fölött ítél és az úri székeket, melyeknek hatáskörébe a földesúri bíraskodás tartozott. Az országgyűlés intézménye alig fejlődött alatta, — 1323 óta a király nem tartott országgyűlést, — de a közigazgatás és a helyi autonómiák működése elé nem gördített akadályokat. A rendi Magyarország kialakulása a legnagyobb lépésekkel ő alatta haladt előre. A főnemesi, a köznemesi és a városi társadalom itt különül szét s a magyar társadalom többé-kevésbé ugyanazt a formát ölti, amely Nyugat-Európában is ebben az időben mindenütt megtalálható.

Károly Róbert külpolitikája tudatos, nagyszabású politika, mely családjának tekintélyét és országának hatalmi céljait szolgálta. Ügyes, okos diplomáciájával tovább fejlesztette és megszilárdította az országnak már az Árpádok alatt kialakult nagyhatalmi állását. Országának minden erejét erre a célra összpontosította, ezért lépett szövetségre az osztrák Frigyessel, János cseh királlyal, ezt a célt szolgálta a lengyel Erzsébettel való házassága is. László nevű fia korán elhunyt és így nem sikerült családjá számára a cseh koronát megszereznie, de annál nagyobb sikerrel járt a Lengyelországgal való kapcsolatok elmélyítése. Lajos fia 1357-ben lengyel trónörökös lett. A magyar királyság tekintélyét legjobban a 1335-ben Visegrádon tartott gyűlés mutatja, amelyen Közép- és Kelet-Európának minden uralkodója megjelent.

Bár Károly Róbert háborúi nem voltak éppen szerencsések, az első magyar Anjou mégis nagystílű uralkodó volt, IV. Bélára emlékeztető hatalmas energiájú szervező tehetség. Nagy érdeme hogy a magyar politikai géniusznak megfelelően fejlesztette tovább a magyar közintézményeket s a magyar nagyhatalmat olyan szilárd alapokra helyezte, hogy az a következő században diadalmasan kiállotta a dél felől közelgő támadásokat.

Nagy Lajos.

Fia és utóda, Nagy Lajos (1342—1382) megszilárdult államhatalmat, rendezett, virágzó országot vett át és csak tovább kellett fejlesztenie azt a hatalmi politikát, amelyet ő megkezdett. Lajos örökölte atyja minden becsvágyát, diplomata képességét és tetterejét is. Sok szép tulajdonság egyesült benne. Át volt hatva elsősorban a középkor lovagi szellemétől, — eszményképül Szent Lászlót választotta — és mint buzgó keresztény uralkodó, kötelességet érzett alattvalói iránt. Igen gondos nevelésben részesült. Kitűnő nevelői bevezették az akkori tudományok elemeibe, tanult jogot, teológiát, elsajátította az akkori természettudományos ismereteket, a magyaron kívül beszélt a latin, francia és német nyelveket. Negyven éves uralkodása alatt csaknem állandóan hadakozott, de az akkori háborúk, amelyekben nagy tömegek még nem vettek részt, s a népesség nagy része folytatta békés munkáját, az államokat túlságosan

Magyarország Nagy Lajos korában.

nem viselték meg. Szerencsére a virágzó, gazdaságilag fejlődő ország könnyen bírta a csaknem állandó hadjáratok terheit.

Nagy Lajos uralkodása harccal kezdődött. Az erdélyi szászok fellázadtak, megtagadták az adót, amelyet még Károly Róbert vetett ki rájuk. Lajos rögtön Erdélybe vonult, a szászok meghódoltak, aminek kifelé az lett a hatása, hogy Bazarád oláh vajda fia, Sándor, átjött Erdélybe és a magyar királyt elismerte hűbérurának. A királyt 1343-tól kezdve esztendőkönn keresztül a nápolyi ügyek foglalkoztatták. Atyja, Károly király, a nápolyi trónt úgy akarta biztosítani családjá számára, hogy Johannát, Róbert király leányát eljegyeztette Endre herceggel, Lajos öccsével. Endre királyságába azonban beleszóltak külső hatalmak, elsősorban a pápa és a francia király, akik nem szívesen látták a magyar nagyhatalom terjeszkedését. Endrét nem jó szemmel nézték Nápolyban. Lajos királyt már felháborította az, hogy a nápolyi király a különböző befolyásoknak és intrikáknak engedve, végrendeletében nem Endrét, hanem Johannát nevezte meg örökösének. Lajos csak nagynehezen tudta kivinni a pápánál Endre megkoronáztatását. A szerencsétlen sorsú Endre megkoronázására azonban nem került sor. Johanna hívei vadászat ürügye alatt Aversába csalták és ott egy éjjel a királynő tudtával megfojtották.

A lovagias Lajos király három hadjáratot vezetett Nápoly ellen, hogy megbosszulja öccse halálát. Sok győzelmet aratott, vezérei és katonái nagy hírnevet arattak vitézségükkel, de nagyobb haszna a három költséges hadjáratból sem neki, sem az országnak nem volt. Lajos, mikor látta, hogy a pápa Johannát pártolja, végleg lemondva a nápolyi hűbérbirtokról, örökre otthagya Nápolyt. Ettől fogva birodalma északkeleti és déli határainak megőrzésére és a lengyel korona megszerzésére fordította figyelmét.

Az 1345. és 46. években hadjáratot indított a még mindig félelmetes tatárok ellen, kik az ország keleti határait betöréseikkel gyakran háborgatták és Lackfi András, a kor egyik legnagyobb hadvezére, több nagy győzelmet aratott rajtuk. Több hadjáratot viselt a litvánok ellen és újból meghódította Halicsot meg Lodomériát. Az 1353—1355. esztendőekben Szerbia és Velence ellen vezetett győzelmes hadjáratot. Az 1356—57. években ismételten megtámadta Velencét, 1358-ban Velence Dalmáciáról örökre lemondott és Magyarország újból tengeri nagy-

hatalommá lett. 1359-ben Szerbiában, 1363-ban Boszniában harcoltak a magyar seregek, majd ismét a havasalföldi hűbéreseket kellett a királynak megrendszabályoznia. Egy feljegyzés szerint 1366-ban a balkáni hadjáratok alkalmával Lajos király seregei megütköztek a törökkel, de erre nincsen hiteles bizonyítékunk. Lajost balkáni hadjáratai alkalmával elragadta a hit buzgalma és elhatározta, hogy kiirtja a bogumilizmus néven ismert eretnekséget, de térítő munkája nem járt sikerrel.

Lajost 1370 november 17-én, Kázmér király halála után Lengyelország királyává koronázták. Lengyelország perszonális unióba került Magyarországgal és a két ország viszonya Lajos király haláláig a perszonális uniónak valósággal eszményi formája. A közös uralkodó alatt a két nemzet barátságát a legkisebb súrlódás sem zavarta.

Lajos király nagyfontosságú intézkedései közül az ősiségről szóló korszakos jelentőségű a magyar birtokjogban és kis változtatásokkal egészen 1848-ig érvényben maradt. 1351-ben a király törvényt hozott, amelyben az Aranybulla negyedik pontját megváltoztatta. Ettől fogva a nemes nem rendelkezhetett szabadon birtokával. Ha közvetlen utód nélkül halt meg, vagyónát oldalági rokonai örökölték, ha ilyenek sem voltak, az egész birtok, mint az egész birtokjog forrására, a koronára szállt. Megszilárdította Lajos a banderális hadrendszert, a jobbágyságra kilencedet rótt ki, amely a királyi kincstár jövedelmét szaporította, de biztosította a jobbágy szabad költözködési jogát. Ugyanúgy, mint Károly, Lajos is a nagybirtokos főnemesség ellensúlyozására a középnemességet erősítette.

Az Anjouk érdemei.

Az Anjouk alatt a magyar társadalom mélyreható átalakulásokon ment keresztül és a magyar feudalizmus az ő uralmuk alatt öltött végleges formát. A társadalmi piramis csúcsán a főpapság és főnemesség (praelati, barones) állott s ezzel a nagybirtokos főnemességgel jogilag teljesen egyenlő a köznemességnek (nobiles) nagy tömege. Elméletben ugyanolyan szabadságjogai és kiváltságai voltak, mint a főnemességnek, de valóságban az oligarchák gyakorolták az ország sorsára a döntő befolyást. A magyar köznemesség az akkor már meglehetősen

kikristályosodott vármegyei autonómia keretében élt lokális életet. Van még egy részben nemes és részben nem-nemes csoport az akkori magyar társadalomban, amelyet emlékeink familiares, servientes, servitores néven emlegetnek. Ezek a nagybirtokos főurakkal voltak függő viszonyban és az ő bandériumaikban teljesítettek szolgálatot. Főleg a közigazgatásban játszottak szerepet. A polgárság az Anjouk alatt nagyon megerősödött és megvagyonosodott, főleg a bányavárosokban, amelyeket a királyok istápoltak minden rendelkezésükre álló eszközzel. Fontosabb városok ebben az időben Pozsony, Kassa, Lőcse, Igló, s már az előzményekben említett bányavárosok; Erdélyben Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, a délvidéken Szeged, Temesvár. A városok polgárai lassankint közjogi renddé alakultak át. Az Anjouk alatt jutottak át Magyarországra a céhek is. A parasztsztyály is az Anjouk alatt alakult ki Magyarországon. Jobbágnak ebben az időben a jobb módú, a telkes parasztságot nevezték; náluk alantasabb dolgozó réteg a szolgák és a zsellérek voltak. Később, az idők folyamán ezek a különböző paraszti csoportok teljesen eggyé olvadtak.

Nagy Lajos korának legnagyobb uralkodói egyénisége. Minden forrás, mely róla szól, arra vall, hogy a tiszteletet, amely személyét övezte, egyénisége kiválóságával érte el, főleg azzal, hogy megtestesítette az akkor már hanyatló középkor összes nagy erényeit, a lovagiasságot, emberiességet, nőtiszteletet. Tetteiből, az emberekkel való bánásmódjából, egész magatartásából kiolvashatjuk az emelkedett szellemű embert. Európa legnagyobb hatalmú és legtiszteltebb uralkodója mindig szerény és alázatos ember maradt. A királyság tekintélye, a királyi intézmény iránt való tisztelet, amely az utolsó árpádházi királyaink alatt és a gyermek-királyok alatti zavarokban csaknem semmivé vált, ő alatta szilárdult meg újból. A középkori magyar nagyhatalom, amely III. Bélával kezdődik, ő alatta érte el csúcspontját. Költőink képzelete később, a nemzeti megalázottság napjaiban az ő korába tért vissza és az ő Magyarországa úgy lebegett előttünk, mint a letűnt nagyság legszebb emléke és a legyengült nemzedék elérhetetlen álma.

Zsigmond.

Lajos fiú utód nélkül halt meg; a trónon Mária, idősebb leánya követte, aki menyasszonya volt Luxemburgi Zsigmondnak, IV. Károly császár fiának. Az egészen fiatal Mária helyett Erzsébet özvegy királyné kormányzott. Minthogy az ország belső rendje ebben az időben még mindig az uralkodó személyén és tetteirején nyugodott, érthető, hogy az asszonykormány ellen rögtön kitört az elégedetlenség. A főurak Kis Károly nápolyi királyt hozták be, akit 1386-ban megkoronáztak. Mária, aki szintén nagy pártra támaszkodott, a következő évben Károlyt Forgách Balázsszal megölette, de a lázadás hullámai nem csillapodtak le a két erélyes nő kormányja alatt. Erzsébet királyné személyesen ment le kisebb hadsereggel a déli végekre, hogy a lázadást elfojtsa; de vesztére: a felkelők őt magát megölték, Mária királynőt pedig fogságba vetették. Az ország jobb-érzésű vezetői 1387-ben Zsigmondot, Mária férjét királlyá választották, miután ünnepélyesen megígérte, hogy a rendek jogait és az ország szabadságait tiszteletben fogja tartani.

Nagy és nehéz uralkodói feladatok vártak Zsigmondra. Le kellett törnie elsősorban az oligarchák veszedelmes lázadását a déli végeken, és fel kellett készülnie az Európászerte rettegett keltő új nagyhatalom, a törökség ellen. A szerb állam, amely egy darabig Magyarországot is védte, véget ért. Murád szultán 1389-ben a rigómezei ütközetben megsemmisítette a szerbeket. Nemsokára Bajazid, Murád utóda, az addig Magyarországhoz tartozó Havasalföldet kényszerítette török fennhatóság alá. Egy török had 1391-ben már Magyarország területére is betört és Mária királynő 1395-ben bekövetkezett halálakor nyilvánvaló volt, hogy Magyarországnak fel kell vennie az élet-halálharcot az új európai veszedelemmel.

A török nép Dzsingisz-kán mongol hadaitól menekülve a XIII. században szakadt át a szeldzsuk-törzs vezetése alatt Turkesztánból Kis-Ázsiába, az egykori Frigia tájára. A nép neve akkor terjedt el, amikor Ozmán nevű vezére meghódított és országához csatolt több szomszéd tartományt. A török nagyhatalom megalapítójának Orchánt vagy Urchánt tartják (1326—59), aki kitűnően megszervezett, félelmetes hadseregével eljutott egészen

a Márvány-tengerig. Az első nagy hódító, I. Murád szultán Tráciát is uralma alá hajtotta, és a régen legyengült bizánci császárságból már csak Konstantinápoly és környéke maradt. Tovább folytatta a hódításokat Bajazid (1389—1403) és a török nagyhatalom veszedelmesen közeledett Magyarország déli határai felé. Európán, amely a mohamedán veszedelmet már régen elfelejtette, végig reszketett a félelem. A gondtalan Nyugat-Európa arra ébredt, hogy a hódító mohamedánizmusnak új kardja támadt az ozmán-török népben, s ezt a népet is ugyanaz a vallásos fanatizmus ösztönzi hódításokra, mint egykor Mohammed világhódító örököseit. A szultánok a sikert kitűnő, az európainál tökéletesebb hadrendszerükkel érték el, ugyanúgy, mint a XIII. század derekán Dzsingisz-kán hadai.

Az első komoly és nagy mérkőzés Zsigmond király hadserege és Bajazid szultáné között 1396 szeptemberében Nikápoly város falai alatt zajlott le. Zsigmond látva a veszély nagyságát, jelentékeny hadsereget gyűjtött össze, melyben nagy számmal voltak franciák, angolok, olaszok, németek, és megkezdte a város ostromát. Az ütközet katasztrofális vereséggel végződött. Egy középkori szerveztű lovag-hadsereg került szembe Bajazid szultán kitűnő s az akkori európainál tökéletesebb hadseregével. A veszített ütközet után Zsigmond alig tudta megmenteni pusztá életét.

A vereség felbátorította Zsigmond belső ellenfeleit, akik vérszemet kaptak és 1403-ban Kis Károly fiát, Nápolyi Lászlót behívták az országba. Zsigmond nagy ügyel-bajjal leverte a felkelést, de Dalmácia egy része László birtokába maradt. A török tovább fenyegetett és Zsigmond, aki nem volt szerencsés hadvezér, 1428-ban az Aldunánál, Galambóc alatt, II. Murád szultán csapatával szemben ismét súlyos vereséget szenvedett. Zsigmondot 1410-ben német-római császárrá választották, de uralmának alapja továbbra is a magyar királyság maradt s a magyarokat büszkeséggel töltötte el, hogy a német választók a legnagyobb világi méltóságot az ő királyukra ruházták. Az országnak nem sok haszna volt a megtiszteltetésből. Zsigmondot lefoglalták és gyakran hosszú ideig távoltartották az országtól a német császárság és a cseh királyság zűrzavaros ügyei, sok gondot okoztak neki az egyház belső bajai, s ezek miatt Magyarország déli részeinek védelmére alig fordíthatott figyelmet. Távolléte alatt folyton belső harcok dúltak az országban.

Zsigmond királysága a magyar történetnek nehéz félszázada volt, de az ország belső, politikai és társadalmi állapota mégis jelentékeny lépésekkel haladt előre. A király oldala mellett már tudatos nemzet állt. Az országgyűlések gyakoriak és nagy hatással vannak az ország közéletére. Zsigmond 1405-ben a városok követeit is meghívta az országgyűlésre, ami az alkotmányfejlődés szempontjából rendkívül fontos. Megkezdődött ugyanakkor a főnemesség és a középnemesség ádáz politikai küzdelme, amely csak később csillapodott le Mátyás erőskezü kormányzása alatt. Zsigmond tovább fejlesztette a hadsereget; a nemeseket arra kötelezte, hogy minden 33 jobbágytelek után egy jól fegyverzett lovast küldjenek a királyi hadseregbe. Ez volt az úgynevezett telekkatonaság, amely a vármegye zászlaja alatt, az alispán vezetésével vonult a hadba. Nehéz, forrongó korszakra esik Zsigmond uralkodása; a középkori nagy egység már megdőlt és Magyarországot is megérintette a renaissance lelki forradalmának szellője; az egyház már nem gyakorolt többé vasfegyelmet, mint a középkor századaiban. A főnemesség és a köznemesség osztályharca a legalsó, a dolgozó rétegre is átcsapott s 1436-ban, Zsigmond uralkodása alatt tört ki Erdélyben az első magyarországi jobbágylázadás.

Ez volt a Budai Nagy Antal nevével kapcsolatos nagy és véres parasztzendülés. Előidézője Lépes György, erdélyi püspök, aki kíméletlen, embertelen, az egyházi terrort is igénybe vevő magatartást tanúsított az adók behajtásánál, és az erdélyi jobbágyságot eladósította. A parasztság felkelt és elsáncolva magát a Bábolnahegy alján, szívósan védekezett és visszaverte a nemesi hadsereg támadásait. Így jött létre a kolozsmonostori egyezmény, melyben a parasztság minden forradalmi követelés mellőzésével, tisztán a jogtalan szolgáltatások megszűnését kötötte ki magának. De a háború a nemesség és a parasztság között újból kirobbant. A deési csata eldöntetlen maradt. A felkelő parasztság nagyobb tömegét Kolozsvár városba zárták be. Budai Nagy Antal emberei sokáig bátran ellenálltak, de a nemesi túlerő végre győzött és a felkelést vérbefojtotta. A nemesség és jobbágyság csatáiban a színmagyar parasztság olyan érzékeny veszteségeket szenvedett, hogy megtizedelt sorait oláh jobbágysággal kellett pótolni.

A koronát Zsigmondtól veje, Albert (1437—1439) örökölte, az első Habsburg a magyar trónon. Rövid uralkodását azok az

alkotmányos jellegű korlátozások teszik emlékezetessé, amelyeket a rendek trónraléptekor elfogadtattak vele. A nádor most már választott főtisztviselő lett. A rendek kötelezték Albertet, hogy állandóan az országban lakjék, leányát csak az országgyűlés jóváhagyásával adhassa férjhez, végül megígértették vele, hogy a főméltóságokat csak magyarokkal tölti be.

Albert a török elleni készülődés közben hirtelen elhunyt. Azt a félszázadot, mely utána következett, a Hunyadiakról nevezhetjük el, erről a kivételes tehetségű családról.

I. Ulászló. Hunyadi János.

I. Albert forrongó állapotban hagyta maga után az országot, amit főleg a trónutódlás kérdésének rendezetlensége idézett elő. Erzsébet özvegy királyné önmagának szánta a koronát, a rendek azonban ragaszkodva a szabad királyválasztás elvéhez, 1440 elején a Budán tartott országgyűlésen úgy határoztak, hogy Ulászló lengyel királyt (1440—1444) hívják meg. Délről a török veszedelem egyre rémesebben fenyegetett. A rendek jól sejtették, hogy I. Murád szultán folytatja hódító hadjáratait s abban reménykedtek, hogy egyesítik az ozmán nagyhatalom ellen Magyarország és Lengyelország erejét. Erzsébetnek közben fia született (a későbbi V. László), akit Széchy Dénes esztergomi érsek, a Visegrádról ellopott koronával megkoronázott. A Szent István sírjáról levett alkalmi koronát tették I. Ulászló fejére.

Mialatt a rendek nagynehezen elintézték a trónkérdést, Murád szultán megkezdte Nándorfehérvár ostromát. Szerencsére Thallóczy vránai perjel olyan bátran védelmezte az ország legfontosabb végvárát, hogy a szultán jobbnak látta visszavonulni. Az ostrom csak előjátéka volt az ozmán nagyhatalom minden eddigit felülmúló arányú és tervszerű támadásának. Szerencséjére az országnak, kiváló hadvezére támadt, egy új ember, Hunyadi János személyében, akinek gondviselészerű szerep jutott ezeknek a fenyegető időknek történetében.

A Hunyadiak kora sokat foglalkoztatta főleg költőink képzeletét, de gondot adott a történetírásnak is, szinte egészen máig. Magyar származású-e a Hunyadi család, vagy román bojárok ivadéka, vagy éppen uralkodói vérből való? A kérdés el-

döntése felette nehéz, mert a történetkutatás számára megbízható adat alig van. Zsigmond király 1409-ben kiadott patensében az erdélyi Hunyadvár nevű birtokot „hű szolgálataiért” Serba fia Woyk (Vajk) nevű lovagnak adományozta. Ez a Woyk nevű lovag volt Hunyadi János apja; anyját nem ismerték. A családot az akkori közhit havaselvi eredetűnek tartotta, de a Hunyadiak eredete szinte a mondákban vész el. Maga Hunyadi János nemcsak a magyar nemzetnek, hanem a szerb népnek is hőse, s nevét a szerbek dalai is dicsőítik. Kapcsolatba hozták (Heltai Gáspár nyomán) Hunyadi János eredetét Zsigmond királlyal is, de ez a feltevés is a Hunyadi-mondakörhöz tartozik. Hunyadi János Woyk (Vajk fia) előkelő udvarokban nevelkedett, mint apród, közben Lazarevics szerb fejedelem környezetébe került, majd bejutott Zsigmond király kíséretébe. A király kíséretében, kinek élete igen mozgalmas volt, járt Milánóban, Németországban és biztosan megfordult Csehországban is. Egyoldalú katonai nevelést kapott, de már az új kor határán vagyunk, nem a középkorban s az univerzalizmus és a skolaszticizmus épülete már megrendült. Hunyadi élet- és világszemlélete nem teljesen a középkori lovagé; ő már a renaissance-kor embere, aki határtalan becsvágytól hajtva folyton magasabbra tört. Minthogy a balkáni környezettől már fiatal korában végleg elszakadt, érzésében, gondolkodásában teljesen magyarrá lett, de megismerkedett Zsigmond udvarában az akkori nyugat-európai áramlatokkal is. Ha talán nem is volt származását tekintve magyar, érzésében azzá lett, házasságával pedig, — a délvidék előkelő, gazdag főúrnak, Szilágyi főispánnak Erzsébet nevű leányát vette el, — beleolvadt a magyar nemzetbe és gyermekeinek magyar nevelést adott.

Hunyadi János a harctéren lett hadvezér s az első nagyobb hadművelet, melyben résztvett, Szendrő vár ostroma, Zsigmond király korában. 1441-ben már erdélyi vajda, majd odakerült a fiatal és tehetséges Ulászló király oldala mellé, aki felismerte benne a nagytehetségű katonát és őt tette meg a török elleni hadjáratok fővezérévé. Hunyadi János ebben az időben már hatalmas vagyon ura. Birtokai körülbelül négy millió holdat tettek ki, Debrecentől az Aldunáig úgyszólván saját birtokain mehetett keresztül. Az ő birtokaihoz tartozott Debrecenen kívül Temesvár és Erdélyben Beszterce. Hunyadi felismerte a délről fenyegető veszély nagyságát, s mialatt a magyar oligarchia tag-

jai saját önző osztályérdekeiket védték, Hunyadi azt a célt tűzte ki magának, hogy saját vagyoni erejét az országgal egyesítve, távoltartsa a fenyegető ozmán nagyhatalmat az ország határaitól és alkalmas pillanatban döntő csapást mérjen rá. Először I. Ulászló trónraléptekor Császárhalmánál verte meg Ujlaki Miklóssal együtt Iszhák pasát, aki megkísérelte Nádorfehérvár elfoglalását. 1442-ben nagyobb török sereg tört be Erdélybe, melyet Mezyd bég vezetett és Lépes György püspök hadát Szentimrénél megverte, majd Nagyszebent megszállta. Javában folyt a város ostroma, amikor Hunyadi megjelent a felmentő sereggel és Mezyd bég hadát szétverte. Itt áldozta fel magát a hősiességlelkű Kemény Simon, hogy megmentse Hunyadi életét. Hunyadi még ebben az esztendőben a Vaskapu-szoroson benyomuló török seregeket semmisítette meg. Egyszerre világhírű hadvezér lett, híre, neve egész Nyugat-Európát bejárta, ő a keresztény világ hőse és eszménye.

Hunyadi elhatározta, hogy a harcot leviszi a Balkánra, abban a reményben, hogy sikerül felszabadítania a török uralom alól Szerbiát. Bent az országban Julián bíbornok pápai követ közbejárására, a belviszályok egy időre lecsillapodtak; Frigyes császárral, aki László trónigényeit támogatta, két esztendői, a Felvidéket nyugtalanító Giskra cseh vezérrel pedig egy évi fegyverszünetet kötöttek. Hunyadi 1443 szeptemberében átlépte a szerb határt s megkezdte az úgynevezett hosszú hadjáratot, melynek folyamán három török hadsereget semmisített meg és egészen Nis városig nyomult előre. Murád szultán visszaadta Brankovics György fejedelemnek Szerbiát és békét kért. Hunyadi a béke mellett nyilatkozott, mert nem látta az országot elég erősnek a háború folytatására. A szultán visszaadott volna több fontos végvárat. A békét meg is kötötték (Szegeden, augusztus 1-én) és mind Ulászló király, mind a török követek esküt tettek annak megtartására. A pápai követ Ulászló királynak nem hagyott békét, majd közbeléptek a többi európai országok követei, kik azt vetették Ulászló szemére, hogy elmulasztotta a legjobb alkalmat a török kiűzésére. A becsvágyó Ulászló engedett és belement a hadjárat folytatásába.

Hunyadi szerény magyar erőkkal 1444 szeptemberében átkelt a Dunán és Bulgárián keresztül vonult a Fekete-tenger partján fekvő Várna város felé. Itt érte őt utól Murád szultán jóval nagyobb sereggel és meglehetősen rossz terepviszonyok között,

kedvezőtlen helyzetben, kikényszerítette a mérkőzést. Hunyadi harcrendje valósággal taktikai mestermű volt és csapatai a szultán kitűnően begyakorolt janicsárjaival szemben is megállták helyüket és talán sikerült volna kiragadnia a veszélyes helyzetből hadseregét, ha közben meg nem ölik Ulászló királyt. Ez eldöntötte a várnai csata sorsát; a hadsereg szétszóródott, maga Hunyadi hadseregének törmelékével a Havasalföldön keresztül Erdélybe menekült.

A magyar nemesség zöme a tragikusvégű várnai ütközet után sok önuralomról, önzetlenségről és politikai érettségről tett tanúbizonyságot. Szinte azt látjuk, hogy a királyság király nélkül is erős, — hiszen az ekkor már kiforrott szentkoronatan értelmében a nemesek is a korona tagjai. Az 1445-i Pesten tartott országgyűlés egész sereg üdvös törvényt hozott a közrend helyreállítására és a jogfolytonosság biztosítására. Hédervári Lőrincet nádorrá választották, a főkapitányok pedig azt a parancsot kapták, hogy őrizzék meg minden rendelkezésükre álló eszközzel az ország rendjét és békéjét. A rendek elismerték a kiskorú László trónöröklési jogát, de a következő, 1446-i esztendőben, egyhangúlag Hunyadi Jánost választották az ország kormányzójává. Csaknem teljes királyi jogkörrel és hatalommal ruházták fel; hatalmát csak a birtokadományozási jogot illetőleg korlátozták és kimondották, hogy hűtlenségi bűnügyben nem mondhat ítéletet az országgyűlés beleegyezése nélkül.

Hunyadi vaskézrel látott hozzá a rend helyreállításához: megzabolázta Cillei Ulrikot, az erőszakoskodó és gőgös német főurat, rendet teremtett a Havasalföldön, Frigyes német császártól visszavette azokat a nyugatmagyarországi területeket, amelyeket még az Ulászló korabeli zavarokban elorzott. Végül nagy erővel készült a török elleni hadjáratra. Jelentékeny erővel vágott neki a Balkánnak. 1448 szeptember 12-én átkelt a Dunán és egykettőre Bulgáriában termett. Ellenfelei Cillei Ulrik és Brankovics szerb fejedelem mindent elárultak a szultánnak, aki a rosszlemékezetű Rigómezőn, (ahol a szerb hadsereget 1389-ben tönkreverték) Hunyadi hadseregét teljes felkészültséggel várta. A két napig tartó csatában (október 18—19) Hunyadi, Vlád oláh vajda átpártolása következtében vereséget szenvedett.

V. László (1452—1458) trónraléptekor Hunyadi országos főkapitánnyá választották meg, de az éretlen és jelentéktelen

gyermekkirály mellett ő gyakorolta az uralkodói hatalmat. A török veszedelem újból fenyegetett. A hódító ozmán hatalom élére a legnagyobb szultánok egyike, II. Mohammed került. 1453-ban elesett Konstantinápoly és a régóta haldokló, züllött bizánci nagyhatalom ezzel végetért. Minthogy a balkáni népek komolyabb ellenállás nélkül adták meg magukat az ozmán nagyhatalomnak, Magyarország lett Európa végvára. Az országgyűlés több üdvös törvényt hozott, amelyeket tisztességesen végre is hajtottak. Hunyadi, akinek hite, emberi és hadvezéri nagysága soha ilyen fényben nem ragyogott, teljes erővel készült a támadás elhárítására. Mohammed szultán 1454-ben Szerbiába tört be, 1456 tavaszán megindult Nándorfehérvár ellen. Egész Európa reszketett. Hunyadi még Temesvár körül gyűjtötte a csapatokat, amikor Mohammed Nándorfehérvár alá ért, megkezdte a vár ostromát, melyet Szilágyi Mihály gyenge erővel védett. Hunyadi gyorsan a vár alá sietett és a Száván keresztül rettentő nehézségek közepette megkezdte a támadást. Nándorfehérvár ostroma azoknak a világtörténeti jelentőségű nagy mérkőzéseknek egyike, melyeket a szembenálló felek a végsőkig fokozott fanatizmussal vívtak. A szultán hadseregét, mint a mohamedán seregeket általában, az a hit töltötte el, hogy a vallás terjesztésében elszenvedett hősi halál megadja a mennyországba szóló útlevelet minden „igaz hívőnek“. Hunyadi hadserege egyaránt küzdött a keresztény hitért és a haza megmentéséért. A harc július 21-én és 22-én érte el tetőfokát. 21-én a várfalokról lehulló égő rőzsék tüze megzavarta az ostromló törökök sorait és Hunyadi általános támadásba ment át. A másnap (22-én) folytatott harcban Mohammed szultán hadserege teljes vereséget szenvedett és futva menekült Nándorfehérvár alól.

Nándorfehérvár felmentése a világtörténet nagy és sorsdöntő csatái közé tartozik. Jelentősége azonos Martell Károlynak a mórokon Tours és Poitiers mellett aratott győzelmével (732). Ha Hunyadi vereséget szenved, a szultán megállás nélkül vonulhat Buda alá, de Buda sem tudott volna ellenállani. A király hitvány környezetével közvetlen az ostromot megelőzőleg már Bécsbe menekült. Kérdés, vajjon a nyugateurópai országok megállták volna-e helyüket? A német császárság már nem az Ottók, Henrikek és Barbarossák erős birodalma ebben az időben, hanem a gyenge és csak cselszövényekhez, fondorla-

tokhoz értő III. Frigyesé. Franciaország még nem heverte ki a százéves angol-francia háború következményeit; Csehországot és Lengyelországot valószínűleg komolyabb ellenállás nélkül tiporta volna el a rettentő erejű ozmán hadsereg.

Hunyadi nem sokkal élte túl az ostromot. 1456 augusztus 11-én Zimonyban meghalt. Követte őt hősie lelkületű bajtársa, a keresztes hadjárat hirdetője és lelke, Kapisztrán János.

A Hunyadi-ellenes főúri párt tagjai a roppant vagyonú család ellen rögtön megkezdték az aknamunkát, amely Hunyadi János kiváló és vitéz fiát, Hunyadi Lászlót vérpadra, a fiatalabb Mátyást pedig fogságba juttatta. A budavári eset azonban csak megerősítette a köznemesi párt összetartását és ellenállását. A Szilágyi Mihály mögött felsorakozó köznemesség az ifjú Hunyadi Mátyást kiszabadította prágai fogságából és 1458-ban roppant lelkesedéssel királlyá választotta.

Mátyás király.

Mátyás kitűnő nevelést kapott. Atyja először Vitéz Jánosra, a kiváló eszű és nagyműveltségű humanista főpapra, majd Szanocki Gergely, lengyel humanistára bízta nevelését. Mátyásnak ritka nagy lelki adományok jutottak osztályrészül. Azok közé a nagytehetségű emberek közé tartozott, kiket csak századok szülnek. Érdeklődése mindenre kiterjedt: a tudományra, az ismeretekre, a nyelvekre, a politika minden ágára és a hadászatra. Mátyás első képviselője Magyarországon a renaissance nagy szellemi forradalmában megszületett nemzetállamnak. Atyja, akiben a középkori lovag és a renaissance-kor új embere egyesült, elsősorban keresztény; Mátyás a nemzeti gondolat képviselője; országának nagyságáért, biztonságáért, felemeléséért élt és dolgozott hatalmas egyéniségének minden erejével három évtizeden keresztül. Ha hazánk történetét Nagy Lajos halála óta figyelemmel kísérjük, azt látjuk, hogy veszedelmes feszítő erők működnek, amelyek az államegységet állandóan veszélyeztetik. Ha nem Mátyás kerül a közhatalom élére, lehetséges, hogy Mohács félszázaddal előbb bekövetkezik. Az egészséges nemzeti ösztön ezt megérezte s a köznemesség nagy tömege ezért állt kitörő lelkesedéssel melléje.

Mátyás király mint hadseregszervező.

Mátyás egész uralkodása csaknem szakadatlan háborúkban telt el. Az ország a háborúkat kibírta, sőt anyagilag és szellemileg sokat fejlődött, aminek egyszerű magyarázata az, hogy ez a kor még nem ismerte az országok minden erejét és egész népességét igénybevevő totális háborút.

Szinte benne él máig a köztudatban, hogy Mátyás a magyar történet egyik legnagyobb hadvezére és hadseregszervezője. Mégis nem könnyű az egykorú kútfőkből megállapítani, mit alkotott mint hadseregszervező. Az önálló, tisztán az uralkodó akaratától függő hadsereg gondolata nem Mátyásé; ez újkori gondolat. Már nagy számmal alkalmazott zsoldosokat a magyar hadseregben Zsigmond király is, de Mátyás sem tudta volna a csaknem szakadatlanul tartó háborúkat megvívni tisztán a nemesi felkelésre és a banderiális hadrendszerre támaszkodva. Általában VII. Károly francia királyt tartják az állandó hadseregek megalapítójának; neki volt először állandó lovassága Európában. Mátyás 1462-ben zsoldjába fogadta a megvert Giskra rabló cseh hadát, 1471-ben pedig beosztotta a magyar hadseregbe Kázmér lengyel trónkövetelő itt maradt katonaságát. Azt a régi hiedelmet, hogy Mátyás szervezte volna meg a magyar huszárságot, a később világhírűvé vált könnyű lovasságot, az újabb kutatások megcáfolják, vagy legalább is nem tudnak mellette elegendő tudományos érvet felhozni.

Mátyás lovassága a legújabb megállapítások szerint nehéz és könnyű lovasságból állott. Mekkora volt egész hadserege? Pontosan nem lehet tudni; 60.000—70.000 főnyi lehetett. A számok az egész korban nagyon gyanusak s az bizonyos, hogy 100.000-es hadseregek Európában ez időben még nincsenek, sőt nincsenek még száz esztendővei később sem. Mátyás az, aki a gyalogságot először rendszeresítette, de nála is még mindig a lovasság a fő fegyvernem. Hadseregében már vannak puskások, akiknek akkor még kezdetleges (kanócos) tüzi-fegyvere nem lehetett nagyhatású s van tüzérsége is, amely Nagy Lajos korában jelenik meg Magyarországon először. A renaissance a fegyverkezésben is átmenetet alkot a középkor és az újkor között: megteremtette a tüzfegyvereket, a későbbi fő fegyvernemet, a gyalogságot, de még használatban vannak a

lovagi kor összes fegyverei; az ágyúk mellett használják vár-ostromlásnál a hajítógépeket és a vívótornyokat.

Mátyás király olyan nagy hadjáratokat, mint atyjának, Hunyadi Jánosnak „hosszú hadjárata“, vagy olyan nagy ütközeteket, mint Nándorfehérvár felmentése, soha nem vezetett. Egész uralkodása nagyrészt a saját vezérlete alatt lezajlott kis háborúkkal telt el. Belső háborúban sem volt hiány. Kortársa, XI. Lajos francia király megkezdte a központosított monarchia megteremtését, amelyet kétszáz esztendő múlva Richelieu fejezett be. Ugyanez a célja Mátyásnak is, és neki is le kellett először vernie uralmának belső ellenségeit. Rögtön megtisztította a Felvidéket Giskra rabló cseh huszitáitól, azután nagybátyjával, Szilágyi Mihálylyal, a kormányzóval tűzött össze, akinek trónját köszönhette. Sokkal céltudatosabb uralkodó egyéniség volt, sem hogy nagybátyjának a kormányzásba való beavatkozásait hálából megtűrte volna.

A Hunyadi-ház régi ellenségei veszedelmes összeesküvést szőttek ellene, melyben többek között Garai László, Újlaki Miklós, a Szentgyörgyiek és a Kanizsaiak vettek részt. Ezt könnyűszerrel elnyomta. Meg kellett mindjárt verekednie Frigyes császárral is, kit az összeseküvők magyar királlyá koronáztak. Mátyás hadserege, amelyet Nagy Simon vezetett, a császári sereget Pinkafőnél tönkrevverte, mire megegyezés jött létre a magyar király és a császár között, amely úgy szólt, hogy Frigyes 60.000 aranyért visszaadja a koronát, Mátyás viszont elismeri, hogy ha ő utódok nélkül találna meghalni, a magyar királyságot Frigyes utódai öröklék.

A török, a cseh és osztrák háborúk.

Mátyás király török háborúi 1448-tól — kisebb-nagyobb megszakításokkal — 1483-ig tartottak. Az 1458-i török háborúk részletei ismeretlenek; a nagyobb harcok 1463-ban kezdődtek. Maga II. Mohammed szultán készülődött Nándorfehérvár ellen, ahová Mátyás áttette székhelyét. A szultán azonban Boszniába tört be és egy nagyobb csapata a fontos Jajca várat foglalta el, egy XIV. században épült nagyobb szabású erősséget. Mátyás jól felszerelt, tüzérséggel is ellátott hadseregével a várat 1463 december végén hosszabb ostrom után bevette. A török elleni hadműveletei ettől fogva inkább védekező, mint támadó

jelleűek, talán azért, mert belátta, hogy Magyarország egymagában gyenge az ozmán világhatalom megdöntéséhez.

1474-ben Bali bég betört az országba, s a Tiszántúl egy részét és Nagyvárad várost is feldúlta. Mátyás most nagyobb hadjáratot szervezett a török ellen, de erőit most is elaprózta. Magyar Balázs, erdélyi vajda seregei bevonultak Moldvába, majd ő maga indult meg a Száván át épült erős török vár, Szabács ellen, és azt 1476 február 15-én több hétig tartó igen erős ostrom után elfoglalta. 1479-ben Boszniába vonult és több kisebb-nagyobb csatában megverte a szultán csapatait. Közben Kinizsi Pál, temesi bán Erdélyben, a Maros melletti Kenyérmezőn Báthori István erdélyi vajdával együtt, megsemmisítő csapást mért egy nagyobb török csapatra.

Mátyás sokkal több erőt, gondot fordított nyugati ellenségeinek letörésére és nagy győzelmeit a nyugati harctereken aratta. Esztendőkön keresztül harcolt a csehekkel és volt apósával, Podjebrád cseh királlyal. A pápa Podjebrádot 1466-ban kiátkozta az egyházból, mert nem teljesítette azt a régebbi ígéretét, hogy országában a huszitákat kiirtja, majd a huszitaellenes cseh rendek Mátyást behívták az országba, hogy verje le a katolikus hit ellenségeit. Mátyás 1468 áprilisában megindult 16—20.000 főre becsült hadseregével, átlépte a morva határt és a nyár folyamán az egész Morvaországot meghódította; szeptemberben tért vissza Pozsonyba. A következő esztendő is a Podjebrád elleni hadjáratokkal telt el. 1470 áprilisában újra betört Morvaországba, de Prágát nem tudta elérni, közben Frigyes császár, aki már félt Mátyás hatalmától, Podjebrád mellé állt. Az 1471—72-i évek igen válságosak, annyira, hogy Mátyás trónja is veszélyben forgott. A főurak a gyűlölt cseh háború miatt összeesküdtek ellene és Kázmér lengyel herceget behívták az országba. Mátyás nem veszítette el lélekjelenlétét. A Felvidéken lezajlott kisebb-nagyobb ütközetekben Kázmér hadait mindenütt leverte, és 1472 januárjában békeszerződést kötött vele, mire ez kitakarodott az országból.

Mátyás legnagyobb stílű hadművelete Boroszló város 1474-i elfoglalása és védelme. A király a várost a túlerőben levő cseh és lengyel hadsereggel szemben hónapokon keresztül mesterien tartotta és kiéheztetett ostromló ellenfeleit békére kényszerítette. Állandó konok ellensége Mátyásnak III. Frigyes császár. Viszonyuk 1471 óta egyre feszültebb, végre 1474-ben be-

állott közöttük a hadiállapot. 1485 január 28-án kezdődött meg Bécs város ostroma, az akkori haditechnika összes vívmányai-
val, és a megerősített város ugyanez év június 1-én kapitulált Mátyás hadai előtt. A közvetlen eredmény az, hogy Ausztria és Stájerország magyar uralom alá kerültek. Mátyás nem titkolt célja Bécs elfoglalásával az volt, hogy megszerzi a német császári koronát, hiszen Csehország és Bécs megszerzése óta ő a Németbirodalom leghatalmasabb fejedelme, és ha a halál élete delén el nem ragadja, talán reászállt volna a német császári korona.

Állandó tevékenység, egy pillanatra sem szünetelő tetterő jellemzik Mátyást harminckétéves uralkodása alatt. Egyes bírálói szemére vetik, hogy a nyugati háborúkban pocsékolta el a nemzet erejét, a helyett, hogy dél felé összpontosította volna az ozmán nagyhatalom ellen, mely oly végzetessé vált Magyarországra nézve a következő században. Valóban, Törökországgal szemben csak védelemre szorítkozott. Bajazid szultánnal 1483-ban öt évre békét kötött és a török ellen többé nem harcolt. Bírálóinak vádjával szemben azonban fel lehet vetni azt a kérdést, vajjon Magyarország Mátyás alatt elég erős volt-e arra, hogy egy támadó háborúban megverhette volna Törökországot? Mátyás nagy terve az lehetett, hogy mint német császár, Magyarország és a Németbirodalom egyesült erőivel vonul majd a török nagyhatalom ellen.

Mátyás király a politikában.

Mátyás jelentékeny részben tudatos és országának közvetlen előnyeit szem előtt tartó külpolitikájának köszönhete nagy harctéri sikereit és hódításait. A renaissance-kor individualizmusa a nemzet-államok külpolitikájában is megnyilvánult s oda is átvitték a fejedelmek az egyéni életükben és tetteikben megnyilvánuló öncélúságot. Mátyás nagyjából azon az ösvényen haladt tovább a külpolitikában, melyet már az Árpádok megkezdték. A pápaság és a német császárság sokszor áthidalhatatlan ellentétei Magyarország természetes barátjává tették a pápát, és királyaink a Magyarország függetlenségére törő birodalommal szemben teljes bizalommal számíthattak a Szentszékre. De Mátyás a Szentszékkal szemben megőrizte országa

függetlenségét. Egyik levelében kijelentette, hogy nem hajlandó magát világi ügyekben is alávetni Róma ítéletének.

Mátyás diplomáciája mindvégig találékony és fölényes. Lengyelországot úgy tartotta távol, hogy szövetséget kötött ellene Vasziljevics Iván moszkvai nagyfejedelemmel. 1476-ban házasságot kötött Aragóniai Beatrixszal, Ferdinánd nápolyi király leányával s ezzel szorosabbá váltak Magyarország és Olaszország kapcsolatai. Most már Nápolyra és a királlyal rokonságban és összeköttetésben álló olasz államokra is számított a császárral szemben. Mátyás keze Svájcba is elért, mert ennek megnyerése is fontos volt a császár teljes elszigetelésére. II. Pius halála után, IV. Sixtus és VIII. Ince pápasága alatt, Mátyásnak sok nehézsége támadt a pápai udvarral és a régi barátság kissé meglazult.

Mátyás bent az országban a rendekkel szemben egyéniségének varázsával és erejével vitte keresztül akarátát. Ragaszkodott az alkotmányos formához, annyi országgyűlést tartott, hogy a rendek már unták, de ő maga kijelentette, hogy „a közügyeket közös tanácskozással kell elintézni“. Az országgyűlések azonban nem korlátozták személyes hatalmát.

Embereit, akiket a főméltóságokra és fontos közéleti funkciókra kinevezett, mint az újkori nagy monarchák általában, használhatóságuk és tudásuk szerint válogatta meg, nem nézte a származást. A főkancellár először Vitéz János püspök volt, azután Várdai Péter, akit hűtlensége miatt később Árva várába záratott. Mellette dolgozott mint titkár, az alacsony származású, később oly nagy szerepet játszó Bakócz Tamás is. A király mellett a főurakból álló királyi tanács működött, de egészen jelentéktelen hatáskörrel. A nádori méltóságot Országh Mihály, majd Zápolyai Imre töltötték be, de a valóságban Mátyás maga kormányzott, saját bizalmas titkáraival, és ha tovább él vagy ha uralma folytatódik, kialakult volna Magyarországon is ugyanúgy, mint Katolikus Ferdinánd és Izabella alatt Spanyolországban, és később Franciaországban, az uralkodói akarattól függő központi kormányzás. A főurak befolyása a kormányzásra csaknem teljesen megszűnt, s egész uralmának az oligarchia letörése a legfőbb jellemvonása. Még diplomáciai kiküldöttei is nagyrészt alacsony származású, de művelt és megbízható egyének.

Magyarország Mátyás király korában.

Sokat háborúskodott, mégis nagy reformok fűződnek nevéhez, főleg a közigazgatás és igazságszolgáltatás terén. Szabályozta elsősorban az adózást. Nagy, állandó hadserege és a tudomány- és művészetpártolás nagy összegeket emésztettek fel. A király évi kiadásait a kor szakértői kétmillió forintba becsülik. A közbiztonság és az igazságszolgáltatás trónralépésekor gyenge lábon állott az országban. Mint újkori szellemű uralkodó, arra törekedett, hogy kiirtsa a középkori ökológiai maradványait és a hatalmaskodó főurakat távoltartsa az igazságszolgáltatástól. Szabályozta a legfőbb törvényszék, a Kúria hatáskörét, megalkotta 1464-ben a „personalis presentia regiát“, melynek élére a locum tenens-t (helytartót) állította. Ebből fejlődött ki a tábla, melynek ítéletei ellen a királyhoz fellebbezhetek. Mátyás alatt alakul ki a vármegyei autonómia, melyet Kossuth Lajos oly rendkívül fontosnak tartott. A vármegyében helyezkedett el a középnemesség, a nagyurak ellenzéke; ők választják a szolgabírókat és az alispánt.

Mint minden újkori uralkodó, Mátyás is védte az ipart, kereskedelmet űző és adózó városokat, és az ország az ő uralma alatt nagy lépésekkel haladt előre a polgáriasodás útján. Folytatódott az Anjouk alatt már megindult fejlődés, s az ő uralkodása alatt válik el a városi jog az országos jogtól.

Külön fejezetet érdemelne a jobbágyság védelme. Egykorú forrásaink alapján megállapítható, hogy a földművelő rend sokkal jobbmódú Mátyás alatt, mint később Werbőczyék után, amikor a Tripartitum a parasztságot örökös röghözkötöttségre kárhoztatta. A földesurakkal való familiáris viszony módot adott a jobbágyságnak arra, hogy egy magasabb társadalmi kategóriába felemelkedjék. Adataink vannak arranézve, hogy mennyit tett ki a telkesjobbágy vagyona és ezekből látjuk, mily nagyot hanyatlott a parasztság helyzete Mátyás halála után. Biztosította elsősorban a parasztság számára a szabad költözködési jogot, a leghatásosabb védelmet a földesurak önkényeskedése ellen. Abban a korban, amikor a törvény előtti egyenlőség még ismeretlen, az alsóbb néposztályokat, a polgárságot meg a parasztságot csak az erős központi hatalom tudta megvédeni az urak erőszakoskodásai ellen.

Mátyás igen sok mezővárost felmentett a jobbági kötelek vagy azok egy részének teljesítése alól, és így jöttek létre a félig-meddig elpolgáriasodott mezővárosok. Ha ez a fejlődés

tovább tart, Magyarországon is ugyanolyan polgári osztály alakul ki egy-két század leforgása alatt, mint Nyugat-Európában.

Mátyás méltatása.

Mátyást a magyar nemzeti köztudat és a magyar történetírás egyaránt legnagyobb uralkodóink közé iktatta. Szinte túl nagy ember volt, és saját nemzete nem bírta el nagyságát. Egyéniségét jól ismerjük. Mint becsvágyó, hiú uralkodó maga gondoskodott arról, hogy képmása megmaradjon az utókor számára, ugyanakkor humanista tényérnyalói híven feljegyezték beszédeit, tetteit. Tudása, szellemi emelkedettsége szinte csodálatos, rendkívüli munkabírása, tetteje, kitartása a nagy Napoleonéra emlékeztet. Így a mindent nagyító romantikus szemlélet nélkül is el kell ismerni emberi és uralkodói nagyságát. Kora nemigen értette meg. Zord hadvezérei nagyúri különködésnek tartották, hogy óriási összegeket költ könyvekre és műtárgyakra. De politikai gondolata: az erős, szilárd, minden oldalról megvédett nemzeti állam sem hatotta át túlságosan az akkori köztudatot. Alighogy lehúnyta szemét, előtörték azok az ádáz romboló erők, amelyeket leküzdött. Élete műve nem folytatódott, országa, melynek egységét az ő hatalmas egyénisége tartotta össze, néhány évtized múlva a nagy történeti erők nyomása alatt elveszítette hatalmi állását.

Nem méltattuk Mátyást, mint a tudományok és művészetek lelkes támogatóját, a nevéhez fűződő hatalmas kulturális felépítményt, amely aránylag rövid uralkodása alatt meg sem szilárdulhatott. Ez a kultúrtörténet keretébe tartozik.

IV.

A középkori Magyarország.

A középkori Magyarország nagy szerves egységet alkot és fejlődése a honfoglalás, de főleg a királyság megalapítása óta többé-kevésbé egyenletes; nem igen zavarják meg nagyobb zökkenők. Az ország élete folyásában a leggorombább megszakítást a mongol dűlás jelenti, amely iszonyú csapás volt, de hatásai néhány évtized alatt elmúltak.

Szent István magyar társadalma négy évszázadon keresztül csaknem teljesen átalakult. A középkori feudalizmust az Anjouk alatt lassanként felváltja a rendiség. A szabadok és a szolganépség még elkülönülve találhatók Szent István és az első Árpádok társadalmában. A szabadokon belül viszont valószínűleg nincsenek szorosan elkülöníthető népesség-kategóriák és a szabadok is, meg a szolgák is nagy tarka-barka csoportokat alkotnak. A szabadok és a szolgák rétegei az Anjouk koráig már összekeverednek, többé-kevésbé kikristályosodnak s már Róbert Károly és Nagy Lajos alatt meg lehet különböztetni az úri osztályt, a városi polgárságot, a szolgáló és dolgozó réteget.

Vitatott és vitatható kérdés, van-e Magyarországon nyugat-európai értelemben vett hűbériség, mik annak jellemvonásai, mikor alakul ki, és mikor kristályosodik ki nálunk a rendiség? A kettő: a hűbériség és rendiség nem egy, bár egymás szerves tartozékai. Van olyan felfogás, amely szerint Magyarországon nem volt hűbériség, a rendiség pedig jó későn született meg, az Anjouk korában, amikor a nagybirtokosok külön osztállyá szerveződnek, s a köznemesség — az országgyűlésen is — elkülönül a főúri osztálytól. A magyar társadalom hűbéri vonásait az Árpádok alatt megtaláljuk (serviensek, familiárisok), a rendiség nálunk is, — mint mindenütt — azokba az időkbe nyúlik vissza, amikor a harcoló törzsek különválnak a földművelő

törzsektől. Az bizonyos, hogy az Árpádház kihalta után az oligarchák hatalmának és vagyonának megnövekedtével sok olyan jelenséget láthatunk, amelyek a francia és német hűbériségre nagyon hasonlítanak. Ezek természetesen ma még a magyar történettudomány és jogtörténet vitatható kérdései.

A különböző társadalmi kategóriákat a feudális korban hullámzó, folyékony, meghatározhatatlan halmazállapotban találjuk. Sok nemes zuhant le a jobbágyság állapotába, sok jobbágy felemelkedik a nemesség közé, nincs megrögződött rendiség sem az Anjouk, sem Mátyás király alatt. A serviensek, kikkel a középkorban oly gyakran találkozunk, kik az Aranybullában is szerepelnek, beleolvadtak a köznemességbe. A parasztság, mely a középkor végén az ország népességének háromnegyedrésze lehetett, szintén nem egységes: van vagyonos, kevésbbé vagyonos paraszt, telkes jobbágy, zsellér. Szóval a parasztság is sok mindenféle népelemet foglal magában. Egyes emlékeink azt bizonyítják, hogy az úri osztály és a parasztság között nagy műveltségbeli különbségek ebben az időben nincsenek. Nem is lehettek, mert például Mátyás alatt, a jobbmódú jobbágyság vagyonosabb, mint a szegény köznemes. A középkoron keresztül megrögzített, végleg kialakult rendek Magyarországon nincsenek, a rendiségnek szigorú jogi és alkotmányos megalapozása Werbőczy István műve. Nem nagy túlzással azt mondhatnánk, hogy a rendiség Magyarországon nem a sokat ócsárolt és lekicsinyelt középkorban, hanem az újkorban kezdődik.

A honfoglaló magyarság elsősorban állattenyésztéssel foglalkozott és lassanként tért át a földművelésre és határolódtak el az országban az erre alkalmas területek. A gazdasági fokokról szóló tudományos elméletet a gazdaságtörténet eddig nem igazolta. Hogyan, fokként-e és milyen fázisokon keresztül jutott át a magyarság az európai gazdasági formákra, ezt nehéz volna kikutatni, amint a társadalmi átalakulás és rétegződés részleteit sem ismerjük. A földművelésben a háromnyomásos rendszer az uralkodó a középkoron keresztül. A földmértékeket, a talajműveléshez szolgáló eszközöket csak homályosan ismerjük. A termelés célja nálunk is ugyanúgy, mint egész Európában, a saját szükséglet kielégítése, nem a piacon való értékesítés. Az egész talajművelés a középkor végéig a szűk helyi gazdálkodás keretében mozog.

Adataink vannak arra nézve, hogy az Árpádok utolsó századaiban Magyarország földművelése már intenzív és a főnemesi oligarchia kialakulása után, a nagybirtokra terelődik át. Mit jelentett a nagybirtok kialakulása az ország gazdasági életében és milyen hatást gyakorolt a földművelés módszereire, ezt a részletkutatások még nem mutatták ki. Az bizonyos, hogy IV. Béla kora óta, de főleg az Anjouk és Mátyás alatt mind nagyobb területek kerülnek eke és művelés alá.

Az ipar első nyomai Magyarországon a földesúri gazdálkodás keretein belül állapíthatók meg és az első adatok már Szent István korából valók. A középkor századaiban az iparos elem lassanként önálló osztállyá emelkedik, városokba költözik, ahol az Anjouk alatt céhekbe tömörül. A céhrendszer abban az időben fejlődik ki Magyarországon, amikor külföldön már elavult formának tartják. Magyarországnak már a középkorban virágzó városai vannak, mint Esztergom, Buda, Székesfehérvár, Győr, Sopron, Pozsony, Szombathely, a Felvidéken Kassa, Erdélyben Brassó. Nagyon virágzóak a bányavárosok: Selmec, Rozsnyó, Korpona, Radna stb. A nemesfémtermelésben két ország vezet a középkorban: Magyarország és Csehország. A kereskedelem középkori módon az árumegállítási jogokkal korlátozva bonyolódott le nálunk is, s ezek az árumegállítási jogok befolyásolhatták egész országrészek gazdasági életét. A külföldre irányuló kereskedelem nem lehetett nagyarányú, de bizonyítékaink vannak arra, hogy Magyarországnak már ebben az időben van bor- és gabonakivitele nyugatra. A legkeresettebbek természetesen az ország bányakincsei.

Nagy befolyással volt Magyarország kivitelére Bécs árumegállítási joga, annyira, hogy minden magyar áru elsősorban Ausztriába vándorolt. Nagy lendületet adtak a magyar kereskedelemnek az Anjouk, elsősorban Károly Róbert, aki a lengyel királlyal kereskedelmi egyezményt kötött. Olaszországgal való kereskedelmi kapcsolataink az első Árpádok korára nyúlnak vissza. Az Oláhországgal való kereskedelmi kapcsolatokat Nagy Lajos építette ki és a fő útvonal Brassó városán vitt keresztül. A külkereskedelem megélénkülésével tettek szert az uralkodók egy fontos állami jövedelemre: a harmincad vámra, amelyet 1405-ben vetettek ki először. A középkor végén Magyarország gazdaságilag erős ország s csaknem egy színvonalon áll Nyugat-Európa országaival; államháztartása rendezett, városai fejlőd-

nek, parasztsága, polgársága jómódú, és így minden feltétel megvolt ahhoz, hogy a következő korszakban — az új korban — átalakulhasson polgári országgá.

Kulturális tekintetben Magyarország Szent István kora óta szerves része Európának. Nem tudott olyan elsőrangú kultúrát teremteni, mint a nyugateurópai országok, hiszen a magyarság mint a népvándorlás végső hulláma sodródott ide Közép-Európába, és kulturális értelemben nem asszimilálódott gyorsan Nyugat-Európa nagy nemzetei, a hatalmas görög-római kultúrának egyenes örökösei... A magyar nemzet egyénisége nem annyira kulturális, mint inkább hatalmi és politikai a középkoron keresztül.

A Mátyás haláláig tartó középkori fejlődésünk az újkor elején bekövetkezett tragikus események következtében megszakadt, és az ország addigi hatalmi és gazdasági pozícióját többé vissza nem nyerhette. A középkor nemzetünk fénykora, melynek dicső napjaira a magyar „sóhajtva néz vissza“ és soha nem felejtheti el azóta meg nem közelített politikai hatalmát és nagyságát.

MÁSODIK RÉSZ

II. ULÁSZLÓ MEGVÁLASZTÁSÁTÓL
AZ 1790—91. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉSIG

H

Eu
lát
on
rel
an
tel
er
ír
inc
ro
an
er
rá
oli
dá
jol
Mi
mi
ko
ur

lan
éle

I.

Hanyatlás a Jagellók alatt. Az ország három részre szakadása.

(1490—1541.)

A XV. században és a XVI. század elején egész Nyugat-Európában kavargó, kiforratlan, ellentmondásokkal teljes világot látunk. A középkori univerzalizmus épülete lassanként összeomlott, a nagy lelki egység felbomlott s a renaissance-szal és a reformációval megkezdődött az a differenciálódási folyamat, amely azóta szakadatlan tart. Az egyház és a pápaság korlátlan tekintélye megszűnt, a nagy válság a többé-kevésbbé szilárd erkölcsi értékfogalmakat kikezdte. Burckhardt, svájci történetíró megkapóan ecseteli a renaissance-kor olaszainak zabolátlan individualizmusát és feneketlen erkölcsi romlottságát. A forrongó nyugat szellemi hullámai Magyarországra is átesaptak, amely Szent István óta a nyugati kultúrkör szerves része s az erkölcsi nihilizmus hazánk felső köreire is átragadt. Ez magyarázza meg némileg a magyar felsőbb körök, a nagyhatalmú oligarchák egész magatartását, féktelenségét, kapzsiságát, példátlan önzését. Magyarország főnemessége és főpapsága nem jobb és nem rosszabb, mint bárhol Nyugat-Európában. Mindez nem lett volna végzetes szerencsétlenség, ha van erős, minden kicsapongást fékentartó központi hatalom, ha az uralkodói tekintély az osztályönzésnek korlátozásokat szab. Ez az uralkodói tekintély azonban Mátyás király halálával megszűnt.

II. Ulászló.

A magyar koronáért való küzdelem csaknem abban a pillanatban kezdődött meg, amikor Mátyás királyban kialudt az élet szikrája. Elsősorban természetes fia, Korvin János jelentke-

zett, azokra az ígéretekre hivatkozva, amelyeket a rendek atyjának tettek. Kinyújtotta a kezét a magyar korona után Miksa császár, a Frigyessel kötött 1463-i egyezmény alapján, Beatrix királyné, Mátyás özvegye, Jagello Albert lengyel herceg; a rendek azonban nagy többséggel, hosszú tanakodás után, Jagello Ulászló cseh királyt választották meg. Ulászló, mint Verancsics Antal megjegyezte: „királyuk volt az oligarcháknak, nem aminőre az országnak szüksége volt, de aminő nekik kellett. Lomha, türekeny, külföldi, erkölcsieket, nyelvüket, jogait nem ismerő; király, ki felsőbbbségét velük né éreztesse, s ki alatt szabadon garázdálkodhatnak“.

A nagy király elhúnytaival a központi hatalom aláhanyatlott és az ország közállapotai a megválasztása előtti jelenségeket mutatják. A gyenge és tekintélytelen II. Ulászló (1490—1516) alatt kiújultak a köznemesség és a főnemesség régi ellentétei. Az erős hadsereg, mellyel Mátyás az oligarchákat féken tartotta, felbomlott, megkezdődött a pénzügyi romlás s az ország gyors léptekkel haladt a néhány évtized alatt bekövetkező katasztrófa felé. A király gyengesége magában nem lett volna baj, ha az ország alkotmányos intézményei már kiforrottak volna, ha van az országnak rendes alkotmányos kormánya, ha kifejeződtek volna a közigazgatás szervei. De az ország nyugalma, jóléte, belső biztonsága ebben a korban még az uralkodó személyén nyugodott. És éppen akkor omlottak össze az ország déli és nyugati védőbástyái, amikor a terjeszkedő török nagyhatalom egyre rémesebben fenyegetett, Pozsony felől pedig a Habsburgok avatkoztak bele az ország belső dolgaiba, hogy régóta táplált trónigényeiket valóra váltsák. Mátyás korának nyugalma, biztonsága megszűnt, az ország Ulászló uralkodásának első napjától kezdve olyan állapotban vergődött, melyet az új kor polgári nyugalma nem ismerő feudális kor is rendellenesnek tartott.

II. Ulászlónak valósággal meg kellett hódítania országát. Nagynehezen kiverte Miksa császárt, aki a nyugati részeket bitorolta, de Miksával, miután az elfoglalt területek nagy részét visszaadta, Pozsonyban (1491) olyan békeszerződést kötött, amely biztosítja a Habsburgok trónigényét az esetben, ha ő törvényes utódok nélkül találna meghalni. A rendek felháborodtak a pozsonyi szerződés hallatára s az 1492-i országgyűlésen fontos határozatot hoztak. Közben az ország megindult lefelé a

romlás útján. Mátyás világhírű fekete seregét, amelynek zsoldját nem fizették, Kinizsi Pál 1493-ban szétverte. Ez a kor már az állandó hadseregek kora, és az állandó hadsereg szétbomlásával az ország a Mátyás király előtti középkori hadirendszerbe hanyatlott vissza.

A pozsonyi szerződés még mélyebb szakadékot vágott a Habsburg-párti főnemesi oligarchia és a nemzeti irányú közepnemesség közé. A köznemesek visszaemlékezve Mátyás királyra, aki a nagyurak féktelenkedései és erőszakosságai ellen megvédte őket, nemzeti királyt akartak, s trónjelöltjük először Korvin János volt, aki azonban nem örökölte apjának fényes képességeit s főleg törhetetlen energiáját, és trónigényéről lemondott; halála után pedig Zápolyai János, az erdélyi vajda, kinek családját az ismeretlenségből Mátyás emelte fel. Ezeknek a zord és vad időknek zavaros eseményei rendkívül tanulságosak. Látjuk azt, hogy az országgyűlés köznemesi többségében megvolt a jó szándék és igyekezett az alkotmány hiányait pótolni. Megreformálták a királyi tanácsot; kieroszakolták, hogy a huszonnégy tanácsstag közé tizenhat köznemest küldhessenek. Az 1504. országgyűlés határozatai az alkotmányfejlődés szempontjából rendkívül nagy jelentőségűek; kimondták többek között, hogy csak az országgyűlés szavazhatja meg az adókat. Zavarokban, teljes bizonytalanságban, a legsötétebb kilátásokkal lépte át Magyarország a XVI. század küszöbét. A gyenge király mellett egy kis társaság kormányozott, melynek tagjai között a legfőbb tanácsadó, Bakócz Tamás kancellár, a későbbi esztergomi érsek, a kor egyik legjellegzetesebb rosszlemkű szereplője. Ulászló 1502-ben megházasodott (a francia Candalei Annát vette el), s ezzel egy kis időre megcsappant a Habsburg-ház reménye. Mivel a török hatalom egyre nőtt, a király 1500-ban belépett abba a szövetségbe, melyet Velence hozott össze nemrégiben a pápával, a francia és a spanyol királlyal.

II. Ulászló pipogyasága miatt a Dobzse László gúnynevet kapta. S valóban, uralkodásának első napjától kezdve a főnemesi és főpapi oligarchia uralkodott és kormányzott — a köznemesség zajos ellentmondásai közepette — és a magyar közélet a lengyel rendi demokrácia beteges tüneteit mutatja.

A Habsburg-ellenes hangulat elemi erővel robbant ki az 1505-i rákosi országgyűlésen, ahol már a fiatal, becsvágyó Zápolyai János a nemzeti párt trónjelöltje. A Zápolyai-párti

köznemesség kimondotta, hogy ha a király fiúörökös nélkül halna meg, a trónöröklésből minden idegent kizárnak. Ulászlónak 1506-ban fia született (a későbbi II. Lajos), de közben Miksának, aki háborúra készült Magyarország ellen, megígérte, hogy újszülött fiát Máriával, Miksa unokájával, a castiliai (örült) Johanna és burgundiai vagy Szép Fülöp leányával fogja összeházasítani. Ez a szerződés alapozta meg a Habsburg-család uralmát az országban. A rendek az 1507. év áprilisában összehívott országgyűlésen felháborodottan utasították vissza a Miksával kötött családi szerződést s törvényt hoztak, melyben kimondták, hogy a király ezentúl az országos ügyeket csak az országtanács beleegyezésével intézheti és csak annak jóváhagyásával töltheti be a fontosabb állami hivatalokat. A törvény már megközelíti a független, felelős kormány elvét. Ámde Zápolyaiékat sem magasabb nemzeti szempontok, hanem tisztán önző, részben egyéni, részben csoportcélok vezették.

A Dózsa-féle parasztlázadás.

Az ország belső élete szakadatlan hullámzás, sokszor a polgárháborúig fajuló belső harc, amikor 1514-ben hirtelen ki-robbant egy rettenetes belső háború, amely, mint valami pusztító ciklon, száguldott végig az országon. Ez volt a Dózsa-féle parasztlázadás.

A parasztság forradalmi jellegű megmozdulása nem magyar, hanem európai jelenség. A középkor végén a földművelő rend nem egy helyen fogott fegyvert urai ellen, abban a hiszemben, hogy így könnyít a vállaira rakott súlyos terheken. 1381-ben Watt Tyler vezetése alatt az angol parasztság lázadt fel és verekedte ki a földművesnép jogait (ettől fogva van szabad parasztság Angliában); 1321-ben és 1358-ban a francia parasztság kelt fel (jacquerie), de megmozdulását véres kegyetlenséggel elnyomták.

Dózsa György mozgalmát azóta képzeletben nem egyszer feltámasztották. A paraszt király rokonszenves volt a forradalmár Petőfinek és eszménye Ady Endrének, de tisztelőinek és ellenfeleinek ítéletei egyformán túlzottak. Dózsa nem volt silány, elvetemült kalandor, de nem volt valami Isten kegyelméből való népvészér sem, mint aminőnek tisztelői feltüntetik. Tragikus, elbukott hőse egy szerencsétlen, gyászos mozgalomnak, amelyben

elfogulatlanul, mindkét részen inkább vétkesek, bosszúállókat és áldozatokat látunk, nem pedig eszményi hőseket.

Árpádházi királyaink alatt a feudalizmus még nem rögződött meg teljesen, a nagy társadalmi- és osztálytagozódás csak később következett be, az Anjouk korában. A nemesség teljesen különálló renddé alakult és Nagy Lajos, meg Zsigmond uralkodása alatt is a jobbágyság vállaira nehezedtek a közterhek. A földművelő jobbágyság viselt minden terhet, sőt ráhárult a véradó jelentékeny része is. Ez már bomlása a feudalizmusnak, melynek alapgondolata az volt, hogy minden rend más-más kötelezettséget teljesít a társadalomban. Mátyás megvédte a jobbágyságot (ezért kapta az igazságos jelzőt) és a szabad költözködési jogot biztosította számára. (1486 : 39. t.-c.) Az ő uralkodása alatt erős, izmos, jómódú parasztsága van az országnak, és ez a magyar nép alapeleme, amely 80 százalékaiban színmagyar. Halála után a jogrend felborult és a dolgozó réteget senki sem védte meg a harcoló és politizáló rend túlkapásai ellen. A jobbágyság sorsa tűrhetetlenné vált. Ezek néhány szóval a Dózsa nevéhez fűződő parasztforradalom előzményei. Komoly és tudományos történetírásunk a parasztforradalomnak ezt a magyarázatot adja.

A forradalom megindítója akaratlanul a jobbágy származású Bakócz Tamás esztergomi érsek volt. Bakócz Tamás igazi renaissance erkölcsű főpap, tehetséges, de kapzsi és nagyra-vágyása határtalan. Pápaságra pályázott, de a hármaskoronát nem sikerült megszereznie. A pápa 1513 március 11-én a Medicis családból való X. Leó lett. Bakócz ekkor kijárta az új pápánál (július 15.) azt a felhatalmazást, hogy a török ellen keresztes hadjáratot indítson, megfelelkezve arról, hogy Európa első katonai hatalma ellen keresztes haddal már nem veheti fel a harcot. Bakócz azonban megnyerte a királyi tanácsot, melyről Istvánffy ezt jegyezte meg: „Nagy része renyhe és kapzsi ember és az országot prédának tekinti“. A bullát Bakócz kihirdette és bekövetkezett szószerint minden, amit Telegdy István, a kincstartó, a királyi tanács egyik tagja, előre sejtett. Telegdy ismerte osztályának bűneit és ezt a királyi tanács ülésein őszintén be is vallotta. Bakócz a vezérséget Dózsa Györgyre, egy ismert nevű vitéz székely nemesre bízta.

A pórcsapatok lázas sietséggel gyülekeztek, s csatlakoztak hozzájuk papok, akiket megérintett a humanizmus szelleme,

értelmes, felvilágosodott diákok, kik a főnemeseket osztály-önzésük miatt gyűlölték. Igazi népvezérpap volt Mészáros Lőrinc, a ceglédi plébános, Dózsa György barátja és tanácsadója, aki a jobbágyság rögtöni felszabadítását tanácsolta. A parasztságból elemi erővel robbant ki az elfojtott szörnyű gyűlölet és elkeseredés. Pestet rögtön kirabolták, ezzel megindult a gyilkos, pusztító lavina. Bakócz hasztalan szórta átkait Dózsára és kereszteseire. A pór had Szegednek vonult, rabolva, pusztítva, égetve mindenütt a nemesség házeit. Az országtanács megrémült. A lázadást el kellett fojtani. Az első sikert a pór haddal szemben Bornemisza János aratta, aki Pest és Buda környékét erélyesen megtisztította. De Dózsa bevette Szegedet és haladt Csanád felé, ahol győzött. Telegdyt, a kincstartót, aki a végzetes bulla kihirdetését ellenezte, irtózatos kínzások között kivégezték. Innét Dózsa hada gyors iramban Temesvár felé haladt, a megerősített város felé, melyet Báthory védett, aki azonban gyengének érezvén magát, Zápolyai erdélyi vajdához folyamodott segítségért. Zápolyai, kit nagy ambíciók sarkalltak, nem volt erélyes és gyors elhatározású ember, de ott állott oldalánál Werbőczy István, ő bízatta a vajdát, mire az megindult Dózsa György ellen. Július végén zajlott le Temesvár falainál a döntő ütközet. A fegyelmezettebb és jobban vezetett nemesi had győzött. Maga Dózsa fogságba esett; borzalmas kivégzésének történetét ismerjük. Ugyanezt a büntetési módot alkalmazták Németországban a vérbefojtott parasztlázadások vezérei ellen.

Ez a kor irtózatosan kegyetlen. Az ember-bestia minden szadizmusa és rendellenessége előtört a kivégzéseknél. Bár teljesen megbízható leírásaink nincsenek (Istvánfi, Veráncsics, Szerémi, Taurinus mind másképpen adják elő a temesvári eseményt), nem lehet kétséges, hogy Dózsát válogatott, előre kieszelt kínzásokkal küldték a másvilágra.

Mik lehettek Dózsa tervei? Olyan kevés bizonyíték és emlék maradt reánk a szomorú végű pórlázadásból, hogy azt biztosan nem tudjuk. Voltak-e határozott politikai és gazdasági céljai? El akarta-e törölni az örökös jobbágyságot, megszüntetni a nemesi osztályt? Erre a kérdésre nem lehet felelni. Megtenni őt tudatos népvezérnek, a mai agrárszocializmus őseinek, túlzás és azt jelenti, hogy a XIX. és XX. század eszméinek vetületében vizsgáljuk a négyszáz esztendővel ezelőtt lezajlott

eseményeket. Tubero apátnak a ceglédi gyűlésről szóló beszámolója a képzelet birodalmába tartozik. Állítólag a „törvények átvizsgálását és a szabadság megszerzését, a teljes demokrata királyság megalapítását sürgette“. Legkevésebbé sem valószínű, hogy Dózsának a mai demokráciáról fogalmai lettek volna. Követelte valószínűleg a nép terheinek könnyítését, a régi Árpádok-kora-beli szabadságok visszaállítását, és talán a népnek az államhatalomban való valamilyen részesedését is.

Az 1514 október 18-án megnyílt országgyűlésen a nemesség megkezdte tanácskozásait a vérbefojtott parasztforradalom bosszút lehelő hangulatában. Werbőczy István ítélőmester, a köznemesség szeméfnye és vezére, már régebben megbízást kapott a magyar magánjog és perrendtartás összeállítására, s el is készítette három részből álló nagy jogi könyvét, a Tripartitumot, de műve még nem került nyilvánosságra. Most belevette a Hármaskönyvbe a jobbágyságot sújtó rendelkezéseket is. A mű nagy jogalkotás, közjogi része is nagyjelentőségű. Az első részben kimondja, hogy „nincs fejedelem, csak a nemességtől választott, nincs nemes ember, csak a királytól nemesített“. A magyar közjogi irodalom ebből a Werbőczy-féle tételből vezette le a Szent Korona-tant, melynek az a rövid tartalma, hogy a közhatalom megoszlik a Szent Korona viselője és a nemesség között. Jelentősége a magyar jogéletben rendkívül nagy; ez tartotta össze a nemességet a török hódoltság idején s a magyar nemesség nem ok nélkül nevezte el magát populus Werbőczianus-nak. Árnyoldala az, hogy megrögzítette a rendiséget, szolgaságba taszította a parasztságot, olyan időszakban, amikor a polgáriasodási folyamat egész Nyugat-Európában megindult.

Az 1514-i törvények kimondják többek között a következőket: „... Hogy a pórok ez árulásának emléke és büntetése utódjaikat is érje, s hogy a jövő századok is tudhassák, mily iszonyú gonosztett az urak elleni lázadás... az országban lakozó pórok valamennyien... elvesztvén költözködési jogukat, földesuraiknak teljes és örökös parasztságban legyenek alávetve“. Újból megállapították a jobbágyság kötelmeit is, melyeket a Mátyás-korabeliekhez képest természetesen súlyosbítottak.

A parasztságot a földhöz kötöttség és az új terhek a végső-kig elkeserítették; Magyarország lakossága az 1514-i kegyetlen

végzések után két részre szakadt és a nemzettestnek ez a két alkotó része halálos ellenségként állott egymással szemben. Magyarország ebben a korszakban, amikor Nyugat-Európa nagy részben már élvezte a korai kapitalizmus és az Amerikából beözönlő arany- és ezüstkincsek gazdasági áldásait, gazdaságilag visszahanyatlott.

II. Lajos.

A következő (1515) esztendő július 22-én Bécsben eljegyezték Lajost, II. Ulászló kiskorú fiát Habsburgi Máriával. A rákövetkező esztendő március 13-án Ulászló, aki feleségének, Anna királynőnek halála óta búskomorságba esett, meghalt és utóda a tízéves II. Lajos lett (1516—1526). A király mellé most három gyámot rendeltek: Bakócz Tamást, az esztergomi érseket, Bornemisza Jánost és György brandenburgi örgrófot.

A gyermek király alatt tovább tartottak a zavarok. Az udvar pazarló életet élt, táncok, mulatságok egymást érték. Jellemző a közállapotokra az 1518-i tolnai gyűlésen elhangzott panasz: „Fegyver és törvény tartja fenn az országokat, Magyarországnak jelenleg se fegyvere, se törvénye”. Az országgyűlésektől a buzgalmat, a jóakaratot nem lehet megtagadni. Folyton foglalkoztak az ország siralmas helyzetével, követelték a déli végek megerősítését, a pazarlások megszüntetését, de panaszaik süket fülekre találtak. A köznemesség bátran, őszintén szemébe vágta az udvarnak, a főpapoknak és a főuraknak lelkiismeretlen önzésüket és ezek az elkeseredett hangú rákosi gyűlések sok üdvös törvényt alkottak, de alig volt foganatjuk.

1520 szeptember 21-én meghalt Szelim szultán és fia, II. Szulejmán vette át a hatalmas, szinte világbirodalom számba menő török birodalom kormányát. Szulejmán már a következő évben megkezdte az előkészületeket Magyarország ellen. 1521-ben elesett Sabác, az ország egyik fontos végvára, utána pedig Nándorfehérvár került a törökök kezére. Az ország megrémült, Werbőczy István Worms-ba ment, hogy a Németbirodalom segítségét kérje, a budai országgyűlés megszavazta az adókat, a nemesség ijedtében még önmagát sem kímélte, de a sok üdvös végzés mind papiroson maradt. Németországtól nem lehetett segítséget remélni. V. Károly császár, a leghatalmasabb Habsburg, a hatalmát fenyegető Franciaországgal volt elfoglalva és nem törődött a kereszténység ügyével.

Az 1524-i országgyűlés végzései mutatják, hogy a köz-
erkölcsök mennyire süllyedtek. Kítűnik az akkor hozott új tör-
vényekből, hogy az 1521-ben kivetett adókat beszédtek ugyan,
de az udvar és a kormány megtartották a pénzt maguknak. A
rendek folyton az ország védelmét tárgyalták. Az 1524-i pesti,
majd a hatvani országgyűlésen élesen kikeltek a Fuggerek és
Fortunátus Imre alkincstárnok ellen. A Fuggerek voltak a korai
kapitalista kor leghatalmasabb s legnagyobb vagyonú bankárai
és kereskedői. Őseik egy Augsburg melletti faluban takácsok
voltak s ebben az időben már sokmilliós vagyonnak az urai;
V. Károly az ő pénzükön választatta meg magát 1519-ben német
császárrá. A Magyarországgal való kapcsolataik akkor szilárdul-
tak meg, amikor bethlenfalvi Thurzó János, a szintén hatalmas
vagyonú felvidéki nagykereskedő és bányavállalkozó szerződést
kötött a három Fuggerral, Ulrikkal, Györggyel és Jánossal.
A felvidéki, akkor még dús réz- és ezüstbányák a két család
közös tulajdonába mentek át (1495). A rendek élesen kikeltek
a Fuggerek ellen, azzal vádolva őket, hogy elherdálják az ország
kincseit.

A rendek az 1525-i rákosi gyűlésen tovább folytatták
tanácskozásait. Szulejmán már komolyan fenyegetett, meg
kellett volna tenni mindent az ország déli határainak védelmére.
I. Ferenc francia király már megkötötte volt vele a szövetséget,
amelyben megegyeztek, hogy a szultán megtámadja Német-
országot. 1525-ben a szultán követséget küldött Budára, meg-
tudni, nem volna-e hajlandó a magyar király szabad átmenetet
engedni neki Németországba. Az elbizakodott országtanács a
kívánságot kereken elutasította, holott az ország védelmére a
legcsekélyebb előkészület sem történt: hadsereg alig volt, a vé-
delemre szánt pénzeket pedig az udvar elpocsékolta. A rendeken
iszonyú harag és elkeseredés vett erőt. Május 13-án az idegenek
és a rossz tanácsadók rögtön eltávolítását és Fortunátus Imre
elcsapását követelték. Az udvar a németek elűzését megtagadta,
félve a császártól, kinek segítségére számított Szulejmán ellen.
A gyermek király személyesen is megjelent Rákoson, maga
Werbőczy próbált a lelkére beszélni, arra kérve őt, hogy
szabadítsa meg magát gonosz tanácsadóitól. Júliusban Hatvan-
ban gyűlt össze a nemesség. Ismét Werbőczy szónokolt. A nemes-
ség háborgott, szitkozódva vetette szemére a két főembernek,
Sárkány Ambrus országbírónak és Thurzó Eleknek álnoksá-

gukat. Úgy látszott, hogy a köznemesség győzött. Werbőczit nagy üdvívalgások között az ország nádorává választották, de nádorsága nem tartott sokáig. Ő is tehetetlennek bizonyult. Így aztán a hatvani mezőn hozott üdvös határozatok nem enyhítették az ország bajait. A legjobb törvények sem érnek semmit, ha azokat nem hajtják végre. Werbőczy nemsokára lemondott és 1526 elején a válság tetőpontját érte el. Egy ember vette csak komolyan feladatát: Burgio pápai követ, aki a pápa pénzén toborozta a zsoldosokat s minden ékesszólását összeszedve, igyekezett lelkére beszélni a királynak és környezetének.

Soha a belső egyenetlenség, a vezető társadalmi rétegek erkölcsi süllyedése nem öltött olyan méreteket, mint a mohácsi katasztrófa idejében. A királyról, II. Lajosról, szóló feljegyzéseink ellentétesek. Brodarics veszprémi püspök szép tehetségű, jellemes, jóakarátú embernek mondja, de akit, Szerémi megjegyzése szerint „lator udvaroncok” vettek körül. A köztudatban Lajos mint testileg, lelkileg gyenge ember szerepel. Felesége, Habsburgi Mária, eszes nő volt, de korának bűneitől ő sem volt mentes. Állítólag Luther Márton tanainak hívévé szegődött. Ebből csak annyi lehet igaz, hogy Mária nem volt ellensége az új tanoknak. Báthory Istvánt, az ország nádorát úgy jellemzik, mint rosszakaratú, erőszakos embert, aki vesztegetéssel lett nádorrá. Werbőczy István a kor legeszesebb magyar embere, mint szegénysorsú, szürke köznemes kezdte meg tüneményes pályafutását, de végtelenül kapzsi volt, száz kilométerekre kiterjedő birtokokat és töméntelen kincset harácsolts össze.

Ennek a Magyarországnak kellett megküzdenie a török nagyhatalommal, amely éppen ebben az időben, II. Szulejmán uralkodása alatt élte fénykorát. Szulejmán nagy uralkodó. Katona, diplomata, politikus, szervező volt egy szemében. Egyesítve önmagában a régi barbár erényeket, a lemondást, az aszkézist a haladás szellemével, olyan hadsereget szervezett, amely akkor fegyelem és felszerelés dolgában példanélküli Európában. I. Ferenc francia király madridi fogságából anyja közvetítésével követet küldött Szulejmánhoz, arra kérve őt, támadja meg V. Károlyt, a leghatalmasabb Habsburgot, a spanyol világbirodalom urát. A franciák és a Habsburgok ádáz hatalmi versengésének köszönhető Magyarországnak a rettentő katasztrófát, mely Mohácsnál érte.

A törökök tudták, hogy Mátyás halála óta a magyar had-

rendszer aláhanyatlott és a magyar honvédelem teljesen el-satnyult és azt is tudták, hogy a belső politikai harcokba bonyolult ország a védelemről nem gondoskodik. Az ország védelmét egy kis egyetértéssel és egy kis jóakarattal ki lehetett volna fejleszteni, annyira, hogy a délről fenyegető ellenség a határokon egykönnyen át ne jöhessen. Az előkészületekre 1521 óta elegendő idő volt. Belgrád és Sabác már 1521-ben elestek. A szultán közben birodalmának más részein volt elfoglalva, de azért egy pillanatra sem vette le szemét Magyarországról. Az 1526. év első hónapjától kezdve, amely még a rendek izgalmas tanácskozásaival telt el, biztos volt a török támadás. Bakits Pál rác vajda hozta az első hírt Szulejmán szándékairól az esztendő elején. Még mindig lett volna idő az előkészületekre. A külföldi segítségre nem igen lehetett számítani, a pápa kivételével. Ámbár VII. Kelemen pápa részt vett a Habsburg-ellenes ligában, de mégis féltette Magyarországot, mint a kereszténység védőbástyáját. Biztató levelet írt Lajos királynak, de az is hatástalan maradt.

A mohácsi ütközet.

A szultán 1526 április 23-án indult meg hatalmas hadsereggel Magyarország ellen, Ibrahim nagyvezért, ennek a kornak egyik kiváló hadvezérét küldve előre, hogy foglalja el Péterváradot, amely az ország kulcsa volt Nándorfehérvár eleste óta. Mialatt a magyar rendek tanácskoztak, Pétervárad (július 28-án) elesett. A király ekkor már Pakson tartózkodott a folyton tanácskozó táborral és még mindig nem volt fővezér. A választás Tomori Pál kalocsai érsekre esett, aki mint katona kezdte pályáját, de akit vallásos érzülete az egyház katonái közé vitt. Tomori nagynehezen vállalta a megbízatást, melyhez katonai tudása és lelki ereje egyaránt hiányzott. Szulejmán közben fenyegetően közeledett. Augusztus 14-e és 17-e között átkelt a Dráván. Lajos ekkor Mohács alá vonult hadseregével.

Mekkora volt a szultán hadserege? Nem könnyű megállapítani. Az egykorú források fantasztikus nagy számokról beszélnek. Európa legnagyobb hadserege ekkoriban Ferenc francia király hadserege, de ez sem igen múlta felül a 30.000-es létszámot. A szultáné sem lehetett sokkal nagyobb. Egy új megállapítás (Gyalokay Jenőé) 50—55 ezer főre becsüli a török

hadsereget, amely az irreguláris csőcselékkel 75—80.000 főre emelkedett. Az ágyúk számát pontosan megállapítani lehetetlen-ség. A magyar hadsereg létszámát 25—30.000 főre becsülik, de ez fegyelem, kiképzés dolgában a szultánéval nem vetekedhetett.

Augusztus 29-én napfelkelte előtt két csoportban sorakozott fel a magyar haderő. Ez a felsorakozás az azóta megszűnt Földvár falutól két kilométernyire északra, arccal délnyugatra történt. Ibrahim és a szultán délután 2 órakor értek a Földvártól délre eső peremhez. A törökök nem akartak aznap támadni, Lajos király seregét azonban határtalan harcivágy fogta el. Délután 3 óra tájban adta meg Lajos a jelt az ütközet megkezdésére és Tomori, a fővezér, a ruméliai hadtest ellen megkezdte a támadást. Kezdetben sikert értek el, hatalmas lendületű rohammal eljutottak a janicsárok arcvonalaig, ahol a szultán tüzérsege volt felállítva. Az anatóliai hadsereg támadása és Bali bég csapatának bekerítő mozdulata csakhamar eldöntötték a csata sorsát. A magyar hadsereg megkezdte a visszavonulást. Az egész ütközet, Brodarics szerint, másfél óráig tartott és teljes vereséggel végződött. Vagy 15.000 ember esett el, köztük Tomori Pál fővezér, több főpap, egy sereg főúr és sokezer köznemes. A király néhány főnyi kíséretével a Duna ármedrébe kerülve igyekezett menekülni s belezuhant a Csele patak ingoványos torkolatába, ahol halálát lelte. Azt a feltevést, hogy a királyt az ütközet után meggyilkolták volna, nem támogatja egyetlen hiteles bizonyíték sem.

A mohácsi csatavesztést, amely oly végzetes jelentőségű hazánk történetében, sokan bírálták s kétségkívül nem is könnyű probléma. Elfogadhatjuk Gyalokay Jenő hadtörténetíró megállapítását: „A mohácsi csata az erő, ügyesség és megfontolás nélküli vakmerőség siralmas kudarca“. Ha ez igaz, akkor esztelenség volt szembeszállni a szultánnal, sokkal helyesebb lett volna megalkudni vele, esetleg megengedni neki a átvonulást, amelyet Lajos király és környezete elbizakodva visszautasított. Mohács sokkal több volt egyszerű csatavesztésnél. A katasztrófának és következményeinek legfőbb oka kétségkívül az általános erkölcsi hanyatlás és az erős központi hatalom hiánya. Még nem voltak intézményeink, melyek a központi hatalmat pótolták volna. Ha gondos, tudatos vezetősége van az országnak, talán megalkuszik a szultánnal és békét köt vele, legalább arra az időre, amíg az ország védelme megerősödik.

A magyar rendiség, amely megalkotta kiváltságait és a hatalmát megalapozó jogrendszert Werbőczy István Hármaskönyvében, nehéz és válságos időkben nem tudta megvédeni az országot, nem tudott megbirkózni a nemzet megmentésének nagy és történeti feladatával.

Magyarország akkori intéző köreinek történelmi felelősségét enyhítik némileg a szörnyen nehéz viszonyok. A szultánt a francia király és a Habsburgok ádáz hatalmi versengése csábította nyugatra, ami az országon kívül eső fontos tényező. Hazánk Európának nem a legszerencsésebb helyén fekszik, különböző hatalmi törekvések ütköző pontján, átvonuló hadak országútján. Mohács „törvényes nagy tragédia”, sok nagy oknak eredője, s bekövetkezett, mert szükségképpen be kellett következnie.

A kettős királyválasztás.

Mária királyné augusztus 30-án éjjélkor tudta meg, hogy a mohácsi ütközet elveszett. Rögtön hajókra rakatta az udvar kincseit és másnap reggel Pozsonyba indult. Szulejmán lassan, óvatosan indult a magyar főváros felé és portyázó csapatai a népes és virágzó Dunántúlon gyilkos pusztításokat vittek végbe. Sehol sem találva ellenállást, szeptember 12-én bevonult Budára.

Várdai Pál egri püspök, aki Zápolyai hívei közé tartozott, felhívta a rendeket az ország védelmére, de felhívása hatástalanul hangzott el. Szulejmán Budát felgyújtotta, Mátyás palotáját kifosztotta, a magyar királyok kincseit Konstantinápolyba hurcolta. A szultán nem akarta megtartani Budát. Saját nyilatkozata szerint azért jött, hogy az országot vazallusává tegye. Szeptember 26-án Pestet is felgyújtatta és visszaindult hadseregével a Duna és a Tisza között Konstantinápoly felé. A szultán még Budán időzött, amikor megkezdődött a két trónkövetelőnek, Zápolyai Jánosnak és Habsburgi Ferdinándnak egymás elleni harca. A mohácsi csatavesztéssel ugyanis nem állott meg a bomlási folyamat, és a nemzeti erők a Mohács után bekövetkező időszakban teljesen felőrlődtek részint a belső harcban, részint a Délről és Nyugatról fenyegető erők malomkövei között. Az ország katasztrófáját a kettészakadásnak a ténye idézte elő. A magyar rendek nem tudtak egységesen sem az egyik, sem a másik oldalra állani. Bekövetkezett az országnak

három részre való szakadása s ez ásta meg a középkoron keresztül erős és nagyhatalom számba menő ország sírját.

A magyar trónért ádáz harc indult meg, amely aztán teljesen felbomlasztotta a meghasonlott rendi Magyarországot. Mária özvegy királyné testvérének, Ferdinánd ausztriai főhercegnek érdekében igyekezett megnyerni a nemességet, Zápolyai főleg a nemzeti érzelmű és németellenes köznemességre támaszkodva próbálta megszerezni a maga számára a koronát. A főurak egy része, s a köznemesség nagy tömege 1526 november 15-én Székesfehérvárt Zápolyait, az 1505-i végzésre hivatkozva, egyhangúan királlyá választotta. Ebben az időben még a vajda mögött állott az ország többsége. Az országgyűlés megkezdte a berendezkedést, de a rendcsinálás nehezen ment, mert Ferdinánd is elhatározta, hogy a koronát, ha másképpen nem megy, fegyverrel szerzi meg. Hívei meg is kezdték Zápolyai ingadozó táborának szétbomlasztását. Ferdinánd nem riadt vissza a vesztegetésektől sem. Az ország rettentően szegény volt, a megelőző korszak aláasta a közerkölcsöket. Mária királyné Pozsonyba országgyűlést hívott össze. Ferdinánd mindent ígért: az ország törvényeinek megtartását, azt is, hogy nem ruházza idegenekre az ország főméltóságait és javait. De kevesen gyűltek össze a németpárti főurakon kívül Pozsonyban. A kevésszámú köznemesen kívül csak a két német város, Sopron és Pozsony képviseltette magát. Ez a kis gyűlés azután, élén Báthory István nádorral, 1526 december 16-án Ferdinándot egyhangúan királlyá választotta. Ekként indult el Magyarország a nagy kálvária útján.

Zápolyai a trón megszerzésében meglehetősen tetterőt mutatott, de megtartani a maga erejével nem tudta. Nagy becsvágy élt benne, de sohasem volt a tettek embere. Ha valóban uralkodásra született volna, háta mögött a köznemesség hatalmas pártjával, meg tudta volna magának szerezni az egész országot s megmentette volna a nemzet egységét. Sem rendet nem tudott teremteni, sem valamire való hadsereget szervezni. Pedig ebben az időben még a legbefolyásosabb előkelőségek támogatták, mint Werbőczy István, Várdai Pál egri püspök, Perényi Péter, Török Bálint, Homonnay Drugeth Ferenc, Drágffi Gáspár. Megpróbálta ugyan ingadozó trónját biztosítani, de lassan, erélytelenül. Követeket küldött Velencébe és VII. Kelemen pápához, aki Habsburg-ellenes volt; megnyerte a francia királyt, meg-

kötötte vele a fontainebleau-i egyezményt, összeköttetésbe lépett a Habsburg-ellenes bajor herceggel. De közben Ferdinánd gyorsan, nagy erővel szervezkedett és 1527 nyarán jelentékeny haderővel betört az országba. Majdnem kardcsapás nélkül elfoglalta a Dunántúlt. Vezérei Zápolyai csapatait mindenütt megverték s augusztus 20-án bevonult Budára, miközben a nemzeti király serege Tokaj felé menekült.

Ferdinánd 1527 szeptember 29-re a németpártivá lett fővárosba országgyűlést hirdetett, de csapatai tovább nyomultak keletre, Eger várost feldúlták, és a megfutamodott Zápolyait tovább üzték Lengyelország felé. Tokaj egész környéke Ferdinánd kezére jutott. Ugyanilyen sikereket arattak a németpárti seregek Szlavóniában is. Ezek a győzelmek seregestől csábították át Ferdinánd táborába Zápolyai megrendült híveit. Átment hozzá többek között Perényi Péter, aki a koronát is magával vitte s átpártolt az esztergomi érsekségért Várdai Pál egri püspök is, aki pedig kezdetben Zápolyai odaadó hívének mutatkozott. Ferdinánd az október 8-án megnyílt országgyűlésen biztosította a rendeket, hogy kormánya jóakarátú, atyai kormány lesz és senki sem fogja megbánni az ő megválasztását. Az országgyűlés ezután Ferdinánddal együtt átment Székesfehérvárra és ugyanazzal a szent koronával, melyet egy esztendővel azelőtt nagy diadallal tettek Jánosnak, a nemzeti királynak a fejére, most Ferdinándot koronázták meg.

Zápolyai most Lengyelországhoz folyamodott segítségért és ottani képviselőivel megbízta a sajlódi páloskolostor nagytehetségű perjelét, Utyeszenits Györgyöt (a későbbi Martinuzzit), aki mindvégig megbízható híve volt. Látva, hogy ügye veszendőben van, Konstantinápolyba küldte követül Laski Jeromos lengyel urat, hogy a szultánnal tárgyaljon. Laski ügyes diplomatának bizonyult. Megnyerte Zápolyai ügyének Gritti Alajost, a török udvar egyik tanácsadóját, majd ő maga a nagyhatalmú Ibrahim nagyvezérrel, azután pedig a szultánnal tárgyalt. Laski felajánlotta a szultánnak János vagyonát, nemzetének vérért, csak segítse őt vissza országába. Így lett a magyar korona török hűberré. A németpárti kortársak azt mondták, hogy Zápolyai elárulta a Nyugatot és a kereszténységet. Azonban nem lehet ilyen lesújtó ítéletet mondani Zápolyairól, ha meggondoljuk azt, hogy az ország Nyugattól semmit sem várhatott. Amikor a rendek Pozsonyban Ferdinándot királlyá választották, a ná-

dor ékes beszéddel igyekezett meggyőzni őket arról, hogy az új király a hatalmas császárnak, V. Károlynak egész haderejét hozza a török ellen és az első gondja lesz, mihelyt uralomra jut, az ország elvesztett végvárait visszafoglalni. De V. Károly császárnak minden gondja arra irányult, hogy Franciaországot megalázza és uralmát megszilárdítsa. Zápolyai nem hagyta kihasználatlanul a magyarság németgyűlöletét és azzal, hogy a szultánnal szövetséget kötött, nem tett mást, mint a „legkeresztényebb” francia király.

Zápolyai 1528 november 29-én tért vissza Lengyelországból és csapatai Erdélyt a Ferdinánd-pártiaktól egykettőre megtisztították. A következő évben Szulejmán hatalmas hadsereggel közeledett Magyarország felé. 1529 június 17-én már Nándorfehérvárnál táborozott, augusztus 18-án megállott Mohácsnál, nagy győzelmének színhelyén. Itt várta őt János király s kezetsókolva kért tőle segítséget. A szultán szeptember 3-án ért Buda alá. A várat Nádasdy Tamás védte, de a német zsoldosok elárulták a magyar vezért és Buda öt nap alatt Szulejmáné lett. A szultán nem maradt Budán, átadta János királynak és tovább vonult Bécs felé. Bécsen Salm Miklós védte, olyan derekasan, hogy a szultán, a nélkül, hogy a vár komoly ostromához hozzáfogott volna, jónak látta visszavonulni. Ferdinánd nem csüggedt, lankadatlan erővel folytatta a harcot János ellen.

Alig hagyta el az országot Szulejmán, Ferdinánd rögtön betört az országba (1530 tavaszán), s Esztergomot, Visegrádot megszállva, Buda alá vonult. A várat azonban a János hűségére visszatért Nádasdy Tamás olyan erővel védte, hogy jobbnak látta abbahagyni az ostromot. Szulejmán újra Bécs ellen vonult, hogy megalázza a németet, Jurisich Miklós, Kőszeg vár parancsnoka azonban csodás hősiességgel lekötötte a szultán hatalmas seregét. (1532 augusztus.)

A nagyváradai béke.

Az ellen-királyok nem bírtak egymással. Belátták, hogy a győzelem reménye nélkül pusztították egymás népét és országát. Így jött létre 1538 február 4-én a nagyváradai béke, amelyben a két király megosztotta az országot. A békeponthoz ki mondják, hogy mindegyik megtartja azt, ami birtokában van; Erdélyt Zápolyai, Horvátországot, Szlavóniát Ferdinánd kapja.

Megállapodott a két király, hogy ha Jánosnak fia nem születik, az egész ország Ferdinándra száll, viszont ha Zápolyainak fia születnék, reá száll az egész Zápolyai-vagyon, Ferdinánd hozzá adja egyik leányát. Ha Ferdinánd utódai kihalnának, a korona János ivadékaira száll. Az ellen-királyok tehát megosztottak az országon, mint valami családi birtokon. Ezt annál inkább megtehették, mert magasabb szempontok, vagy eszmék egyiküket sem sarkalták, mind a kettő meg akarta magának szerezni minden módon, minden eszközzel az országot.

A nagyváradi béke, melyet mindkét fél azzal a rejtett gondolattal kötött, hogy úgysem tartják meg, nem sokáig maradt érvényben. János király nemsokára elvette Zsigmond lengyel király leányát, Izabellát, akitől 1540-ben János Zsigmond nevű fia született, őt magát régi betegsége nemsokára levette a lábáról és halálos ágyán Martinuzzira (György barát) és Petrovics Péterre, egyik buzgó hívére bízta csecsemő fiának sorsát, azzal a meghagyással, hogy a nagyváradi békét ne hajtsák végre.

Buda végleges elfoglalása.

János király halála jó alkalmul kínálkozott Ferdinándnak arra, hogy most már rátegye kezét a szegény, dúlt, zaklatott országra, amely ebben az időben már valóban nem egyéb, mint a töröknek meg a németnek zsákmánya. Először Fels Lénárd nevű vezérét küldte Buda alá, melyet György barát védett. 1541-ben Roggendorf Vilmos vonult fel a magyar főváros alá erős sereggel. Közben azonban megérkeztek Szulejmán felmentő csapatai. Miután Mohamed basa a menekülő német zsoldosokat egytől-egyik levágta, Szulejmán katonái azt színelve, hogy csak nézelődni mennek föl a várba, egyszerre csak kitérítették a falakra a török lobogót. Így jutott Buda a szultán kezére 1541 augusztus 29-én. Werbőczy István, kinek szerepe ezekben a nehéz időkben nagyon kétes és zavaros, ott maradt városbírónak, a szultán magával vitte a „jó vitéz Enyingi” Török Bálintot Majláth Istvánnal, az erdélyi vajdával együtt; mindketten a konstantinápolyi Héttoronyban végezték be életüket.

Szulejmán az ország keleti részét Izabella kisfiának, János Zsigmondnak adta és magának tartotta meg az ország közepét.

Buda a török vezérbasák székhelye lett, a Habsburgoknak a kis nyugati sáv és a Felvidék jutott Pozsonynyal, mint fővárossal, Erdély pedig attól fogva, hogy Izabella kisfiával együtt Lip-pára, majd Gyulafehérvárra költözött, mint török vazallus állam, önálló életet kezdett. Az Árpádok, az Anjouk és a Hunyadiak egykor hatalmas, erős Magyarországot három részre tépték széjjel s megkezdődött a magyar nemzet másfél-száz esztendő siralmas pusztulása. A magyar nemzet ebben a másfélszázéves harcban ragyogtatta régi katonai erényét, nagy erőfeszítéseket tett, hogy nemzeti nyelvét és kultúráját meg-mentse, de egykori erejét és nagyhatalmi állását többé vissza nem nyerhette.

Buda elfoglalása egész Európaszerte mély hatást keltett. János Zsigmond és Izabella hívei közül sokan átpártoltak Fer-dinándhoz, még magában György barátban is megvolt az a szándék, hogy Magyarország keleti részeit a nyugati részekkel egyesítse Ferdinánd jogara alatt. Európa nemsokára vallás-háborúba bonyolult s Magyarországnak másfélszáz esztendeig kellett várnia, hogy megkapja azt a hathatós külföldi segítséget, melyet Ferdinánd választói reméltek.

A reformáció.

A zord idők nagy politikai válságát betetőzte a refor-máció, amelyet tárgyilagosan mint ennek az időszaknak jelen-ségét kell felfognunk. Az isteneszmén felépült középkori nagy egység a XIV. század fordulóján már megrendült. Az egyház válságba jutott, majd a renaissance individualizmusa és pogány szelleme tovább ásta alá a korlátlan tekintély elvét. A refor-máció szükségképpen átlépte Magyarország határát, ugyanúgy, mint előbb a renaissance. A protestantizmus, amely a katolikus Európa szellemi terméke, az ortodox világot nem is érintette, nem jutott keletre tovább Brassónál.

A reformáció eszméit kezdetben azok a tanulók terjesz-tették, akik kint jártak Németországban, Wittenbergben és magának Luthernak lábánál hallgatták az ígét. Luther tanai már Mohács előtt kezdtek elterjedni, amit az 1525-i szigorú országgyűlési végzés bizonyít. Nagyban elősegítette a reformáció bejutását az általános erkölcsi romlás. A Bakócz Tamás- és Szalkay-féle főpapok aláásták az egyház tekintélyét. Az ellen-

királyok alatti zavarokban a reformáció szinte futótűzként terjedt el, amiben közreműködött az is, hogy a főpapok nagy része elesett és helyüket sokáig nem töltötték be. A püspökségek gazdátlanok maradtak, közben sok egyházi nagybirtokot elvilágiasítottak, de a két király állandó viaskodásának, a mindkét részről történő lélekvásárlásnak a katolikus egyház is nagy kárát látta.

A reformáció tanai először főleg a német városokban terjedtek el, de csakhamar követőkre találtak a főurak udvarában is. Fő pártfogói Enyingi Török Bálint és Thurzó Elek kincstárnok, csakhamar követte őket a köznemesség egész tömege. Az első reformátorok Luther Márton magyar tanítványai közül kerültek ki; ilyenek voltak: Erdősi Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Melius Juhász Péter, Kálmáncsai Sánta Márton, Szegedi Kiss István, Dávid Ferenc, a szász Heltai Gáspár. Ez a kor nem ismerte még a vallási türelmet. A „cuius regio, illius religio“ elvét Európaszerte alkalmazták és az áttért főurak a maguk vallására kényszerítették jobbágyaikat. A polgárháború a hitújítás terjedésének nagyon kedvezett; nem lehetetlen, hogy ha Magyarországon béke van és nincs belső meghasonlás, a vallási kérdés ugyanúgy feldúlja a belső békét, mint ugyanebben az időben Franciaországban és Németországban.

Luther tanítása egy ideig rohamosan terjedt, de nem sokára megállott és a lutheri hitre tért magyarság nagy része reformátussá lett. Melius Juhász Péter, a nagytudású és ritka energiájú hitújító és Kálmáncsai Sánta Márton már a kálvini tanokat hirdették. Közben a német városokban Zwingli tanai terjedtek. A katolikus egyház mintha megtorpant volna és elvesztette volna a lelkekre gyakorolt régi hatását. A protestánsok egy időre átvették a magyar szellemi élet irányítását.

II.

Magyarország a török hódoltság alatt a bécsi békéig (1541—1606).

Magyarország kegyetlen végzetét a kettős királyválasztás pecsételte meg. Ez az esemény, ha következményeit tekintjük, a legnagyobb és a legdöntőbb jelentőségű ezeresztendő történetünkben. A Budáig feljutott ozmán birodalom annyira ketté tépte Szent István birodalmát, hogy a megmaradt nyugati és keleti részek együtt kormányzása lehetetlenséggé vált. A különálló Erdély elsősorban ennek a kényszerhelyzetnek az eredménye és a két Magyarország egyesítésére képtelenségnek látszott komolyan gondolni addig, míg a török volt az úr Budán.

A nyugati részen és a Felvidéken a Habsburg-királyság rendezkedett be. Ez elől a nyugati Magyarország elől a terjeszkedési lehetőségek teljesen el voltak zárva. Beékelve a török és a német birodalmak közé, legyengülve az évtizedek óta tartó polgárháborúban, kistílú életet élő országgá süllyedt. I. Ferdinánd (1526—1564), Szép Fülöp és Örült Johanna fia, V. Károly császár testvére, Spanyolországban nevelkedett és nagyatyjának, katolikus Ferdinándnak volt a kedvence. Az inkvizícióval kormányzott spanyol monarchia ebben az időben állott hatalmának tetőpontján. Ferdinánd anyai nagyszülői, aragóniai Ferdinánd és kasztíliai Izabella, a központosított és korlátlan hatalmú királyság megalapításával megelőzték Franciaországot és a különben szelíd és jóakarató Ferdinánd a kormányzási módszereket ebben az országban tanulta. Bátyja, a rideg autokrata, aki ajándékképpen adta át neki Tirolt és az örökös tartományokat, nem lehetett rá túlságosan jó hatással. Ferdinánd azzal kezdte uralkodását Ausztriában, hogy a rendek régi kiváltságait eltörölte, viszont elfogulatlanul meg kell állapítanunk, hogy a magyar rendeknek megválasztásakor tett ígéretéhez képest Magyarországon igyekezett megtartani az alkotmányt.

Az új hivatalok.

A maradék Magyarország független államisága az új Habsburg-államrendben aláhanyatlott, hazánk nyugati és északi része autonóm tartománnyá vált. Egészen furcsa, torz helyzet állott elő: a király, — először a magyar történelemben, Zsigmond király császárságát nem számítva, — nem lakott bent az országban; követekkel, megbízottakkal tartotta fenn magyar alattvalóival való kapcsolatait. Ferdinánd, aki katolikus Ferdinánd és Ximenes bíbornok hazájában látta a hivatalnok-kormányzást, rögtön, uralkodása kezdetén megkezdte Bécsben a központi hivatalok megszervezését. Ezek voltak: a titkos tanács, az udvari tanács, az udvari kancellária, az udvari kamara. Az osztrák örökös tartományok, a cseh és a magyar királyságok legfőbb ügyei elsősorban a bécsi központi szervekhez tartoztak. A titkos tanácsban Magyarország is képviselve volt. Ha a magyar főnemesség ebben az időben bevonul a bécsi kormánysszervekbe, rövidesen megszűnt volna Magyarország minden önállósága.

A rendi Magyarország féltékenyen őrizte függetlenségét, de viszont szüksége volt egy új, a haladó idők szellemének és követelményeinek megfelelő főhivatalra. A régi királyi tanács már elavult s elvesztette minden jelentőségét. Így alakult meg Ferdinánd alatt egy rendkívül fontos magyar főhivatal, a helytartóság. A helytartóság központja a nádor volt, aki az alkotmány értelmében a királyt helyettesítette, amikor az nem volt az országban. A nádor ezt a végrehajtó hatalmat a helytartó-tanáccsal együtt gyakorolta, melynek a régi főméltóságok, az esztergomi érsek, a kancellár, a kincstartó, a tábornokmester voltak tagjai. Ferdinánd Báthory István halála után (1542) a nádori méltóságot nem töltötte be, hanem Thurzó Eleket tette meg az ország helytartójává; Thurzó utóda Várdai Pál esztergomi érsek lett. A helytartóság a régi állapotokhoz képest haladást jelentett. A központi hatalom és a kormányzat közigazgatási szervei lassanként mindenütt kialakultak már egész Európában. A helytartóság hatásköre azonban nem terjedt ki minden fontos ügyre; a hadügyeket s a külügyeket Bécsben, az udvari hivatalok intézték. A nemzeti függetlenséget jelképező két legfőbb jogot, a katonasággal való rendelkezés jogát és a külügyek

intézésének jogát, elvették a nemzettől már I. Ferdinánd korában. Ezt a két jogát Magyarország Habsburg-uralkodói alatt soha vissza nem nyerhette. A helytartóság mégis rendkívül fontos intézmény volt, mert hatáskörébe került az igazságszolgáltatás s minden egyéb adminisztratív ügy, így ezek magyar kézben maradtak. Ez az intézmény tette lehetővé, hogy a magyarság a maradék kis Magyarországon szabad kezet kapott belügyei tekintetében. A pénzügyek a magyar kamara hatáskörébe tartoztak.

A királyi hatalom kétségkívül megnagyobbodott I. Ferdinánd alatt. I. Ferdinánd sokkal nagyobb hatalom, mint Mátyás király után következő két Jagelló elődje, II. Ulászló és II. Lajos, akik a királyi tanács mellett valósággal árnyék-királyok. A rendeknek csak egy joguk maradt: az ellenőrzés, a kritika, s a magyar országgyűlések politikája ettől fogva gravaminális szellemű. Ferdinánd nem akarta megsemmisíteni a rendeket, de hatalmukat, befolyásukat visszaszorította. 1527 után szakadt szét az országgyűlés felső és alsó táblára s lassanként kialakul és megrögződik a követküldés szokása, amit főleg az idézett elő, hogy az akkori bizonytalan viszonyok miatt megnehézült a nemességnek az országgyűlésen való testületi megjelenése. Egész fejlődésünk, de főként alkotmányi fejlődésünk azóta tökéletlen. Magyarország alkotmánya valószínűleg párhuzamosan haladt volna az angollal s kialakult volna már az új kor századaiban a parlamentarizmusnak az angoléhoz hasonló formája. Ez nem következett be, mert mindig tökéletlen az olyan országnak a fejlődése, amely nem éli saját életét.

Harcok a törökkel.

Ferdinándból nem hiányzott a jóakarát a török kiűzésére, de hiányzott a hozzá való ereje. Így azután a török elleni védelem magára az ekkor már legyengült, megfogyatkozott magyarságra hárult, s megkezdődött az ozmán nagyhatalommal olyanszerű élet-halál harc, mint amilyent a spanyol nemzet valamikor a mórokkal folytatott. Ferdinánd nem mondott le Budáról s megtett mindent az egykori magyar főváros visszafoglalására. Megmozgatta a német birodalmi rendeket, nagy hadsereget gyűjtött, melyben magyarok is voltak Perényi

vezérlete alatt, vagy 20 ezer főnyi létszámmal. Joachim brandenburgi örgrófot tette meg a visszafoglaló nagy hadsereg fővezérévé. Joachim örgróf csapatai megszállták Pestet, de tovább nem mentek. A hitvány, gyáva, idegen zsoldos hadsereg megijedt a komoly harcoktól és visszavonult a törökök első közeledtének hírére.

Szulejmán újból hatalmas hadsereggel közeledett Magyarország felé. 1543 áprilisában indult meg, júliusban már Buda alatt van, közben vad tatár hordái a Dunántúlt dúlták. Szeptemberben Szulejmán bevette az ősi koronázó várost, az ország második fővárosát, Székesfehérvárt, miközben a budai basa Visegrádot szállta meg. Bécsben nagy volt az ijedelem; azt hitték, hogy Fehérvár eleste után Ferdinánd fővárosára kerül sor. Ferdinándot német, morva, cseh zsoldéhes katonái cserben hagyták. A török uralom így tovább terjedt. A várakat egymásután foglalták el Szulejmán alvezérei. 1544-ben nyugat felé Győrig terjedt a török uralom, ugyanakkor Nógrád s Hatvan jutottak a győztes basák kezére. A magyarok mindenütt vitézül ellenálltak s mindig többszörös túlerő győzte le őket. A zsoldos csapatok viszont semmit nem értek; lélek nélkül harcoltak, tisztán zsoldért, mert az ügy nem volt az ő ügyük. A magyar rendeket kínos aggodalom és gyötrő nyugtalanság fogta el s akarva, nem akarva, ki kellett ábrándulniok Ferdinándból, aki tehetetlenül állott a török hódítással szemben. Az 1544-i csespy-i béke azonban felvillanyozta őket; azt hitték, hogy a császár most már kiadósabb segítséget nyújt, de V. Károly ismét tétlen maradt, s a magyarok minden reménye újból füstbe ment. A császárnak minden idejét és gondját a birodalmi ügyek, legfőképpen pedig az egyházszakadás vette igénybe.

I. Ferdinánd látva, hogy bátyjától nem várhat segítséget, 1545 elején követeket küldött Konstantinápolyba, hogy a szultánnál, ha másképpen nem megy, évi adó fejében kieszközölje a békét. A rendek éppen Nagyszombatban tartották ülésüket és keserű szemrehányásokban törtek ki, mikor ezt a hírt hallották. 1547-ben jött létre a béke a szultán és Ferdinánd között öt esztendőre, azzal a feltétellel, hogy Ferdinánd évi 30 ezer arany adót fizet. Ezzel a szégyenletes békével erősítette meg magát Ferdinánd harmincöt magyar vármegye birtokában és ugyanakkor szentesítette a török hódítást. A rendeknél nem hiányzott az áldozatkészség; nagy adókat szavaztak meg, nem szólva a

magyarságnak szinte példátlan véráldozatairól. Az 1547-i országgyűlés a legrosszabb hangulatban vette tudomásul a békeszerződést. Ferdinánd mint hitbuzgó katolikus uralkodó ez alkalommal akarta megnyerni a rendeket a protestantizmus terjedésének megakadályozására, ámde Luthernak és Melanchtonnak már annyi híve volt a rendek között, hogy megtagadták a protestantizmus üldözésében való közreműködésüket.

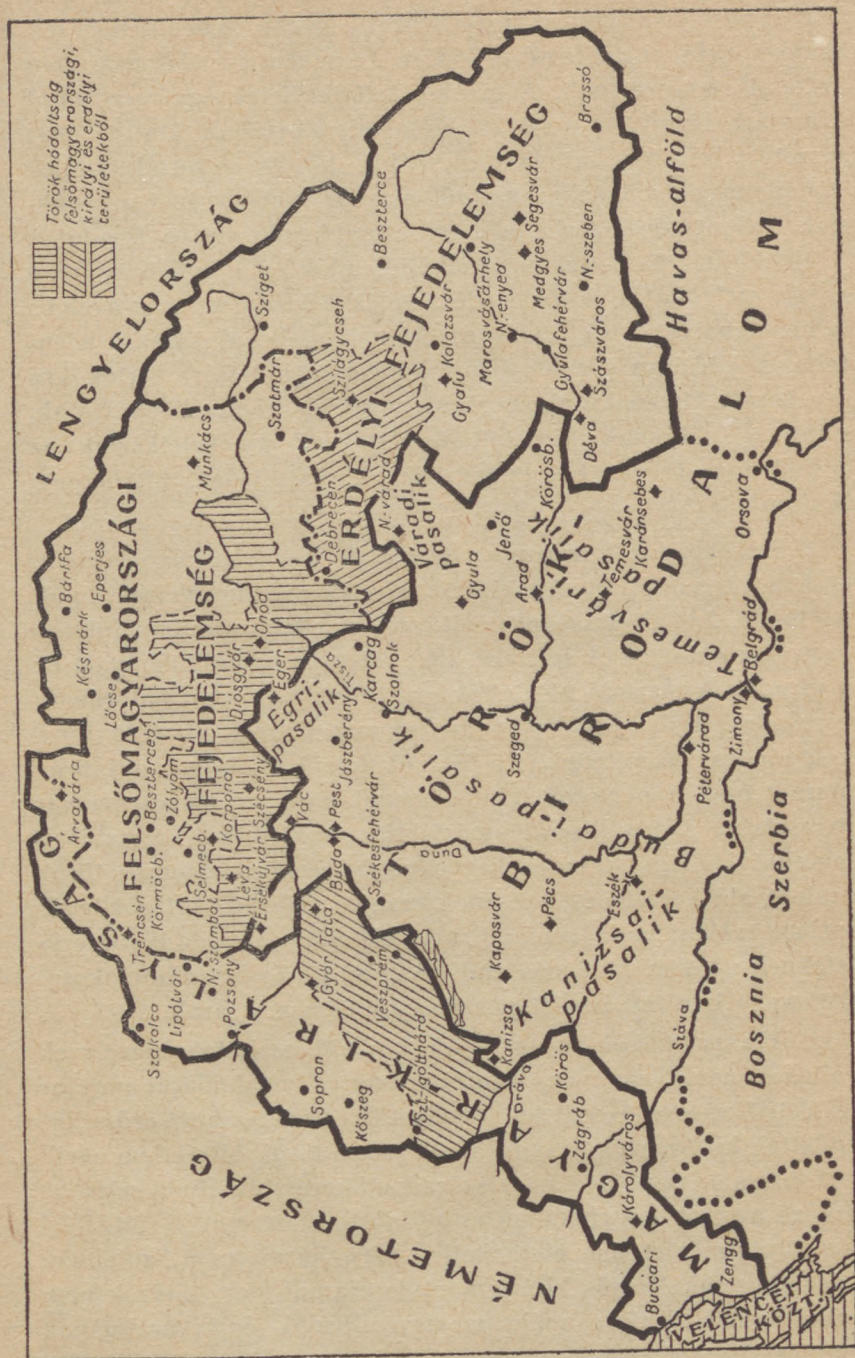
Az 1552. évben új támadó hullám indult dél felől. A pozsonyi országgyűlés nagy áldozatokat hozott, abban reménykedve, hogy Ferdinánd maga áll majd a felszabadító hadjárat élére. De ismét csalódtak. Achmed basa és Szokolovics Mohamed elfoglalták Temesvárt, melynek szívós védelmében Losonczy István hősi halált halt; Ali budai basa bevette Veszprémet. Ugyanebben az esztendőben elesett Erdély kulcsa, Lippa, Szondy György pedig Drégely védelmében halt hősi halált. Ferdinánd Passauban hallotta, hogy mi történik Magyarországon, de semmit sem tudott tenni, hogy megakadályozza magyar alattvalóinak siralmas pusztulását. Szolnok eleste után Eger városát vették a törökök ostrom alá, de Dobó István olyan párját ritkító bátorsággal és sok leleménnyel védte, s a várőrség, melynek soraiban a nők is harcoltak, olyan ellenállást tanúsított, hogy a török csapatok kénytelenek voltak visszavonulni. A török szultán mind nagyobb erőket küldött Magyarország meghódítására s célja nyilvánvalóan az volt, hogy elfoglalja a Habsburg-uralom alá került egész országot. 1554-ben Fülek vára esett el s a fontos vár birtokában a törökök a bányavárosok közelébe jutottak.

Ferdinándot 1558-ban a Németbirodalom császárrá választotta. Ha megvan az egységes, nagy Németbirodalom s ezt a birodalmat nem szaggatja részekre a hitújítás, Ferdinánd császárrá választása talán sokat jelentett volna, a németiség egyesített erővel talán ki tudta volna verni a törököt Magyarországról. De az utolsó nagy, hatalmas német császárnak, V. Károlynak Ferdinánd már nyomába sem léphetett. A császárság lassanként szimbolikus intézménnyé sekélyesült.

A török hódoltság.

A török uralom a hódoltsági területeken olyan változásokkal járt, melyeknek nyomait az országnak ez a része egészen

Magyarország a török birodalom legnagyobb kiterjedése idejében (1678—1683).

máig sínyle. Ez a rész alacsonyabbrendű, ázsiai kultúrkörhöz tartozó nemzet uralma alá került, ami lehetetlenné tett minden európai szellemű fejlődést. Az ozmán birodalom tisztán katonai szervezet volt. A meghódított területek egy része mint kincstári birtok, a szultán birtokállományához került; más részét a hűbéres katonák, a spáhik között osztották szét. A hódoltsági területeken maradt magyar jobbágyságot az adóknak egész tömege terhelte. Legfontosabb adó volt a fejadó és telekadó, azután jöttek a rendkívüli adók: a robot és minden egyéb szolgáltatás. A török idők emlékét őrzi a magyar nyelvbe átment „harács” szó, amely az erőszakkal behajtott adót jelentette. A jobbágyság a hűbértörzsekről a kincstári birtokokra igyekezett átmenekülni, mert itt a terhek könnyebbek voltak, mint a spáhiknak kiosztott területeken. Így keletkeztek az Alföld nagy falvai: Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Jászberény, Kiskunhalas.

Az Árpádok korában a település kis falvakban történt, ezek a kis falvak most eltűntek és nagy részük sohasem épült fel többé. A magyarság pusztult, szegényedett, számban folyton fogyott, mert a török igénybe vette a legszörnyűbb adónemet is: a véradót. A martalócok dúlták, pusztították, főleg a határmenti városokat. A déli vidékeken üresen maradt területekre a törökök rácokat telepítettek. Az őslakók közül csak a parasztság maradt meg, a nemesek mind elmenekültek, s a szívós magyar parasztság, amely dacolt másfél száz esztendőn keresztül a hódoltsági állapot minden kegyetlenségével, őrizte meg a török uralom alá került országrésznek magyar jellegét. A török első sorban zsákmányolt, rombolt, nem alkotott. A hódoltsági területeknek nem maradt más emléke, mint az óriási, elhomokosodott vagy bozóttal benőtt pusztaságok és a mocsarak.

A szandzsákok négy vilajet között oszlottak meg; ezek voltak: Buda, Temesvár, Kanizsa, Eger. A meghódított magyar terület fővárosa Buda lett, melyet a basák nagy erősséggé építettek ki. Az egykori magyar főváros a török birodalom egyik legfontosabb pontja. Másfél századon keresztül Buda vára az ütköző a török nagyhatalom és a Habsburg-uralom között. Régi fényét természetesen elvesztette. Szép házait már Szulejmán felégette, csak Mátyás király palotája maradt meg. A török nem sokat épített. Csak a máig meglevő fürdők őrzik uralmának emlékét.

Erdély sorsa.

Erdély megkezdte a maga külön életét. Már a középkorban vajdaságként szerepelt az ország keleti része, de azért Erdély a magyar nemzettesthez mindig szervesen hozzátartozott. Abban az időben, amikor Izabella és János Zsigmond Lippára költöztek, belső társadalmi egységről nem lehetett szó; a kettős királyok harcai alatt az ádáz belső viszályok erősen megviselték a kis országrészt. A három nemzetet, bár az Úniót többször megújították, semmiféle belső szolidaritás nem tartotta össze. A szászság városi elem és szinte egy egész világ választotta el a magyar nemestől, s egészen különös társadalmi alakulat a székelység. Mind a három nemzet élte a saját külön életét.

Amikor Izabella és János Zsigmond Erdélybe érkeztek, Ferdinánd hívei Budavár elfoglalásának hatása alatt megcsapantak és nem volt különösebb akadály a annak, hogy Martinuzzi Fráter György, aki az asszonykirály helyett az uralmat gyakorolta, átvegye a kormányzást. A barát a tordai országgyűlésen jelentette be a rendeknek Szulejmán szultán elhatározását és nyomban megkezdte nagy energiával a kis ország politikai és közigazgatási megszervezését. Megalakították az államtanácsot, amelybe mindegyik nemzet két-két tanácsost választott. A rendi gyűlések régi ellenőrző joga megmaradt, de annál kevesebb hatáskör hárult az államtanácsra. A központi hatalom egész végig erősen autokratikus színezetű maradt Erdélyben. Martinuzzi korlátlanul kormányzott és saját felelősségére adta át később Erdélyt Ferdinándnak, nem kérdezve meg senkit, sem Izabellát, sem az államtanácsot. A barát nem mondott le egy pillanatra sem az egységes Magyarország gondolatáról s már 1541 decemberében egyezményt kötött Ferdinánddal Gyaluban, melyben megújította a nagyváradi szerződést. Nem lehet szerencsésnek mondani a Habsburgokkal való egyezkedést, bármilyen tiszteletreméltó volt is a cél. Erdély mindannyiszor ráfizetett igen nagy áldozatokkal, valahányszor Martinuzzi tekintete Bécs felé fordult. Tíz év múlva kiderült, hogy azoknak az erdélyieknek volt igazuk, akik látva a német tehetetlenségét a törökkel szemben, Erdély önállóságát megteremtették.

György barát Brandenburgi Joachim csúfos kudarca után a szultán felé tájékozódott és tízezer forint évi adó megfizetésével sikerült elérnie, hogy a török békét hagyott Erdélynek. Ezt a kétszínű politikát bámulatos lelkingugalommal és ritka diplomáciai művészettel üzte. Mint a katolikus egyház főpapja, irtózott a töröktől. „En felséged s a kereszténység iránt a legjobb indulatot táplálom szívemben“ — írta Ferdinándnak 1543 szeptember 6-án. 1545-ben, amikor Ferdinánd ügyei a németországi bajok miatt ismét rosszul kezdtek állani, már azzal a gondolattal foglalkozott, hogy János Zsigmond alatt egyesítse az országot. Amidőn Szulejmán és Ferdinánd közben békét kötöttek, megint Ferdinándban reménykedik. 1549-ben kezdte meg az érdemleges alkudozásokat Ferdinánd megbízottaival. Abban egyezett meg velük, hogy Erdély Ferdinándra száll, de Ferdinánd Izabellát százezer forinttal kártalanítja, János Zsigmond az Oppeln és Ratibor hercegségeket kapja és Ferdinánd feleségül adja hozzá egyik leányát.

Amikor a szerződés híre Konstantinápolyba jutott, nagyobb török csapat tört be Erdélybe. Martinuzzi, minthogy hiába kérte a segítséget Ferdinándtól, maga gyűjtött nagy hirtelenében sereget és a Déva felé közeledő budai basát visszavonulásra kényszerítette (1550). Izabella mindent elkövetett a szerződés ellen. Már János Zsigmond megkoronáztatásának gondolatával foglalkozott és Petrovicssal együtt sereget gyűjtött. Martinuzzi rendkívül nehéz helyzetbe került. Elhatározta, hogy eltávolítja Izabellát Erdélyből, ami csak úgy sikerült, hogy Castaldonak, Ferdinánd Erdélybe küldött zsoldos vezérének csapatával Izabella gyulafehérvári házáat ostrom alá fogták. Izabella nagynehezen otthagyta Erdélyt és Lengyelországba költözött. Martinuzzi tovább ámította a szultánt. Azt írta neki, hogy a németet nem ő, hanem Petrovics hívta be az országba, Erdély továbbra is János Zsigmondé. Ez okozta a nagy államférfi vesztét. Az októberben Castaldo gyanút fogott és Martinuzzit Pallavicini Sforza tábornokkal 1551 december 17-én Alvincban meggyilkoltatta.

Az orgyilkosság a kor legnagyobb magyar államférfiától fosztotta meg az országot. A tétovázó Zápolyai mellett, aki erélytelensége miatt nem tudta a németellenes pártot összetartani, Martinuzzi az energia és a szervező értelem. Nagy érdeme az is, hogy megszervezte Erdély intézményeit. Kitűnő-

nek bizonyult mint diplomata, s mint hadvezér is megállta helyét. Nagy tervének áldozata lett; egyesíteni akarta Erdélyt Magyarországgal, holott annak még nem érkezett el az ideje. A török nem tűrte volna meg, hogy az ország keleti része is Ferdinánd uralma alá kerüljön, Ferdinánd pedig gyenge volt arra, hogy országát a török ellen megvédje.

Ferdinánd Dobót, Eger vár hős védőjét küldte Erdélybe mint vajdát, de elegendő segítséget nem adott neki. A szultán Izabellát és János Zsigmondot parancsszóval visszahozatta. A királyné és fia 1556 október 22-én ünnepélyesen bevonultak Kolozsvárra, az erdélyiek nagy öröme, akik a hosszas bizonytalanságba már belefáradtak.

Közben Erdély népességének nagy része a protestáns hitre tért. A lutheránusokat csakhamar háttérbe szorították a reformátusok, maga János Zsigmond fejedelem 1564-ben Blandrata György és Dávid Ferenc hatása alatt az unitárius irány mellé állt. Minthogy három csaknem egyenlő erejű felekezet állott egymással szemben, az 1564-i tordai országgyűlés az ország nyugalmaért — *pro quiete regni* — kimondotta, hogy ezeknek a felekezeteknek a kultusza szabadon gyakorolható. Erdély történetének ez a kiemelkedő ténye nem a mai értelemben vett vallási türelem eredménye — ez az újkori felvilágosodás és szabadelvűség követelménye —, de ha meggondoljuk, hogy Nyugat-Európában ezidőben lobogtak az eretnekek máglyái, és a Szent Bertalan éjszakán vallási okból ezreket öltek meg, a tordai határozat igen nagy haladás.

Erdély a töröktől függött, de ha a fejedelmek pontosan befizették az évi adót, a szultán nem sokat törődött vele, s a kis ország önálló bel-, sőt önálló külpolitikát folytathatott. Maga kormányozta önmagát, fejleszthette a magyar kultúrát, senkivel sem folytatott gravaminális politikát, nem kellett váraiba és városaiba német zsoldosokat fogadnia, császári zsoldos vezérek népét nem sanyargatták. Önálló hadserege volt, önálló hadügye. Egyszóval: sokkal önállóbb, sokkal nemzetibb életet élt, mint Magyarországnak az a része, mely a Habsburgok uralma alá került.

Ferdinánd utolsó évei. Miksa.

Ferdinánd uralkodásának utolsó éveiben egyre gyakoriabban a súrlódások a rendek és az uralkodó bécsi kormányközegei között. A német kancellária gyakran beavatkozik a magyar ügyekbe, nem törődve a magyar országgyűlés érzékenységevel, arra hivatkozva, hogy a közjó felette áll a törvénynek. A közjó hangoztatása és a törvény fölé helyezése abszolutisztikus elv. Az 1559-i országgyűlés, mint Istvánffy megjegyzi: „panaszok és láрма között elég zajosan folyt le“. Már itt nyilvánvalóvá lett, hogy a legyengült nemzetnek a saját törvényeit ezentúl védelmeznie kell saját dinasztíája ellen. A rendek szája tele volt panasszal: szóvá tették az idegen katonák garázdálkodását, a külföldiek beleszólását a magyar ügyekbe, a királyi biztosok erőszakoskodásait. Panaszaik alig találtak meghallgattatásra. Mégis teljesítették Ferdinánd legfőbb kívánságát: 1563-ban királlyá választották legidősebb fiát, Miksát, kit még ebben az esztendőben megkoronáztak.

Miksa (1564—1576) személyéhez a magyarok nagy reményeket fűztek. A protestánsok sokat vártak tőle, mert velük rokonszenvezett, a hadviselésben is járatos volt, ezért azt hitték, hogy nagy hadjáratot indít majd a török ellen és helyrehozza atyja mulasztásait. Miksa azonban fáradtan, kimerülve, meghasonlott lelkiállapotban vette át az uralkodást. Hogy uralkodó lehessen, a kényszerhelyzettel megalkudott és megtartotta a katolikus szertartásokat. Atyjával való harcai, belső lelki életének válsága, úgylátszik, megbénították fiatalkori energiáját.

Miksa rögtön uralkodásának kezdetén háborút kezdett, de nem a törökkel, mint a magyarok várták, hanem János Zsigmonddal, Erdély fejedelmével. A két Magyarország harcába — mint már annyiszor — most is Szulejmán avatkozott be. A magyarok keserűen tapasztalták, hogy Miksa a törökök terjeszkedését ugyanúgy nem tudja megakadályozni, mint Ferdinánd. 1566-ban elesett Gyula vára, a Tiszántúl egyik legfontosabb pontja, majd maga az agg Szulejmán készült ismét teljes erővel a Habsburg-uralom alatt levő Magyarország elleni utolsó, nagy hadjáratára.

Szigetvár ostroma.

Szulejmán 1566 május 1-én indult meg igen nagy, kitűnően felszerelt hadsereggel Konstantinápolyból, hogy a Habsburg-uralomra halálos csapást mérjen. Június 27-én Zimonyban fogadta pártfogoltját, János Zsigmondot, „kinek kezét csókra nyújtá s őt kedves fia gyanánt üdvözlé“. Kijelentette János előtt, hogy addig nem nyugszik, amíg nem teljesíti valamikor bölcsője előtt tett ígéretét és fejére nem teszi a magyar koronát.

Szulejmán először Eger alá akart vonulni, de útközben meghallotta, hogy Zrínyi Miklós, Szigetvár kapitánya egy török csapatot Siklósnál megsemmisített, mire Szigetvár ellen indította hadait. Szigetvár nem volt az akkori időknek legjobb és kellőképpen felszerelt erődítménye, de ideig-óráig védeni lehetett. Zrínyi eltökélte magában, hogy a várat az utolsó csepp vérig, az utolsó emberig védi. A szultán augusztus 7-én megkezdte az ostromot. Mind a két fél minden erejét összeszedve roppant tűzzel és elszántsággal harcolt, mint általában azokban a fegyveres mérkőzésekben, amelyeknél a vallásos hit a mozgató erő. Szulejmán a török birodalom legnagyobb uralkodója, szeptember első napjaiban meghalt, amit Mohammed nagyvezér a csapatok előtt eltitkolt. Szeptember 8-án intézte Zrínyi Miklós néhány század magával az utolsó kirohanást a belső várból és hősi halált halt. Mialatt ő leonidaszi hősiességgel küzdött, Miksa hadserege Győr tájékán a harc kimenetelét tétlenül várta.

Szigetvár védelme nemcsak nemzeti történetünknek, hanem az egyetemes történetnek is egyik legnagyobb hőstette. A magyarság sohasem ragyogtatta azokat a férfias erényeket, amelyek az emberi haladás és kultúra szempontjából is annyira fontosak, úgy, mint a megpróbáltatásoknak és elesettségnek ebben a nehéz időszakában. Zrínyi Miklós, Dobó István, Jurisics Miklós, Losonczy István, Szondy György minden idők legkiemelkedőbb hősei és a legmagasabb fokon személyesítik meg létfenntartásunkban döntő szerepet játszó nemzeti erényeinket.

A német zsoldos had Szigetvár eleste után elszéledt, a magyarok, kik kezdetben annyira bíztak a fáradt és csalódott Miksában, ismét szegényebbek lettek egy illúzióval.

Rudolf uralkodása.

Egészen más jellem Miksa utóda Rudolf (1576—1608). A mogorva és zsarnok II. Fülöp spanyol király örömtelen udvarában nevelkedett. Zárkózott ember volt, s valószínűleg öröklött idegbaj kínozza. Az uralkodás dolgai nem nagyon érdekelték, az óracsinálásban és kora áltudományában, az asztrológiában és az alchimiában elmerülve, semmivel sem törődött, csak nagy nekilendülései voltak olykor-olykor, ha az elhalaszthatatlan kérdések már körmére égtek. A kis tehetségű uralkodót tehetségtelen hadvezérek, kontár politikusok, rossz, balkezes diplomaták környezték. Egész uralkodása a politikai és katonai sikertelenségek és baklövések sorozata.

Rudolf még jobban eltávolodott Magyarországtól, mint előde, még nála is kevesebb érzéket mutatott Magyarország önállóságának megbecsülése iránt. A magyar rendek sérelmi politikája már Miksa alatt megkezdődött, Rudolf alatt nyíltan szembe került a nemzet dinasztijával és megkezdődött a nagy közjogi harc, mely századokon át tartott és csak néha-néha szünetelt. Az 1580-as országgyűlésen a rendek szája tele volt panasszal. A király ígért; minden alkalommal megígérte a sérelmek orvoslását, de ígéretében nem bízhattak. Az 1583-i országgyűlésen már hangosan, szinte forradalmi hangban tört ki az elkeseredés, úgy, hogy Rudolfnak az erőszak alkalmazását ajánlották a rendek ellen tanácsosai. Nagy nehezen megígérte, hogy a sérelmeket orvosolni fogja, magyar embert nevezett ki horvát bánná, Erdődy Tamás személyében és többé nem jött az országba. Most már nyilvánvaló volt, hogy a magyar alkotmányos felfogást a dinasztia politikai nézeteitől áthidalhatatlan szakadék választja el. Ők a központosítás és a spanyol mintájú korlátlan uralkodói hatalom elvi alapján állottak, a magyarság ellenben ragaszkodott az Aranybullában gyökerező ősi törvényeihez.

A magyar rendek érezték, hogy az abszolút monarchia győzelme szükségképpen a nemzet megsemmisülését jelenti. De ők maguk is követtek el hibákat. Az 1569 : XXXVIII. t.-c. értelmében azt kérték, hogy a haditanácsban és az udvari kamarában a magyar ügyeknek is legyen egy képviselőjük és ezzel

elismerték a két közös intézmény létjogosultságát, mire megszületett az „átkos közös ügy“, — mint a kor nyelvén mondták: „mixta“. Az ország most már valóban tartományná süllyedt. A rendek az 1587—88-i országgyűlésen kieroszakolták, hogy a király mellé a tanácsba állandó tanácsstagokat küldjenek. Ennek a tanácsnak Ernő főherceg, a király helyettese volt az elnöke. Ugyanebben az időben a nemzeti ügynek már erős és bátor szószólói akadnak, főleg a független nagy urak között. Ilyenek voltak Batthyány Boldizsár, Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc, a Révayak stb. s egyre erősödött a köznemesi ellenzék is, melynek az 1580-i országgyűlésen már nagy befolyású vezérei támadtak. Meg lehet állapítani, hogy a nemzeti önrendelkezés és öncélúság gondolata tudatosabbá válik, ami természetesen növelte a dinasztia bizalmatlanságát és a nemzetietlen bécsi kormány gyanúját. A bécsi hivatalnokkörök, a magyar rendek nézeteit elavultaknak tartották.

A kölcsönös bizalmatlanság levegőjében és a legnagyobb politikai bizonytalanságban kezdődött meg 1591-ben a pusztító 15 éves török háború, amely temetővé változtatta az Alföld jelentékeny részét.

A tizenötéves háború.

A tizenötéves török háború az akkor már gyengülő török nagyhatalom kísérlete volt az ország meghódítására. A Habsburg királyság éppúgy nem tudta megvédeni az országot, mint I. Ferdinánd és Miksa korában, s a szörnyű pusztító háborúra csak a magyarság fizetett rá, vér- és anyagi áldozatokkal. Az Alföld kis városai és falvai, amelyek eddig megkímélődtek, most pusztultak el. A zsoldos csapatok prédáltak, raboltak, de nem egyszer megtörtént az is, hogy magyar csapatok égették fel a török hódoltsági területeken a megmaradt falvakat. A nemzet eddigi veszteségei is rettentően nagyok, most új, hiábavaló áldozatokat hozott az egyre fogyó s ezer sebből vérző magyarság.

1593-ban, a nyár elején kezdte meg a török a nagyobbarányú hadműveletet. Egy hadseregük Sziszeket támadta meg, de rajta vesztett. Erdődy Tamás bán felmentette a várat és az egész ellenséges hadsereg ott pusztult. Erre a hírré Murad szultán hatalmas hadsereget indított útra Magyarország ellen, Szinán nagyvezérrel az élén. A nagyvezér átkelt a Dráván, de

nagyon lassan haladt előre, közben nagyobb magyar és német hadsereg gyűlt össze, melyben Pálffy Miklós dunáninnen, Zrínyi György dunántúli csapatai vettek részt. A fővezér Hardeck lett, Győr kapitánya. A magyar-német seregek nem tudták visszafoglalni Fehérvárt, de Pákozdnál fényes győzelmet arattak. Közben Pálffy Miklós visszavette Füleket és a Felvidék több kis várát, amelyek még Szulejmán alatt jutottak a törökök kezére. Újabb, nagy támadási hullám következett, a török még nagyobb erővel jött. Nálunk nem az erőben volt hiány, a magyar csapatok példátlan hősiességgel harcoltak, de a rossz, tehetségtelen német vezetés mindent elrontott. Esztergomnál a magyarok és a császáriak csúfosan visszavonultak, Győr városa elesett. A pusztulás rettentő arányokat öltött. Ha a rabló törököktől és tatár hadaktól nagynehezen megszabadult a lakosság, fosztogató idegenek ültek a nyakára. A keresztény katonaság erkölcsileg nem volt jobb a pogánynak tartott töröknél.

A városok megvédése a zsoldosok ellen megoldhatatlan kérdés maradt, az országgyűlések tehetetlenül állottak ezzel szemben. Ezeket a viszonyokat mai szemmel alig tudjuk megérteni. Harcok akkor is dúltak, amikor szünetelt a háború s az emberéletnek ebben a korban nincs értéke. Ha a zsoldosok nem kapták meg rendesen fizetésüket, erőszakoskodtak a lakossággal és raboltak. Ez a kor az erőszakoskodó és a polgári lakosság előtt annyira gyűlölt szoldateszka fénykora. E közben Rudolf a prágai Hradcsinba zárkózva, kedvteléseinek és rögeszméinek élt. 1595-ben a török elleni nagy harcba már Erdély is bekapcsolódott. III. Mohamed szultán nagy hadsereggel közeledett, Miksa herceg, a fővezér, az Ipoly mögé vonult vissza és a szultán a rosszul védett Eger várát 1596 szeptember 21-én minden ellenállás nélkül megszállta. A harcok a századfordulón változatlan erővel folytatódtak. A császáriak 1602-ben Russworm nevű landsknecht-vezér alatt nagy támadást indítottak Buda ellen, de a vállalkozást a gyalázatos vezetés miatt a legcsúfosabb kudarc sújtotta.

Az egész tizenötéves háború folyamán azt láthatjuk, hogy a vezetés volt a legrosszabb. A jó magyar vezérek, mint Nádasdy és Pálffy, kikből nem hiányzott a kezdeményezési képesség és a lendület, alvezéri szerepre voltak kárhóztatva, pedig nem lehetlenség, hogy ha az ő kezükbe kerül a fővezérség, az egyesült magyar és császári seregek döntő sikereket érnek el. Az 1604. év

már a forradalom éve. A nemzeti elégedetlenség az előző évi országgyűléseken is elég hangosan tört elő, most megkezdődött a magyarság első szabadságharca Bocskay István vezetésével.

Mi történt Izabella és János Zsigmond visszatérésétől kezdve a forradalom kitöréséig Erdélyben?

Erdély a Báthoryak alatt.

János Zsigmond fejedelem örökölte apja akaratgyengességét. Önállóság nélküli egyén volt, akit jobbra tanácsosai vezettek még vallási kérdésekben is. Eleinte erélyesnek mutatkozott. Így 1561-ben meglepő energiával fojtotta vérbe a székelyek felkelését. Utóbb visszatérve Martinuzzi politikájához, 1570-ben Speyerben békét kötött Miksával, melyben lemondott választott királyi címéről s beleegyezett abba, hogy ő és utódai Erdélyt és a magyarországi részeket a magyar királyság részeiként bíráják. Kimondták a speyeri egyezményben még azt is, hogy ha János Zsigmond fiú utód nélkül halna meg, Erdély a magyar királyokra száll vissza. János Zsigmond 1571-ben fiú utód nélkül halt el, de mivel a szultán szükségesnek tartotta az önálló erdélyi fejedelemség fenntartását, a speyeri egyezményt nem merték végrehajtani. Báthory Istvánt (1571—1576) választották meg Erdély fejedelmévé.

A tehetséges Báthory az egész kor egyik legnagyobb hadvezére és államférfia. A zavargó Erdélyben kíméletlen energiával teremtett rendet. Békés Gáspárt, akit Miksa császár fellovált ellene, a kerelő-szentpáli csatában megverte, az összeesküvés összes vezéreit kivégeztette. Békés Lengyelországba menekült, és ott később hívévé szegődött.

Báthory István 1576-ban elnyerte a lengyel trónt, de lélekben továbbra is erdélyi maradt. A lengyelek legnagyobb uralkodóik közé számítják. A lengyel hadseregben, mely Rettenetes Iván cárt tönkre verte, mindig harcoltak nagy számban székelyek. Báthory nagy gondolatokon és nagy terveken töprengett: vissza akarta szerezni az egész Magyarországot és úgy gondolta, hogy ezt a célt talán Erdély és Lengyelország egyesült erejével el lehet érni. Mint hitbuzgó katolikus, nem hajtotta végre az 1566-i tordai országgyűlésnek azt a rendeletét, hogy a katolikus papok rögtön hagyják el az országot. Ő vitte be az or-

szágba Leleszi János jezsuita atyát, aki az ellenreformációt Erdélyben megkezdte, olyan időpontban, amikor ott a katolikus egyházból már csak romok maradtak.

Báthory István egyik utóda, Báthory Zsigmond alatt a kiváló, nagytehetségű család már legyengült. Zsigmond beteges, zavartagyu ember volt, kinek fejedelemsége alatt Erdélyre nehéz napok virradtak. Kolozsvár, az erdélyi főváros véres jeleneteknek a színhelye. Zsigmond egymás után küldte vérpadra leg-hívebb embereit, Gyulai Pált, Gálffy Jánost, megölette rokonát, Báthory Boldizsárt is, akitől uralmát féltette. A törökpárti ellenzéket valósággal kiirtotta, Kovacsóczy Farkas, Kendy Sándor, Iffjú János stb. mind vérpadra jutottak. Miután a törökpárti ellenzéket így megsemmisítette, 1598 január 28-án megkötötte a szerződést Rudolffal. A szerződésben többek között kimondották, hogy ha Zsigmond fiúörökös nélkül halna meg, Erdély a Habsburgokra száll. Zsigmond elnyerte a habsburgi Mária Krisztina főhercegnő kezét, de megkezdődtek a kis ország nehéz, azelőtt ismeretlen megpróbáltatásai.

A török elleni háborúk szerencsésen kezdődtek. Zsigmond, hogy a székelyeket megnyerje, visszaadta nekik elkobzott jogait; ezek most nagy számmal tódultak a fejedelmi zászlók alá. A Havasalföldön, az Alduna táján a török seregeken Zsigmond több fényes győzelmet aratott. Azonban a szeszélyes, idegbeteg fejedelem 1597-ben lemondott és Prágába ment Rudolffhoz, de ott sem volt sokáig maradása; 1599-ben átadta a fejedelemséget unokatestvérének, Báthory Endre bíbornoknak. Báthory Endre szomorú véget ért: Rudolf Mihály oláh vajdát küldte rá, aki seregét megverte, őt magát a székelyek, menekülés közben megölték (1599 október). Most már senki sem tudta, ki az úr Erdélyben. Rudolf nem bízva Mihály vajdában, Básta nevű olasz zsoldosvezérét küldte be nagyobb számú vallon-csapattal a szerencsétlen országba. Básta megölette Mihály vajdát, majd zsoldosaival szörnyű és véres rémuralmat gyakorolt. Ellene először Székely Mózes kelt fel; utána Bocskay István, a Báthoryak régi barátja és tanácsosa állott a nemzeti felkelés élére. Erdély története most egy időre összefonódott Magyarország történetével.

Bocskay István felkelése.

Rudolf közben lassanként a beszámíthatatlanság küszöbére jutott; már családjának aggódó tagjai is belátták, hogy a birodalmat végveszélybe sodorja. Tanácsosai, akik az uralkodó zavart lelkiállapotával visszaéltek, olyan intézkedésekre is rábeszélhették, amelyek végzetesekké válhattak. 1604-ben, az akkor megerősített huszonegy törvénycikkhez tanácsosainak buzdítására Rudolf önként egy huszonkettediket csatolt s ebben az új paragrafusban vallási kérdések országgyűlési tárgyalását eltiltotta. Mikor ennek híre futott, az északkeleti megyék rendjei Belgiojosó kassai főkapitánynak kijelentették, hogy mindaddig nem vetik ki és nem hajtják be a megszavazott adókat, amíg a törvényből a sérelmes cikket nem törlik.

Rudolf a protestánsok irányában korántsem mutatkozott olyan türelmesnek, mint előde. A tridenti zsinat már ekkor helyreállította a katolikus egyház hitegységét és a reformáció következtében megrendült épületet megszilárdította. Loyola Ignác harcos rendje, a jezsuita rend, ugyanekkor megkezdte azoknak a területeknek a visszaszerzését, amelyeket a római egyház elvesztett. Ez a kor vallási türelmet nem ismert, a visszatérítés eszközei tehát kíméletlenek voltak. A rendek már az 1576-i országgyűlésen panaszkodtak Telegdi Miklós esztergomi érsek ellen, hogy a protestáns prédikátorokat üldözi. A vallási viták ettől fogva állandósulnak. A vallási sérelmekhez hozzájárultak egyéb politikai természetű sérelmek, majd Belgiojosó és Básta csapatainak égbekiáltó pusztításai. A nemesség Illésházy István pöre óta (kinek birtokait elkobozták), láthatta, hogy birtokai veszélyben forognak. A nemzet mozgalmában a főnemesség és a köznemesség egyaránt résztvett, a vallási és a nemzeti indítók egy szintézisben találkoztak Bocskay István felkelésében.

Az 1604. év tavaszán elkövetkeztek az ország sorsdöntő napjai. A németpárti Bocskay hosszú tépelődés után, nagyon nehezen határozta el magát arra, hogy a felkelés élére álljon. Csak akkor ragadott fegyvert, mikor Belgiojosó Barbiano kassai kapitány ellene is támadást intézett. Most már megvolt a felkeléshez szükséges jogalap.

Bocskay István kétségkívül korának legnagyobb magyarja. Törökellenes volt és résztvett Báthory Zsigmond bizalmas ta-

nácsadói között a törökbarát ellenzék kipusztításában. Királyhűsége rendületlen mindaddig, míg be nem látta, hogy Rudolf zsoldos vezérei tönkreteszik az országot. Rögtön sikereket aratott; Belgiojósónak Biharban garázdálkodó csapatait átkergette a Tiszán, Bástát is több ízben megverte, álmosdi nagy győzelme után bevonult Kassára (1604 november 12). Győzelme Konstantinápolyban olyan örömet keltett, hogy a szultán rögtön megerősítette őt Erdély fejedelemségében. Miután tudomására hozta a kormánynak, hogy megszünteti a felkelést, ha az ő erdélyi fejedelemségét és a protestáns vallás szabad gyakorlását elismerik, 1605 áprilisában országgyűlést hirdetett Szerencsre.

Bocskay, mint jó keresztény, irtózott a török szövetségtől, de a németek pusztításai arra kényszerítették, hogy a szultán barátságát keresse. Az ázsiai töröktől elkülönítette a vallási és a kulturális ellentét, a német viszont kegyetlen elnyomó ellenségnek mutatkozott s ugyanúgy léteire tört a magyarságnak, mint amaz. A kettő között lebegett a magyarság egészen 1686-ig. Bocskay az egyensúly politikáját választotta. Nem volt forradalmi szellem, inkább konzervatív természet s tetteiben sem sarkallták egyéni célok és becsvágyak. Hiába kínálta fel neki a török a koronát, ő ragaszkodott a törvényes királyhoz.

A béketárgyalások Bocskay és a császár megbízottai között Bécsben folytak s a béke 1606 június 23-án jött létre. Főbb pontjai a következők: Rudolf elismeri a protestáns vallások szabad gyakorlatát, de „a római vallás sérelme nélkül“. A „cuius regio illius religio“ elve a békeszerződést nem érintette. Ebből az következett, hogy amikor Pázmány felléptével a nagy és komoly ellenreformáció megkezdődött, a katolikus egyházba visszatért főurak visszatéríthették jobbágyaikat. Rudolf elismerte azt a fontos közjogi elvet, hogy törvényt a király csak a nemzettel együtt hozhat és arra kötelezte magát, hogy a nádori méltóságot is betölti. Erdély több tiszántúli és tiszáninneni megyével és várral gyarapodott. A békét az osztrák és a cseh rendek megbízottai is aláírták kezesek gyanánt.

Bocskay István megítélése nem könnyű feladat. El kell ismerni róla, hogy nem mindennapi államférfi volt, a mellett jó hadvezér, aki bátor, gyors, határozott fellépésével igen nehéz pillanatban megmentette nemzetét. Bocskay az első azoknak a nagy nemzeti hőseinknek díszes társaságában, akik fegyvert fogtak a nemzeti öncélúságért és akiknek sora Kossuth-tal zárul be.

Bocskay István említésre méltó tette az egyharmad részben rác, kétharmad részben magyar, példátlanul bátor és vitéz hajdúk letelepítése Bihar, Szabolcs és Hajdú megyékben. Halála után (1606 dec.) az erdélyi rendek Rákóczi Zsigmondot, a Rákóczi-család nagy vagyonának és fényének megalapítóját, az ország egyik leggazdagabb földesurát választották meg fejedelemmé.

III.

Az ellenreformáció kora.

A XVII. század az európai történet egyik legmozgalmasabb és legküzdelmesebb százada. Magyarország a belső háborúkat valószínűleg akkor sem kerülhette volna el, ha az ország nem szakad három részre és egyik része nem kerül a Habsburgok uralma alá.

Tisztán vallási indítékokból eredő háborút látni a XVII. század véres küzdelmeiben, egyoldalú szemlélet volna, bármennyire uralkodó is a vallásos gondolat. Belevegyül a hatalmi politika, melynek módszereit a kor államférfiai Macchiavellitől tanulták. Richelieu és Mazarin a 30 éves háborút kihasználják a Habsburgok megalázására; Bethlen Gábor és I. Rákóczi György első-sorban a vallásszabadságért fogtak fegyvert, de megragadták egyúttal az alkalmat országuk tekintélyének és területének gyarapítására.

A bécsi békével egyidőben Rudolf megbízottjai Bocskay István közbenjárására békealkut kezdtek a portával is, hogy a pusztító tizenötéves háborúnak véget vessenek. Az alkudozások Komáromban folytak és az 1606 november 11-én aláírt úgynevezett zsitvatoroki békében értek véget. A békeszerződés szerint Rudolf és a szultán kölcsönösen császárnak címezik egymást (addig a szultán Rudolfot bécsi királynak címezte); Rudolf egyszersmindenkorra 200 ezer tallér ajándékot ad a szultánnak; a török fennhatóság alá tartozó magyar nemesek nem fizetnek adót a töröknek; a béke húsz esztendőre szól.

Rudolf sem a bécsi, sem a zsitvatoroki békét nem akarta végrehajtani. Ez indította a magyar és osztrák rendeket arra, hogy összefogjanak Mátyás főherceggel és Rudolfot együttes erővel megfosszák trónjától. Rudolf 1608 májusában le is mondott, mire az országgyűlés Mátyást választotta meg magyar királlyá, akit még ez év november 29-én megkoronáztak Pozsonyban.

Rudolf letételét és II. Mátyás (1608—1619) megválasztását úgy foghatjuk fel, mint az alkotmányos szellem győzelmét Rudolf nyílt abszolutizmusával szemben. A magyar alkotmányt fenyegető veszedelmek mindamellett nem enyésztek el. Míg azonban a szomszéd Ausztriában győzött az abszolutizmus, melyet II. Mátyás titkos tanácsának elnöke, Khlesl bíbornok képviselt, addig a magyar rendeknek Mátyás megválasztásakor sikerült egy nagy alkotmányvédő biztosítékot kicsikarniok; ez volt a királyi hitlevél, melyre Mátyásnak és összes utódainak esküt kellett tenniök.

Az ellenreformáció kezdete.

A magyar politikának a XVII. század első felében éppúgy, mint az európai politikának is minden mást megelőző nagy kérdése a vallási kérdés. A protestánsok a századfordulón még hatalmuk tetőfokán állottak. II. Mátyás nádora a protestáns Illésházy István, kinek utódává a szintén protestáns Thurzó Györgyöt választották meg. A vallási kérdésnek új irányt adott a magyar katolicizmus korszakos jelentőségű nagy alakja, Pázmány Péter esztergomi érsek.

A bihari református alispán fia tizenkét esztendősen korában mostohaanyjának hatása alatt a katolikus hitre tért és tizenöt éves korában belépett Szent Ignác rendjébe. Amikor a rend előljárósága Magyarországra helyezte, itt a katolicizmus már átment az ellentámadásba, s bár a protestantizmus hadállásai megrendültek, Magyarország és Erdély még protestáns többségű. Pázmány ugyanazokkal az eszközökkel vette fel a harcot, melyeknek a protestánsok fényes sikereiket köszönhatték: tollal, szóval. Először Magyar Istvánnak „Az országokban való sok romlások okairól” című művére adott feleletével tünt fel 1602-ben. 1607-ben Forgách esztergomi érsek oldala mellé kerül és folytatja hitvitázó tevékenységét, főleg Alvinczyval, a kassai prédikátorral. 1616 szeptember 18-án a pápa esztergomi érsekké nevezte ki, és politikai befolyása, amely már Forgách alatt is nagy volt, most teljessé vált.

Pázmány a Habsburg-háznak meggyőződéses híve volt. Úgy gondolta, mint korának igen sok magyarja, hogy békés együttélésben kell maradnunk a hatalmas dinasztiaival, mert csak az védheti meg az országot a töröktől és más ellenségétől.

Pázmány két gondolatot képviselt: a katolikust és a nemzetit, a vallásosságot össze tudta egyeztetni a hazafiassággal. 1622-ben a nikolsburgi béke után, békejobbot nyújtott Bethlennek, abban a meggyőződésben, hogy a független Erdély fennmaradása nemzeti érdek. I. Rákóczi Györggyel baráti viszonyt tartott fenn. Amikor a fejedelem követei Bécsbe mentek a császárhoz, előbb mindig vele tárgyaltak. A katolikus Pázmány a kálvinista Bethlenben és Rákócziban a szorongatott magyarság két legnagyobb oszlopát látta. Pázmány egész élete lázas tevékenység: prédikált, tanított, írt, közügyekkel foglalkozott, iskolákat alapított; korának és az egész magyarságnak egyik legeredetibb, s azóta meg nem ismétlődő egyénisége.

II. Ferdinándot (1619—1637) mint erős akaratú, makacs és kitartó uralkodót jellemzik életírói. Életének végcéljául azt tűzte ki, hogy alattvalóit visszatereli a római egyházba. Ő alatta érte el tetőpontját a Rudolf korában megindult vallásos küzdelem.

A reformáció a nemzeti államok keretén belül két ellenséges táborra szakította széjjel a társadalmat és Nyugat-Európa sok meddő véráldozat és óriási anyagi áldozat után eszmélhetett rá a vallási türelem szükségességére. II. Ferdinánd egész uralkodása a harmincéves háború vérzivataros korára esett. Magyarország is belesodródott a küzdelem minden mozzanatába és átszenvedte a század összes megpróbáltatásait. A katolikus főnemesség a protestáns köznemességgel, a korlátlan királyi hatalom az ősi alkotmánnyal került szembe. A korszak nagy „nyugati magyarjai”: Pázmány Péter és Esterházy Miklós nádor nem mondtak le magyarságukról, de arra hivatkozva, hogy ez idő szerint a török a legnagyobb veszély, ragaszkodtak az idegen és ebben az időben német hatalmi gondolatot képviselő dinasztiahoz. Amióta Pázmány Péter hatalmas arányú térítő akciója megindult, a protestánsok Magyarországon védekező állásba szorultak s folyton hangoztatott panaszkodtak, hogy a kormány és a katolikus püspöki kar nem tartja meg a bécsi béke pontjait. Erdélynek ismét bele kellett kapcsolódnia Magyarország ügyeibe, ugyanúgy, mint Bocskay alatt.

Bethlen Gábor.

Az öreg és törődött Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választását nem sokáig élte túl. Alig két év múlva (1608) a bru-

tális és erkölcstelen életű Báthory Gábor követte, akit 1613 októberében személyes ellenfelei Nagyvárad mellett megöltek. Most Bethlen Gábor került sorra, a török barátság egyik szószólója, ki mint diplomata a konstantinápolyi udvarban kifejtett működésével szerzett magának elismerést és tekintélyt.

Bethlen Gábor régi nemesi családból származott, amely a török elől menekült a Temes vidékéről Erdélybe. Báthory Zsigmond rémuralma alatt ahhoz a párthoz csatlakozott, mely nyíltan azt hangoztatta, hogy a bécsi udvar alkotmányellenes törekvései miatt szükség van az önálló Erdélyre, viszont Erdély a törökkel való baráti kapcsolat nélkül mint önálló állam nem maradhat fenn. Bethlen igazi újkori uralkodó; az alkotmányos külsőségeket megtartotta, nem törölte el az országgyűlést, de az ő korlátlan akarata döntött minden kérdésben. Nagy érzéket tanúsított a gazdasági kérdések iránt, kihasználta a kis ország igen gazdag erőforrásait, rendbehozta az államháztartást, erős hadsereget szervezett. Távoli eszménye a szétszakadt országrészek egyesítése: megszabadítani a magyarságot töröktől, némettől.

Amikor Ferdinándnak a csehekkel való háborúja megkezdődött (1618), Bethlen Gábor jól felszerelt, erős hadseregre és teli pénztárra támaszkodhatott. Mint buzgó kálvinista, nem mulasztotta el az alkalmat, hogy hitsorsosain segítsen, mint jó magyar nem szalasztotta el az alkalmat, hogy megerősítse a nemzeti szabadságjogokat. A cseh és a morva protestáns csapatok 1619 áprilisában betörték Ausztriába, hogy megelőzzék azt az irtó háborút, mellyel Ferdinánd megfenyegette őket. A magyar protestánsoknál szintén sok sérelem gyűlt össze: nem tartották meg a bécsi béke vallási rendelkezéseit, sok helyen lefoglalták templomaikat stb. A pozsonyi országgyűlésen a vallási sérelmek miatt szenvedélyes hangú viták hangzottak el; közben egyre erősebb barátság fejlődött ki a morva és cseh rendek és Bethlen Gábor között. Az erdélyi fejedelem ügyes diplomatái megnyerték a török udvart is, melynek beleegyezése nélkül Erdély semmiféle hadi vállalkozásba nem kezdhetett.

Bethlen Gábor 1619 szeptemberében már Debrecenben táborozott hadaival. A fejedelem akadály nélkül vonult északnak, a bányavárosok felé s egy-kettőre elfoglalta Kassát, ahová országgyűlést hívott egybe. A protestáns rendek leírhatatlan örömmel fogadták Bethlent, „fejökké, előljárójukká, főgondviselőjükké” választották és reá ruházták a kormányhatalmat.

Innét Nagyszombatnak indult, október 14-én Pozsony alá érkezett, s csakhamar elfoglalta a várost. A megrémült császár elmenekült Bécsből. Ferdinánd és környezete, kiknek Bethlen kiváló hadvezéri képességeiről eddig sejtelmük sem volt, most attól tartottak, hogy a fejedelem győztes csapatával beveszi a védtelen császári fővárost. A császár nem kis szerencséjére azonban Homonnay országbíró lengyel és kozák csapatokkal Kassánál Rákóczi Györgyöt, Bethlen északon maradt csapatainak vezérét megverte, s ezzel a Bécszet fenyegető veszedelmet elhárította.

Ferdinánd mindamellett kénytelen volt békét ajánlani s ez elől Bethlen sem tért ki. 1620 május 31-re Besztercebányára országgyűlést hirdetett, ahol a szövetséges cseh és morva rendek képviselőin kívül a török szultán és Zsigmond lengyel király is képviseltették magukat. A fejedelem szinte keleti pompával jelent meg s a rendek előtt ő maga hosszú előadásban ismertette a politikai helyzetet. A személye iránti lelkesedés alig ismert határt. Közfelkiáltással Magyarország királyává választották. Ha szeretlen ambíciójú, becsvágyó ember, akkor talán elfogadta volna a koronát, de ezt nem tette. Miért? Valószínűleg mélyebb politikai megfontolásokból és talán azért, mert nem bízott a rendek hirtelen felbuzdulásában és szalmalángszerű lelkesedésében. Élesebb szemű, józanabb ítéletű réalpolitikus alig volt nála ebben a korban és az idő őt igazolta. A besztercebányai országgyűlés lelkes hangulata csakhamar véget ért s rövidesen azok is elpártoltak tőle, akik Besztercebányán éltek-haltak az ő királyságáért. Egy ideig úgy látszott, hogy Erdély és Magyarország egyesítésének elérkezett az ideje. De a két országrész egyesítésének eszménye ábránd maradt és hajótörést szenvedett a réalpolitika legyőzhetetlen valóságain.

A béke nem sokáig tartott s a háború tovább folyt. Bethlen 1620 szeptember 9-én megszállta Nyitrát, Rákóczi György ugyanakkor Dampierre császári tábornokot verte meg Pozsonynál. Mialatt Csehországban a császári fegyverek fölényesen győztek, Bethlen fényes hadi sikereket aratott. November 18-án a fejtér-hegyi csatában Csehország elveszett. A magyar protestánsokon rémület vett erőt, mert mindenki azt hitte, hogy a császár győzelemittas csapataival Magyarország ellen fordul és kigyomlálja a protestantizmust. Bethlen azonban Érsekújvárnál a németeket ismét megverte. Ő volt az egyetlen, aki nem ijedt meg, mert tudta, hogy Erdély jól védhető s bármilyen fényes győzelmeket

arat is a császár Csehországban, Erdély megtámadására nincsen ereje. Mindamellett megkezdte a béketárgyalásokat és 1621 december 31-én megkötötte a nikolsburgi békét. Ferdinánd a bécsi béke és az 1608-i végzések vallási rendelkezéseinek megtartására kötelezte magát. Bethlen lemondott a királyi címről, visszaadta Ferdinándnak a koronát, de kárpótlásul megkapta az „erdélyi és magyarországi fejedelem“ és a német birodalmi hercegi címet, Oppeln és Ratibor hercegségekkel. Bethlennek jutottak Abaúj, Bereg, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Ugocsa, Szatmár vármegyék, Munkács, Tokaj és Tarcál váraikkal együtt. Bethlen tehát győzött s Erdély megerősödve, megnagyobbodva került ki a hadjáratból.

A nikolsburgi béke hirtelen kötött papirosbéke volt és nem ígérkezett maradandónak. A harmincéves háború tovább tartott és az erőviszonyok döntötték el, hogy a béke érvényben marad-e. A császár újabb nagy győzelmeket aratott, mire Európa protestánsait félelem fogta el. Bethlen egy pillanatra sem nyugodott, s miután sikerült megnyernie Anglia, Hollandia és Velence anyagi támogatását, arra hivatkozva, hogy Ferdinánd nem tartotta meg a nikolsburgi béke feltételeit, új hadjáratot indított. Szeretett volna segíteni a csehországi és a németországi protestánsokon, de ehhez gyengék voltak az erdélyi haderők. 1623 augusztus 14-én mégis megindult s a régi megszokott útvonalon, Debrecenen keresztül Kassára érkezett. Innét a nála megszokott gyorsasággal tovább nyomult nyugatra, elérte Nagyszombatot, ahol tönkrevverte gróf Monte Negró császári vezér seregét. Most Bethlen hirtelen változtatott, vagy inkább változtatni próbált eddigi politikai irányán. Kísérletet tett arra, hogy megegyezzen a császárral és nőül vegye Ferdinánd egyik leányát, de tervei megghiúsultak s ennek következtében ki kellett tartania a protestáns és a törökbarát politika eddigi irányvonala mellett. A protestánsok rosszul álltak; Wallenstein császári vezér, a Habsburg-ellenes szövetség hadseregén hatalmas győzelmet aratott. Már-már elveszettnek hitt ügyük akkor kezdett csak jobbra fordulni, amikor Gusztáv Adolf svéd király megjelent a német harctereken és vele egyidejűleg a katolikus Franciaország Richelieu-vel, a bíbornok államférfival az élén a protestánsokkal szövetkezve fellépett a Habsburgok ellen. A harmincéves háború most már elvesztette vallási jellegét. Bethlen nemsokára újból megbékült Ferdinánddal, aki

ismételten megerősítette a korábbi békekötéseket. Bethlen 1629 november 15-én halt meg.

Bethlen Gábor történeti nagyságát nem csökkentette az azóta eltelt, gyakran átértékelő idő. Mint ember, mint politikus, mint hadvezér korának legkiválóbbjai közé tartozik, mindenben nagystílú, de legnagyobb talán a diplomáciában volt. Személyes képességei a kis Erdélyt, a török vazallus államot a műveltségnek, jólétnek magas fokára emelték és az európai politikában tényezővé avatták. Franciaország, Svédország, Európának e két vezető nagyhatalma, keresték az erdélyi fejedelem szövetségét és barátságát. Bethlen Gábor politikája a lehetőségek és az észszerűségek politikája volt, s önkéntelenül folyt a tényekből és az akkori adottságokból. Nyugat-Európa két nagy táborra szakadva állott egymással szemben; először a katolikusok és a protestánsok harcoltak egymással, azután a Habsburgok és ellenfeleik, közöttük a katolikus Franciaország. A protestáns jellegű Erdély nem csatlakozhatott a katolikus császárhoz, ezért csak a Habsburg-birodalom ellenségeivel szövetkezhetett, de hogy ezt megtehesse, jó viszonyban kellett maradnia a törökkel. Bethlen ezt az állapotot maga sem tartotta valami eszményinek és az ő lelki szemei előtt is a hajdani erős, független Magyarország lebegett, a törökkel való barátságban csak szükséges rosszat látott. Ha sokáig él, talán megteremti az egységes Magyarországot. A magyar reformátusok nem ok nélkül tisztelik benne a magyar kálvinizmus egyik legnagyobb alakját.

Bethlennek nem maradt utóda; a fejedelemséget szerényebb tehetségű öccsére, Istvánra szerette volna hagyni, de az erdélyi rendek tiltakoztak ellene. Felesége, az állhatatlan Brandenburgi Katalin, nem született uralkodónak. Beláthatatlan következményű zavarok ütötték volna fel fejüket Erdélyben, ha Rákóczi György, Zsigmond fejedelem fia, a dúsgazdag felvidéki nagyúr közben hallatlan ügyességgel meg nem szerzi maga számára a fejedelmi hatalmat. Mielőtt azonban megszilárdíthatta volna fejedelmi székét, meg kellett küzdenie halálos ellenségével, Esterházy Miklóssal, a nádorral, aki gyűlölte. Pázmány Péter hasztalan próbálta lebeszélni a nádort, az nagyobb sereggel megindult Erdély ellen, de Rakamaznál vereséget szenvedett.

I. Rákóczi György.

Rákóczi György (1630—1645) lelemény és diplomatatehetség dolgában nem vetekedhetett elődjével, hiányoztak belőle annak hadvezéri képességei is, de kitartó, állhatatos volt. Kicsinyessége, önzése, fukarsága sokakat elidegenített tőle, de az állampénztár sohasem volt üres. Felesége, Lorántffi Zsuzsánna egész máig a buzgó, puritán, családjának és a köznek élő kálvinista nő eszményképe. Rákóczi aggodalommal szemlélte II. Ferdinánd ellenreformációs törekvéseit és a magyarországi protestantizmus szorongatott helyzetét, miközben Gusztáv Adolf svéd király fegyvert fogott az európai protestantizmus védelmére és 1630 július 6-án kikötött Usedom szigetén. A diadalmasan előnyomuló svéd király Ferdinánd császárt egy esztendő múlva porig alázta. A megfontolt, taktikázó Rákóczi elfogadta a svéd király által felajánlott szövetséget, de nem avatkozott be a háborúba, abban a hiszemben, hogy célját békés eszközökkel is elérí. Évekig húzta és halasztotta a beavatkozást, közben gyarapította vagyonát és megelégedett azzal, hogy a császárral megújíthatta a nikolsburgi szerződést. II. Ferdinánd közben meghalt és a trónon jóval türelmesebb fia, III. Ferdinánd (1637—1657) követte, de aki atyja protestantizmus ellenes politikáját rendületlenül folytatta.

1643 áprilisában svéd és francia követek jelentek meg Rákóczi udvarában és április 26-án a következő megállapodást kötötték vele: ha Rákóczi fegyvert fog Ferdinánd ellen, Svédország és Franciaország minden rendelkezésükre álló erővel támogatják; arra az esetre, ha országát elveszítené, negyvenezer tallér évi járadékot biztosítanak számára. A háború költségeire az első esztendőben kétszázezer, a következő esztendőkből kétszázötvenezer tallért fizetnek és a háború ideje alatt háromezer gyalogos katonát tartanak Rákóczi hadseregében.

Rákóczi György 1644 február 2-án egy esztendei előkészület után elindult Erdélyből. Február 17-én Kállóból levelet küldött szét, melyben felpanaszolja a protestánsokat ért sérelmeket, az ország jóvedelmének eltérő elosztását, az ellenreformáció erőszakosságait, de a felkelésre őt valóban az indította, hogy nem akart olyan békét, melyből őt magát és Erdélyt kihagyják. Esterházy nádorral megindult tollharcában a legvilágosabban látjuk a „keleti” és a „nyugati” magyar politikai felfogás éles ellentétét.

Esterházy azt vitatja, hogy a magyarságnak a katolikus uralkodóház és a németiség oldalán van a helye, hogy megszabaduljon a töröktől; Rákóczi viszont azt bizonyítja, hogy az önálló Erdély nélkül Magyarország már régen Csehország gyászos sorsára jutott volna. 1644 február 19-én „szép pompával” bevonult Sárospatakra, március 11-én meghódolt Kassa és csaknem az egész Felvidék az övé lett. Eleinte úgy látszott, hogy Torstenson svéd vezér visszavonulása miatt a vállalkozás balul üt ki, ezért nyomban megkezdte Nagyszombatban a béketárgyalásokat. Amikor azonban a svéd hadvezérnek a császáriakon aratott hatalmas győzelme megváltoztatta a helyzetet, Rákóczi tovább nyomult előre Nyitra felé. Minden rendjén lett volna, ha a török váratlan mozgolódása az erdélyieket meg nem állítja. Rákóczi emiatt 1644 augusztus 9-én fegyverszünetet kötött, majd hosszas tárgyalások után ez év decemberében létrejött, a katolikus főpapság tiltakozása ellenére, a vallásszabadságot és alkotmányt biztosító harmadik fontos béke, az úgynevezett linzi béke (1645), melyet nyomban törvénybe iktattak.

Miután Rákóczi szerencsésen befejezte életének legnagyobb művét, a westfaliai békekötés esztendejében (1648 okt. 11) meghalt, hatalmas vagyont hagyva fiára, már az ő életében megválasztott II. Rákóczi Györgyre. Rákóczi okos, megfontolt, nyugodt ember, s nagyon jó politikus volt; a korai kapitalizmus uralkodója, aki azonban folyton gyarapított hatalmas vagyonát jó célokra fordította. Virágzásra emelte Bethlen Gábor gyulafehérvári kollégiumát, bőkezűen támogatta a sárospataki főiskolát, az ő költségén számos könyv jelent meg. Sárospatakon nyomdát állíttatott fel, komoly kísérletet tett arra is, hogy a még vad és nomád életet élő oláhságot egyházának és a magyar kultúrának megnyerje és ezért kiadatta oláh nyelven a Bibliát.

Rákóczi Györggyel lezárult a nagy fejedelmek sora és Erdélynek rövid ideig tartó fénykora is véget ért. Halála után nemsokára a kis ország a Báthory Zsigmond-korabeli nyomorúságba és zavarokba zuhant vissza.

II. Rákóczi György.

II. Rákóczi György atyjának eszességét, politikai ítélőképességét nem örökölte. Attól fogva, hogy anyja, a bölcs Lorántffy Zsuzsánna pataki birtokára visszavonult, fejébe vette,

hogy megszerzi a lengyel koronát, holott ez a vállalkozás Erdély erejével korántsem állott arányban. Elfeledkezett arról is, hogy kiváló elődei soha semmit sem tettek a török udvar előzetes megkérdezése és beleegyezése nélkül. Meggondolatlanul szövetséget kötött X. Károly svéd királlyal és 1657 elején elindult János Kázmér lengyel király ellen. Nem hallgatott sem anyja intelmeire, sem Szelepcsényi György kancellár atyai figyelmeztetéseire, akit III. Ferdinánd király küldött hozzá és ami mindennél nagyobb veszedelmet zúdított rá: nem fogadta meg a török szultán tiltó parancsát. A meggondolatlan vállalkozás gyászos vereséggel végződött. A bosszús szultán tüstént ráüzent a tatár khánra, hogy üzze ki Rákóczit Lengyelországból és a szerencsétlen fejedelem Czarni-Osztrovban aláírta a leggyalázatosabb békét és csúfosan megalázva elhagyta Lengyelországot.

Erdélyre ismét sötét napok szakadtak. A rendek Rákóczit letették s Rhédey Ferencet választották meg utódává. Rákóczi azonban nem nyugodott bele egykönnyen fejedelemségének elvesztésébe, s a moldvai és havasalföldi oláh vajdák segítségével Rhédeyt lemondásra kényszerítette. A török udvar most Barcsay Ákost küldte Erdélybe s ezúttal Köprili Mohamed nagyvezér is hatalmas sereggel tört be a boldogtalan országba. Gyalu és Szász-fenes között zajlott le az ütközet, melyben a vitézül küzdő Rákóczi halálos sebet kapott és menekülés közben Váradon meghalt. (1660 május 12.)

A török csapatok keresztül-kasul dúlták a kis országot és elpusztították azt a vagyont, amelyet az „aranykor“ gyűjtött. A fejedelmi trónért Barcsay Ákos és Kemény János, a császár pártfogoltja folytattak küzdelmet, melynek a török szultán azzal vetett véget, hogy 1661-ben Apafi Mihályt választatta meg fejedelemnek. Mivel Barcsayt Kemény János megölette, Kemény János pedig a nagyszöllősi csatában elesett (1662), Apafi Mihály (1662—1690) biztonságban érezhette magát fejedelemségében. Erdély azonban e pusztító belső harcokban szegény kis vazallus országgá süllyedt.

Magyarország I. Lipót alatt.

Miközben Erdély jóléte és nyugalma végetért és a kis ország politikai tekintélye megszűnt, Magyarország sorsa jóformán semmit sem változott. Az 1648-i westfaliai békében a Habsburg-

dinasztia elveszítette nagyhatalmi állását, s az európai kontinens vezető nagyhatalma ez időtől fogva Mazarin és XIV. Lajos Franciaországa. A külső viszonyok miatt a török elleni harcok egyelőre nyugvópontra jutottak.

Az ország nádora, Esterházy Miklós ennek a kornak szintén egyik kiváló magyar politikusa. Köznemesi sorból emelkedett fel a legnagyobb méltóságig, közben hatalmas vagyont szerzett, amely ivadékainak a kezén máig az ország legnagyobb vagyona. II. Mátyás alatt még kapitány, majd főispán, azután országbíró lett, 1625-ben az ország nádorává választották meg. Nádorsága alatt az ellentétek kiegyenlítésére hivatkozva állandóan közvetített, összeegyeztetett, ami viszont folytonos összeütközésbe hozta hol uralkodójával, hol pedig Pázmánnyal. Ezért sehol sem kedvelték. Meggyőződéses katolikus volt ő is, de a protestánsok törvényes jogainak igyekezett eleget tenni. Ugyanazt az elvet vallotta mint Pázmány, hogy a magyarságnak a török veszedelem miatt szüksége van a Habsburg-dinasztia támogatására.

III. Ferdinánd idősebb fiának, a már megkoronázott IV. Ferdinándnak váratlan halála után I. Lipót következett a trónon (1657—1705). Papnak nevelték, s mint uralkodóban nem hiányzott belőle sem a jószándék, sem a buzgalom, mégsem érte Magyarországot annyi szerencsétlenség és megpróbáltatás, a nemzet léte sohasem forgott annyiszor kockán, mint az ő uralkodása alatt. Kormányrendszere folytatása és kiépítése volt a Habsburgok spanyol eredetű és I. Ferdinánddal kezdődő abszolutizmusának. Hosszú uralkodását az uralkodói akarat egyedülvalóságához való szigorú ragaszkodás jellemzi. A korlátlan hatalmú királyság antik gondolatát a legtökéletesebben a „Napkirály“, XIV. Lajos valósította meg, a Richelieu és Mazarin alatt kifejlesztett bürokráciával, s a nagy Condé és Turenne hatalmas hadseregével. Európa többi uralkodói valamennyien őt utánozták. De Lipótban hiányzott XIV. Lajos nagyszerű emberismerete, erős akarata, s önállósága; ő olyanszerű hivatalnok uralkodó volt, mint II. Fülöp. Miniszterei valamennyien az uralkodói korlátlan hatalmat és központosítást képviselték, mint Lobkowitz, Kinsky, a cseh kancellár és Montecuccoli, a hadvezér. Ebbe a központosított Habsburg-monarchiába akarták Magyarországot beolvasztani. A nagy Colbert-t, XIV. Lajos pénzügyminiszterét utánózva, Csehországban és Morvaországban ipart próbáltak teremteni, Magyarországra nézve viszont már ekkor az a nézet alakult ki

Bécsben, hogy meg kell hagyni a gyarmati sorban. Tudatos magyargyűlölet és alkotmányellenes szellem jellemzi kezdettől fogva egészen végig I. Lipót kormányát. Országgyűléseket a király alig tartott, mindent önkényesen intéztek. 1671-ben például kötelességükké tették a vármegyéknek az idegen katonaság el-tartását.

A bécsi kormány azonban, amely olyan erélyes volt befelé, s olyan kíméletlenül hajtotta végre az alkotmányellenes rendelkezéseket, kifelé csak tehetetlenséget árult el. Erdély török préda lett. 1661-ben elindult ugyan a császári segítség Erdélybe, de nem ért el eredményeket, sőt az erdélyi ügyekbe való beavatkozással előidézte a török háborút.

Köprili Achmed nagyvezér 1663 elején nagy hadsereggel indult Budára, onnét északnak vonult és megkezdte az ország egyik legfontosabb végvárának, Érsekújvárnak az ostromát. Montecuccoli azonban nem mozdult és az országnak ez a fontos kapuja török kézre jutott. Zrínyi Miklós, a szigetvári hős déd-unokája ugyanekkor Berzencét, Babocsát és Pécsét foglalta el a töröktől. Montecuccoli 1664-ben Szentgotthárdnál vette fel a harcot Köprilinek a Rábán éppen átkelni akaró seregével és azt döntően megverte. Annál szégyenletesebb az 1664 augusztus 19-én Vasváron megkötött béke.

A békekötés értelmében azok az erdélyi városok és várak, melyekben német őrség volt, visszakerültek az erdélyi fejedelemhez, de a török is kivonta csapatait Erdélyből. Szatmár és Szabolcs megye a császáréi lettek, Zerinvárt és Székelyhidát nem volt szabad újból felépíteni. Nagyvárad és Érsekújvár odavesztek. A béke húsz esztendőre szólt.

A császáriak olyan békét kötöttek a törökkel, mintha a szentgotthárdi csatát a török nyerte volna meg. A béke általános elkeseredést keltett, az egész magyarságot lesújtotta. Az a kétségbeejtő érzés vett erőt mindenkin, hogy a német nemcsak nem tudja, de nem is akarja a török iga alól felszabadítani az országot. Itt emlékezzünk meg külön Zrínyi Miklósról, a szigetvári hős déd-unokájáról, ennek a kornak legnagyobb magyarjáról.

Zrínyi a magyar nemzet vágyainak, céljainak és törekvéseinek összegezője; hadvezér, hadseregszervező, hadtudományi író, költő egy személyben. Egy szerencsétlen korszak nagy fia, aki szerencsétlenül pusztult el és élete a „magyar Messiások” hiábavaló mártíromsága. Pázmány Péter környezetéből került

ki az életbe, bejárta Olaszországot, ahol megkedvelte a tudományt és a művészeteket. Jellemzését feleslegessé teszi a kor egyik legkitűnőbb írójának, Bethlen Miklósnak ez a néhány sora: „... igen tudós, vitéz, nagy tudású, nemzetéhez buzgó, vallásában nem babonás s képmutató és üldöző, mindent igen megbecsülő, nemes adakozó, józan életű, az olyanokat és az igazmondókat szerető, részegest, hazugot, félénket gyűlölő, nagy- és szép termetű, lelkű és ábrázatú, szóval: akkor magyar ember hozzá hasonló nem volt, sőt az én vékony ítéletem szerint Bethlen Gábertól fogva máig sem“.

Résztvett a harmincéves háborúban, 1646-ban tábornoki rangra emelték. Korának kétségkívül egyik legkiválóbb stratégája, csakhogy katonai nézetei ellentétben állottak az akkor divatos lassú, túl módszeres taktikával, melyet a császár főhadvezére Montecuccoli Raymond képviselt. Zrínyi, a régi magyar hadrendszerre emlékeztető, gyors, rajtaütésszerű taktika híve. A vasvári béke őt is lesújtotta és ő is arra a nézetre tért, hogy XIV. Lajos francia királyban, I. Lipót ellenségében kell keresni a magyar ügy támaszát. Hirdette az általános védkötelezettséget és nem titkolta abbéli meggyőződését, melyet munkáiban is kifejtett, hogy a magyarság csak a maga erejéből szabadíthatja fel országát. Zrínyit férfikora delén, tettereje virágjában, 1664 november 18-án csáktornyai erdejében egy vadkan megölte. Halála az országra nézve pótolhatatlan veszteséget jelentett, mert nincs ebben az időpontban egyetlen olyan vezető szerepre alkalmas magyar sem, aki a nemzeti ügy élére állhatott volna.

A Wesselényi-féle mozgalom és következményei. Thököly felkelése.

Az elégedetlenség nőttön-nőtt. Lipót kormányai megkezdték a protestánsok kíméletlen üldözését, az erőszakos térítést és azonfelül súlyos törvénytelen adókat vetettek ki az országra. A kor vezető férfiai, Wesselényi Ferenc nádorral az élükön, több alkalommal tanácskoztak a súlyos helyzetről és keresték a bajok orvoslását. E bizalmas megbeszéléseken a nádoron kívül Nádasdy Ferenc, Rákóczi Ferenc megválasztott erdélyi fejedelem, Zrínyi Péter horvát bán, Frangepán Ferenc és Teleki Mihály, Apafi fejedelem bizalmasa vettek részt. Elhatározták végül, hogy míg egyfelől összeköttetésbe lépnek XIV. Lajos francia királlyal és

Lengyelországgal, addig másfelől az uralkodót felszólítják a törvények megtartására és ha kérő szavuk nem használ, az Aranybulla záradéka alapján kimondják a fegyveres felkelést. Wesselényi nádor nemsokára meghalt, ami nagy baj volt, mert az elégedetlenek ettől fogva maguk sem tudták pontosan, mit akarnak. Közben a török porta, amely a készülő lengyel háború miatt megakart nyerni Lipót császár semlegességét és Bécs kedvét kereste, elárulta az egész mozgalmat. Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc ügyük igazságosságában bízva Bécsbe siettek, hogy ott igazolják magukat, de a kormány letartóztatta, a bécsújhelyi börtönbe vettette és a hűtlenség vádja címén törvényszék elé állíttatta őket. Az idegen bíróság Zrínyit, Nádasdyt és Frangepánt halálra és vagyonuk elkobzására ítélte. Rákóczi Ferencet buzgó katolikus anyja, Báthory Zsófia, 400 ezer forintért megváltotta, de várait német katonaság szállta meg.

A mozgalom elfojtása után a kormány elkobozta a magyar alkotmányt és Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét kinevezte Magyarország teljhatalmú kormányzójává (1673 febr. 27). Az ország fontosabb várait német katonaság szállta meg és megkezdtek a protestánsüldözést. A bujdosók Erdélybe menekültek és onnét csaptak be mind gyakrabban a Felvidékre. 1678-ban, egy fiatal, vitéz és gyors elhatározású felvidéki főúr, Thököly Imre vette át a vezetést s fellépésével megkezdődött az úgynevezett kuruc-labanc kor. A bécsi kormány Kollonich Lipót érsek indítványára Pozsonyban vészlőrvényszéket állíttatott fel, amely négyszázötven protestáns lelkészt fosztott meg állásától s közülük hatvanhetet gályarabságra küldött. A gályarabokat később 1676-ban Ruyter Ábrahám holland tengernagy megszabadította. Thököly több győzelmet aratott a császáriakon s egyidejűleg összeköttetésbe lépett a törökkel és XIV. Lajos francia királlyal. A magyarság a Wesselényi-féle mozgalom kegyetlen elnyomása után ismét megoszlott. Igen sokan pártoltak át a törökhöz és tőle vártak támogatást a császári uralom ellen, mások XIV. Lajosba vetették reményüket; Thököly mind a kettővel kereste az összeköttetést. Az alkotmányellenes, törvényenkívüli állapot szerencsére nem tartott sokáig; I. Lipót a soproni országgyűlésen (1681) visszaállította a linzi béke rendelkezéseit, azzal a módosítással, hogy azontúl csak az úgynevezett artikuláris helyeken engedik meg a protestánsoknak a vallás szabad gyakorlatát. Az abszolút kormányzat megszüntetésében jelentékeny része volt Buonvisi

bíbornoknak, XI. Ince pápa bécsi követének, aki békét igyekezett teremteni Lipót és a magyarok között, hogy az egységes nemzet a török ellen fordíthassa minden erejét.

Thököly nemsokára elvette Zrínyi Ilonát, I. Rákóczi Ferenc özvegyét, majd megnyervén a török barátságát és szövetségét, kormánya alá hajtotta a felvidéki vármegyéket. Szerencsecsillaga csak akkor áldozott le, amikor Kara Musztafa török nagyvezér Bécs falainál döntő vereséget szenvedett.

Bécs felmentése és Buda visszafoglalása.

Törökország a XVII. század végén már nem a rettegett hódító hatalom többé. A hatalmas birodalom kardja, a janicsárság, az utánpótlás hiánya következtében meggyengült, a szultánság már elveszítette régi korlátlan tekintélyét és erejét. És ebben az időben mégis új hódító irány kerekedett felül a konstantinápolyi udvarban, melynek IV. Mohamed szultán és Kara Musztafa nagyvezér voltak a fő képviselői. Bécsben tudhatták, hogy a török nagyhatalom már megroppant, sajátságos módon mégis mindent elkövettek, hogy elkerüljék a háborút. 1681-ben a haditanács kimondotta a vasvári béke meghosszabbítását és Konstantinápolyba követet küldöttek Caprara gróf személyében, hogy a szultánt lebeszélje a támadó hadjárat tervéről. Küldetése azonban meghiúsult: a szultán és nagyvezére a Bécs elleni háború mellett döntöttek. A nagyvezér már 1682-ben felkészült, ami Bécsben nagy aggodalmat keltett: tudták, ha a város elesik, a török hadsereg tovább nyomul a birodalom belseje felé.

Buonvisi bíbornok, a keresztény ügy leleményes és páratlan energiájú diplomatája, fáradságos munka után szövetséget hozott létre Lipót császár és Sobieski János lengyel király között, melyben kimondották, hogy török támadás esetén a lengyel király egész haderejével siet Lipót segítségére. Kara Musztafa 1683 tavaszán indult el Drinápolyból Bécs ostromára, szokatlanul hatalmas, körülbelül 95 ezer főnyi hadseregével. A császár Lotharingiai Károly herceget nevezte ki fővezérül, Esterházy Pál nádort pedig egy nagyobb csapattal Thököly esetleges támadásának feltartóztatására Lipótvárhoz küldte. Kara Musztafa június 15-én kezdte meg Bécs ostromát. A város erődítményei jó karban voltak s a védelmet egy kiváló hadvezér és várvédő, Starhemberg Rüdiger vezette. A polgárság, melyben igen erős kereszt-

tény öntudat élt, a várost a katonasággal együtt több mint két hónapon át példás hősiességgel védelmezte. Éjjeli és nappali élet-halálharc közben érkezett meg szeptember 10-én Sobieski János lengyel király erős felmentő sereggel. Sobieski serege egyesülve Lotharingiai Károly német csapataival, nyugatról hatalmas félkörben körülfogta a várost és megkezdte a támadást az ostromlók ellen. A felmentő csata szeptember 12-én zajlott le. Kara Musztafa csapatai meglepő gyorsan, órák alatt felmorzsolódtak és a nagyvezér az esti órákban mindenét otthagyva, futva menekült.

Lotharingiai Károly és Sobieski üldözőbe vették Kara Musztafa csapatait és a Duna mentén szorították őket keletre, miközben a török nagyvezér garázda tatár hordái felperzselték egész Nyitra és Komárom vármegyét. A császáriak először Párkányánát vették vissza, azután a fővezér Érsekújvárt elkerülve Esztergomot fogta ostrom alá és visszafoglalta.

A török kiűzésének terve most már nem került le többé a napirendről, de korántsem azért, mintha Lipót császár ezt élete legfőbb céljának tekintette volna. Budavár visszafoglalását és az ország visszahódítását a nagy pápa, XI. Ince sürgette. Lotharingiai Károly 1684 júniusában Visegrádot szállta meg, utána elesett Vác és néhány nap múlva, június 19-én megkezdtek Buda ostromát. A vezérek azonban kellő körültekintés és komoly előkészületek nélkül fogtak az erős vár ostromához és így a vállalkozás szégyenteljes visszavonulással végződött. A haditanács 1685-ben komoly mérlegelés után mégis elhatározta Buda második ostromát.

Az idő Buda ostromának nagyon kedvezett. IV. Mohamed szultán gyenge uralkodó volt, s magát a hanyatló birodalmat a nagyvezérek kormányozták, akik egymást tették el láb alól. A vállalkozás híre nemcsak a katolikus, hanem még a protestáns világot is megmozdította. Lipót sok ezer főnyi külföldi segítséget kapott, ami a hadjáratnak valósággal nemzetközi jelleget kölcsönzött. A németeken kívül angolok, franciák, spanyolok vettek részt nagyobb számban az ostromban. Az egész sereg 89 ezer főt tett ki, abból körülbelül húszezernyi lehetett a magyarok száma. Résztvett az ostromban Batthyány Ádám, a kanizsai főkapitány, báró Barkóczy Ferenc, gróf Czobor Ádám, gróf Esterházy János, gróf Koháry István, báró Károlyi Sándor, a későbbi kuruc vezér, Petneházy Dávid híres lovasvezér, Thököly

egykori embere. Lotharingiai Károly mellett működött Marsigli gróf, a világhírű olasz tudós és hadmérnök. Az ostromló hadak június közepén érkeztek Budára és Pest gyors elfoglalása után rögtön megkezdték az ostromot. A vár északi része Lotharingiai Károly csapatainak jutott, a vár déli része — a királyi palota — Miksa Emmanuel bajor választó fejedelem csapatainak, aki mellett Badeni Lajos örgróf mint vezértárs működött. Kiváló hadvezérek vettek részt az ostromban, mint Starhemberg Rüdiger, akkor már világhírű hadvezér, Bécs hős védője és Savoyai Jenő herceg, a későbbi nagy törökverő. A várat az albán származású, akkor már hetvenéves Abdurrahman basa védte, aki maga is kiváló várvédő hírében állott.

Budavár bevétele a kornak egyik legnagyobb hadi ténye. A vár az akkori hadi technikának minden eszközével meg volt erősítve és a tízezer főre becsült török hadseregben halálos elszántság élt: a vezérek és a katonák egyaránt érezték, hogy Buda várával a félhold európai hatalma bukik el. Az első nagy roham (július 27-én) még nem sikerült, mire a vezérek tovább lövették a várat. Augusztus első napjaiban tudták meg, hogy dél felől nagy hadsereggel közeleg Szulejmán nagyvezér a vár felmentésére. Erre Lotharingiai Károly és Miksa Emmanuel hatalmas erődövet építettek a budai hegyeken keresztül, óriási félkörben a vár körül, miáltal a nagyvezér felmentő kísérleteit megghiúsították. Szeptember 2-án rendelték el a főparancsnokok a nagy rohamot; északon az esztergomi körbástyától keletre eső rész és délen a rommá lőtt királyi palota ellen. Lotharingiai Károly rohamcsapatai az első órákban áttörték a harmadik falat s hiteles kútfők szerint Fiáth János kapitány hajdúi lépték át elsőnek a várfalat, utánuk nyomultak be a brandenburgiak. A janicsárok a végsőig ellenálltak, Abdurrahman pasa megtartotta szavát: a gondjaira bízott várat utolsó csepp véréig védte és csapatai élén esett el. Miksa Emmanuel bajorjai csak az esti órákban tudták bevenni Mátyás király palotáját. Budavár az esti órákban a győztes keresztény seregek kezére jutott. Mint füstös romhalmaz került vissza Magyarországhoz az egykori fényes főváros; olyan volt, — egyik egykorú feljegyzés szavai szerint — mint az elpusztult Jeruzsálem.

Lotharingiai Károly hadserege az ostromot követő napokban megindult a Duna vonala mellett dél felé. Kalocsáig jutott előre, itt átkelt a Dunán és egyik előcsapata egészen Szegedig

jutott. Badeni Lajos október 30-án Siklóst foglalta el. Székes-
fehérvár, Szigetvár és a baranyai sarok kivételével még ebben az
esztendőben felszabadult az egész Dunántúl. Októberben Zenta
és Szeged került a győztes császári seregek kezére.

A felszabadító háborúk.

A felszabadító hadjáratokat a következő, 1687-i esztendő-
ben teljes erővel folytatták s az eredmények, melyeket a császári
seregek elértek, ragyogóak. 1687 júliusában Badeni Lajos, Miksa
Emmanuel és Lotharingiai Károly csapatai együtt vették ostrom
alá Eszék várát, melyet Szulejmán nagyvezér, ugyanaz, aki a
mult évben nem tudta Budát felmenteni, most emberül védett,
és minden támadást visszavert. Lotharingiai Károly visszavonult
és Mohácstól nem messze Baranyavár közelében a Karasica
mögött foglalt állást s itt vette fel a csatát a nagyvezérrel
augusztus 12-én. A keresztény sereg a második mohácsi csatá-
ban fényes diadalt aratott, s a nagy győzelem után Eszék, Vuko-
vár, Pozsega, Pétervárad egymás után estek el. Lotharingiai
Károly Szeged felé indult s útja pusztaságon, füves, bozótos terü-
leteken vitt keresztül. Egykorú leírás így emlékezik meg az
alföldi tájról: „sehol iható víz erei: a mocsarak, tavak bűzhödt
vizét még marha se itta. Sehol egy viruló fa, melynek árnyéka
az utasnak enyhét ad. A fű, bozót oly magas, hogyha a lovasság
rajta keresztül ösvényt s mintegy barázdát nem nyit, a gyalog-
ság alig vergődhetett volna át. Sehol a roppant térségen egy
barátságos hajlék, sőt nyoma sem volt az embereknek, kivéve a
pásztorok néhány nádkunyhóit“.

A kurucok várai közül még csak Munkács állt, melyet
Zrínyi Ilona csodás hősiességgel védett. Caprara tábornok felszó-
lítását, hogy adja neki át a várat, visszautasította azzal az üze-
nettel, hogy ő a Rákócziak ősi birtokát, saját maga és gyermekei
menedékhelyét az utolsó emberig védi. A császári csapatok budai
győzelmének a hírére, hosszú alkudozások után 1687 június 19-én
a várat tisztességes feltételek mellett Caraffa császári tábornok-
nak átadta. Ezután Eger vára jutott a győzők kezére.

1688-ban már Miksa Emmanuel a fővezér, s ő foglalta el
Belgrádot. A megvert, megalázott török nagyhatalom e közben
véres belső forradalmon esett át: a janicsárok fellázadtak, Szu-

lejmán nagyvezért megölték, IV. Mohamed szultánt letették és utódává III. Szulejmánt kiáltották ki. Badeni Lajos örgróf 1688-ban átlépte a Száva vonalát, bevonult a Balkánra, melynek földjét Mátyás király győzelmei óta nem érintette keresztény sereg lába. Ki akarta terjeszteni egészen Konstantinápoly faláig a német birodalom határát. Most már XIV. Lajos is megsokallta I. Lipót győzelmeit; az is bántotta a „Napkirályt“, hogy a Habsburg-dinasztia ismét visszanyerte Buda elfoglalásával a westfaliai békében elvesztett nagyhatalmi állását, s nem ok nélkül félt, hogy felborul az európai hatalmi egyensúly. Mindezek miatt Lajos 1688-ban berontott Bajorországba. A megvert és lassú elhatározású törököt a császáriaktól szenvedett sok vereség végre felrázta a tétlenségből és a mohamedán hatalmi gondolat új képviselője, Köprili Musztafa nagyvezér Thökölyvel együtt vonult az erdélyi határok felé. Thököly Zernyestnél a császáriakon nagy győzelmet aratott, magát a német vezért, Heister tábornokot is fogságba ejtette. Ugyanekkor a császári csapatokat, melyeknek vezérei már kezdtek hinni a saját legyőzhetetlenségükben, szégyenteljes vereségek érték a Balkánon és 1690 augusztus 25-én Belgrád is elesett. A romantikus „Ostraum-politika“, melynek Lipót császár bennfentes tanácsadója, Marco d'Aviano barát egyik fő mozgatója, kudarcot vallott. Ha Badeni Lajos Szalánkemén mellett meg nem veri újból a törököt, Köprili talán meg sem áll Budáig. A felszabadító hadjárat Savoyai Jenőnek, az új fővezérnek fényes zentai győzelmével fejeződött be 1697 szeptemberében. Ezt követte a korszakos jelentőségű békekötés Karlovichan 1699-ben.

Magyarország Buda visszafoglalása után.

A viszonyok kényszerítő hatalma Buda visszafoglalása után visszaterelte Magyarországot a Nyugathoz. Hazánk ebben az időben politikailag, gazdaságilag már századokkal volt visszamaradva. Mialatt a magyarság pusztult, Nyugat-Európa a polgárisodás útján óriás léptekkel haladt előre. Franciaország és Anglia hatalmas nemzeti állammá alakult, felvirágoztatta iparát, kereskedelmét. S míg a közgazdaságban, irodalomban, tudományban legtöbb nyugati nemzet nagy előrehaladást tett, Magyarország, amely Anjou-házbeli királyai és Mátyás alatt elindult a nyugati művelődés útján, a mohácsi vész után, állatte-

Magyarország a karlovici béke idején (1699).

nyésztő országgá hanyatlott vissza. Politikailag talán valamelyest fejlődött az ország: kialakult a képviseleti rendszer, megerősödött a megyei élet, de a gazdasági élet, a közigazgatás származásánál el voltak maradva. Az elmaradottságot és az újonnan való berendezkedést, általában a korszerű reformok szükségszerűségét a magyarok is érezték s mélyen átérezte az akkori nádor Esterházy Pál is. A nádor külön kancelláriát akart felállítani Pozsonyban, ahová összpontosították volna az egész közigazgatást, külön magyar hadsereget tervezett, de tervezeteit Bécsben nem vették tudomásul. Gábor barát, akit a magyarok „Tüzes Gábor“-nak hívtak, a híres pirotechnikus, aki Buda ostrománál is szerepelt, memorandumot intézett a császárhoz Magyarország új kormányzásáról. A barát elgondolásának alapja a korlátlan uralkodói hatalom kiterjesztése a visszahódított Magyarországon. Magyarország tehát nem örülhetett a nagy diadaloknak, hiszen a török-párti magyarok összes rossz előérzetei beteljesültek. A protestánsokra, kik ebben az időben a magyarságnak jelentékeny nagy százalékát alkották, szomorú napok következtek. Csáky István, a Felvidék katonai parancsnoka elszedte a protestánsok legtöbb templomát. Caraffa Antal császári tábornok pedig 1687 márciusában Eperjesen véstörvényszéket állíttatott fel és huszonnégy előkelő polgárt kivégeztetett, teljesen ártatlanul, azzal az ürüggyel, hogy titkos összeesküvés tagjai. A császárpártiak hasztalan mentek panaszkodni Bécsbe, Caraffa hóhérmunkáját nem szüntették meg. A császár semmivel sem törődött. Buonvisi írja ebben az időben a pápának: Öfelsége a kormány gyepöljét teljesen kibocsátotta a kezéből, úgy hogy egészen céltalan felvilágosításán fáradozni“. A kormány irtózatot vetett ki: 1685-ben Magyarország fizette a katonaság eltartásának hetven százalékát, Buda után négy esztendő alatt húsz millió forint adót sajtoltak ki a koldusszegény országból. Magyar ügyekben a zsoldosvezérből pappá lett Kollonich Lipót az udvar tanácsadója, akit ebben az időben tettek meg győri püspöknek.

A Kollonich-éra.

Ilyen előzmények után hívták össze az 1867-iki országgyűlést, elsősorban azért, hogy a Habsburgok királyságát örökletessé tegyék. A választott királyságnak már nem volt nagyobb jelentő-

sége. A Habsburg-házból való királyaink 1526 óta egyfolytában uralkodtak, a trónörököszt rendszerint egyhangúan kikiáltották királynak, a királyság már valóban örökös királyságnak számított. Ellenszegülni a kormány akaratának oktalanság lett volna, hiszen V. Károly óta most állott újból az Osztrák Ház hatalmának csúcspontján. I. Lipót és tanácsadói a magyarokat nem tartották ugyan méltóknak arra, hogy visszanyerjék alkotmányukat, mégis összehívták az országgyűlést. Lipót maga hangsúlyozta, hogy jogában állana az alkotmány félredobásával uralkodni, mégis megtartja a nemzet ősi törvényeit, de csak azzal a feltétellel, ha a rendek a Habsburg-ház fiúágának örökösödését elismerik és az Aranybulla 31. pontját — a *jus resistendi* — eltörlik. A rendek annyira félték a hatalom folyton fenyegető túlkapásaitól, hogy a király minden kívánságát szó nélkül teljesítették.

Kollonich Lipót, aki időközben esztergomi érsek lett, „*Einrichtungswerk*“ címen egy nagyobb tervezetet dolgozott ki Magyarország újjáépítéséről. Az volt a szándéka, hogy korszerű bürokráciát szervez s e végből kormányzóságokra osztja fel az országot, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy kiszorítsa a nemesiséget utolsó menedékhelyéről, a megyéből. Fontosnak tartotta a pénzügyek és a gazdasági élet újjászervezését is, még pedig az akkor divatos merkantilista elvek szerint, hogy az országból minél jövedelmezőbb gyarmatbirtokot teremtsen. Emberségesebb érzületre vallott az az elgondolása, hogy le kell szállítani a súlyos adókat. 1685-ben 4,798.000 forintnyi adót szedtek ki a koldus Magyarországból, 1686-ban 3,568.0000 forintot. Feltétlen szükségesnek tartotta az ország lassú elnémetesítését is, mert a magyar az ő felfogása szerint felkelésre hajlamos, turbulens nép, melynek forradalmi hajlandóságát csak idegen népelemeknek mennél nagyobb mértékű beolvasztásával lehetett volna megváltoztatni. A Kollonich-korszak történetünk leggyászosabb korszaka. Közegészségügyi viszonyaink oly siralmasak, hogy Magyarország a köztudatban, mint Európa temetője szerepel. Városaink alig voltak ebben az időben; az ország fővárosa Pozsony német város, ahonnan az ország kulturális felépítése nem indulhatott ki. Gyár-ipara az országnak még nincsen, csak céhrendszerbeli kisipara. A főurak a nehéz időkből visszavonultan éltek kastélyaikban, csak későbbben költöztek Bécsbe. 1688 után megkezdődött az idegenek mind nagyobb arányú beözönlése. Csernovits Arzen ipeki

pátriárka vezetésével állítólag 300.000 főnyi barbár, nomád életet élő rác költözött be az országba. Katonauralom, a nemzeti jogok elkönfiskálása, végsőkéig menő elnyomás jellemzik a Kollonich-korszakot. Érthető, hogy ez az állapot a nemzetet néhány esztendő múlva a Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő felkelésbe kényszerítette.

Erdély.

Buda visszafoglalása eltemette Erdély állami önállóságát. Az ország fővárosának 1541-i elfoglalása teremtette meg az önálló Erdélyt, visszafoglalása logikusan együtt járt ennek az önállóságnak a megszűnésével. Ha utóbbi évtizedek pusztító, gyilkos belső harcaiban koldusbotra nem jut és Bethlen Gábor-szerű nagy fejedelmek kormányozzák, állami szuverénitását nagynehezen talán meg tudta volna tartani. Most az a sors várt rá, hogy keleti körbástyája legyen a hatalmas arányokban megnövekedett Habsburg-birodalomnak. Lotharingiai Károly csapatainak bevonulásával a kis ország függetlensége a valóságban véget ért.

Caraffa tábornok Felső-Magyarország és Erdély főparancsnoka 1688 április végén ráüzent Apafi fejedelemre, hogy fogadja el Lipót császár fennhatóságát, utódait pedig az 1687-i pozsonyi végzések értelmében ismerje el törvényes uralkodókul, végül, hogy Fogaras kivételével császári katonaságot engedjen be az összes várakba, amelyeknek megszállását taktikai okokból szükségesnek tartja. A tárgyaló bizottság, melyet Apafi kiküldött, elfogadta Caraffa összes követeléseit, mire Huszt, Görgény, Kővár és Brassó várait a német katonaságnak adták át. A kis ország önállóságának napja ettől fogva leáldozóban van. Azok az erők, melyeknek mérkőzéséből annakidején megszületett, eltolódtak, a megrendült török nagyhatalomba nem kapaszkodhatott többé. A magyar királyság és Erdély közjogi viszonya egyelőre rendezetlen maradt.

Erdély végzetének útját egy kis időre megzavarta a török fenyegetése és Thököly Imre, a felkelő magyarok vezére, akit a szultán 1690 június 8-án kelt athnaméjával kinevezett Erdély fejedelemének. Ekkor már nem Apafi a fejedelem (1690 április 15-én meghalt), aki gyengeségével, tehetetlenségével szinte maga is szimboluma a legyengült, erejét veszített Erdélynek. Az erdélyi rendek hűségi esküt tettek fiának, a szintén jelentéktelen II. Apafi

Mihálynak, aki mellé Teleki Mihály elnökletével kormánytanácsot választottak.

Thököly 1690 augusztus 21-én Zernyest közelében győzelmet aratott; Teleki Mihály kopasz fejét halálos vágás érte, az önállóság hívei egyszerre megszaporodtak és a Keresztényszigetre összehívott országgyűlésen nagyszámban összegyűlt rendek a kuruc vezért fejedelemmé választották. De a józan, megfontolt reálpolitikusok, mint Bethlen Miklós, az akkori Erdély legkiválóbb szelleme, nem hitték, hogy helyre lehessen állítani a kis ország Bethlen Gábor-korabeli önállóságát, bár a török közben Belgrádot is visszafoglalta. A kormányzótanács aggódva várta a fejleményeket. Bethlen Miklós Bécsbe utazott és hosszas tárgyalások után (amelyeknél a brandenburgi választó követe, mint közvetítő szerepelt) Lipót császár 1690 október 16-án aláírta a diplomát.

A Leopoldinum Diploma néven ismert okirat még átesett egy kis módosításon és csak 1692 január 21-én jutott el az erdélyi rendek kezéhez. Bécs végre győzött: másfél száz esztendő erőfeszítések után megkapta Erdélyt. A Diploma értelmében Erdély fejedelemség marad (a fejedelem a magyar király lett); az országgyűlés tovább működött, majd kormányzóvá Bánffy Györgyöt, főgenerálissá Bethlen Gergelyt, főkancellárrá Bethlen Miklóst, főkincstárnokká Haller Jánost választották meg.

Erdély jelentősége.

Az önálló erdélyi fejedelemség másfél évszázad alatt hazánk életében nagyszerű szerepet töltött be. Kiváló fejedelmek — Bethlen Gábor, I. Rákóczi György — a kis ország sorsát művészi irányították és Erdély ezekben a nehéz, zivatáros századokban a magyar kultúra tűzhelye. Az ellenreformáció folyamán többször döntően avatkozott be a magyarság sorsába és ha fejedelmek a vallási és a nemzeti szabadság védelmére többször fegyvert nem fognak, a nyugati kis Magyarország könnyen Csehország sorsára juthatott volna. Sokat írnak és beszélnek napjainkban a transzszilvánizmusról, az erdélyi lelkületről s a különleges erdélyi szellemiségről. Valóban a másfél százados állami önállóság kifejlesztette az erdélyi főurakban és a politikával foglalkozó felső rétegben a diplomata tehetséget, s a politika iránti

érzéket. Az önfenntartás érzéke mintha erősebb volna az erdélyiekben, mint a nyugati magyarságban. Az erdélyiek jó és rossz tulajdonságai kiélezettebb formákban mutatkoznak, mint ugyan-ezek a tulajdonságok a nyugati magyarokról; bűnökben, érényekben egyformán nagyok. Báthory Zsigmond bűnökkel fertőzött korát szinte egy egész világ választja el I. Rákóczi György és Lorántffi Zsuzsánna kegyes, emberséges, puritán időszakától.

A politikához mindig kitűnően értő erdélyi rendek mégsem tudták megalkotni azokat a belső intézményeket, amelyek biztosították volna az ország nyugalmát: a közjólét, a külső és belső biztonság a fejedelmek személyétől függött, nem az intézményektől. Egységes, erős közszellem sem tudott kifejlődni s a vakmerő, elbizakodott II. Rákóczi György alatt a kis ország a Báthory Zsigmond alatti belső anarchiába zuhant vissza. A jó módú Erdélyt török és tatár hordák dúlták fel s amikor Lotharingiai Károly hadai Buda visszafoglalása után bevonultak, ellenállás nélkül hullott a bécsi hatalmak ölébe.

A magyarság tehetsége és kulturális egyénisége itt, a kis hérces országban, a mostoha viszonyok között sokkal nagyobb arányokban bontakozott, mint a nyugati maradék Magyarországon. Erdély izolált életet élt, beszorítva a Habsburg és török nagyhatalom közé, a bizánci kultúrkörhöz tartozó ortodox világ határán. És mégis odakapcsolódott elválaszthatatlan kötelékekkel a művelt nyugathoz. Azt látjuk, hogy Brassóig minden nyugati kultúráramlat eljutott. A Bethlen Gábor- és Rákóczi-kor tudósai, mint Geleji Katona István, Apáczai Cseri János, Kereszturi Pál, gróf Bethlen Miklós, az erdélyi kancellár elérik az akkori európai színvonalat. Fejedelmeinek és főurainak áldozatkészsége szinte példás. A gyulafehérvári főiskolát, amelyre a keletről betört barbár hordák nem egyszer tűzcsóvát dobtak, többször újjáépítették, mindig nagy áldozatokkal. Erdély ezen a másfél századon keresztül a magyar nemzeti függetlenség gondolatának és a magyar kultúrának megbecsülhetetlen szolgálatot tett. A kis országrész története „megrendítő bizonyásgtétel arról a magyar őserőről, amely cselekvésben és szenvedésben, elszántságban és kitartásban, kockázatban és óvatosságban csodálatos dolgokat művelt“.

IV.

Rákóczi Ferenc szabadságharca.

(1703—1711.)

Rákóczi Ferenc szabadságharcát igazolni, a viszonyokból megértetni, a legkönnyebb feladat. Mi várt volna Magyarországra akkor, ha még megmaradt erejét összeszedve, fegyverhez nem nyúl, az előzményekből sejthetjük. Láttuk Lipót trónrajutásától kezdve, hogy a bécsi kormány és Magyarország viszonyában két elv áll szöges ellentétben egymással: a bécsi kormány abszolutisztikus, központosító és beolvasztó politikája, és a magyarságnak az a törekvése, hogy sok évszázados nemzeti létét és nemzeti intézményeit az új viszonyok között fenntartsa. Az a hatalom, amely Magyarországot a XVI. század elején kiszolgáltatta a töröknek, a magyarság legyengülését most ki akarta használni arra, hogy országát bekebelezze az egységes birodalomba. Kik ebben az időben Magyarország ellenségei? A kurucok, maga Rákóczi is, a németeket átkozták, pedig a bécsi kormány ebben az időben nem német, hanem valami különös nemzetietlen keverék s alig akadt német nemzetiségű a kormány tagjai és az udvar benfentesei között. Kollonich a rendszer főmozgatója délszláv, Kinsky cseh, Savoyai Jenő francia, Caraffa olasz condottieri, Herbeville, Vaudemont franciák. Nem az uralkodóház az ellensége Magyarországnak (Lipót tanácsadóinak pusztá eszköze), hanem a sajátos összetételű bécsi udvar és a dinasztia kormánya. Ennek tagjai valamennyien annak a központosító abszolutizmusnak a szószólói, amely nem ismert el sem emberi, sem nemzeti jogokat, ezért a bécsi kormány politikájának szükségképen össze kellett ütközni a magyar rendi szabadságjogokkal.

Rákóczi Ferencre családi hagyományként szállt a vezérség. Az erdélyi fejedelmek sarjadéka, I. Rákóczi Ferencnek, Erdély

megválasztott fejedelmének a fia, I. Rákóczi György fejedelem dédunokája, apai nagyanyja Báthory Zsófia, anyja Zrínyi Ilona, anyai nagyapja Zrínyi Péter, a Wesselényi-féle szövetség részese, anyai nagybátyja Zrínyi Miklós, a költő, anyja a szigetvári hős dédunokája, mostohaapja Thököly Imre volt. Reá szállott nemcsak az ország, hanem Európa egyik legnagyobb vagyona, amely közel két millió holdat tett ki.

Rákóczi Ferencet (sz. 1676) Julianna nővérével együtt Zrínyi Ilona neveltette Munkács várában. Amikor 1688-ban anyja Bécsbe költözött, Kollonich rendeletére bekerült a jezsuiták neuhausi iskolájába. Innét ment a prágai egyetemre, ahol főleg filozófiával és természettudománnyal foglalkozott. 1694-ben feleségül vette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt, kinek révén Európa több uralkodójával rokoni viszonyba jutott, köztük XIV. Lajos francia királlyal. Mint felvidéki földesúr és Sáros megyei főispán többször megfordult északmagyarországi birtokain, ahol látta a nép siralmas nyomorát és elnyomatását és baráti viszonyba lépett a felvidéki magyarság legkiválóbb vezető emberével, gróf Bercsényi Miklóssal, ami döntő hatással volt további sorsára. 1697-ben éppen szerencsi birtokán járt, amikor megtudta, hogy a feldühödött és elkeseredett parasztság fellázadt és Tokajban, Sárospatakon a német katonákat lemészárolta. Alig tudott megmenekülni a vezérség elől. De már ekkor őt gyanúsították Bécsben a parasztlázadás felszításával és csak nehezen tudta magát igazolni a császárnál. A parasztlázadást elnyomták, de Rákóczi és Bercsényi az ország siralmas állapotát tovább tárgyalták s 1699-ben, amikor a spanyol trónkérdés időszerűvé lett és a világháború már előrevetette árnyékát, úgy látták, hogy elérkezett a tettek órája. Az udvar már régóta figyeltette Rákóczit. Egy ügyes kémek küldtek melléje Longueval belga kapitány személyében, aki bizalmába férkőzve, elárulta Bécsben a Bercsényivel együtt szőtt terveket. Rákóczit Sárosban 1701 április 18-án elfogták és Bécsújhelyen ugyanabba a börtönbe zárták, ahonnan anyai nagyatyját, Zrínyi Pétert a vesztőhelyre hurcolták. A magyar törvények elkerülésével idegen bíróság elé állították és fej- és jószágvesztés várt volna rá, ha szinte regényes körülmények között meg nem szökik és Lengyelországba nem menekül (1701 november).

együ
mat
ügy
span
tett
a m
a m
nem
önz
csiel
látta
bágy
elejé
cunt
fogo
siker
jobb
arán

a Du
szer
egye
Bécs
nem
s ele
nak
A be
Heis
pat
szári
zászl
köve
köve
hads
zott
gig s

A felkelés kezdete.

Lengyelországban az oda már kimenekült Bercsényivel együtt készítették elő a felkelést. Nagy körültekintéssel és diplomata ügyességgel kapcsolták bele a magyar ügyet Lengyelország ügyeibe és abba a nagy európai viszályba, amelyet a történelem spanyol örökösödési háború néven ismer. Nagy szolgálatokat tett nekik Du Héron, Franciaország lengyelországi követe, utána a másik francia követ, Bonnac marquis, karolta fel igen melegen a menekültek ügyét. Rákóczi nem volt forradalmi természet, nem kereste a vezérséget és jellemétől teljesen távol álltak az önző egyéni célok. Az indító okok nála tisztán vallásiak és erkölcsiak; azért fogott fegyvert, mert látta az alkotmánytiprást és látta a jobbagság embertelen kizsákmányolását. A nép, a jobbagság hívta őt be, s mindent megfontolva 1703 júniusának elején elindult Lengyelországból és kibocsátotta a „Recrudescent...” kezdetű kiáltványt, melyben indokolta, hogy miért fogott fegyvert. Rákóczi kis serege mindjárt kezdetben jelentős sikereket ért el, melyek felvillanyozták az országot és a helyi jobbagság felkelés rövid néhány hónap leforgása alatt hatalmas arányú nemzeti mozgalommá nőtt.

Rákóczi mozgalma a következő 1704. esztendőben átcsapott a Dunántúlra. Az udvar a jóakarató és a kurucok között is népszerű Széchenyi Pál kalocsai érseket küldötte Gyöngyösre az egyezkedő tárgyalások megindítása végett, de Rákóczi nem hitt Bécsnek, s garanciát követelt. Annyi megszegett eskü és meg nem tartott ígélet után a nyugati hatalmak jótállását követelte s elengedhetetlennek tartotta az Aranybulla ellenállási záradékának visszaállítását, amelyet az 1687-i országgyűlés eltörölt. A bécsi kormány, miután az első békekísérlet nem sikerült, Heister tábornokot nevezte ki a Magyarországra küldendő csapatok fővezérévé. 1704 karácsonyán zajlott le a kuruc és a császári hadsereg első nagy ütközete, amelyet Rákóczi egy német zászlóaljának átpártolása és lovas-csapatái fegyelmezetlensége következtében elvesztett. Szerencsére a csatavesztés súlyosabb következményekkel nem járt. Rákóczi félig rendi és félig népi hadseregének szelleme rossznak nem volt mondható, de hiányzott belőle a katonai fegyelem és ezt a kuruc hadsereg mindvégig sínylette. Nem tudott olyan hadsereget teremteni, amely a jól

fegyelmezett és nagy gyakorlattal bíró császári csapatokkal szemben megállta volna a helyét. A kis csatákat rendszerint a kurucok nyerték meg, a szabadságharc négy nagy csatáját azonban elveszítették, az ötödik (a Vadkert-Romhány melletti) eldöntetlenül végződött.

Rákóczi 1705 végéig nagynehezen átszervezte hadseregét. A kuruc hadsereg zöme a lovasság, a megyei felkelés, amely nem ért sokat; főleg az ellenség nyugtalanítására lehetett használni. Rákóczi reguláris katonái, a gyalogság és lovasság egyformán kitűnőek voltak, és nagyon jól megállták a helyüket minden alkalommal a kuruc hadsereg francia, lengyel, svéd és német zsoldos csapatai is. Magában Rákócziban a hadvezéri képességek nem hiányoztak, de a katonai tudás és tapasztalat hiányát nem pótolhatták. Alvezérei sem igen bizonyultak alkalmasoknak nagyobb szabású hadműveletek vezetésére. Bercsényinek támadtak jó ötletei, de mikor végrehajtásra került a sor, elvesztette a fejét; Forgách Simon inkább vezérkari főnöknek lett volna alkalmas. Bátor csapatvezérei, mint Balogh Ádám, Bezerédj Imre, Ocskay László, de főleg Bottyán János kitűnően megállták helyüket.

1705 május 5-én meghalt Lipót császár és király negyvennyolc esztendei uralkodás után, hatvanhat éves korában. Nevéhez fűződik Buda visszafoglalása, a felszabadító hadjárat, de az ő emlékéhez kapcsolódik az ország pusztulása, az eperjesi véstörvényszék, s a kuruc-labanc kor minden szerencsétlensége. Utóda, a jóakaratú I. József lett (1705—1711), akinek személye iránt Rákóczi tisztelettel viseltetett, de nem ismerte el királynak, mert országgyűlés nélkül választották meg. Ez év szeptember 12-ére Rákóczi országgyűlést hívott össze Szécsénybe.

A szécsényi gyűlés.

A szécsényi gyűlés, melyen az egész magyarság képviselte magát, méltóságteljesen, forradalmi indulatok s kitörések nélkül zajlott le. Rákóczi előadta, hogy ő, mint egyszerű polgár jelent meg, aki kötelességének érezte, hogy a törvényes rend védelmére fegyvert fogjon. Indítványára kimondották, hogy a gyűlés a szövetszert magyar rendek gyűlése. (Conventus Generalis Omnium Ordinum et Statuum Confoederatorum Regni

Hungariae). A szécsényi gyűlés sokban emlékeztet Cromwell parlamentjére, amely, mint az angol nemzeti szuverenitás képviselője fogott fegyvert I. Károly király ellen. A parasztság nem kapott képviseletet a gyűlésen, de úgy fogták fel, hogy a dolgozó rend érdekeit a nemesség képviseli és a nemzetet képviselő testületbe őt is beleértették. Rákóczit a gyűlés vezérlő fejedelemnek kiáltotta ki és huszonnégy tagú tanácsot választottak melléje.

Herbeville, az új császári tábornok nagyobb hadműveletet tervezett Erdély ellen (mely Rákóczit fejedelmévé választotta) és Zsibónál állott meg. Rákóczi itt vette fel vele szemben a küzdelmet. A csata azonban elveszett. A katonai túlerővel szemben Rákóczi nem győzhetett, de a következmények mégis elmaradtak, mert a kurucok dunántúli fényes sikerei helyrehozták a csorbát. Ezek után az előzmények után kezdődtek meg az új béketárgyalások Nagyszombatban 1705 október 26-án.

A nagyszombati tanácskozások. Ónod.

A bécsi udvar szép reményeket fűzött a nagyszombati tanácskozásokhoz s a megegyezés komoly szándékát mutatja, hogy a császár Rákóczi feleségét és nővérét, Aspremont grófnét is felhasználta közvetítőnek. Rákóczi azonban most sem hitt a császár megbízottainak őszinteségében s hiába küldött ki a bécsi kormány új bizottságot, Rákóczi Svédország, Poroszország, Lengyelország és a velencei köztársaság kezességét követelte. Másik fontos kívánsága volt, hogy Erdélyt vegyék ki az Osztrák-ház uralma alól és töröljék el az 1687-i törvényt, amely örökössé tette a Habsburgok királyságát Magyarországon. Az értekezlet hajótörést szenvedett és a háború újult erővel folyt tovább.

A hosszantartó nagyszombati béketárgyalások meghiúsulása után a francia király azt üzenté Rákóczinak, hogy mindaddig nem ismerheti el a magyar konföderációt, amíg az el nem szakad az ausztriai háztól. A franciák súlyos vereségei miatt nem a legkedvezőbb körülmények között hívta össze Rákóczi az országgyűlést 1707 március 31-re Ónodra.

A rendek hosszas tanácskozás után kimondották a Habsburg-ház detronizálását. Helyes volt-e megfosztani az uralkodóházat a trónjától? Egyetlen komoly ténnyt sem látunk annak az

állításnak bebizonyítására, hogy az ónodi trónfosztás döntő jelentőségű esemény és más irányba terelte az utána következő fejleményeket.

A mozgalom az ónodi gyűlésen, mintha csúcspontjára jutott volna és rá nemsokára megkezdődött a szomorú hanyatlás. Rákóczi tekintélyét bizonyos külföldi körökben talán emelte a trónfosztás; szövetséget kötött az új, akkor már félelmetes keleti birodalom uralkodójával, Nagy Péter cárral, de a kurucok kezdtek már kimerülni a kilátástalan harcban. Erdély, főleg a vezérek torzsalkodásai miatt, elveszett, majd bekövetkezett a gyászos kimenetelű trencsényi csata, amely a vég kezdetét jelentette. Kurucok még itt a régi vitézséggel és elszántsággal küzdöttek, de a csatavesztés után sokan megrendültek hitükben s megkezdődött a szabadságharc gyors összeomlása. És ez nem is csoda: az ország kimerült. Dermesztő telek, rossz időjárás kínozták a lakosságot, 1709-ben még ezek tetejébe gyilkos pestisjárvány pusztított végig az országon. Az 1710 január 22-én Vadkert-Romhány mellett megvívott ütközet eldöntetlen maradt és Rákóczi újból kezdett remélni. 1710 novemberében gróf Pálffy János lett a fővezér, akit Savoyai Jenő tanácsára a békealkudozásokkal is megbíztak. Rákóczi először maga tárgyalta Pálffyval, majd Károlyi Sándort bízta meg a békealkudozással.

Nagymajtény.

Károlyi Sándor hiábavalónak tartotta a további küzdelmet, ugyanakkor a császár ajánlatát, melyet Pálffy közölt vele, tárgyalási alapul elfogadhatónak találta. Rákóczi Lengyelországba ment azzal a szándékkal, hogy külföldi segítséggel tér vissza, de a megmaradt kuruc rendek elfogadták a békeponthoz. Május 1-én a majtényi síkon sorakoztatta fel Károlyi Sándor az akkor már nagyon meggyengült kuruc hadsereget. A katonaság lerakta a zászlókat és azután fegyveresen hazatért.

A szatmári békét a romantikus történetészemlélet és a későbbi korú bús költői zengzemények úgy fogták fel, mint a balsikerű kuruc szabadságharc tragikus végét. Ez a felfogás hamis. Egykorú emlékeinkből a szatmári esemény inkább a béke ünnepélyes aktusának látszik, semmint szomorú fegyverletételnek, és Világossal nem hasonlítható össze. Az okos és

diplomata tehetséggel megáldott Károlyi sok előnyt és kedvezést kialkudott Pálffyánál, akinél a jóakarat szintén nem hiányzott. Rákóczival együtt teljes amnesztiát kaptak az összes résztvevők; újból biztosították a vallásszabadságot az ország sarkalatos törvényeivel együtt; az elkobzott birtokokat visszaadták jogos tulajdonosaiknak... A szatmári béke egyezményes béke, a labanc-politika diadala, amelyet azonban Rákóczi verekedett ki nyolc évig tartó harcával. A hazaárulás vádja, melyet Károlyi Sándor ellen emeltek, Cserei Mihály erdélyi történetírónak egy rosszakaratú megjegyzéséből származik.

Rákóczi szigorúan ragaszkodva az etikai elvhez, melynek védelmére életét és nyugalmát áldozta, óriási vagyonáról lemondott és önkéntes számkivetésbe ment. Egy darabig Lengyelországban, majd Franciaországban tartózkodott, ahol XIV. Lajos király igen barátságosan fogadta. Párizsból Törökországba távozott azzal a szándékkal, hogy török segítséggel próbálja majd kivívni Magyarország teljes függetlenségét, de azután reménye vesztetten, kíséretével együtt Rodostóban telepedett meg. Itt húnyt el 1735 április 8-án élete hatvanadik esztendejének küszöbén. Az emigrációban kifejtett tevékenysége a nemzet sorsára nem gyakorolt befolyást és ezért ez inkább a saját, mint a magyar nemzet élettörténetéhez tartozik. Vezérré avatták őt nagy tehetsége, ritka bátorsága, történeti nevének és egyéniségének varázsa, eszméihez való hűsége, kötelességérzete, hivatástudata.

Rákóczi elévülhetetlen történelmi érdeme, hogy a Kollonich-korszaknak Magyarországon véget vetett és megakadályozta, hogy az országot Csehország módjára bekebelezzék az Osztrák-ház örökös tartományai közé.

V.

**A felvilágosodott abszolutizmus kora.
(A barokk kor.)**

A szatmári béke után Magyarország történetének új korszaka kezdődik; új Magyarország keletkezik a régi helyén, melyet a pusztító századok tönkretettek, alig hagyva valamit Mátyás király örökségéből. Mátyás király korában jó négymillióra lehet becsülni az ország népességét, s ez a szám körülbelül felére apadt a szatmári békéig. Az országnak nem volt polgári osztálya, csak nemessége és parasztsága, s mialatt Nyugat-Európában a szatmári békét követő időszakban mindenütt a polgári osztály kezébe került a hatalom, Magyarország a rendiségben megcsontosodott. Az alkotmányos küzdelem és a gravaminális politika egy időre nyugvópontra jutott, mert az uralkodóház, — levonva a kuruc korszak tanulságait, — egészen II. József koráig, nem nyúlt hozzá nyíltan és durván az ország alkotmányához.

Ezt a korszakot, (amely már a XVII. században megkezdődött) az elterjedt olasz építészeti irányról (barocco) barokknak is szokták nevezni. Cifraság, pompa, keresettség, mesterkéeltség a fő jellemvonásai az életnek csaknem minden viszonylatában. A képtelen és természetellenes férfi és női ruhaviselet, a fényűzés, az írásművek fellengző stílusa, mind hozzátartoznak a barokkhoz. Beszélnek barokk erkölcsről és barokk államművészetéről is. Hazánkba ez is átjött, mint minden nyugati áramlat. Az építészetben több szép palota és kastély és a kupakos templomtornyok őrzik emlékét.

Ez a korszak Angolország kivételével mindenütt a korlátlan hatalmú királyság fénykora s az abszolút monarchiában Franciaország a minta, ezt utánozzák az európai kontinens összes uralkodói. A korlátlan hatalmú királyság igen sokat használt a népeknek: letörte a főnemességet, megerősítette az alsóbb

néposztályokat, ipart teremtett, vagyonhoz, jóléthez juttatta a polgárságot, amely így megerősödve utóbb őt magát semmisítette meg. Hipokrizis, ál ájtatosság jellemzi a végső évtizedeit élő, elgyengült, hanyatló feudalizmus korát. Ami a középkorból még megmaradt, azt lassanként felőrölte az angol és a francia felvilágosodási iskola forradalmi szelleme.

III. Károly.

A szatmári békét elég tisztességesen végrehajtották, ami a korszakos egyezmény két szerzőjének: Pálffy Jánosnak és Károlyi Sándornak az érdeme. 1712 decemberében érkezett meg Spanyolországból Bécsbe Károly trónörökös, mire rögtön összehívták a koronázó országgyűlést Pozsonyba, amely a szükséges javaslatok kidolgozására bizottságot küldött ki. Ennek a bizottságnak a munkálatai mutatják, mily gyászos állapotban tengődött az ország a szatmári béke megkötésekor. A bizottság javaslataiban szó esett a visszafoglalt részek bekebelezéséről, a lakatlan vidékek benépesítéséről, a kereskedelem emeléséről, a kivitel szabályozásáról, tudományos főiskola, egyetem és akadémia felállításáról és az igazságszolgáltatás korszerű reformjáról. Mindjárt az országgyűlés elején előhozták a trónkérdést is. III. Károly (1712—1740), mint a Habsburg-ház utolsó férfitagja, egyik leányára akarta hagyni trónját s már erre az országgyűlésre elkészült az új trónutódlási tervezet, az úgynevezett Pragmatica Sanctio. A fontos országgyűlés tanácskozásai 1715-ig elnyúltak és a rendek százharminchat törvénycikket alkottak, melyek közül a honvédelemről szóló törvény a legnagyobb jelentőségű. A nemzeti felkelések az állandó hadseregek és az újkori hadászat korában katonai szempontból valóban nem sokat értek. Az általános védkötelezettséget ez a kor még nem ismerte; a toborzó-rendszer és az erőszakos katonafogdosás módszere uralkodott egész Nyugat-Európában. A nemzeti felkelésnek a császár és a bécsi kormány azért sem lehettek barátai, mert mint Rákóczi felkelése mutatta, a nemesség a fegyvert könnyen ellenük fordíthatta. A XIV. Lajos-féle államrendet utánzó abszolutizmus már csak azért is ragaszkodott az állandó hadseregekhez, mert ez csak neki engedelmeskedett, ez nyújtott neki védelmet és ezzel valósíthatta meg belső és külső céljait. A rendek megszavazták a VIII. törvénycikket, mely a régi nemesi felkelés

kötelezettségének érintetlenül hagyása mellett kimondja az állandó hadsereg szükségességét. Az új véradót a pénzadóval együtt ettől fogva a jobbágyság viselte.

Az akkor létesült állandó hadsereg a magja a közös hadseregnek, amely 1918-ban az olasz harctéren fejezte be pályáját s ennek a hadseregnek léte szerves kapcsolatban van az Osztrák-ház hatalmával és fennállásával. Sajátságos alakulat ez, melynek párját nem találjuk sehol a világon és főleg abban különbözött a többi európai hadseregtől, hogy nemzetietlen. Az uralkodóház minden népéből toborozták össze és tisztikarában, mely a haza fogalmát a dinasztia fogalmával azonosította, egyesült a monarchiának vagy tizenegy nemzete. Ezzel a császári és összbírodalmi hadsereggel kivették a legfontosabb nemzeti jogot a rendi Magyarország kezéből.

III. Károly legégetőbb uralkodói feladatának azt tekintette, hogy biztosítsa trónjait a leányág számára. E végett hívták össze az 1722—23-i országgyűlést. A régi kuruc szellem ebben az időben már teljesen kihalt a rendekből, de maga az udvar is gondoskodott az esetleg nyakaskodó rendek megpuhításáról ennek a kornak különböző bevett eszközeivel. Nincs is ellenállás: a rendek minden nagyobb vita nélkül elfogadták és megalkották a korszakos jelentőségű 1722—23. évi I—III. törvénycikket. A törvény hangsúlyozza az örökös tartományokkal való úniót, melynek célja a külső ellenség elleni védelem; kimondja, hogy az Osztrák-ház örökös tartományai és Magyarország együtt birtokolhatók és birtokolandók s az uralkodó csak osztrák főherceg — Austriae Archidux — lehet. A Pragmatica Sanctio kétoldalú szerződés, amelyet a dinasztia és a magyar nemzet együtt kötöttek. A valóságban perszonális únió jött létre Magyarország és az uralkodóház örökös tartományai között. Közös ügyekről a nemzet és a dinasztia viszonyát szabályozó új törvényben szó sincs; ezeket a viszonyok teremtték meg. III. Károly, miután a javaslat a magyar országgyűlésen szerencsésen átment, a külföldi hatalmakat is megnyerte. Leánya, Mária Terézia, a trónörökös, a francia eredetű Ferenc lotaringiai herceghez, a nagy hadvezérnek, Buda visszafoglalójának unokájához ment férjhez. Ők a megalapítói a Habsburg-Lotaringiai családnak.

A közigazgatás újjászervezése.

II. Károly alatt közigazgatásilag újjá szervezték a kimerült országot. Az 1722—23-i országgyűlés újra megalapozta a magyar királyi udvari kancelláriát, amely a közvetítő főhivatal szerepét töltötte be az uralkodó és nemzet között. A bécsi udvari kancellária tartotta fenn a többi udvari szervekkel az összeköttetést. A legfontosabb, legfőbb közigazgatási szervezet a magyar királyi helytartótanács lett, amely körülbelül azt a szerepet töltötte be, amelyet később a kormányok. A helytartótanács csak az uralkodónak tartozott felelősséggel és irányította az egész közigazgatást. Székhelye Pozsony lett, később József császár alatt Budára került. A pénzügyek, a harmincadügyek, bányajövedelmek és egyéb kincstári javak a magyar kamarához tartoztak, amely Mária Terézia alatt az „udvari kamara” címet kapta. Erdélyt nem egyesítették Magyarországgal; ez az országrész különleges kormányzást kapott: az országgyűlés megmaradt, de a kormányzást az erdélyi kancellária és a gubernium intézték, amelyeket közvetlenül Bécsnek rendeltek alá.

Rendezésre várt már ebben az időben a magyar igazságügy is. A Hármas Könyv, a nemesség nagy törvénytára és egybekovácsolója továbbra is érvényben maradt, de a nádor elnöklete alatt álló Hétszemélyes táblát újjászervezték. Egészen 1848-ig ez a legfőbb magyar törvényszék. A Hétszemélyes tábla alatt működött a királyi tábla, melynek a négy kerületi tábla volt alárendelve. A mai törvényszékek elődei az ebben az időben újjászervezett megyei törvényszékek, amelyeken az alispán elnökölt, a bírák pedig a jogot tudó nemesekből, a tábla-bírákból állottak. A jobbágyok pöreiben az úriszék ítélte, ennek a földesúr, a szolgabíró és esküdtek a tagjai.

Az 1712-i bizottság figyelme az ország összes égető kérdéseire kiterjedt, de a későbbi országgyűlések ezekkel a kérdésekkel többé nem törődtek. Ettől az időtől fogva minden kezdeményezés a bécsi kormánytól származott. Az új helyzetet jellemezni nem könnyű feladat. Alkotmányos és önálló ország-e Magyarország ez időtől fogva, vagy nem? Ha a Pragmatica Sanctio betűit nézzük, Magyarország független és szabad ország, amely semmiféle más országnak nincsen alárendelve és pusztán a perszonális unió viszonya kapcsolja össze az Osztrák-

ház örökös tartományaival. A valóság azonban egészen mást mutat. A magyar alkotmány csak pusztá formáság, az említett kormányshékek működésébe az országgyűlés nem folyt be, ezek az uralkodóház és a bécsi kormány felelőtlen szervei. A nemeség csak a megyében maradt úr; a nagy politikát, a hadügyeket, a pénzügyeket a teljhatalmú uralkodó és csak a neki felelős kormányközegek intézték. A legjobb akarattal és tárgyilagossággal félállamiságnak lehetne elnevezni azt a jogállapotot, amelybe Magyarország 1711 után jutott. A magyar nemzet nemzeti énje és öntudata annyira elhalványult, hogy Herder német filozófus ennek a korszaknak a végén a magyarságot besorozta az elernyedtt és kipusztulásra ítélt népfajok közé.

A török háborúk.

III. Károly alatt fejeződtek be a déli ozmán nagyhatalommal az utolsó nagy háborúk és a császári seregek rövid időre mindazt visszaszereztek, amit az elbizakodottság még I. Lipót alatt elvesztett. Savoyai Jenő herceg hadserege 1716-ban két nagy diadalt is aratott. Először Péterváradnál verték szét a nagyvezér seregét, majd Jenő herceg még ez év októberében bevette a megerősített Temesvárt. Mind a kettő a hadtörténet fényes haditényei közé tartozik. Az udvart fellelkesítették Jenő herceg új. nagy sikerei s ezért elhatározta, hogy nem hagyja abba a háborút. A török békeajánlatot elutasították, mire a császári fővezér hatalmas sereggel Pancsovánál átlépte a Dunát, Belgrád alá sietett, hogy ott várja be a nagyvezérnek délről közelgő seregét. Elemében volt. Hadvezéri talentuma, amely abban nyilvánult, hogy villámgyorsan felismerte az ellenség gyenge oldalait és pillanatok alatt határozta el magát a cselekvésre, most valósággal ragyogott és a törökön fölényes diadalt aratott. A „nemes lovag“ a nagyvezért órák alatt tönkreverte, mire a belgrádi török helyőrség megadta magát. (1717 augusztus 22.)

Belgrád után megkezdődtek a béketárgyalások Passarowitzban és 1718 június 21-én aláírták a békeokiratot, melynek fontosabb rendelkezései szerint az Olt, Duna, Timok, Kis-Morava, Drina, Száva, Una alkotják ezentúl a török birodalom és a Habsburg-birodalom határát; Oláhország öt kerületét, Szer-

biát és Bosznia északi részét III. Károly birtokaihoz csatolják, biztosítják a szultán keresztény alattvalói számára a szabad valásgyakorlatot. A szerződés huszonöt évre szól.

III. Károly élete végén még egy nagy hadjáratot indított a török ellen, most mint Oroszország szövetségese. Nagy hadvezére, Savoyai Jenő herceg, ekkor már nem élt (1736 április 20-án meghalt), az új hadvezérek pedig nagyobb feladatok végrehajtására képteleneknek bizonyultak. A császári hadsereg az egész vonalon csúfos vereséget szenvedett. Az új békeegyezmény értelmében a Duna, Száva és az Una lett az új határ a szultán és a császár birodalma között, Belgrád pedig elveszett.

Mária Terézia.

III. Károlyt leánya, Mária Terézia követte. (1740—1780.) Nagy birodalmat örökölt. III. Károly a rastadti egyezményben megszerezte többek között Belgiumot, Milánót, Nápolyt, Szardíniát. stb. A birodalom legnagyobb és legtekintélyesebb országa azonban Magyarország, mely az anyagi felvirágozásnak minden kellékével meg volt áldva; ide kellett volna áthelyezni a birodalom súlypontját is, amint Savoyai Jenő herceg ajánlotta.

Sokszor olvassuk, hogy III. Károly, Mária Terézia és II. József kora a nemzeti hanyatlás korszaka. A tárgyilagos megfigyelő valóban azt látja, hogy Magyarországon nemzeti szellemű kultúráról ebben a korszakban alig lehet szó. Az iskolának, a tudományos irodalomnak a nyelve latin, a magyar irodalom, a magyar nyelv művelése a XVII. század nagyszerű eredményei után megakadt; Pázmány Péter, Magyary István, Bethlen Miklós prózáját hasztalan keressük. A híres Bél Mátyás, a pozsonyi evangélikus líceum igazgatója latinul írta munkáit. A főnemesség műveltsége franciás-németes szellemű műveltség, ugyanaz, ami az udvaré, amely III. Károly és Mária Terézia alatt nem német, hanem inkább francia. A köznemesség elmaradott, szűk látókörű, hiányos műveltségű.

Viszont az is kétségtelen, hogy a sok százados dűl és pusztítás után nem lehet szemrehányást tenni a magyarságnak azért, hogy országát nem tudta rögtön művelt és gazdag Nyugat-Európává átvarázsolni.

Az ország külsőleg épült és fejlődött, csak hogy ez a fejlődés nem a nemzeti kultúrának az útján haladt. A magyar

nyelv is elmaradt; döcögös, nehézkes nyelvvé fejlődik vissza, s már a század végén, hiányos szókincse miatt, alig vannak szavai a kor új fogalmainak a jelölésére.

Magyarország lakossága a századokig tartó véres küzdelemben erősen megfogyatkozott. Üresen maradt széles síkságait be kellett népesíteni s ezt a fontos programpontot ott találjuk az 1712-i bizottság munkásságában. Már I. Lipót császár megkezdte az idegen főurak betelepítését, akik hatalmas uradalmakat kaptak és akik százával, ezrével hozták be az idegen telepeseket. A régi nagy magyar családok, akik az Anjouk és Mátyás király alatt szerepelnek, mint a Báthoryak, Zápolyaiak, Zrínyiek, Rákócziak közben kihaltak. A XVII—XVIII. században nagyobb szerephez jutó magyar főurak, mint az Esterházyak, Károlyiak, Széchenyiek, a köznemességből emelkedtek fel a Habsburgok alatt. A betelepülők legnagyobb része német nemzetiségű volt és pedig nemcsak a szomszédos Ausztriából, hanem a német birodalom minden részéből szakadtak ide hozzánk, amit bizonyít az is, hogy az anyanyelvüket máig is megőrző utódaik több német tájszóláshoz tartoznak. Nagy számban jöttek be szerbek, akik a Duna mentén egészen Komáromig felhúzódtak. Mercy Claudius tábornok, a délvidék parancsnoka a Temes-vidéken főleg elzásziakat telepített be, köztük sok franciát. A kor kereskedői a szintén ebben az időszakban bevándorolt görögök és örmények. A zsidóság ekkor még alig számottevő. Báró Harruckern János, dúsgazdag hadseregszállító, aki a Tiszántúlon óriási birtokokat szerzett, Békéscsabára és környékére tót telepeseket hozott. De a magyarság is megmozdult, ráeszmélve arra, hogy őseinek földjét lassanként idegenek lepik el: lehúzódtak a Tiszántúlra és lassan benépesítette a Duna-Tisza-köz rónáját.

A központosító monarchia védte a magyar, sváb és tót parasztot.

A monarchia idejében parasztlázadásról csak kettőről tudnak a magyar történet annalesei: az első az 1735-ben kitört Peróféle lázadás a Délvidéken, a másik az 1751-i Törő Pál és Pető Ferenc-féle. Ez utóbbit az akkor már elhunyt Rákóczira való emlékezés ébresztette fel.

Mária Terézia háborúi.

Mária Terézia nem a legjobb viszonyok között vette át az uralmat. Az udvar pénztárát a török háború súlyos költségei meglehetősen kimerítették, külföldön a Habsburg-birodalmat gyengének, roskadozónak tartották és a leányág örökösödésének elismerése pusztá igéretnek bizonyult. Alig húnyta le szemét III. Károly, a Habsburgok régi ellenségei azonnal felámadtak és fegyvert ragadtak; így Franciaország, Károly Albert, a bajor választó, II. Frigyes porosz király, valamennyien területi igényeket jelentettek be. Mária Terézia azt vette észre, hogy fél Európa ellene támadt. III. Károly abban a tudatban halt meg, hogy leányára megszilárdult birodalmat hagyott, de a Habsburg-birodalom minden eresztékében recsegett. Mária Terézia azonban erős lélekkel megküzdött a rázúduló veszedelmekkel.

Remény és kétségbeesés között hívta össze a magyar országgyűlést Pozsonyban, 1741 júniusában. Nem tudjuk, elhangzott-e a „vitam et sanguinem“... kiáltás, de a pozsonyi gyűlést követő tettek azt mutatják, hogy elhangozhatott volna. Megkezdődött a Habsburg-uralom ellen az a nagy és hosszantartó háború, melyet a történet „osztrák örökösödési háború“ néven emleget. Az országgyűlés hatvanezer embert szavazott meg ennek a háborúnak céljaira, s több ezer főnyi önkéntes magyar lovashad vonult az ellenség ellen. A magyar rendiség soha ennyire nem azonosította magát az Osztrák-házzal, mint ezekben a válságos esztendőkből, amikor annak léte forgott kockán. A válságos időkben még az a gondolat is felmerült Bécsben, hogy a királynőt átköltöztetik Magyarországra, hogy innét kormányozza örökös tartományait. Magyarország igen nagy véráldozatokat hozott és megmentette a dinasztiát. Áldozatkészsége és lelkesedése nélkül a Habsburg-birodalom menthetetlenül összeomlik történetének ebben a válságos időszakában. Bécs már veszélyben forgott, Frigyes király Csehország felől fenyegetett. Poroszországgal Mária Teréziának sikerült két esztendőre békét kötnie, de Frigyes 1744-ben újból támadott s Magyarországra új áldozatok terhe szakadt. A hét esztendeig tartó harc az 1748 október 18-án megkötött aacheni békével végződött, amelyben Mária Teréziát elég súlyos veszteségek érték:

kedvelt tartományát, Sziléziát át kellett engednie Frigyessnek, Parma és Piacenza a spanyol infánsnak jutottak; Lombardia egy része elveszett. De viszont nagy eredménye, hogy sikerült megmenteni a Habsburg-birodalmat, melynek jövőjében senki sem hitt már Nyugat-Európában az osztrák örökösödési háború kezdetén.

Az aacheni béke után Mária Terézia és Kaunitz Vencel főminiszter hatalmas szövetséget hoztak össze a porosz király ellen és 1756-ban megindult az úgynevezett hétéves háború, amely az 1763-i hubertsburgi békével végződött. Szilézia most már végképp elveszett. Mária Teréziának a hétéves háborúban, amely méreteiben az első világháborúra, a spanyol örökösödési háborúra emlékeztet, már kitűnő hadserege volt, melyet elsőrangú hadvezérek vezettek, akik mint egyenrangú felek szállottak szembe Frigyessel a nagy hadsereg-szervezővel, a porosz katonáállam egyik megteremtőjével. A hétéves háború egyik legnagyobb haditényének, a kolíni győzelemnek emlékére alapította a királynő a Mária Terézia-rendet, Európa legszebb és legelőkelőbb katonai rendjét. A királynő maga is elismerte, hogy trónjának megmentését a magyaroknak köszönhette és igyekezett is meghálálni a magyaroknak erejüket szinte felülmúló áldozataikat. A főnemességet Bécsbe csábította, melyet ebben az időben keleti Párizsnak tartottak és a magyar nagyurakat mindenütt kitüntette. Megalapította a magyar királyi testőrséget, minden idők legfényesebb lovasgárdáját. Hogy a nemzeti hiúságnak kedvezen, felvette a feledésbe ment apostoli királyi címet és megalapította a Szent István-rendet. Fokozta népszerűségét azzal is, hogy a katonai kormányzat alatt levő temesi bánóság egy részét visszakapcsolta az országhoz és visszaadta Magyarországnak a Lengyelország 1772-i szétदारabolása után Zsigmond király által elzálogosított tizenhat szepesi várost.

Uralmának eredményei.

Mária Terézia korlátlan hatalommal uralkodott. Ő is a felvilágosodott abszolutizmust képviselte, ezért nem kerülhette el az alkotmányhoz ragaszkodó magyarsággal az összeütközést. Korlátlan hatalmát finoman, asszonyi tapintattal gyakorolta és tagadhatatlan, hogy sok tekintetben, főleg a társadalmi kérdé-

sekben előrehaladottabb felfogást képviselt, mint az akkori elmaradott megyei nemesség. Abszolutizmusa a francia királyokéval, vagy Nagy Frigyesével mégsem azonos; egészen különös keveréke a vallásosságnak és a racionalista, felvilágosodott abszolutizmusnak. A magyar rendiség folyton útjában állt. A magyar alkotmánnyal nem lett volna nehéz összeegyeztetni a korszerű haladást, — ami a XIX. században megtörtént, — de a magyar rendiség még idáig nem emelkedett fel. Sikereinek nagy részét személyes varázsának köszönhette. Igen sokat dolgozott és a kormányzás apró-cseprő ügyeit is maga személyesen intézte. Férje, Lotaringiai Ferenc, az uralkodói teendőkhöz nem folyt be, ezt a királynő talán nem is engedte volna meg. Ferencnek, mint német császárnak egész tevékenysége címek adományozására és efféle külsőségekre terjedt ki, hiszen a német-római császárság ebben az időben már csak fényes multú, de a valóságban üres, hatalom nélküli titulus.

A királynő reformtörekvései a magyar rendiség ellenállásán csaknem hajótörést szenvedtek, mégis megvalósított sok üdvös újítást, természetesen nem mindig az alkotmányos formák megtartásával. Ürményi József, az ő utasítására készítette el a korszakos jelentőségű tantervet, a „Ratio Educationis“-t, 1772-ben. 1767-ben jelent meg a szintén korszakosnak nevezhető úrbéri rendelet, amely szabályozta a jobbágyság összes kötelezettségeit, földesurával és az állammal szemben. Meghatározta elsősorban a jobbágyterhek nagyságát, amelyek elég súlyosak, de a jobbágy legalább tudta, hogy hányadán van jobbágyi kötelmeivel. Visszaadta a jobbágnak a szabad költözködési jogot, amelyet a Hármaskönyv elkobzott; az úrszékek a királyi biztosok felügyelete alá kerültek, ami véget vetett a földesurak és a vármegyék önkényének. Az úrbéri rendelet korántsem forradalmi újítás, de az eddigi állapotokhoz képest nagy haladást jelentett. A rendi országgyűlés nem volt hajlandó semmiféle rendkívüli teherrel hozzájárulni az udvar kiadásaihoz, aminek az ország igen sok kárát látta, mert Mária Terézia miniszterei megtorlásul Magyarországot rosszakarattal, valósággal gyarmatként kezelték.

Mária Terézia tovább fejlesztette a központosító összbirodalmi szerveket. 1761-ben megszervezték az államtanácsot, melynek tagjai nagyrészt az akkori felvilágosodás eszméit vallották. 1762 óta a Kommerzdirektorium intézte a birodalom

gazdasági ügyeit. A királynő nevéhez fűződik a selmebányai bányászati és erdészeti főiskola megalapítása. A földművelésre és az állattenyésztésre igen nagy gondot fordított és Magyarország agrárkultúrája Mária Terézia uralkodása alatt elég sokat fejlődött. A mocsárlecsapolások is ebben az időszakban kezdődnek.

József császár.

Mária Teréziát fia, II. József (1780—90) követte az uralkodásban, akinek személyéhez egyesek nagy reményeket fűztek, mások viszont féltek tőle. József a felvilágosodási iskola eszméit szívta magába és egy hanyatló, idejétmúlt államalakulatot látott a rendi Magyarországon, melynek főurai lélekben nem voltak magyarok, középnemessége pedig érzésben, gondolkodásban messze elmaradt Nyugat-Európától.

A XVIII. század folyamán Nyugat-Európa nagy lelki átalakuláson ment át. A század vége, amikor József trónra lépett, a szabadelvű irányzat felé hajlott. József személyesen járt Franciaországban és jól ismerte ennek az országnak intézményeit és főleg szellemét. Minden bírálója elismerte idealizmusát és megállapította róla, hogy tetteiben a legemberiesebb elhatározások vezették, s hogy mégsem ért el sikert, annak az a magyarázata, hogy saját elgondolásai szerint, esetleg akaratuk ellenére kívánta népeit boldogítani. Egységes birodalommal akarta összekovácsolni a különféle nyelvű, különféle felekezetekhez tartozó, más-más kultúrfokú népeit és erőszakkal akarta őket bevezetni egy magasabbrendű polgári életbe.

Tudta, hogy reformtervei Magyarországon akadályokba ütköznek, ezért a koronázási eskü letételének elkerülése végett nem koronáztatta meg magát, hanem egyszerű levélben tudatta a vármegyékkel, hogy anyja halála után az uralkodást átvette. Már első rendeleteiben kimondotta a legszigorúbb takarékoságot, sok meg nem érdemelt kegydíjat megszüntetett s minden felesleges fényt és költséges szertartást száműzött. Enyhítette a könyvcenzurát s amit a felvilágosodottabb emberek már régen követeltek, minden kritikának szabad utat engedett. Az egyházi és vallási kérdésekben a felvilágosodási iskola nézeteit vallotta és annak szellemében adta ki a katolikus egyházat maga ellen lázító rendeleteit. Megtiltotta többek között a szerzetesrendeknek, hogy Rómába pénzeket küldjenek. De még ennél is fon-

tosabb a régi placetum regium (királyi tetszvényjog) felújítása. Szigorúan megparancsolta, hogy a római szentszék bulláit, körleveleit, brévéit ne hirdessék ki többé az uralkodó beleegyezése nélkül. A püspöki kar ellenállott, de József kérlelhetetlen maradt.

A szabadgondolkodó császár legnagyobb alkotása a türelmi rendelet (Edictum tolerantiae 1781). A protestánsok már rég kívánták, hogy az uralkodó szerezzen érvényt a vallási háborúk alatt kivívott jogoknak. A türelmi rendelet kimondta, hogy a két protestáns és az ortodox felekezet szabadon tarthatja istentiszteleteit ott is, ahol a rendeletek addig tiltották. Protestánsok is viselhetnek közhivatalt, vallásával ellentétes eskü letételére senki sem kényszeríthető. Vegyesházasságoknál a fiúgyermek az apa, a leánygyermek az anya vallását követik. Vallási meggyőződése miatt ezentúl senkit háborgatni nem lehet.

VI. Pius pápa Bécsbe utazott, hogy a császárt rendeleteinek visszavonására rábeszélje, de nem ért célt. József eltörölte a tanítással és betegápolással nem foglalkozó szerzetesrendeket. Ekkor szűnt meg a magyar eredetű Pálos-rend. A szabadelvű irány követelte a népoktatás kiterjesztését is és a császár ebben a kérdésben is következetes „aufklärista” maradt: elrendelte, hogy az újonnan megszervezendő plébániák mellé népiskolákat állítsanak.

1784-ben a magyar szent koronát, mint valami jelentőségét veszített ékszert. Bécsbe vitette, amivel még jobban elkésztette már eddig is lázongó magyar alattvalóit, majd elhatározta, hogy Magyarországot beolvasztja az egységes Habsburg-birodalomba. A helytartótanácsot Budára, az ország természetes központjába helyezte át, a nádor helyett pedig elnököt nevezett ki, Niczky Kristóf személyében. 1785-ben eltörölte a megyéket, s kimondotta, hogy a hivatalos nyelv a holt latin helyett a német lesz; az országot tíz közigazgatási kerületre osztotta, királyi biztost állítva minden kerület élére. Ezzel összetörte a rendi Magyarország utolsó mentsvárát, az ősi vármegyét. A német hivatalos nyelv behozatala azonban a szatmári béke óta lassanként kialakult nemzeti öntudatot felébresztette.

A rendeletek hatása.

József, mintha érezte volna, hogy rövidre van szabva földi pályája, lázas sietséggel bocsátotta ki rendeleteit és kérlelhetetlen szigorúsággal hajtotta azokat végre. Szigorúságával igen erős forradalmi szellemű ellenhatást keltett fel, nemcsak Magyarországon, hanem még a békésebb Belgiumban is. 1784-ben a népösszeírás, melyet azért rendelt el, hogy igazságosabb adózást léptessen életbe, előidézte a szörnyű Hora—Kloska-féle oláh lázadást Erdélyben. József az erdélyi oláh jobbágyság sanyarú helyzetén is igyekezett segíteni, de amikor az összeírás megkezdődött, a félrevezetett nép azt hitte, hogy megszabadult jobbági kötelességeitől és megtámadta földesurait. A Maros mentén százával dúlták fel a nemesi udvarokat, sok száz nemes megölték és csak nagynehezen tudták elfojtani a lázadást, melybe a gazdasági okokon kívül, vallási indítékok is vegyültek.

A török háború (1788) azután zsákutcába vitte József egész rendszerét. Hadserege jelentős sikereket ért ugyan el, de bent az országban egészen a forradalom kirobbanásáig jutott a helyzet. A megyék már forrongtak, amikor a császár, aki közben elbetegesedett, sőt életének végnapjait élte, halálos ágyán egyetlen tollvonásával visszavonta, az egyházpolitikai rendeletek kivételével, összes rendeleteit.

József császár jószándékát és emberszeretetét nem lehet kétségbe vonni. Azonban megfeledkezett arról, hogy országokat nem lehet máról-holnapra átalakítani szépen kigondolt elvek szerint. A szilárd és harmonikus társadalmak nem mechanikus alkotások, hanem biológiai képződmények és sok százados fejlődésnek köszönik létüket. József császár a szónak legigazibb értelmében doktrinér volt, aki nem gondolt arra az egyszerű igazságra, hogy a népeket, országokat csak azok szerint az erkölcsi és társadalmi adottságok szerint lehet kormányozni, melyek századok folyamán meggyökereztek. Tárgyilagosan el kell azonban ismernünk, hogy kevés uralkodóban élt annyi jószándék népeinek boldogítására és annyi kötelességtudás, mint őbenne.

József békétlen, forrongó országot hagyott maga után, melynek nyugalját a sok évtizedes elaléltság után lázas indu-

latok dúlták fel. Utóda testvére lett, a szintén felvilágosodott, de engedékenyebb II. Lipót (1790—92), aki azzal kezdte az uralkodást, hogy helyreállította az alkotmányt. Országgyűlést hívott össze, ezúttal nem Pozsonyba, hanem Budára, amely Zápolyai János kora óta most látta először a magyar rendeket.

József császár erőszakos reformkísérletei kétségkívül azzal a haszonnal jártak, hogy az elaludt magyar nemességet tétlen nyugalomból felébresztették. Most már sokan belátták, hogy elérkezett a tettek és reformok ideje. Sokan hittek a francia forradalom tanításaiban, a Rousseau-féle egyenlőségi dogmában, mások a Montesquieu-féle alkotmányos királyságért lelkesedtek; akadtak sokan olyanok is a rendek soraiban, akik azon gondolkodtak, hogy egészen mérsékelt reformokkal miképpen lehetne megmenteni a hűbéri rendszert. Nagy remények, nagy munkakedv, nagy tervek és nemes elhatározások jegyében ült össze az 1790—91-i országgyűlés, amelytől a magyar felébredés korszakát számíthatjuk.

VI.

A három század eredményei.

Az 1526 után bekövetkezett nagy katasztrófa Magyarországot gazdasági tekintetben századokkal visszavetette. Alföldünk a török hódítás alatt a pusztító háborúk következtében teljesen elvadult, a földművelés majdnem egészen megszűnt, helyét az istálló nélküli, rideg marhatenyésztés váltotta fel. A békés gazdasági fejlődésnek úgyszólván minden lehetősége eltűnt. A török hódoltság alatt az ottmaradt jobbágyságot rendkívül súlyos adók terhelték, a kereskedelmet a belső vámok bénították meg. A jobbágyok a tűrhetetlen közterhek alól sokszor megszöktek; számtalanszor el kellett menekülniök az ellenség elől és nem építették fel többé az elhagyott falvakat. A jobbágyság terhei súlyosbodtak a megmaradt Magyarországon is. Az állami adó (dica) nagyobb lett, a régi ötvenkét robotnapot hatvannégyre emelték fel. A háborúk, mint a tizenötéves, vagy a harmincéves háború, sokszor megbénították az ország gazdasági életét. A földbirtok fejlődése a nagybirtok kialakulása felé haladt, aminek nagy részben honvédelmi okai voltak. A Habsburgok 1526 után nagyon sok királyi birtokot juttattak a főurak kezére. Így keletkeztek a Rákócziak és az Esterházyak óriási, szinte vármegyéket kitevő nagybirtokai. A török hódoltságon kívül eső területen a földművelés mindenütt fejlődött. A nagy uradalmak áttértek a nyugati mintájú okszerűbb talajművelésre, foglalkoztak kertgazdasággal, trágyázták földjeiket, sok kerti veteményt termeltek, s külföldről, főleg Olaszországból behozták a korai veteményeket. Erdély földművelése a nagyfejedelmek, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt igen intenzív és virágzó, fejlettebb az akkori magyarországi földművelésnél. A háromnyomású gazdálkodás szelvében elterjedt.

Azon a területen, melyet a törökök másfélszáz évig megszállva tartottak, a földművelés helyét a pusztai marhatenyésztés foglalta el. Egyes alföldi parasztvárosok megduzzadtak: Halas, Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen a török hódoltság emlékei. Az 1699-i összeírás adatai szerint kilencvenhárom jászkun helységről csak két város, Jászberény és Kiskunhalas maradt meg. Összeírtak még tizennégy lakott falut, ötvenhat elpusztult helységet és huszonegy pusztát. A városok a Felvidéken és Erdélyben a török hódoltság alatt nem sokat fejlődtek. Az alföldi városok közül nagyobb iparral s kereskedelemmel csak Debrecen város dicsekedhetett, melynek céhszervezetei olyan tökéletesek voltak, hogy más városok is mintául vették.

Buda visszavétele után a parlagon heverő, mocsarakkal elárasztott, bozóttal belepert földet valósággal vissza kellett foglalni a mezőgazdaság számára. Egykorú leírások lesújtó képet rajzolnak az országról. Egész országrészeket elárasztott a víz.

A kukorica- és dohánytermelés a szatmári béke után terjedt el, a selyemtenyésztést a XVII. században Pécs körül honosították meg. De a legfőbb gazdasági ág az Alföldön mégis az állattenyésztés maradt, amelynek központja Debrecen és Kecskemét. Debrecen élélmezte 1686-ban a Budát ostromló császári sereget.

A lakosságnak foglalkozási csoportok szerint való megosztása egészen kezdetleges. Ha megmarad a fejlődésnek az az irányvonala, amely az Anjouk és Mátyás király alatt megindult, Magyarországon a polgárság ugyanúgy megerősödik, mint mindenütt Nyugat-Európában. Az 1720-i összeírás szerint a lakosságnak hat százaléka a nemesség, egy százaléka pap és zsidó kereskedő, kilencvenhárom százaléka jobbágy és polgár. Az uralkodóház védte ugyan a parasztot, de növelte a régi jobbágyi terheket is. A legnagyobb baja az országnak a magyar polgári osztálynak csaknem teljes hiánya. Az 1754—55-i összeírás szerint 32.000 nemesi család van Magyarországon, ezek közül 18.000 a birtokos, 14.000 az egytelkes nemes. A nyugat-európai államok nagy nemzeti kultúráját az újkorban egyre növekvő városok teremtték meg; Magyarországnak a szatmári béke után alig van városa, Budán 1720-ban 183 házban 225 német család lakott. 1715-ben mindössze 8049 adófizető iparos volt az országban s ez a szám 1720-ig 7785-re csökkent. Sombart Werner mutat rá arra, hogy az állandó hadseregek-

nek milyen nagy szerepük van az újkorban az iparfejlesztésben. Nálunk az állandó császári seregek nem gyakoroltak az iparra jó hatást, mert a felszerelést a bécsi udvar külföldön vásárolta.

Felvetették azt a kérdést, vajjon a magyar nemesség mutatott-e gazdasági kérdések iránt érzéket? Erre a kérdésre nem lehet határozottan felelni. Bizonyos, hogy a magyar nemesek, még XIX. századbeli utódaik is, kevés kivétellel, antikapitalista gondolkodásúak. A magyar nemességet neveltetése csak a közpályára és a politikára tette alkalmassá; a szegényebb sorsúak, akik iskolát végeztek, prókátorok, táblabírók lettek. Bizonyos kapitalista érzékkel csak egyes nagyurak rendelkeztek, mint például Bethlen Gábor, I. Rákóczi György. Bethlen Miklós, a XVII. század második felének legműveltebb és világlátott magyarja, aki személyesen ismerte Colbert-t, XIV. Lajos francia király nagy miniszterét, a merkantilista irányért lelkesedett, s törvényjavaslatot dolgozott ki Erdély vagyonosodásának előmozdítására, ámde javaslatából sohasem lett törvény.

1771 után a megmerevedett rendiség nem kedvezett a kereskedelem fejlődésének, így azután a magyar kereskedelem teljesen elmaradt az akkori nyugateurópai kereskedelem mögött. De ebben nemcsak a magyar rendiség hibás, hanem ugyanakkor Bécs magyarelles gazdasági politikája. Az új vámrendszabályok tisztán Ausztriára korlátozták a magyar gazdasági kivitelt. Bénítólag hatottak a kereskedelemre az ország belsejét is terhelő harmincadvámok. Hogy mennyire hátra maradt az ország kereskedelme a szatmári béke után, mutatja, hogy 1715-ben 550, 1720-ban 752 adófizető kereskedője van csak az országnak. Az 1730-as években számottevő lett a gabona- és főleg a borkivitel s lassanként a dohánytermelés. A kereskedelem az egész század folyamán főleg a Törökországból bevándorolt görög kereskedők kezében van. Míg Nyugat-Európában a XVIII. század elejétől kezdve hatalmas léptekkel halad előre a kapitalizmus, s megalakulnak nagy kereskedelmi házak, a kiviteli társaságok és Európa első bankjai, addig Magyarországon ebben a században tőzsdének híre sincs, bankot senki sem mert alapítani, a kereskedelmi- és váltójog teljesen ismeretlen fogalmak.

A bécsi udvar politikája a polgári osztályt csak Ausztriában erősítette, nálunk pedig ugyanakkor megrögzítette a rendiséget azáltal, hogy mindent elkövetett, hogy az országot

gyarmati sorban tartsa. A külföldi árucikkek Magyarországra való behozatalát Mária Terézia és II. József alatt megtiltották, a magyar bor kivitelét pedig megakadályozták. Az ország kivitelének hatvanöt-hetven százaléka Bécsbe irányult és Bécsbe ment a liszt kilencven százaléka. 1764-ben 897.409 mérő gabonát vittek ki az országból, 1775-ben már 2,208.059 mérőt. A kereskedelem központja lassanként Buda és Pest város lett s vásárait a század végén már Európa minden részéből felkeresték. Mária Terézia korában lépett fel az új gazdasági eszmékkel egy kiváló lelkes és tanult férfiú, Tessedik Sámuel, szarvasi lutheránus pap. Ő alapította az első faiskolát, sürgette a szikjavítást és a selyemtenyésztést, ő bízta gróf Festetich Györgyöt a keszthelyi gazdasági akadémia megalapítására.

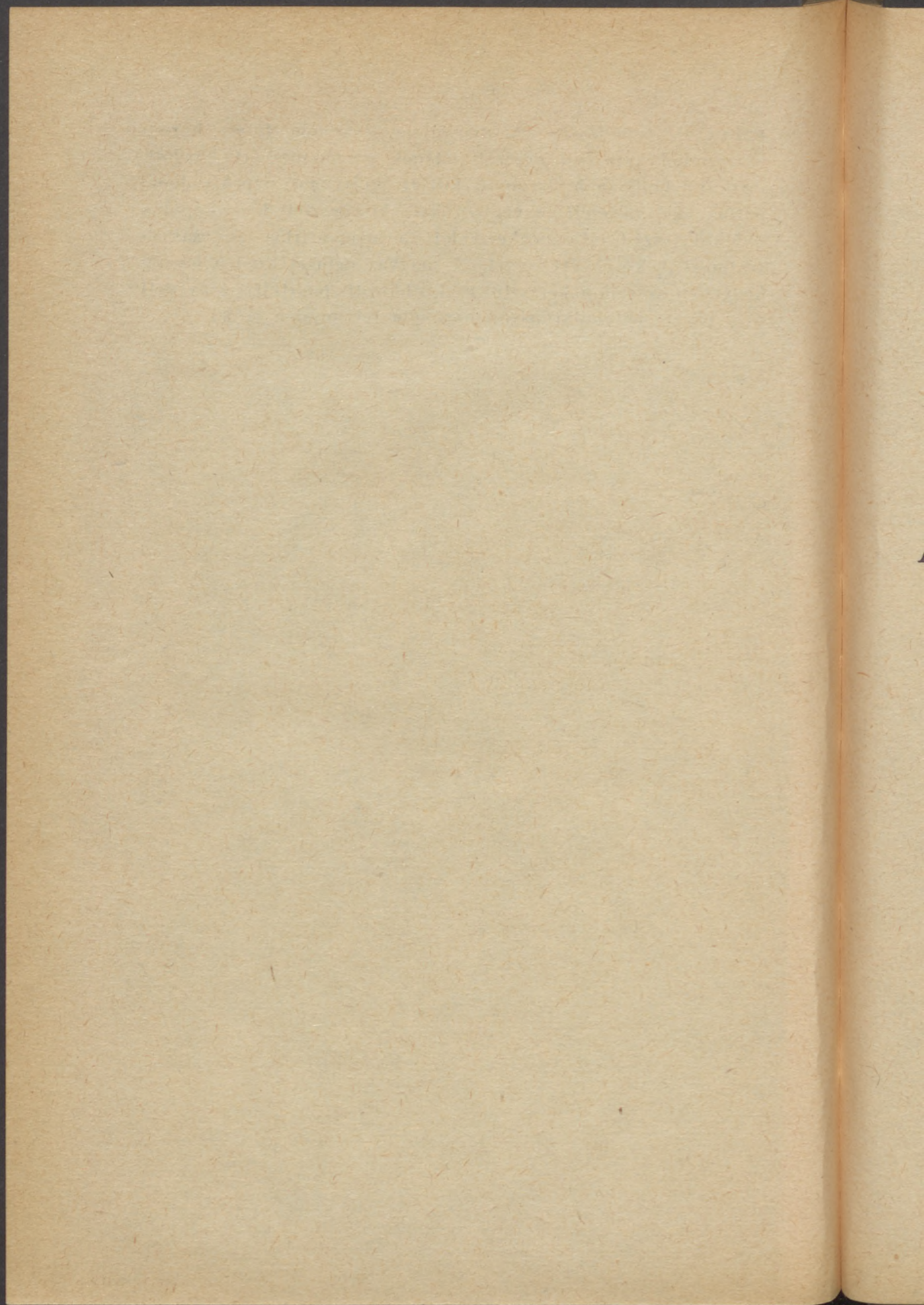
Bármily mostohán bántak is a bécsi gazdasági intéző körök Magyarországgal, mégis meg lehet állapítani bizonyos természetes fejlődést a szatmári békétől az 1790–91-i országgyűlésig. Az ország lakossága a társországekkel és a határörvidékkel együtt 1785-ig 9,359.305 lélekszámra emelkedett; 1778-ban 14,262.800 forint értékű az ország kivitele, ezzel szemben a behozatalé 10,390.328 forint volt. 1785-ben a kivitel értéke 17,510.129 forint, a behozatalé 12,049.198 forint. Az ország kereskedelmi mérlege kedvező; a behozatal értéke azért jóval kisebb, mint a kivitelé, mert a földhözragadt szegény és igénytelen lakosság keveset vásárolt külföldön.

II. Lipót trónraléptével a nemesség felvilágosodottabb tagjai már érezték, hogy az ország Nyugat-Európa mögött gazdaságilag messzire elmaradt és elérkezett a cselekvés órája.

*

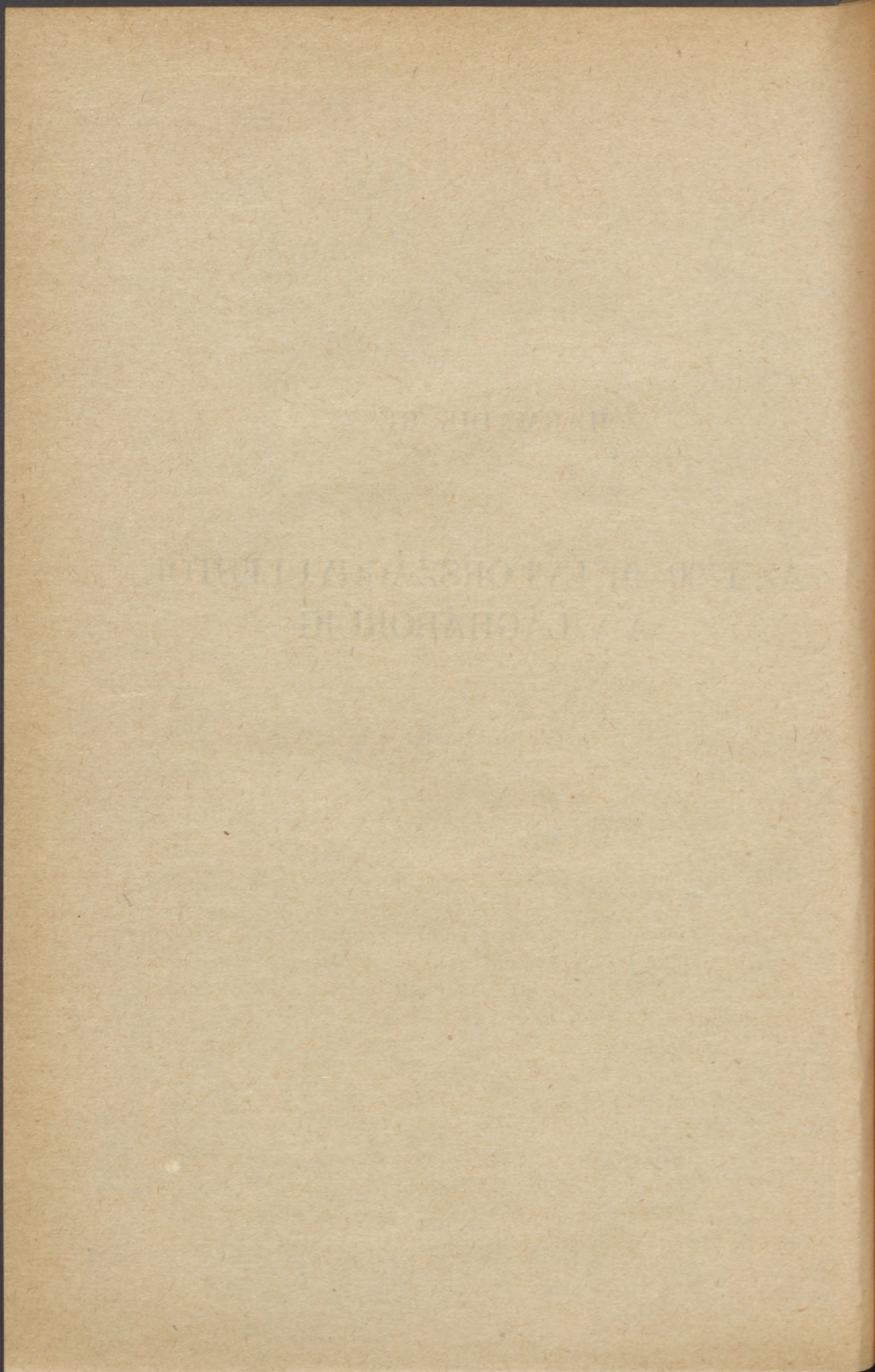
Nemzeti történetünknek ez a három évszázada, melyet itt röviden áttekintettünk, telve van tanulságokkal és a nemzeti önismeret szempontjából is megszívlelésre méltó adatokkal. Ennek a három nehéz századnak az eseményei máig kihatnak. Középkori fejlődésünk megakadt, a magyarság nagyhatalmi állása véget ért, a pusztító háborúk megváltoztatták az ország etnológiai képét. Ma talán harminc millió magyar élne a Kárpátok medencéjében, ha nincs török hódoltság. Más volna az ország kulturális és gazdasági felépítménye is. A nagy nemzeti katasztrófák egész sora vágott bele elhatározóan nemzeti

kultúránk fejlődésébe. A magyarság csaknem teljes három évszázadon keresztül nemzeti létének megmentéséért küzdött, mialatt a boldogabb viszonyok között élő nyugati népek dolgozhattak és nemzeti egyéniségüket kifejlesztették. „Zápolya öldöklő századával“ megkezdődött a magyarirtás és csak a szatmári békével ért véget. A magyar nemzet ezen a három kegyetlen századon keresztül csak áldozott, pusztult, szenvedett és a pusztta létfenntartásban morzsolta fel minden erejét.

HARMADIK RÉSZ

AZ 1790—91. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSTŐL
A VILÁGHÁBORÚIG

vo
h
vi
re
m
k
el
és
sé

m
en
m
m
n
en
la
k
n
d

e
se
re
p
1
se
m

I.

Az 1790—91-i országgyűlés.

József császár, mielőtt földi pályája bezárult volna, visszavonta összes rendeleteit, a vallásügyiek kivételével. Az a hír, hogy a Szent Korona visszatér az országba és az alkotmányt visszaállították, hatalmas érzelmi hullámokat vert fel: hazafias remények, nagy országboldogító tervek, különböző, olykor egymásnak ellentmondó eszmék kavargtak a szabadabbá vált légkörben. Az elfojtott életerő mintha egyszerre feltört volna az elalélt magyarságból, s II. Lipót trónralépésével egy jobb kor és szebb remények hajnalsillaga tűnt fel a hosszantartó sötétség után.

A vármegyék, amelyeket József eltörölt, egyszerre megmozdultak. A császár németesítő törekvései ösztönös és igen erős ellenszenvet ébresztettek minden iránt, ami idegen. Ha a magyarságnak ebben az időben nagystílú és gyakorlati érzékkel megáldott vezetői akadnak, ezt a határtalan lelkesedést talán nagy reformalkotásokká változtatták volna át az életben, ilyen emberek híján azonban a hatalmas fellobbanás meddő szónoklatokban és frázisokban vált majdnem semmivé. A romantikus külsőségekben, ruházatokban, magyar pompában megnyilvánuló, s igazi belső tartalom nélkül való nagy hazafias megmozdulás nem volt egyéb, mint szalmaláng.

Kialakult nemzeti közvéleményről, vagy közszellemről, egységes nemzeti közakaratról ebben az időpontban még szó sem lehetett. Az új kor nagy eszméi, melyeknek gyökerei a renaissanceig és a reformációig nyúlnak vissza, egy nagy politikai és gazdasági áramlatban összegeződtek, melyet az 1812-i spanyol forradalom szótárából vett szóval, szabadelvűségnek — liberalizmusnak — szoktak nevezni. A szabadelvűség magában foglalja a természetjogi iskola, a francia és angol

felvilágosodás, az angol puritanizmus tanításait és megvalósult már előzőleg az angol Jogtörvényben, de még inkább az Egyesült Államok alkotmányában és a nagy amerikai köztársaság intézményeiben. Hatása Magyarországon is igen nagy; terjesztői főleg a József császár uralma alatt elterjedt szabadkőműves páholyok. A felvilágosodás, a szabadkőművesség ugyanúgy átlépték hazánk határát, mint azelőtt a reformáció és az ellenreformáció; mint már az előzményekben láttuk, Magyarország a határállomása minden nyugati eszmének.

Jellemző a korra, hogy vagy ötszáz politikai és társadalmi kérdéssel foglalkozó röpirat jelent meg, melyek között a legnagyobb szabású és a legértékesebb gróf Batthyány Alajos „*Ad amicas aures*” című műve. Az írók nagyrészt a francia forradalom tanításainak a hívei, köztük a legszertelenebb Bacsányi János, aki egy vad versezetében a forradalmi Párizs példájával fenyegette meg a főnemességet. Egyetlen iránynak sincs többsége, s nem tudott erősebb csoport vagy párt kialakulni, amely tisztán látta volna a helyes fejlődés útját, s tudta volna nagy szintézisben egyesíteni a nemzeti gondolatot és a szociális haladást.

De legerőteljesebben mégis a rendi-nemzeti szellem nyilvánult meg az 1790—91-i országgyűlésen. A megyék éles hangon követelték az ősi alkotmány biztosítását, az uralkodó hatalmi körének megnyirbálását. Pest vármegye ment legtovább; végzésben mondogatta ki, hogy József császár önkényes kormánya a nemzet és az uralkodóház közötti szerződést megsemmisítette, ezzel a trónöröklés folyamatossága megszakadt. Jellemző, hogy az új eszmék szele még a parasztságot is megérintette. A tiszavidéki jobbágyok között mozgalom támadt és dekrétumban tiltakoztak József császár jobbágyvédő rendeleteinek eltörlése ellen. Megmozdult közben a nemzeti érzésű katonaság is. Az idegen ezredekbe beosztott magyar katonaság folyamodványt intézett az országgyűléshez, melyben többek között azt követelte, hogy a „hadirend” önálló státus legyen az országban, a német nyelvet szüntessék meg, az idegen tiszteket küldjék el és hozzák be a magyar szolgálati nyelvet a magyar ezredekben. A magyar katonaság sérelmeit még bátrabb és határozottabb formában terjesztette az országgyűlés elé a Graeven-huszárezred néhány tisztje, köztük gróf Festetich György alezredes és Laczkovics János kapitány. Felterjesztésükben kifejtették, hogy a

magyar nyelv behozatala a hadsereg harcképességét csak fokozza.

II. Lipót a szintén művelt, jóakarátú és felvilágosodott uralkodó, kevésbbé doktrinér mint bátyja, II. József, s mindenestre gyakorlatiasabb, megalkuvóbb, engedményekre hajlandóbb. Mint toscanai nagyherceg, humánus és felvilágosodott szellemű kormányzatával Európa elismerését vívta ki. De az olaszországi erkölcsök őt is befolyásolták, s nevéhez kapcsolódik a titkosrendőrség intézményének behozatala, amelyet Bécsben is rögtön meghonosított.

Az országgyűlés megnyitása.

A nevezetes országgyűlés 1790 június 6-án ült össze Budán. A felső táblán gróf Zichy Károly országbíró elnökölt; az alsó tábla üléseit Ürményi József királyi személynök vezette. A felső tábla 38 egyházi és 225 világi főrendből állott; az alsó 35 káptalani, 102 megyei, 79 városi képviselőből és 31 távollevő követéből tevődött össze. Az országgyűlés legfőbb tárgya az alkotmány védelme. Úgy látszik, a francia forradalom hatása alatt a rendek annyira meg akarták szorítani az uralkodói jogokat, hogy II. Lipót védekezni kezdett és a „divide et impera” veszedelmes fegyveréhez nyúlt: titkos ügynökeivel elégedetlenséget szított a szerbek között, majd összehívatta az illír kongresszust.

Az országgyűlés, melynek üléseit novemberben Pozsonyban folytatták, sokat alkotott, de inkább csak közjogi téren. Kimondották, hogy a király köteles magát hat hónapon belül megkoronáztatni s a királyi hitlevelet kiadni. Hangsúlyozták, hogy Magyarország független és szabad ország, amely semmiféle más országnak nincs alárendelve. A király tartozik huzamosabb ideig itt lakni az országban és az országgyűlést legalább minden három esztendőben, de ha szükséges, többször is, összehívni. A nádornak az ország fővárosában kell laknia, a király köteles épségben fenntartani az ország és a kapcsolt részek egységét. A főkormányshékek tagjai kötelesek esküt tenni a törvények megtartására. A szociális kérdésekben is van némi haladás: törvénybe iktatták Mária Terézia úrbéri rendeleteit és a szabad költözködés jogát. Nagy haladás Mária Terézia és József uralma

után az is, hogy minden iskolába bevezették a nemzeti nyelv tanítását, de a hivatalos nyelv továbbra is a latin maradt. A rendi szellemű magyar törvényhozás a hivatalos latint úgy tekintette, mint nemesi kiváltságainak szimbolumát. A vallási kérdésben megerősítették József rendelkezéseit és némi könnyítést léptettek életbe a vegyes házasságoknál a protestánsok javára. Az országgyűlés végül bizottságot küldött ki a reformkérdések tanulmányozására.

Az országgyűlés betöltötte közben a nádori méltóságot, amelyet József császár eltörölt, s nádorrá választotta a fiatal és rokonszenves Sándor főherceget, a király negyedik fiát, hogy ezzel is megszilárdítsa az uralkodóház és a nemzet közötti bizalmat. A koronázás 1790 november 15-én Pozsonyban zajlott le.

Ugyanebben az időben Erdélyben is helyreállt az alkotmányosság. Erdély a szatmári béke óta egyhangú, tartományi életet élt. Az országrész, melyet az uralkodó főkormányzói igazgattak, nem volt egyéb, mint Habsburg-tartomány, s önállósága, autonómiája teljesen elsoványodott. Mária Teréziának a jobbagyság sorsát könnyítő rendeleteit itt is végrehajtották; ő emelte a tartományt 1768-ban nagyfejedelemség rangjára. A rendi ellentétek Erdélyben nem éleződtek ki úgy, mint Magyarországon, az országrész szellemét bizonyos fokú demokrácia lengte át s az arisztokrácia sokkal magyarabb maradt mint Magyarországon. A románság 1700-tól kezdve egyre nagyobb tért hódított. Száma 1700-tól 1761-ig 250.000-ről 547.000-re nőtt, 1784-ig pedig 787.000-re növekedett. Ez a nagy szám akkor lett aggasztó, amikor Micu Innocentius görög katolikus püspök hangoztatta a dákó-román eredet meséjét s amikor József császár alkotmányellenes intézkedései a nemzeti ellenállást itt is kirobbantották. Az 1791-i kolozsvári országgyűlésen a sérelmeken kívül szóba került a Magyarországgal való unió kérdése. A románok *Supplex libellus Valachorum* címen kérvényt adtak be, melyben önállóságuk elismerését követelték, amit az országgyűlés elutasított.

József rendeletei nagy ellenhatást támasztottak Horvátországban is, és a nemzeti gondolat, az újkor legellenállhatatlanabb mozgató ereje, itt is felébredt. Skerlecz Miklós zágrábi főispán 1790-ben azt indítványozta, hogy Horvátország, önállóságának megvédelmezése végett a Magyarországgal való barátságot és szolidaritást keresse, indítványa azonban nem

talált visszhangra s ezzel megkezdődött a százados küzdelem Magyarország és Horvátország között. Hogy a kölcsönös megértés a két nemzet között létre ne jöhessen, arról gondoskodtak Bécsben azok a hatalmak, amelyek félték egy Horvátországgal megerősödött Magyarországtól.

A bizottságok lassan, vontatottan kezdték meg tanácskozásait, megvitattak minden közkérdést, javaslatokat készítettek, de azokból törvény sohasem lett, pedig elérkezett volna a reformok ideje. Az ország gazdaságilag, közművelődésileg szinte századokkal el volt maradva. Berzeviczy Gergely munkáiból látjuk, hogy milyen siralmasak ebben az időben a gazdasági viszonyok. A jobbagyság felszabadításának már elérkezett volna az ideje, de ha nem is szüntetik meg máról-holnapra a jobbagyi kötelmeket, elő lehetett volna készíteni legalább a felszabadítás útját. De a bizottságok munkája mindössze arra korlátozódott, hogy Mária Terézia rendeleteit véglegesítse. Pedig a bizottságok tagjai között voltak felvilágosodott, okos, művelt emberek, de a Werbőczy-féle jogrend a XVIII. században annyira megkövesedett, hogy a század végén nem tudták szétfeszíteni. A gazdasági viszonyok megjavítása céljából egyetlen lépés sem történt. A nagy érzelmi viharokkal, vérmes reményekkel kezdődő országgyűlésnek egy kézzel fogható eredménye van csupán: az ősi alkotmány megszilárdítása; társadalmi, gazdasági téren a Mária Terézia-korabeli állapotok jóformán semmit sem változtak. De a reformkor mégis itt született meg, csak még nem találta meg Széchenyijét és Kossuthját...

I. Ferenc.

II. Lipót császár és király 1792 március 1-én hirtelen meghalt, s az uralkodásban fia, I. Ferenc (1792—1835) követte. Jóakarátú, de erősen befolyásolható, szerény tehetségű uralkodó volt; több mint négy évtizedes uralkodása alatt minisztereinek, tanácsadóinak, környezetének csaknem pusztá eszköze. A francia forradalom eszméitől rettegett és halálosan gyűlölt minden újítást. A francia forradalom rémes jelenetei, a tömegszenvélyek vad tombolása a konzervatív Európát iszonyattal töltötték el, de megijedtek a forradalom véres árnyaitól még azok is, akik eszméivel többé-kevésbé rokonszenveztek. Burke Edmund angol közíró ragyogóan megírt könyve nagy hatást gyakorolt

az elmékre s a konzervatívok a tömegek forradalmi megmozdulásai ellen mindenütt szervezkedtek. Ferenc császárt, kinek nagynénje, Mária Antoinette királyné a Grève-téren vesztette életét, a forradalom családi érzületeiben is megsebezte, s megszilárdította abban a nézetében, hogy minden erejével fenntartsa a meglevő állapotokat. Sándor főherceg nádor 1795 májusában hozzá terjesztett memorandumában azt ajánlotta, hogy az 1790—91-i országgyűlés végzéseit dobja félre s a nyílt abszolutizmusra térjen át. Az írókra, a szabadabban gondolkozó és műveltebb köznemességre, a felvilágosodott jurátusokra, akik a forradalom tanításáért lelkesedtek, rossz világ következett.

Az abszolutizmus és reakció.

Ferencet Budán megkoronázták, de az új országgyűlésre már ránehezedett a reakció levegője és sem a felső, sem az alsó tábla nem foglalkozott a kor időszerű kérdéseivel. A magyar rendekkel mégis kesztyűs kézzel kellett bánni, mert a forradalmi Franciaországgal megkezdődött a háború, s nem nélkülözhatték a magyar nemzet anyagi- és véráldozatait. Bár a rendek mindent készségesen megszavaztak, az udvar az országgyűlést mégis berekesztette és a reformkérdéseket jobb időkre halasztotta.

Már az országgyűlés alatt kitört Franciaországgal a háború, s megkezdődött egy majdnem harmadfél évtizedig tartó, néha egy-két esztendeig szünetelő nagy harc, melyben Ausztria vitte a fő szerepet, a magyar nemzet pedig minden különleges nemzeti cél nélkül iszonyú vér- és pénzáldozatokat hozott. Magyarországtól — örökös megfélemlítése mellett — mindig többet követeltek a dinasztia uralmának megmentésére. Gazdasági fejlődése megakadt, a jobbagyság sorsa még mostohább lett, mert vállaira nehezedtek a háború összes terhei; a legalsóbb dolgozó réteg fizette az adót és adta a katonaságot.

Az abszolutizmusnak olyan fejezete kezdődött I. Ferenc alatt, amely csak ártott a népeknek. Minden intézkedése természetlennek bizonyult. Egy elavult, már a valóságban megbukott társadalmi rendet akart fenntartani s nem vett tudomást a haladó idők követelményeiről. Az európai történet egyik leg-szomorúbb fejezete kezdődött Ferenc császárral. Az értelmet a titkosrendőrség, a szigorú cenzura bilincsekbe verte s az új

eszmék mintha egyelőre feledésbe merültek volna. I. Ferenc trónralépésétől kezdve egészen a harmincas évekig Magyarország szinte elszigetelve állt azokkal az új áramlatokkal, politikai és gazdasági tanokkal szemben, amelyek akkoriban az egész művelt világot foglalkoztatták.

A Martinovics-féle összeesküvés.

Itt kell megemlékeznünk a kis magyar demokrata-csoport tragikus sorsáról. A demokrata mozgalom hívei közé az értelmesebb nemesség, polgári származású ügyvédek s általában a tanultabb emberek tartoztak. Ez a kis értelmiség, amióta Ferenc császár minisztere, Thugut, a Habsburg-birodalmat rendőrállammá változtatta, főleg a szabadkőműves páholyok révén terjesztette eszméit. E miatt a páholyokat üldözni kezdték, mire a kis magyarországi demokrata-csoport elhatározta, hogy nézeteinek terjesztése céljából titkos társaságot alapít. Fölforgató terveik, vagy az államforma megváltoztatására irányuló törekvéseik nem voltak, de az akkori feudális társadalmi rendet elavultnak, a nemesség és papság kiváltságait pedig visszaélésnek tartották. A társaság élén Martinovics Ignác apát állott, egy pesti származású nem tehetségtelen, de szilárd jelleműnek nem mondható férfiú. Legkiválóbb tagja a kitűnő tehetségű és nagy-készségű Hajnóczi József, aki nem-nemes származása miatt az akkori világrendben nem érvényesülhetett. A mozgalom másik vezére Laczkovics János, a Graeven-huszárezred egykori tisztje, aki az 1790—91-i országgyűlés megnyitása alkalmával a magyar tisztek nemzeti megmozdulásában is szerepelt. Ő volt talán Martinovics és társai között az egyetlen igazi forradalmár, aki az akkori társadalmi rend megváltoztatása végett erőszakos eszközöktől sem riadt volna vissza. Igen tehetséges fiatalember volt a negyedik vezér: Szentmariay Ferenc. A titkos társasághoz kiváló emberek csatlakoztak, mint Őz Pál jogász, Kazinczy Ferenc, a nagy író, Versegly Ferenc és Bacsányi János költők. Eszméikkel egy kissé korán léptek fel a rendiségben megcsontosult Magyarországon. A titkosrendőrség a magyar demokraták társaságát leleplezte, Martinovics Ignácot, Hajnóczit, Laczkovicsot, Szentmariayt elfogták. A megtorló jogszolgáltatást Németh János mint királyi ügyész képviselte, aki az év végéig folytatta a le-

tartóztatásokat és elfogatott mindenkit, akire a gyanúnak csak halvány árnyéka is esett. A demokrata mozgalom fejeit azzal vádolta, hogy a francia forradalom trón és oltár megsemmisítését hirdető tanításait terjesztették, de azt már nem tudta bebizonyítani, hogy a vádlottak nagyszabású összeesküvést kovácsoltak össze, amely siker esetén lángba borította volna az egész fennálló rendet. A bíróság a fejesztésre szóló ítéletet kimondotta, nem annyira meggyőződésből, mint inkább azért, mert Bécsben így kívánták és az ítéleten a hétszemélyes tábla sem mert változtatni. A fejesztésre szóló ítéletet öt elítélten Budán, a Vérmezőn, 1795 május 20-án végrehajtották.

József főherceg nádor.

Sándor Lipót főherceg-nádor 1795 júliusában szerencsétlenség áldozata lett, utódává a dinasztia palatinus-ágának megalapítóját, József főherceget választották meg. Alig lépett a nádor hivatalába, a Habsburg-birodalomra és a dinasztiára elkövetkeztek a nagy megpróbáltatások napjai. A birodalmat egymásután sujtották a véget nem érő csapások. A campoformioi békében (1797) elvesztette Belgiumot és Lombardiát. A lunevillei békében (1801 febr. 9) még aránylag kis veszteségeket szenvedett, a nagy, az igazi megpróbáltatások csak ezután következtek. József nádort gyorsan megkedvelték. Mint az országgyűlés elnöke, nem mindennapi vezető tehetségnek bizonyult. Gyorsan megismerte a magyar nemzet politikával foglalkozó felsőbb rétegét. Sohasem korlátozta a szólásszabadságot, tudván, hogy ez a rendeket végleg elkeseríti, inkább arra törekedett, hogy fékezze a heves indulatokat. Egyre nőtt népszerűségében s ezekben a nehéz időkben, amidőn a magyar alkotmányt a bécsi kormány állandóan létében fenyegette, ő az ország legnépszerűbb embere, a hazafiak reménye, akit egyformán tisztelt minden irány, minden párt, akinek nem voltak ellenségei, sem a főrendűek, sem a középnemesség tagjai között.

Bármilyen sötétek voltak is a kilátások a századfordulón, mégis mutatkoztak a lassú ébredés jelei. A nemzeti közvélemény tétlenséggel, tehetetlenséggel vádolta a kormányt. Valóban az ország anyagi viszonyainak rendezésére semmi sem történt, s az 1802-i országgyűlés meddősége fokozta a kiábrándulást. Egyre

általánosabb a vágy a jobb anyagi lét után, egyre hangosabb a panasz a gazdasági elmaradottság miatt. A század első esztendeiben a magyar gazdasági élet égető kérdései mind felhalmozódtak: a folyamatok szabályozatlanok, néha egész vármegyéket öntenek el; még mindig nagykiterjedésű mocsarak lepik el az Alföldet, és nincsenek az országnak útjai. Az iparfejlesztésnek nyakát szegte a vámrendszer, a kereskedelemnek a hitelélet elmaradottsága s a váltójog hiánya. A közművelődés lassú fejlődésnek indult. Gróf Széchenyi Ferenc, Széchenyi István édesatyja, 1804-ben saját régiség- és kéziratgyűjteményét a nemzetnek adományozta s ezzel megvetette a Nemzeti Múzeum alapját. Kazinczy Ferenc 1801-ben kiszabadult a börtönből, s korszakos irodalmi munkásságát megkezdte.

Luneville után nem sokáig tartott a béke. Károly főherceg fővezér újabb háborúra készült, amely Magyarországtól újabb és minden eddiginél súlyosabb áldozatot követelt. A nemesség azonban nagyon szűkmarkú maradt; az országgyűlések állandóan a kiváltságokat vitatják és a rendek közjogi kérdést csináltak mindenből, ami a legtávolabbról is érintette az ő érdekeiket. Ausztriát e közben újabb súlyos megaláztatások érték: Napoleon Észak-Itáliában a tehetségtelen Mack tábornok seregeit tönkreverte, és a dinasztia szorult helyzetében a magyarság Mária Terézia-korabeli áldozatkészségét szerette volna feltámasztani. Az uralkodóház soha annyi jóindulatot, atyai jóságot nem mutatott magyar alattvalói iránt, mint ezekben a nehéz időkben. Napoleon 1805 november 12-én bevonult Bécsbe, a Habsburg-birodalom a lába előtt hevert. Ferenc november 7-én József nádornak teljhatalmat adott az ország ügyeinek intézésére. Napoleon december 2-án Austerlitznél egyik legnagyobb, legfőlényesebb győzelmét aratta, melyet a pozsonyi béke követett. Ausztriát újabb csapások sujtották: elvesztette Velencét, Friault, Isztriát, Dalmáciát, Tirolt; vagy ezer négyzetmérföld területtel és több mint 3 millió lakossal csökkent Ferenc császár birtokállománya. Ferenc császár 1806-ban letette a már értelmetlen, eddig nem sokat jelentő „Római szent birodalom császára” címet. A birodalom külpolitikáját gróf Stadion Fülöp Ferenc intézte, a hadsereg újjászervezését Károly főherceg vette kezébe és újabb terhek fenyegették Magyarországot, amelyet ezekben az esztendőkhöz, hogy a csapások tetézve legyenek, még rossz időjárás és éhínség is sujtott.

Az 1807-i országgyűlés.

A kormány a végső szükségben összehívatta az országgyűlést 1807 februárjában Budára. Ezen az országgyűlésen tűnt fel egy kiváló tehetségű fiatal jurátus, Felsőbüki Nagy Pál, „kinek elragadó ékesszólása, könnyű, élénk, világos fejtegetései, s ezekben tanúsított államférfiúi tapintata, hazafias lelkesedése, bátorsága, sőt merészsége, mellyel a kormány balfogásait megrovára . . . számos kérdésben eldöntő tekintélyt vívtak ki“. Az 1808-i országgyűlés megajánlotta az udvar sürgetésére a nemesi insurrectiót, noha ennek nem volt sok értelme. A kiképzetlen, rosszul fegyelmezett, rögtönzött had nem állhatta meg a helyét Napoleon hadseregével szemben, amely már Európa legjobb hadseregeit megverte. A nemesi felkelés sokat ócsárolt győri kudarcának ez az elfogadható mentsége.

A Habsburg-birodalom Mária Terézia trónralépése óta nem élt olyan súlyos napokat, mint a század első évtizedében. 1809 május 13-án elesett Bécs és a nádor rendkívül megleghangú kiáltványban kért a nemzettől újabb áldozatokat. De kiáltványt bocsátott a nemzethez Napoleon is, hogy az országot elszakítsa dinasztiájától. A rendi Magyarország azonban hű maradt, akár csak 1741-ben, amikor áldozatkészségével megmentette Mária Terézia trónját. Milyen történelmi fordulattal járt volna, ha Napoleon kiáltványa nem talál süket fülekre, nem tudjuk. Meg nem történt tényből esetleges tényekre következtetni nem egyéb pusztá elmebeli játéknál. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy az akkori magyarság a dinasztia nehéz helyzetét még arra sem használta fel, hogy megerősítse nemzeti helyzetét a Habsburg-birodalom keretén belül. Wagram után, ahol Napoleon legnagyobb diadalainak egyikét aratta, már a Habsburg-birodalom teljes szétrobbantásáról is szó esett, de a franciák császára, valószínűleg Oroszország miatt, ezt nem tette, hanem a megaláztatásoknak újabb csapásait mérte Ferenc császárra. Horvátország, Isztria, Fiume mind a győztes Franciaországnak jutottak. Ferenc császár mindenható főminisztere 1809-től kezdve már Metternich; az ő tanácsára adták feleségül Napoleonnak (1810 április 2.) Mária Lujza főhercegnőt, abban a hiszemben, hogy a házasság békét teremt Franciaországgal.

A pénzromlás.

A Habsburg-birodalom pénzügyi helyzete egyre rosszabbodott. Nincsen Európában egyetlen ország sem, amely pénzügyi bajokkal annyit küzdött volna, mint a Habsburg-monarchia, amelynek hatalmi becsvágya gazdasági erőforrásainál mindig aránytalanul nagyobb volt. A napoleoni háborúk százmilliókat emésztettek fel, s az anyagi terhek főleg a birodalom pénzügyileg gyengébb felét, Magyarországot sújtották. A XVIII. század második felében terjedt el a Habsburg-birodalomban a papírpénz, melynek elméletét, gazdasági előnyeit és hátrányait ebben az időben még nem ismerték. Franciaország a század végén belefulladt a papírpénzáradatba. Mai értelemben vett költségvetés, amelyet a nyilvánosság ellenőriz, még nincs, s a kibocsátott papírpénzmennyiséget sem szokták a nagyközönséggel közölni. 1789-ben még 338 millió forint az államadósság, 1799-ben 608 millió, 1811-ben 676 millió. E közben a papírpénzmennyiség ijesztő arányokban nőtt. 1790-ben 28 millió forint, 1800-ban már 200 millió, 1809-ben 650 millió, 1811-ben 1 milliárd és 60 millió. A bankjegyek értéke folyton zuhant és a közönség bizalma megingott. 1811-ben a pénzapasztás valamely módja már elkerülhetetlennek látszott. A bankjegycsökkenést óvatosan is végre lehetett volna hajtani, hogy a közönség túlságosan ne érezze meg. Azonban Wallis gróf, a bécsi kormány pénzügyminisztere az erőszakos eljárást választotta és az 1811 február 20-án megjelent pátensszel egyötödére szállította le a forgalomban lévő papírpénz értékét. Az 1,060.000.000 bankjegy helyett 212,000.000 forint értékű váltócédulát bocsátottak ki, de a pénz értékét megszilárdítani nem tudták. Ekkor született meg egy napjainkban is kísértő elmélet, s bankjegyeket bocsátottak ki leendő (anticipált), biztosra vett jövedelemre. 1813-ban Wallis 45 milliós anticipáció-cédulát adott ki, amelyeknek fedezetéül a később befolyó földadó szolgált.

Az 1811-i országgyűlés mélységes felháborodással tárgyalta a bécsi kormány önkényes intézkedéseit és elhatározta, hogy a kormány pénzügyi politikájának, amely az országot rettentően megviselte, egyszersmindenkorra véget vet. Az országgyűlésen a „nemzeti jog szembekerült az ősi királyi joggal“.

A rendek fenyegetően tiltakoztak az ellen, hogy az udvar Magyarországra is kiterjessze azokat a pénzügyi rendelkezéseket, amelyeknek szerintük csak az örökös tartományokban volt érvényük. Mint az országgyűlés egykorú emlékeiből látjuk, a képviselők meglepő szakszerűséggel boncolták szét a kormány cseh pénzügyminiszterének felületes és romboló pénzügyi hatású rendeleteit, és a rendeknek az a nézete, hogy az uralkodó nem rendelkezhetik szabadon és korlátlanul alattvalóinak pénzével, modern alkotmányos felfogásra vall.

Az 1811-i országgyűlés panaszai felhallatszottak a trónig és nagy felháborodást keltettek Bécsben, ahol az uralkodói akarat egyedülvalóságát hirdették. Metternichék felvetették azt a gondolatot is, hogy a magyar alkotmányt egyszerűen megsemmisítik. 1812-től kezdve országgyűlést nem hívtak össze és a vármegyék termeibe szorult az egész magyar politikai élet. Bécsben azt hitték, hogy mivel Napoleon családi kapcsolatba lépett az uralkodóházzal, a béke tartós lesz. De Oroszország szabotázsa a kontinentális zár ellen átesalta a francia hadsereget keletre, az orosz hómezőkre, ahol Napoleon katonai hatalma halálos sebet kapott. A nagy dráma most már gyorsan lepergett: Drezda, Lipcse, Párizs bevétele, az elbai száműzetés, Waterloo, Szent Ilona... s 1814 szeptemberében összegyűlt az európai kongresszus Bécsben, hogy a feldúlt Európát rendezze.

Magyarország a bécsi kongresszus korában.

A kongresszus irányító szelleme Metternich Kelemen Lothar Vencel herceg kancellár volt, aki császári urával együtt a legszélsőbb konzervativizmus, a trón és oltár szövetségén alapuló isteni monarchia képviselője. Az egész szentszövetségi korszak alatt Magyarországot is az ő elvei szerint kormányozták. Metternich Magyarország ősi alkotmányát, a magyar országgyűlést, a vármegyék autonómiáját megvetette. A kancellár kitűnő eszű ember volt, de a világot a kabinetek, a szalonok és a budoárok szögletéből nézte, s jelszava: megrögzíteni a meglévőt, elgáncsolni minden újítást. Nem volt teremtmény, alkotó szellemű államférfiú, mint Bismarck, Cavour vagy Széchenyi. A nemzeti eszmei elvet, a szabadság eszméjét nem ismerte fel, a népi jogok süket fülekre találtak nála. Tanácsadója, bennfentese, a bécsi

kongresszusnak egy másik kitűnő tehetségű embere, Gentz Frigyes, aki mint szabadelvű kezdte meg pályáját és később nem annyira meggyőződésből, mint haszonlesésből a legszélsőbb reakció vizeire evezett. A Metternich-féle rend, melyet a bécsi kongresszus megpecsételt és amelyet a Párizsban megalakult Szent Szövetség vallásos mázzal vont be, 1830-ig rendületlenül fennállott. Magyarország ez alatt az idő alatt alig egyéb, mint Ausztria tartománya s a már öntudatra ébredt magyar nemzet a vármegyei szűk keretben öntötte ki keservét és vívta harcát a Metternich-rendszer ellen. Bécs 1812—25-ig Metternich elveit alkalmazva, országgyűlés nélkül kormányozott. Az adó- és újoncszükséglet 1815-ig csak növekedett és a vármegyék mindent behajtottak törvényellenesen, országgyűlési jóváhagyás nélkül.

A század első negyede a gazdasági és a kulturális elmaradottság szomorú képét mutatja. A népnevelés egészen kezdetleges, a közép- és felsőoktatásra pedig ránehezedett a bécsi abszolutizmus, amely kiölni igyekezett minden szabadabb szellemet. A tankönyvek rosszak, az oktatás lélektelen, gépies. A kormány szigorúan szabályozta, hogy mit olvasson az ifjúság. Ipari és kereskedelmi iskoláink ebben a korban még nincsenek, az iparos és kereskedő osztály elmaradott, tudatlan. Az elavult szellemű középiskolák csak prókátorokat, táblabírákat neveltek, nem gyakorlati embereket az élet számára; a természettudományokat, amelyek pedig ebben az időben már hatalmas léptekkel haladtak előre, teljesen elhanyagolták. A külföldről is elzárták az ifjúságot, hogy a szabadelvű irány meg ne rontsa, s ugyanebből a célból megtiltották a külföldi tudományos könyvek behozatalát.

Az anyagi állapotok is vigasztalan képet mutattak. A napoleoni háborúkat egész Európában súlyos pénzügyi és gazdasági válság követte. Ferenc császár abszolutizmusa a vélemény szabadság és a polgárjogok elkobzása fejében nem adott gazdasági jólétet. A kormány 1816-ban nagy pénzügyi műveletet hajtott végre, mert az 1811-i devalváció nem állította helyre a pénzügyi egyensúlyt. A pénz-árfolyam folyton ingadozott, a drágaság pedig nőtt. Ez a második — a Stadion-féle pénzügyi művelet — szerencsésebb volt az elsőnél. A kormány az 1816. június 1-én kiadott pátensben kimondotta, hogy ezentúl nem fog kényszerárfolyamú papírpénzt kibocsátani; a forgalomban lévő papírpénzt lassan bevonja és ismét az arany- és ezüstpénz lesz

a törvényes csereeszköz. A pátens értelmében 200 forintnyi papírpénzt be lehet váltani az új bécsi Nemzeti Bank részvényére s a papírpénzt be lehet cserélni nemcsak állami kötelezvényekre, amelyekért az állam egyszázalékos kamatot fizetett, hanem új, ezüstforintra szóló bankjegyekre is. A bank adott ki bankjegyeket, de azokat be lehetett ezüstpénzre váltani. Ezzel a művelettel, melyet nem részletezhetünk, a papírpénz összegét, amely 1815-ben 642 millió forintot tett ki, 1820-ig sikerült 450 millióra csökkenteni, lassanként azután nagyobb zökkenők nélkül helyreállt a pénzügyi egyensúly. A megyék, bár a Stadion-féle reform előnyösnek mutatkozott az országra, tiltakoztak az ország tudta és megkérdése nélkül végrehajtott pénzügyi művelet ellen, de tiltakozásuk hatástalanul hangzott el. A reform a gazdasági életen nem sokat segített; a pangás még hosszú ideig általános.

A folyton megismétlődő panasz az utak hiánya; — külföldön már kiépültek az első nagy kőutak, — nálunk II. József óta egy sem készült. Az agrárlakosság érezte a szeszélyes magyar éghajlat minden átkát: egymást követték a rossz, aszályos vagy vízáradásos esztendőök s az országban elég gyakori az éhínség. A vámrendszer már teljesen elavult, csak nyüge a gazdasági életnek. A szarvasmarhát, még inkább a gyapjút, a magyar mezőgazdaság fő jövedelemforrásait, a bécsi kormány nagy vámokkal sujtotta, melyek csak 1824 után enyhültek némileg. A rendi társadalmi forma, melynek tarthatatlanságára nem-sokára gróf Széchenyi István mutatott rá, a lehetetlen, elavult vámrendszer, a gazdasági szakismeretek és az egyesületi szellem hiánya meggátolták a magyar gazdasági élet kifejlődését abban az időszakban, amikor az individualista-kapitalista gazdasági rend Nyugat-Európában hőskorát élte.

A mezőgazdaság állapota is szánalmas. Az agrárválság, melyet a napoleoni háborúk idéztek elő, nem akart véget érni. A gabonatermelés csekély (60—70 millió mérő évenként); csak a kender-, a kukorica-, a burgonya- és cukorrépatermelés mutatott némi haladást. A gyapjúkivitel mennyisége 1825-ig 20 millió fontot ért el. A gyáripar csak keletkezően van; 1825-ben még egyetlen pénzintézete sincs az országnak.

Ez egész röviden Magyarország általános helyzete 1825-ben, a korszakos jelentőségű országgyűlés megnyitásakor.

II.

A reformkor (1825—1848).

Az új korszak, amely az 1825-i országgyűléssel kezdődött és a szabadságharcra végződött, nemzeti történetünk egyik legtermékenyebb korszaka, valóságos „grand siècle”-je. Nagyszerű, vértelen forradalom játszódott le: a rendi Magyarország, az egész Werbőczy-féle jogrenden felépült társadalom eltűnt, átadva helyét annak az új Magyarországnak, amelynek körvonalai a haladókabbak lelki szemei előtt már az 1790—91-i országgyűlésen feltűntek. A nagy átalakulásban részesek voltak a külföldi hatások és a most ébredező belső erők.

A szunnyadó nemzeti öntudatot a költők és írók ébresztették fel. Kazinczy a magyar nyelv fejlesztésének szentelte egész életét. Berzsenyi és Kölcsey a sívár jelent és a nemzeti elkorcsosodást ostorozták, majd utánuk lépett fel a reformkor legzseniálisabb költője, Vörösmarty Mihály, aki ragyogó dikciójával a dicső multat és a honalapító Árpád hatalmas alakját vetítette a nemzeti hivatásáról megfeledkezett nemzedék elé. A reformkor az irodalom talajából nőtt ki. Azt mondhatjuk, hogy sehol egyetlen országban sem forrt össze az irodalom a politikával úgy, mint nálunk Magyarországon.

Az 1825—27. évi országgyűlés kezdetén a rendi szellem még elég erős, de már felmerültek a korszerű kívánságok, mint pl. a véleményszabadság kérdése, a cenzúra eltörlése, a nyelvkérdés. Felsőbüki Nagy Pál hatalmas beszédben kelt ki a jobbágyokkal való embertelen bánásmód ellen. 1826 április 17-én feliratban kérték a rendek, hogy a helytartó-tanács és a magyar kamara térjen át a magyar nyelv használatára. Az 1825 november 3-án tartott kerületi ülésen Felsőbüki Nagy Pál a magyar nyelv ügye mellett lelkesítő beszédet mondott, amire gróf Széchenyi István, az addig ismeretlen fiatal huszártiszt, felkelt

és felajánlotta birtokainak évi jövedelmét egy magyar tudós-társaság céljára. Ezzel kezdődött gróf Széchenyi István korszakos jelentőségű történeti szerepe.

Gróf Széchenyi István.

Gróf Széchenyi István fellépése nemzeti történetünknek egészen sajátos és gondviselészerű jelensége. 1825-től kezdve szakadatlanul dolgozott, írt, agitált, kezdeményezett; az átalakító munkába befogta az egész magyar életet, s nemzetét egy évtized alatt új útra vezette. Nem is tudhatjuk, hogy országunk sorsa és fejlődése az ő fellépése nélkül hogyan alakul. Nem hízelegve a nemzeti hiúságnak, kíméletlenül feltárta az elmara-dottság, a bajok okait. Egyformán idealista és gyakorlatias; alkotásai: a Nemzeti Kaszinó, a lóverseny, a Tisza és Duna szabályozása, a Hengermalom, az állandó Dunahíd, mind az erkölcsi magasabbrendűséget szolgálták. Mindent állami támogatás nélkül valósított meg. A külföldi nagy alkotó miniszterek, Sully, Colbert, vagy a porosz Stein báró mögött ott álltak nagyhatalmú uralkodók; őt csak a magyar társadalom kis rétege támogatta, melyet felébresztett álmából. Széchenyi hatása körülbelül 1841-ig tart; ezután veszít népszerűségéből, s a közkérdésekkel foglalkozó értelmiség lassanként Kossuth Lajos igézete alá kerül.

Az 1825—27-i országgyűlés nem sokat alkotott, de meddőnek sem mondható; egyetlen ügyet vitt előbbre: a magyar nyelv ügyét és megindított egy nagyszerű reform-folyamatot melyet nem lehetett többé feltartóztatni.

Eredményesebbnek mondható az 1832—36-i országgyűlés, amely megkezdte az 1790—91 óta folyton halasztgatott reformmunkálatokat. Az országgyűlést hosszú tanakodás után hívták össze s a közvélemény a legfőbb alkotmányos szerv néhány év óta szünetelő munkáját nagy izgalommal várta. A kilenc csoportból álló reformmunkálatokat az úrbéri kérdéssel kezdték, azután a törvénykezési, kereskedelmi és adóügyi munkálatok kerültek sorra. Sok új és szabadelvű gondolat merült fel, főleg az úrbéri kérdés tárgyalása folyamán s a konzervatívok és a haladók összeütközése már kezdetben elkerülhetetlennek látszott. Az előbbiek a szentszövetségi eszmét képviselő kormányban találták meg támogatóikat. Metternich környezete na-

gyon aggódott. Nemrég zajlott le a júliusi forradalom Párizsban s a Bourbonok trónja összeomlott, Németország forrongott. Olaszország mozgolódott s a bécsi reakciós hatalmak nem ok nélkül tartottak attól, hogy Magyarországot is megfertőzik a forradalom bacillusai.

A kormány 1830-tól kezdve mindent elkövetett, hogy a szabad véleménynyilvánítást, sőt annak a legkisebb megvillanását is elnyomja. Báró Wesselényi Miklós a kolozsvári országgyűlésen az örökváltság ügyében nagy beszédet mondott, majd megkezdte az országgyűlési naplónak kősajtón való kinyomtatását; mindezekért hűtlenségi pörbe fogták. Nagy, országos kavargódás lett belőle, de az országgyűlés, melynek oltalma alá helyezte magát, a kérdést megoldatlanul hagyta.

Az 1832-i országgyűlésen jelent meg először Kossuth Lajos a távollevő Vécsey Pál képviselőjében, de mint követ alig szerepelt. Nagy és történelmi jelentőségű műve az Országgyűlési Tudósítások című írott újságja, melyet 1832 december 17-én indított meg lelkes országgyűlési ifjak támogatásával. A kéziratos újság nem száraz tudósításokból állott; Kossuth a beszédek kivonatosan közölte, megjegyzésekkel kísérte, ezért a 160—170 példányban megjelenő lap a szabadelvű eszmék terjesztésében szinte korszakos jelentőségű. Később az országgyűlés végeztével Törvényhatósági Tudósítások címen folytatta kéziratos újságját. A kormány ezt használva fel ürügyül, Kossuthot 1837 május 4-ről 5-re virradó éjjel elfogatta s a József-kaszárnyába záratta. Ezt megelőzőleg Wesselényi Miklóst ítélték el háromévi börtönre (amit Deák Ferenc közbenjárására elengedtek neki); a bíróság Kossuth iránt sem volt kíméletesebb és négy esztendei börtönre ítélte, olyan törvénynek a megszegése miatt, amely nem is létezett. 1836-ban a kormány az országgyűlési ifjak közül többeket elfogatott (köztük Lovassy Lászlót) és valamennyit többesztendei börtönre ítélték. 1836 júliusában Reviczky Ádám kancellár lemondott, utóda a kistéhetségű, de annál reakciósabb lelkületű gróf Pálffy Fidél lett; első alkancellárrá gróf Mailáth Antalt nevezték ki.

Az 1830-tól 1840-ig terjedő évtizedet Széchenyi korszakának lehetne nevezni; valóban ő a nemzet vezére, az ifjúság bálványja, az ő személyében testesült meg a nemzet minden vágya és törekvése. 1830-ban bocsátotta közzé a Hitelt, 1831-ben a Világ című művét, két esztendővel később a Stádium-ot. Amit mű-

veiben hirdet, tagadása mindannak, amit a rendi Magyarország jónak, szentnek és örökérvényűnek tartott. Könyvnek még nem volt olyan nagy hatása egy nemzet életében, mint a magyar nemzetében a Hitel-nek: vele indult meg a nagy magyar szellemi forradalom. Széchenyi elsősorban gazdasági eszméket hirdetett, amelyeket Nyugat-Európa már megvalósított; olyan gazdasági elveket fejtett ki, amelyek Angolországban, Amerikában, Franciaországban, Németországban, Belgiumban már átmentek az életbe. Tanításai mégis újak és rendkívül nagy jelentőségűek, s azért, mert ő azokat a „magyar parlagra“ alkalmazta; munkái, elmélkedései telítve vannak új gondolatokkal, ötletekkel, erkölcsi tanításokkal. Többé-kevésbé az angol gazdasági szabadelvűség tanításait alkalmazta magyar viszonyokra, de mindent átszőtt a saját eredeti meglátásaival és ötleteivel. Egyéni szabadság, jogegyenlőség, egyéni erő kifejtés, szabad társulás... az angol gazdasági iskola tanításai; megeljük Smith Ádámnál azt a tételt, hogy minden vagyonosodásnak alapja a munka és angol nézet az is, hogy a szegénység „minden bajnak és elvetemültségnek a kútfeje“. Magyarországon ezek az igék ebben az időben merészek, újak, sőt forradalmiak.

Az 1832—36-i országgyűlés nagy haladást jelentett az előzőkhöz képest. Itt jutottak először szóhoz a reformkor többi nagy szellemei. Itt jelent meg Kölcsey Ferenc, Szatmár vármegye követe, egy nagy elme, tiszta, idealista lélek, a magyar szónoki iskola és stílus megalapítója. Ennek az időszaknak nagy szelleme Erdély Széchenyiye, báró Wesselényi Miklós, az „árvízi hajós“. Az egész reformkor egyik leghatalmasabb és egyik legnagyobb hatású egyénisége. Erős, Széchenyiné is tüzesebb temperamentum, kivételes férfias erő és nagyszerű készültség jellemzik. A „Balítéletek“ című munkája nagy hatást keltett. Az 1834-ben Kolozsvárt megnyílt erdélyi országgyűlésnek ő a vezére. Deák Ferencet, Zala vármegye követét későbbben méltatjuk. Ekkor tűnt fel Bezerédj István, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor s még rajtuk kívül egy sereg nagyműveltségű ember és kiváló szónok. A kormány érthető módon megíjedit, és a választásokon felhasználva a szegény, elesett, de kiváltságaira büszke bocskoros nemességet, az etetés, itatás és vesztegetés eszközeitől sem riadt vissza.

Az országgyűlés eredményei jelentősek: könnyítettek a jobbágyság helyzetén (a robotot pénzen megválthatta, ha köl-

tözködni akart, házát és földjeinek haszonélvezetét eladhatta); Széchenyi pedig megszavaztatta a Lánchíd megépítéséről szóló törvényt. A híd, közjogi jelentőségét tekintve is, sokkal több az ország történetében, mint egyszerű technikai alkotás.

Kossuth fellépése. A Pesti Hírlap.

1841-től kezdve a szabadelvű és a haladó ellenzék egyre erősödik, Széchenyi háttérbe szorul és a közvélemény egy másik, szuggesztívabb erejű, vezető személyiségnek a hatása alá kerül. A mozgalom, melyet 1825-ben Széchenyi megindított, egy évtized alatt olyan erőre kapott, hogy őt magát túlnőtte. „A legnagyobb magyar“ lassanként egyedül maradt, még a meggondolva haladó Deák Ferenc sem követte. Széchenyi azt mondta, hogy mindent elérhetünk a kormánnyal; az anyagi haladást annyira fontosnak tartotta, hogy hajlandó volt bizonyos közjogi sérelmeket is eltűnő, ezért szeretett volna egy középpártot alakítani, az élén Deák Ferencsel, de a párt vezérségét Deák udvarias formában visszautasította. Közben Széchenyi összeütközésbe került Kossuth-tal.

1841-ben indult meg Kossuth Lajos szerkesztésében a Pesti Hírlap, melynek megjelenése a magyar újságírás történetében korszakos jelentőségű. Kossuth mutatta meg először, hogy a szabadelvű korszak nagyhatalmasságával, a sajtóval, mit lehet elérni, a magyar politikai újságírást ő teremtette meg. Kossuth lapjának a vezércikk a főműfaja, amelyben észhez, képzelethez egyaránt tudott szólni. Ezt a hatást ma, amikor a publicisztika háttérbe szorult, meg sem tudjuk érteni. Külföldön a szabadelvű napilapok vezércikkeikkel forradalmakat tudtak szítani és forradalmi hangulatot tudtak lecsillapítani. Kossuth szóvá tett minden közkérdést és tovább terjesztette a maga stílusában és modorában Széchenyi eszméit. Széchenyit balsejtelmek fogták el, mert a fejlődés iramát túl gyorsnak találta. Kossuth cikkei nem lehettek izgatóak, érzelmektől túlfűtöttek, mert a sajtót szigorúan ellenőrizte a cenzura, Széchenyi mégis veszedelmesen annak találta. Félt a forradalomtól és még inkább talán attól, hogy az ő nagyszerű és kitűnően sikerült gazdasági alkotásai, mint a Hengermalom, a Dunagőzhajózási Társaság stb. kárba vésznek. Megírta Kossuth ellen a Kelet népe című keserű

hangú iratát, megtámadva Kossuthot nem nézetei miatt, — amelyek azonosak voltak az övéivel, — hanem a „tónus“ és a „módor“ miatt, melyet Kossuth használt. Kossuth feleletében tiszteletteljesen válaszolt és a kortársak, mint Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Eötvös József, Vörösmarty Mihály nem Széchenyinek, hanem neki adtak igazat. A nagy Széchenyi csatát veszített vetélytársával, Kossuthtal szemben. Ma ennek a két nagy szellemnek az ellentéteiben nem szabad egymást kizáró elvi ellentéteket látni. Összeütközésükben az elfogulatlan szemlélő nem lát mást, mint két kiváló vezető egyéniségnek egészen megérthető vetélkedését, hiszen nem ellentétei, hanem inkább kiegészítői egymásnak.

Kossuth fellépése a magyar szabadelvűséget hatalmas lépésekkel vitte előre és olyan gyors iramban, hogy az aggasztani kezdte Széchenyit. De Széchenyit szembeállítani Kossuthtal, mint a „nem-szabadelvű“ irány megtestesítőjét a „szabadelvű“-ével, egészen helytelen volna és azt jelentené, hogy félreismerjük a szabadelvűség lényegét. A liberalizmus sohasem jelentett egységes vagy zárt politikai és gazdasági dogmarendszert: vannak különböző irányai, változatai, módosulásai. Az angol konzervatívok (tory) ebben a korban szintén szabadelvűek, ellenfeleiktől, a whigeiktől, csak az iramban különböznek. Ugyanígy vagyunk Széchenyivel, meg Kossuthtal. Széchenyi individualista; bálványozta az egyéni erő kifejtést, az egyéni munkát; az állami beavatkozást elvetette, ezek pedig szabadelvű-individualista nézetek. A vámkérdésben közelebb áll az angol liberálisokhoz, mint Kossuth, aki erősen védővamos. Kossuth egynémely vonatkozásban konzervatívabb Széchenyinnél s általában erősebben bekapcsolódik a multba, mint Széchenyi, aki egész nemzeti multunkat nem sokra becsülte. A haladás módjában Széchenyi kétségkívül konzervatív, Kossuth viszont radikális, bár ultra-radikálisnak a legrosszabb akarattal sem mondható. Igaz az, hogy Széchenyi a bécsi kormánnyal egyetértve, először gazdaságilag akarta felvirágoztatni az országot; Kossuth a gazdasági kérdéseket ugyanilyen fontosnak tartotta ugyan, de viszont nem hitte, hogy a gazdasági felvirágzást meg lehet valósítani a bécsi kormány kegyeiből, politikai szabadság nélkül.

A magyar szabadelvűek.

Az 1839—40-i országgyűléstől kezdve az alsó tábla már szabadelvű többségű. A magyar rendek néhány esztendő alatt megteremtették a XIX. század új Magyarországit. Hogyan ment végbe ez a reformmunka? Nem gyorsan, kapkodva, forradalmi iramban, hanem lassan, minden lépést megfontolva. Kossuth Lajos úgy fogta fel az egész 48-i reformalkotást, mint amely természetszerűleg folyt Magyarország ősi intézményeiből. Szerinte 1848-ban nem történt más, mint hogy a kiváltságos rend jogait az egész nemzetre kiterjesztették.

Mégis túlzás volna az az állítás, hogy a magyar szabadelvűség itt született meg és itt bontakozott ki a magyar földön. Jelentékeny részben mégis csak külföldi hatásra jött létre. A francia, az angol és a német szabadelvűségnek ebben az időben könyvtárt kitevő irodalma volt, szélteben olvasták Migne-nek, a forradalom történetírójának munkáját, és közkézen forgó olvasmányok voltak Thiers, Michelet, Constant Benjamin, Lamartine munkái. Tocqueville nagy hírű könyve, az Amerikai demokrácia, a reformkor embereinek kedvelt olvasmánya és sokan buzgón forgatják Rotteck és Welcker német professzorok tizenkétkötetes Staatslexikonját. Szépirodalmi lapjaink mind szabadelvű irányúak s az írók és költők mind az új irány lelkes hívei.

A bécsi kormány meg akarta kötni a haladás kerekét. Metternich a magyar szabadelvű mozgalmat nem vette komolyan, magát Széchenyit különködő magyar mágnásnak tartotta. A bécsi politikát egy aggastyánokból álló hármastanács intézte, melynek Metternichen kívül Kollowrath és Ferenc Károly főherceg voltak a tagjai. Bécs egész végig az európai reakció csaknem bevehetetlen mentsvára maradt és Magyarország ebben az időben a kor haladó gondolatát képviselte Ausztriával szemben.

Az 1830—40-i országgyűlésen merül fel a vármegye kérdése. Ezt az értékes, ősi intézményt, amely az Anjouk és Mátyás király alatt alakult ki közigazgatási szervvé, az akkori „modern” gondolkodású ifjú politikusok igen élesen bírálták. Alapos reformját, esetleg eltörlését sürgették az úgynevezett centralisták, kiket ellenfeleik gúnyosan doktrinereknek neveztek, de akik

valamennyien kiváló fiatalok voltak, mint báró Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston, báró Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Lukács Móric. Kárhoztatták a vármegyét, mint elavult intézményt s központi felelős kormányt és parlamentarizmust követeltek. Eötvös híres irányregényében, a „Falu jegyzőjében“, valóságos torzképet rajzolt a vármegyéről és sikerült is az ősi intézményt sokak szemében ellenszenvessé tennie. Ellenfelei — köztük Kossuth Lajos — azzal érveltek, hogy a vármegye mentette meg nehéz időkben a magyar alkotmányt. Kossuth olyan rajongó híve az ősi vármegyének, hogy — mint maga írja — még a népképviselőt is hajlandó lett volna elejteni, hogy a vármegyét megmentse. Az akkori ósdi megye azonban már nem felelhetett meg az idők követelményeinek — s ebben igazuk volt a centralistáknak — de viszont — s ebben Kossuthnak volt igaza — át lehetett volna alakítani a XIX. század szükségletei szerint, mint azt az angolok tették a county-val, amely szintén ócska, reakciós gentry-fészek a Gladstone-féle közigazgatási reformig.

Nem túloztak a haladók abban sem, hogy a rendi országgyűlés gépezete igen rosszul működött s az egész törvényhozási szerkezet valóban elavult. A sok üzenetváltással sok idő pocsékolódott el; s a haladó közvéleményt idegessé tette a sok huza-vona, s az, hogy a sürgős kérdések sehogysem jutottak tető alá. A centralisták orgánuma a nagytekintélyű Budapesti Szemle lett, amelyet Csengery Antal indított meg 1840-ben. Érveik jobban hatottak, mint a municipalisták okoskodásai, mert előttük a központosított francia állam lebegett mint eszménykép. Kossuth viszont elítélte a „gyalázatos francia tempót“ és az angolszász intézményekben látta a törvényhozás és a közigazgatás eszményét. A centralisták közül Szalay László az általános választójogtól sem riadt vissza.

Az 1843—44-i országgyűlés.

A centralizmus és a municipalizmus kérdései foglalkoztatták erősebben a közvéleményt, amikor az 1843—44-i országgyűlés megnyílt. A kormány minden eszközt mozgásba hozott az ellenzék elnyomására. A reakció legharciasabb csapatát a felolvasztott, tudatlan, paraszti színvonalú kisnemesek alkották, akik-

hez nem jutottak el sem Széchenyi, sem Kossuth reformigéi. A zalamegyei bárdolatlan köznemesség több mint másfélezer főnyi tömegben gyűlt össze és a tüntetők belőttek Deák Ferenc kehidai kúriájába. De a reformokat most már nem lehetett elhalasztani. Maguk a vármegyék követelték az időszerű reformok haladéktalan végrehajtását. Szatmár vármegye 1842-i követelései között ott találjuk az ősiség eltörlését, az örökváltságot, a nem-nemesek hivatalviselését és birtokjogát. Sok szó esett a büntető törvénykönyv korszerű átalakításáról is, amelyet főleg a humánus szellemű Deák Ferenc követelt, aki az esküdtszékek bevezetését is indítványozta. A nagyszerű tervezet, melynek elkészítésében a magyarság legkiválóbb szellemei, Deák Ferencen kívül Dessewffy Aurél, Eötvös, Szalay, Klauzál vettek részt, a felsőtábla és az alsótábla véleménykülönbsége miatt nem vált törvénnyé, pedig európai színvonalú jogalkotás lett volna. Szóba került a városok szavazati jogának kiterjesztése is. Végre megszavazták a IV. törvénycikket, amely kimondotta a nem-nemesek birtokjogát és az V.-et, amely a nem-nemesek hivatalviseléséről szólt. Az alsótábla már elvben megszavazta a közteherviselést is, de ez a törvény közjogi formaságok és huza-vonák miatt nem ment keresztül.

Az országgyűlés másik nagy kérdése, a vámkérdés, szintén e kor nehéz kérdése. Le kellett egyszer már dönteni a régi időkből származó ósdi, lehetetlen vámrendszert. Cobden Richárd ligája ebben az időben harcolt Angolországban az agrárvámok ellen s 1846-ban kiverelkedte, hogy eltöröljék végre a gyűlölt gabonavámokat. Sokat vitatkoztak az önálló és a közös vámterület kérdéseiről. Széchenyi az önálló vámterületet védte, ami agrárérdek volt; Kossuth Lajos és Ghyczy Kálmán a védővám rendszer mellé állottak. A védővámosok List Frigyes nagyjelentőségű művének „A nemzeti gazdaság rendszerének” hatása alá kerültek. List azt hirdette, hogy Németországnak megfelelő vámsorompókkal meg kell védenie saját iparát, hogy felvehesse a küzdelmet a sokkal fejlettebb angol iparral. A nagyhírű német közgazdász a negyvenes évek elején Pesten is megfordult és Széchenyivel meg Kossuthal tárgyalt. Kossuthék az önálló vámterületet úgy tekintették, mint a nemzeti függetlenségnek és önrendelkezési jognak elengedhetetlen kellékét.

A nemzetiségi kérdés.

Ennek az időszaknak egy másik nagy kérdése a nemzeti-ségi kérdés. Napoleon háborúi a renaissance-szal és a reformációval kezdődő nacionalizmust szinte meghatványozták. A nacionalizmus a szabadelvűség ideológiai rendszerének egyik fontos alkotó része s a kettő karöltve jelentkezett egész Nyugat-Európában. Szabadság az egyes embernek és szabadság a nemzeti individuumoknak, — így lehetne egész egyszerűen megformulálni a legújabbkori liberalizmus fő követelését. A huszas, harmincas években megszületett az egységes magyar államiságot fenyegető szláv, román, délszláv irredenta s egyre fenyegetőbb formában jelentkeznek. A horvát nemzetiségi mozgalom Karadzics Vuk agyában született meg; nagy apostola Gaj Lajos, akit Bécs is buzgón támogatott. Kollár János lutheránus tót papot és költőt tartják a XIX. századi pánszláv mozgalom atyjának. Ezt a nehéz, szörnyen bonyolult kérdést Magyarország megoldani nem tudta. A magyarság ragaszkodott az állameszméhez, azon a kétségbe nem vonható történeti jogon, hogy ezt a hazát ő szerezte, s nehéz viharos századokban ő védte, — a nemzetiségek bevándorolt idegenek, akik vendéglátó gazdáik ellen támadtak és szét akarták már a XIX. század első felében feszíteni a nemzet-állam egységét. A szláv mozgalom veszedelmeire a nagyszellemű, jövőbe látó báró Wesselényi Miklós hívta fel a figyelmet a „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében“ című művében, melyben hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi kérdés teljes megoldása Magyarországra nézve a lét és a nemlét kérdése. Az 1918-i események neki adtak igazat. Wesselényire a kortársak nem hallgattak. Kossuth Lajos és hívei azt hitték, hogy ha a nemzetiségek megkapják a polgárjogokat, megmaradnak a magyar nemzetállam iránti hűségben. A szélső magyar nacionalisták külföldi példákból merítették ihletet, első sorban a francia példából és Richelieu nagy elgondolását, a központosított, egységes francianyelvű francia államot tekintették mintának. Széchenyi István egyik akadémiai beszédében figyelmeztette a nemzetet arra, hogy azok a nemzetiségek, melyek kényszerből sajátítják el a magyar nyelvet, nem válnak okvetlenül jó magyarokká.

A gazdasági helyzet.

A reformkor gyakorlati értéke és tetteje a gazdasági élet területén is megérdemli az utókor elismerését. A gyakorlati szükségleteket tisztán látó Széchenyinek minden gazdasági vállalkozása fényesen sikerült s valamennyi vállalata egészen máig fennmaradt.

A pénzügyi helyzet a negyvenes esztendőkhben igen súlyos. A földbirtokot hatalmas összegű, több százmilliós adósság nyomta. Kossuth Lajos jól összefoglalta egész Európa nehéz pénzügyi helyzetét a Pesti Hírlap 1841. január 6-i számában, melyben elmondja, hogy az európai államokat több mint 15 milliárdos államadósság terheli, ennek évi kamata 670 millióra rúg. A nagy gazdasági prosperitás Európában csak a kaliforniai aranybányák felfedezése után, az ötvenes években kezdődött; a pénzsűke 1850-ig mindenütt aggasztó és a gazdasági fejlődés egészen lassú ütemű. A pénzsűkével együtt járt a nagymértékű eladósodás, különösen a birtokos osztálynál. Deák Ferenc szerint alig van olyan magyar birtokos család, amelyet súlyos adósságok ne terhelnének. A földnek jobbággyokkal való művelése ebben az időben teljesen csődöt mondott, annyira, hogy a rendszer tarthatatlanságát a legesőkönnyösebb konzervatívok is belátták. Általános a panasz, hogy a föld alig jövedelmez valamit. A telekkönyvvezetést már József császár elrendelte 1785-ben, de a rendelet végrehajtásának ellenszegült a nemesség. Az 1836-i törvénnyel lehetővé tették a részvénytársaságok alapítását, majd 1840-ben létrejött a váltótörvény (XV. t.-c.). Az ezévi törvények szabályozták még a kereskedelem és a gyárak jogviszonyait.

Ezek az új törvények a gazdasági vállalkozások elöl elhárították az akadályokat. Ez adott alkalmat Fáy Andrásnak, a meseírónak és az első magyar társadalmi regény szerzőjének, hogy megalapítsa az első magyar takarékpénztárt. 1840-ben Pest vármegye támogatásával jött létre a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, amely 1844-ben részvénytársasággá alakult. Mint az alapítólevél hangsúlyozza, az intézetnek fő célja az, hogy szegényemberek, cselédek, munkások megtakarított kis összegeit kamatoztassa. Vele csaknem egyidőben alakult meg a Nagyszombati Takarékpénztár, s 1848-ig húsz kisebb-nagyobb takarékpénztár jött létre az országban. 1841-ben alapították

vénybe vetett bizodalját meg ne hiúsítsuk.“ Kossuth, éppúgy mint többi szabadelvű társa, nem akart szakítani a dinasztíával. Az 1847 március 3-i beszédében többek között ezeket mondotta: „Az legyen a Habsburg-ház második alapítója, ki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálandja s fel-séges háza trónusát hű népeinek szabadságára fektetendi le, rendíthetetlenül. A nép örök és öröknek kívánjuk a nép hazáját, s öröknek ama dinasztia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk.“ A legrosszabb akarat sem foghatja rá a magyar szabadelvűekre, hogy felforgatók vagy republikánus érzelmű forradalmárok lettek volna.

Gróf Apponyi György kancellárt, akit 1846-ban második főkancellárnak neveztek ki, a legkevésbé sem lehet rossz szándékú embernek mondani: akarta, helyeselte Magyarország anyagi és szellemi felvirágzását. Ő körülbelül ahhoz a konzervatív irányhoz tartozott, amelyet Dessewffy Aurél képviselt a Világ című napilapban, de úgy gondolta, hogy Magyarországnak erősebbhezű, központi kormányzatra van szüksége, ezért csökkenteni kell a vármegyék hatalmát. Apponyi minden főispánnak kötelességévé tette, hogy a megye székhelyén lakjék, s azok helyébe, akik nem laktak ott, adminisztrátorokat nevezett ki. Megfosztott állásától több népszerű, szabadelvű gondolkodású főispánt, s lassanként a gyűlölt adminisztrátorok ültek a vármegyék többségének főispáni székében. Így a közhangulat 1846-tól kezdve egyre nyugtalanabbá lett; a pártharcok és ellentétek egyre jobban kiéleződtek. Rövid időre lecsillapította a pártok ellentéteit a népszerű József nádor halála (1847 január 13).

József nádor 50 esztendőös közszereplése alatt mentek végbe Magyarországon az óriási átalakulások, s mindezekben, valamint a nemzetnek saját létéért folytatott harcaiban, a két-ségbeesés és remény esztendeiben a nádor mindig együtt érzett az általa annyira szeretett magyarsággal és azonosította magát a magyar nemzettel. Halálának napján Kossuth Lajos gyönyörű és lendületes szavakban méltatta a nagy nádor érdemeit. A Pest vármegye székházában elhangzott beszéd így végződik: „Mondják, hogy kevéssel halála előtt magát amaz ősi királyi lak ablakához viteté, miszerint Pestet még egyszer lássa. És ha e vég-búcsú pillanatában elvonult lelke előtt Pest város képe, minő volt akkor, midőn azon ablakból, mint nádor először nézett le Pestre, s megtöredező szemei látták a képet, mely virító ifjúság-

ban terült el a haldokló előtt, e nagyszerű percben lehetetlen volt át nem rezgeni lelkét a gondolatnak, hogy a főváros eme két képében a magyar nemzet képét szemléli, minő volt midőn ő a nádori székbe lépett és minő most, amidőn leszáll.“

A politikai pártok.

A pártok 1846 végén végleg kialakultak. 1846 november 12-én gróf Széchen Antal vezetése mellett megalakult a konzervatív párt, amelyben gróf Dessewffy Emil, báró Vay Miklós, ifjabb Majláth György, Somssich Pál voltak a fő hangadók. A pártgyűlés kimondotta, hogy a kormányt támogatja és alkotmányos alapon hajlandó vele együttműködni. Ők is akarták a haladást, az ország iparának, kereskedelmének felvirágoztatását, az utak, a forgalom megjavítását, de a birodalom másik felével egyetértve. Most már a kormány is a haladás útjára lépett, a nélkül azonban, hogy a szabadelvűek fő követeléseinek kérdésében: a törvény előtti egyenlőség s a népképviselő kérdésében állást foglalt volna. Az ellenzékéből sokan átmentek a kormányt támogató konzervatív csoportba. Széchenyi is azt akarta, hogy Apponyi pártja megkapja a közelgő választásokra a többséget. Hogy a kormányt még hatásosabban támogassa, megírta Kossuth ellen a „Politikai programtöredékek“ című röpiratát, melyben Kossuthot epébe mártott tollal, kíméletlenül támadta. Erősen személyeskedő hangú, de igen erőteljes stílusban megírt írásmű, melynek az a végső következtetése, hogy az ellenzék, ha Kossuthra hallgat, romlásba sodorja az országot. Az írásmű a konzervatívok tetszését megnyerte, de a közvélemény nagy többségénél rosszalást keltett. Az ellenzék válasza természetesen nem maradt el, a lapok, főleg a Pesti Hírlap elfogultsággal vádolják a reformmozgalom megindítóját, aki már eddig is megtépzott népszerűségéből még többet veszített.

Az ellenzék tovább haladt a maga útján és 1847 június 5-én Deák Ferenc megszerkesztette a magyar szabadelvű programot, amely az „Ellenzéki Nyilatkozat“-ban került nyilvánosságra. A nyilatkozat hangsúlyozta többek között, hogy az ellenzék egyik fő feladata a kormány ellenőrzése. Ők nem személyekhez, hanem a tárgyakhoz és tényekhez kötik a bírálatot, a kormány politikájában azonban kedvező fordulatot nem látnak. Követelik többek között: a közteherviselést, a népképvi-

seletet, a törvény előtti egyenlőséget, az úrbéri viszonyok megszüntetését, az ősiség eltörlését. Ezek a követelések lényegében azonosak az 1848 március 15-i pontokkal. Ezek röviden az 1847-i országgyűlés előzményei.

Az 1847-iki országgyűlés.

A kormány 1847 őszére írta ki a választásokat és a választási harc nyártól kezdve csaknem az egész őszen át szakadatlanul tartott. Tetőfokát Pest városában érte el; itt késhegyig ment az elkeseredett küzdelem. Kossuth Lajos mint Pest vármegye jelöltje mérkőzött kormánypárti ellenfelével. A szabadelvű párt vezére a fővárosban gróf Batthyány Lajos, aki Kossuth győzelméért jelentékeny pénzáldozatokat is hozott. 1847 aug. 28-án érkezett meg Pestre István főherceg, az új királyi helytartó, akit október 16-án iktattak be Pest vármegye főispáni székébe. Kossuth a választásokon szép győzelmet aratott; az ellenzék megkapta a vármegyék szavazatainak többségét és megerősödött a felső táblán is. Széchenyi Pozsonyban megbukott, de mivel mindenáron megyei követ akart lenni, Sopronban választatta meg magát.

Az utolsó rendi országgyűlés 1847 november 12-én nyílt meg Pozsonyban. Ezen az országgyűlésen vetették meg a modern Magyarország alapjait az említett Deák Ferenc-féle szabadelvű program megszavazásával. Az első üléseken terjesztette elő egyik javaslatát gróf Széchenyi István, amely arról szólt, hogy ki kell építeni a nagy vasútvonalakat, hogy Magyarország közvetlen kapcsolatba kerüljön Európa fontosabb piacaival. Mialatt az utolsó rendi országgyűlés tanácskozásai lassan, vontatottan folytak, Európa váratlanul megmozdult. Olyan események torlódtak egymásra Franciaországban azután Németországban, majd Olaszországban, amelyek nálunk is siettettk a félszázad óta sürgetett reformok megvalósítását. Az 1848 februárjában kitört párizsi forradalom hullámai hamar átcsaptak Bécsbe, onnét pedig Pestre, amely a nagy világeseményre gyorsan reagált. A városban a hírlapirodalom az utóbbi esztendőkből már fellendült, itt éltek az ország írói és a közkérdésekkel foglalkozó akkor még kisszámú értelmiségi osztálya. A pesti március 15-i eseménnyel bekövetkezett az, amittől Széchenyi rettegett. Ezt a folyamatot azonban nem lehetett feltartóztatni.

III.

A szabadságharc.

Nyugat-Európa népei nagy bizonytalanságban érték meg az 1848-i év viharos tavaszát. Franciaországban a barrikádokon született polgárkirályság megbukott, Lajos Fülöpöt elűzték, és kikiáltották a köztársaságot. Nemsokára megmozdult a másik tűzfészek: a forradalmi Olaszország is. A párizsi forradalom zivatara Bécsig száguldott, ahol a kormány balkezes pénzügyi politikája már a kényelmes, tekintélytisztelő polgárságot is forradalmasította. Metternich rendszere összeomlott; maga a kancellár, kinek egész tevékenysége negációkban merült ki, alig mentette meg puszta életét. Ezek az események az 1847-i országgyűlés munkálataira sem maradhattak hatástalanul.

Pozsonyban ennek az évnek országgyűlési tanácskozásai a megszokott lassú, vontatott módon folytak. A Deák Ferenc-féle előbb már ismertetett ellenzéki nyilatkozatból látjuk, hogy az utolsó rendi országgyűlés többsége mennyire haladó szellemű. Akarta a reformokat, melyeknek megvalósítására már elérkezett az idő. A rendeket sem túlságos konzervativizmussal, sem pedig forradalmisággal nem lehet vádolni. Lehetséges, hogy Apponyi kancellár megkísérelte volna a reformok elgáncsolását, de szükségességüket Magyarországon már minden józanul gondolkozó ember belátta. Az országgyűlések pedig 1832 óta mindent gondosan előkészítettek, így az ellenzéki program megvalósításának komoly akadályok nem állották útját.

Kossuth Lajos szerepe.

A párizsi események első hatása abban nyilvánult, hogy meggyorsította az országgyűlés addigi lassú és túl kényelmes tanácskozásainak menetét. Kossuth először Széchenyinél tartott

tanácskozásokon indítványozta a parlamenti kormányzás bevezetését. Széchenyi ettől a túl gyökeres újítástól félt; szeretne volna inkább a gyakorlati gazdasági kérdésekre terelni a rendek figyelmét, azonban minden igyekezete hajótörést szenvedett. A vezetés teljesen átsiklott Kossuth kezébe. Kossuth, kihasználva a számára kedvező tömeghangulatot és hivatkozva a bécsi bankcsődjére, március 3-án az önálló pénzügyminisztérium megszervezését indítványozta, amely a nemzet, illetve a nemzet alkotmányos szervének, az országgyűlésnek ellenőrzése alá került volna. Ékesszólásának a rendek alig tudtak ellenállni. Erős színekkel rajzolta meg a nyugateurópai eseményeket, s vetítette a nagy változásokat a kissé aluszékony rendek lelki szemei elé. „Azóta népek nyerték vissza szabadságukat, — mondotta, — miknek ily közel jövőjét három hónap előtt alig álmodták. Mi pedig három hónapon át gördítjük fáradhatatlanul Sisiphus követ...“ Felhozta a napoleoni háború példáját. „Országgyűlésünk együtt volt 1790-ben; de figyelmét az internacionális politikára ki nem terjeszté. S mi volt a következés? Az, hogy a nélkülünk, de rovásunkra elkövetett hibának átka hozsonöt év tömérdek áldozatával súlyosodott szegény hazánkra.“ Fel-szólította a rendeket, hogy emeljék föl az ország politikáját a körülmények színvonalára. Előadta ezután a királyhoz intézendő felirat tartalmát, melynek lényeges követeléseiben benne foglaltatnak a Deák Ferenc-féle nyilatkozatban.

Kossuth indítványát az alsó tábla nagy többsége teljesen magáévá tette.

Hogy az országot vagy az azt képviselő rendeket a februári események forradalmasították volna és hogy Franciaország példája döntő hatással lett volna a rendek akaratára, arról szó sem lehet. A magyar rendek most sem követeltek többet, mint 1847-ben. Az ifjúság az országgyűléshez intézett petíciójában a sajtó teljes szabadságát kívánta, de a rendek a petíciót nem vették tudomásul.

Kossuth indítványa azonban a konzervatív többségű felső táblán megakadt. István főherceg nádor rendkívül nehéz helyzetbe került: ki volt téve annak, hogy az udvar nádori méltóságától is megfosztja. Hogy a nemzeti ügyet a felsőház konzervatív többsége el ne gáncsolja, Kossuth azt indítványozta, hogy azt közvetlenül a felsőház megkerülésével terjesszék fel a kormányhoz. Ez már forradalmi gondolat, a törvény áthágása, ami a

felsőház teljes megsemmisítésével járt volna. Bécsben megkezdődtek a tanácskozások, amelyeken István nádoron kívül Apponyi és Szőgyén kancellárok, gróf Keglevich Gábor, gróf Széchen Miklós, gróf Széchenyi István és Zsedényi Eduárd tanácsos vettek részt. E közben új fordulat rázkódtatta meg a császár-várost és vitte előbbre az eseményeket: Bécsben kitört a forradalom. A türelmes, jámbor bécsi polgárság, amely sütkérezett a császári hatalom fényében és a Bécsben központosított kormányzás sok anyagi áldását élvezte, szabadságjogokat követelt (törvényhozó testületet, a kormány ellenőrzését stb.). A vezérek, Bach és Hye ügyvédek, Kossuthtal is összeköttetésben állottak. Bécs március 13-án már véres zavargásoknak a színhelye: a forradalom diadalt aratott, Metternich menekült, Apponyi magyar kancellár lemondott.

Kossuth ezeknek az eseményeknek hatása alatt sem követelt többet, mint eddig. A nádornál tartott értekezleten azt kívánta, hogy a felsőházat rögtön hívják össze és a feliratot, miután a sajtószabadságot is belevették, terjesszék eléje. Az indítványhoz hozzájárult a nádor is. Mindenki örült, csak Széchenyi nem tudta, hogy — mint maga írja — örüljön-e vagy búsuljon; úgy látta, hogy megvan a lehetőség a fényes jövőre, de kételkedő lelkében a bukás rémképe is megjelent. A módosított feliratot a nádor indítványára március 14-én a felsőtábla is elfogadta, minden nagyobb vita és gáncsvető szándék nélkül.

Március 15.

A bécsi események Pozsony nyugalmát még mindig nem kavarták fel, de annál nagyobb hatást keltettek Pesten, ahol a fiatal politizáló írók, akik az úgynevezett „Ellenzéki Körben” csoportosultak, megbeszéléseiket pedig a Pilvax-kávéházban tartották. Úgy látták, hogy elérkezett a tettek órája. Szellemi vezérük Petőfi, akkor már az ország legnépszerűbb költője. A többiek közt Jókai Mór, Vasvári Pál, a népszerű alispán, Klauzál Gábor, Bulyovszky Gyula még a társaságnak említésre méltó tagjai. Az Ellenzéki Kör az országgyűlés munkáját túl lassúnak találta s megérezte, hogy a régi rend a párizsi és a bécsi események hatása következtében halálos csapást szenvedett. A kör március 12-én ülést tartott, amelyen Irinyi József felolvasta az

ellenzéki ifjúság 12 pontból álló követelését, amely lényegében nem tartalmaz többet, mint Kossuth Lajos felirata s alig van benne több, mint a Deák Ferenc-féle ellenzéki programmban. Március 15-én éppen országos vásárt tartottak Pesten. Ezt a napot választották a sokszor kiszínezett, költők által annyiszor megénekelt tüntetés végrehajtására, amely mintegy szimboluma maradt az egész szabadságharcnak, kezdete a későbbi eseményeknek, és ez magyarázza meg március 15-ének történelmi jelentőségét. A nap hőse Petőfi Sándor volt.

Kossuth Lajos, aki február eleje óta már szinte az egész nemzet vezére, a Pesten lezajlott márciusi eseményeknek sohasem tulajdonított túl nagy jelentőséget. Irataiban elmondja, hogy a párizsi meg a bécsi forradalom és a pesti ifjúsági tüntetés csak meggyorsították az eseményeket, elősegítették a reformok gyors megvalósítását, de a pozsonyi országgyűlés mindezt ezek nélkül az események nélkül is megtette volna. Kossuthot március 19-én ifjúsági küldöttség kereste fel Pozsonyban, Nyáry Pálnak, az Ellenzéki Kör népszerű vezérének vezetésével, de Kossuth az üdvözlő szavakra hidegen válaszolt, többek között kijelentvén, hogy Pestet az ország szívének tekinti ugyan, de mint törvényhozó, utána nem indul. Pesten e közben úrrá lett a forradalmi láz és a szélső radikális színezetű hazafias hangulat (holott a polgárság nagyrésze nem is tudott magyarul), miközben a milánói meg a prágai forradalmakról szóló hírek még jobban felzaklatták a lelkeket.

Bizonyos irányzatok történetírás túl nagy jelentőséget tulajdonított a pesti munkásmegmozdulásnak, amely Táncsics (Stancsics) Mihály nevéhez fűződik. Táncsics takácslegény volt, később vándor-tanító, tipikus félművelt ember, a pesti mozgalomnak kissé torz figurája. Szenvedélyesen harcolt a jobbágyság felszabadításáért, de ugyanakkor ellenséges érzülettel viseltetett a vasút iránt és támadta a Tudományos Akadémiát. Kétségtelenül érezhető a márciusi levegőben bizonyos zavaros népi forradalom is. Saint-Simon fellépése óta a szocializmus már nagy előhaladást tett nyugaton és a februári forradalomban a negyedik rend, az ipari munkásság is megjelent a párizsi barrikádokon. Táncsics később Munkások Ujságja címen forradalmi heti lapot szerkesztett, amelyben a városi munkásság és a földműves szegénység érdekeit védte, de olyan nagyszabású forradalmi tömegmegmozdulásról, mint amilyenek ezekben a hónapokban Párizs és

Franciaország a színhelye, szó sincs. Ezért népi forradalomról beszélni, amely döntően befolyásolta volna az országgyűlés munkáját, s kihatott volna a későbbi eseményekre, túlzás és meghamisítása a tényeknek. A magyar nemzet 1848 március 15-ével kezdődő megmozdulása egyetemes jellegű, minden társadalmi osztályt magában foglaló nemzeti megmozdulás és tisztán szabadságharc maradt.

Az országgyűlés munkája.

A rendek folytatták tanácskozásait, majd megkezdődött az üzenetváltás az udvarral. Bécsbe országos küldöttség indult (tizenhárom felsőházi és ötvenkilenc alsóházi taggal), amely éppen akkor érkezett oda, amikor a császár az örökös tartományoknak megígérte az alkotmányt. A magyarokat a bécsiek kitörő örömmel és lelkesedéssel fogadták. V. Ferdinánd a küldöttség feliratára március 17-én válaszolt és felszólította István nádort, hogy terjessze eléje azoknak a vezető férfiaknak neveit, akiket az első magyar független és felelős minisztérium tagjaivá ki fog nevezni. Minthogy a leirat a nemzeti kívánságoknak teljesen megfelelt, a nádor megbízta gróf Batthyány Lajost, a felsőházi ellenzék vezérét, a kormány megalakításával.

Forradalmi erőszak, tömegmegmozdulások, barrikádok nélkül teljesültek a nemzet kívánságai. Alaptalan vád volna azt állítani, hogy a rendi országgyűlés haladóparti ellenzéke túlzott engedményeket akart volna kicsikarni, kihasználva a dinasztia nehéz helyzetét.

Miután az uralkodó a felirathoz hozzájárult, a rendi országgyűlés átalakult alkotmányozó gyűléssé. Kimondotta először a közös teherviselést, az úrbér, a tized eltörlését (a tizedről különben a főpapság saját jószántából lemondott), kimondotta a sajtószabadság elvét, de gondoskodott ugyanakkor a sajtószabadság korlátozásáról is. Pest városa zúgolódott, a márciusi ifjúság, amelynek gondolatvilágát Pálffy Albert lapja, a „Március 15.” hirdette, megvetette a táblabírói politikát, a pozsonyi országgyűlést pedig ósdi gondolkodású öreg urak gyűlekezetének tartotta. A pozsonyi országgyűlés azonban nem engedte magát megzavartatni. Elkészült a választójogról szóló javaslat is. Bár a francia „suffrage universal” nálunk Magyarországon is

kísértett, s a doktrínerek — mint már említettük — az általános választójogot rögtön, minden átmenet nélkül életbe léptették volna, az új magyar törvény erősen konzervatív szellemű. Kossuthék nagyon féltek attól, hogy az iskolázatlan, a politikai kérdésekben tudatlan tömegek nagy számmal találnak betódulni az alkotmány sáncaiba, ezért a választójogot szigorú feltételekhez kötötték. (Száz forint évi adó; a városokban háromszáz forint értékű ház; önálló, legalább egy segéddel dolgozó műhely; húsz éves korhatár.) A képviselők számát az erdélyiekkel együtt 443-ban állapították meg.

A törvényhozás egész szelleme konzervatív; nem csoda, hogy nem nyerte meg sem az akkori, sem a későbbi idők radikálisainak tetszését. Egy másik 48-i alaptörvény kimondja, hogy országgyűlést évenként kell tartani, Pesten; a képviselőket három évre választják, de a királynak joga van az országgyűlést a három év letelte előtt feloszlatni, de a legközelebbi három hónap alatt meg kell tartani az új országgyűlés első gyűlését.

Nehéz kérdés a vármegye, amelynek önállóságát sokan nem tudták összeegyeztetni a felelős minisztérium elvével. Kossuth halálosan gyűlölte a centralizmus minden nemét és a tárgyalások folyamán éles összeütközése támadt Széchenyivel, aki híve volt ugyan a vármegyék önállóságának, de el akarta halasztani az egész vármegyekérdést. Végre a törvényhozás a törvényhatóságok önállóságának fenntartása mellett döntött.

Az új alapvető törvények, amelyeken a mai Magyarország nyugszik, hirtelenében készültek s némelyikén meg is látszik a gyors munka, de a rendek attól tartottak és nem ok nélkül, hogy a király az egész nagy reformalkotásba nem a maga jószántából, hanem a kényszernek engedve egyezett bele. Batthyány március 23-án már elkészült a miniszteri listával, de csak március 31-én érkezett meg a királyi hozzájárulás és április 7-én nevezte ki az uralkodó az első magyar független és felelős kormányt.

A kormány tagjai.

Gróf Batthyány Lajos, elnök, a felsőházi ellenzék régi vezére. Jellemre, tehetségre nézve egyaránt kiváló férfiú, akinek egész gondolkodását erős nemzeti érzület hatotta át. A nagy kérdésekben, a megoldásra váró új feladatokban mindig bizonyos mérsékletet tanúsított Kossuthtal szemben. A bécsi reakciót igen

erősnek látta és félt attól, hogy ha erősen meglazítják a dinasztia örökös tartományaival való kapcsolatokat, elkerülhetetlenné válik az összetűzés. A belügyminiszteri tárcát Szemere Bertalan kapta, aki elég nagy közigazgatási multra tekintett vissza s akit kiváló adminisztrátornak tartottak. Képzett, tehetséges, de szenvedélyes és epés ember volt, ítéleteit érzelmei erősen befolyásolták. Esterházy Pál herceget nevezte ki Ferdinánd az Ausztriával való közös ügyek és a külügyek miniszterévé. Esterházy egy ideig Londonban szolgált, mint a bécsi udvar követe. A dúsgazdag és előkelő arisztokrata belépése a kormányba azt jelentette, hogy Kossuthék nem szakítottak az arisztokratikus elvvel. A honvédelmi tárcát Mészáros Lázár tábornok vállalta, egy nem túl jelentékeny, de hazafias érzületű és nemzeti szempontból megbízható katona. Az általános lelkesedés az örökösen kétekedő, önmagát marcangoló Széchenyit is elragadta. Hogy az események ilyenmódon való kibontakozásával egyetértett, azt legjobban az mutatja, hogy tárcát vállalt abban a kormányban, amelyben helyet foglalt Kossuth is. „Hosszú halálos álmom után — írja — új, vagy legfeljebb sejtelemként reméltem, gyönyörű reggel hasadt fel az oly sokáig eltaposott haza felett.“ Valóban megvalósult minden, amiről ő 1825 óta álmodott. Az első magyar minisztériumban a közlekedésügyi miniszterséget vállalta. Az első magyar minisztérium közoktatásügyi tárcáját báró Eötvös József kapta. Ebben az időben már neves költő, országszerte népszerű, nagynak elismert író, aki Széchenyi és Kossuth vitájában annakidején Kossuth mellé állt, de a centralista irányhoz tartozott. Eötvös liberális a szónak nyugateurópai, de inkább francia, mint angol értelmében. Erősen szentimentális, bölcselkedő és doktrinér. A hangulatok embere és hangulatai alapján nem egyszer lesújtó véleményt alkotott kortársairól, Kossuth és Deák személyét sem kímélve.

Kossuth Lajos lett a Batthyány-kormány pénzügyminisztere. A pénz-, a kereskedelem- és vámügyekben már ez időben kiválóan képzett, nagy olvasottságú szakember, — s mint a Pesti Hírlapban megjelent cikkei mutatják — az általános pénzügyi helyzetet és a kor nagy gazdasági kérdéseit kitűnően ismerte. Klauzál Gábor a Batthyány-kormány gazdaságügyi minisztere, Deák Ferenc mellett az alsótáblai ellenzék elismert második vezére. Ő sem egyoldalúan szónok vagy doktrinér; minden gazdasági szakismeret birtokában nyugodtan vállalkoz-

hatott arra, hogy irányítsa az akkori Magyarország közgazdasági életét.

Deák Ferencet, a felelős kormány igazságügyminiszterét már ekkor a haza bölcsének tekintették. Az igazságügyek s főleg a büntetőjog akkori időszerű kérdéseiben senki sem képviselt haladóbb és humánusabb felfogást még Nyugat-Európában sem, Deáknál.

Az új rend ellenfelei.

V. Ferdinánd az új kormányt vonakodás nélkül kinevezte és az alapvető új törvényeket egy kis huzavona után április 11-én szentesítette. Magyarország tehát forradalom nélkül, egy fél évszázados belső evolúció eredményeképpen szakított a rendi megkötöttségekkel és átalakult modern állammá. Minden a törvényes formaságok szerint ment végbe; az alkotmányozó gyűlés többsége megszavazta az új törvényeket és a törvényes uralkodó ezeket a törvényes formaságok között szentesítette. 1848 márciusa megteremtette az új Magyarországot, amelyet a birodalom másik felével tisztán perszonális unió kapcsolt össze. Ez a közjogi vívmány sem nevezhető forradalmi újításnak, hiszen a *pragmatica sanctio* helyes értelmezésében gyökerezett. Kossuth és hívei nem foglalkoztak a dinasztiaival való szakítás gondolatával. Magyarország tehát nem volt rebellis; rebellis a dinasztiaának az a centralista és pángermán érzületű udvari klikkje, amely a bécsi események után az osztrák szabadelvűség csenevész növényét gyorsan kigyomlálta, majd elhatározta, hogy letöri az önálló és nemzeti Magyarországot.

Magyarország rövidesen az elé a helyzet elé került, hogy vagy lemond mindarról, amit kivívt és ő maga szégyenletes módon megtagadja, meghazudtolja, amit addig tett, vagy pedig szembeszáll ellenségeivel, még akkor is, ha a győzelemre semmi reménye sincs. Ilyen tragikus helyzetek előfordulhatnak a nemzetek életében.

Az új magyar kormány kétségtelenül a magyar nemzet akkori legkiválóbb vezető férfjaiból tevődött össze. Ha Magyarország zavartalanul, idegen erők befolyása nélkül élheti saját életét, ez a kormány az új rendet nagyobb átmeneti zavarok nélkül átültette volna az életbe és rövid idő alatt virágzó államot teremtett volna Magyarországból. Sem ereje, sem tekin-

télye nem hiányzott ahhoz, hogy a rendszerváltozást végrehajtsa, s hogy a vele járó zavarokat elfojtsa. A magyar nép nagy tömegei a legteljesebb bizalommal viseltettek az új rendszer iránt, hiszen a felszabadult jobbágytömegekben a kormány megtalálta a maga természetes fegyvertársait. Forradalmi kilengés, a zsidóüldözéseket nem számítva, amelyeket az óbudai, pozsonyi és székesfehérvári németnyelvű polgárok rendeztek, nem fordult elő. A rendszerváltozás jó hatást keltett a szláv és román nemzetiségek között is, amelyek kevéssel előbb a jobbágyság eltörléséről vagy a polgáregyenlőségről még csak nem is álmodtak. Ha Bécs parancsára fel nem izgatják őket, valószínűleg hű magyar állampolgárok maradnak. Bécs azonban az illír mozgalmat és a horvátok elégedetlenségét már az előző század végétől kezdve felhasználta a magyar törekvések ellen-súlyozására. Most ez újból kapóra jött az udvarnak. A reformkor vezetői sajnálatos módon (Wesselényi figyelmeztetése ellenére) nem vették észre Magyarország egészen sajátos helyzetét; nem ébredtek idejében annak a ténynek a tudatára, hogy Magyarország a történelmi katasztrófák következtében nem homogén nemzeti állam.

A nemzetiségek megmozdulása.

A horvátság vezetői a márciusi események hatása alatt Zágrábban nemzeti bizottságot alakítottak, amely március 25-ére nemzetgyűlést hirdetett, majd Jellasics József császári ezredest kikiáltotta Horvátország bánjává. A gyűlés ezenkívül a horvátok számára teljes állami önállóságot és saját kormányt követelt. A zágrábi határozat Pozsonyban meglehetősen ijedelmet keltett, de Kossuth azt az optimista kijelentést tette, hogy az indulatok lecsillapítására a nép felvilágosítása teljesen elegendő lesz. A pesti központi bizottság, mint testvérekhez szólott a horvát néphez, de a felszólításnak alig mutatkozott hatása, mert a lelkeket állandóan mérgezték a bécsi izgatók.

Még veszedelmesebbnek látszott a szerbek mozgalma. A Stratimirovits-féle bizottság megjelent Pozsonyban és teljes önkormányzatot követelt az országgyűléstől a szerbek számára. Május 14-én a szerbek Karlócán Rajasics pátriárka vezetésével népes gyűlést tartottak, melyen kimondották, hogy az egész

Vajdaság (a Csajkás-kerület, Dél-Baranya, Szerém megye, a Temesi bánság, Bács megye háromnegyed része) ezentúl önálló tartomány lesz, ugyanakkor Suplikác István tábornokot kikiáltották vajdává. Hogy a határozatoknak tettekkel is nyomatékot adjanak, megkezdték a tartomány többi (magyar és német) nemzetiségének kifosztását. A szerb lázadók dúló-fosztogató hadjáratuk közben osztrák sárga-fekete zászlót lengettek és — amint kiderült — a vad rablást és fosztogatást Mayerhoffer ezredes belgrádi osztrák konzul szította. A bécsi udvar kegyeltje és jövődöbeli reménye elsősorban mégis báró Jellasich József volt. A granicsár származású Jellasich kezdetben a magyar királyi testőrségben szolgált, s a költőhajlamú ember inkább szónoknak és politikusnak született, semmint katonának. Már részt vett a Gáj Lajos-féle mozgalomban is (1836), de mivel a dinasztia iránt való hűségét állandóan hangoztatta, Kollowrath miniszternek az az ötlete támadt, hogy őt bízzák meg a magyar-ellenes horvát mozgalom vezetésével.

A magyar kormányt a legkisebb vád sem érhetette a horvátokkal szemben: az engedékenységekben a végsőig elment. Jellasich április 18-án megjelent Zágrábban, mire a magyar kormány a nádorral együtt az akkor már Innsbruckban tartózkodó királyhoz folyamodott, arra kérve őt, hogy Jellasichot a báni méltóságtól fossa meg. Hosszan tartó huzavonák kezdődtek. A bánt Batthyányval együtt Innsbruckba idézték s már-már úgy látszott, hogy sikerül a megegyezés a horvátokkal. Jellasich legalább úgy tett, mintha hajlandó volna a megegyezésre. Mindez ámitás volt csupán. Deák Ferenc és Szemere Bertalan törvényjavaslatot dolgoztak ki Horvátország és Magyarország kapcsolatairól, amely a horvátokat valószínűleg kielégítette volna. Deák Ferenc már odáig ment az engedményekben, hogy az augusztus 27-i minisztertanácsban a pusztai szövetségi viszonyról is megelégedett volna, fenntartva Magyarország számára Fiume és a magyar tengerpart birtokát a vele való közlekedés és kereskedelem biztosításával együtt.

Jellasich azonban nem volt más, mint pusztai eszköz a reakció kezében, ezért a horvátokkal való megegyezésről szó sem lehetett. Bécsben a reakció bizalma e közben felébredt. Az ultrakonzervatívok és centralisták malmára hajtotta a vizet az olaszokon aratott északolaszországi fényes győzelem. Radetzky tábornok a gyenge, rosszul megszervezett piemonti hadseregre

a Custozánál és Somma Campagnánál aratott győzelmeivel döntő csapást mért, mire megduzzadt a magyarellenes udvari klikk reménye. Az új eszméket Ausztria iskolázatlan, elmaradott tömegei sem értették meg. A szabadelvűségért, a tartományi önkormányzatért, polgáregyenlőségért csak a polgárság felvilágosodottabb rétege s a jobb értelmiség lelkesedett. A reakció a tudatlan tömegekben megtalálta készséges támogatóit. 1848 nyarán, amikor az országgyűlés Kossuth Lajos történelmi jelentőségű július 11-i beszéde után egyhangúan megszavazta a 200.000 katonát és a 42 millió forint hitelt, nem lehetett vitás, hogy az ország két választás előtt áll: vagy megadja magát, vagy megküzd Ausztriával.

A Kossuth—Batthyány-kormány mentsége.

A Kossuth—Batthyány-kormányt egyes kritikusan elhamarkodottsággal és elbizakodottsággal vádolják. Szemére vetik, hogy az országgyűlésnek augusztus 3-án nem lett volna szabad kimondania, hogy nem támogatja Ausztriát a frankfurti német birodalmi kormánnyal szemben, s hiba volt — szerintük — az is, hogy Kossuth nem akart Bécsnek Olaszország ellen katonai segítséget nyújtani. Lehet, hogy ezek hibák voltak, viszont ha ismerjük azokat az eszközöket, melyek a reakciónak rövidesen rendelkezésére állottak és a bécsi kormány eltökéltségét arra, hogy a legelső alkalommal minden engedményt visszavonjon, azt kell mondanunk, hogy a bekövetkező eseményekben ezeknek a hibáknak semmi részük sincs. A kormány követhetett el kisebb hibákat, de felhozhatjuk mentségül azt, hogy a közjogi viszonyok a márciusi törvényalkotás után rendezetlenek, és hogy az elkerülhetetlen sűrűlódások nagyrészt ebből a rendezetlenségből származtak. Magyarország megtámadását, a nemzetiségek fellázítását, az ország aláaknázását semmi sem indokolta: Magyarország soha sem akart elszakadni Ausztriától. Bizonyos azonban az, hogy a márciusi vívmányok kérdésében másképpen gondolkozott az udvar és a magyar konzervatívok csoportja és másképpen gondolkozott Magyarország közvéleménye. Szögyény László alkancellár írja emlékirataiban, hogy a bécsi kormánytanács körében mindig megvolt a hajlam a túlzottaknak látszó kívánságok megtagadására. Rogge Walter, osztrák történetíró szerint a reakció „már hetekkel az áprilisi

magyar törvények létrejötte előtt, megragadta a kellő rendszabályokat azok erőszakos hatályon kívül helyezésére...“ Helyesen, a tényeknek megfelelően állapítja meg Berzeviczy Albert, az abszolutizmus előzményeiről szóló fejtegetésében, hogy a Batthyány—Kossuth-kormány egyetlen olyan lépést sem tett, ami ellenkezett volna az 1723. I—II. törvénycikk rendelkezéseivel és az új nagy törvényalkotás semmit sem változtatott Magyarországnak az uralkodóházhoz, vagy Horvátországhoz való viszonyán. Az ó-konzervatívok, akik odaadón támogatták a bécsi reakciót, s akiknek az élén báró Jósika Samu, erdélyi kancellár állott, nem panaszkodhattak a miatt, hogy az áprilisi törvényalkotás az előző állapotokhoz képest túlzott haladást jelentett volna, mert hiszen ezek az újítások az akkori nyugat-európai törvényalkotásokhoz képest, szinte ultra-konzervatívoknak mondhatók. Az Ausztriával való közös ügyeket a negyvennyolcas törvényhozók mindig elismerték, azoknak létezését sohasem tagadták. Sajnos, a közös ügyek rendezetlenül maradtak, részben azért, mert a magyarok és az osztrákok forradalmi ölelkezése Kossuthékban azt a csalóka hitet keltette, hogy ezeket az ügyeket könnyűszerrel rendezik.

A márciusi lázas napok óta azt látjuk, hogy a bécsi kormány a gyenge és beteges V. Ferdinánddal valósággal játékot űzött. Az uralkodó utasítására megtette a kormány az intézkedéseket a szerbek és a horvátok ellen, háta mögött azonban biztatták, lázították és tanácsokkal látták el őket. Nem csoda, hogy Magyarország megtagadta Radetzky támogatását, hiszen az udvar a horvátokat lázította Magyarország ellen. Augusztus végén a Wessenberg—Doblhoff-kormány érkezettnek látta az időt a magyarországi helyzet gyökeres megváltoztatására s terveit emlékiratba foglalta, amelynek tartalma meggyőzhette a Batthyány—Kossuth-kormányt arról, hogy az országot létében fenyegetik, mert erőszak sem rabolhatott volna el többet, mint amennyinek önként való feladását kívánták. Nem lehet ma már vitás, hogy Magyarországot az önvédelembe belehajszolták. Az országot minden irányban felgyújtották. Május 15-én a románok balázsfalvi gyűlésén Barnutiu nevű vezérük kijelentette, hogy „nem mennek a magyar szabadság asztalához, mert annak ételei meg vannak mérgezve.“ A szászok kezdettől fogva a bécsi udvarral tartottak. Urbán osztrák alezredes Beszterce-Naszód megyében nyíltan a románok mellé állt. Októberben a román-

ság már nyílt lázadásba ment át. Önérzetes nemzet nem adhatta meg magát gyáván sorsának. A nemzet természetes vezére most már Kossuth Lajos; ő a megszemélyesítője annak a politikának, amely nem sokat gondolkodhatott, hanem engedelmeskedett az életösztön inkább tudatalatti, mint tudatos parancsainak. A mérsékeltek békülékeny, közvetítő politikája megbukott; a vezetés szükségképpen azoknak a kezébe csúszott át, akiket később a 67-es érában „tűzlóknak“ szoktak nevezni (Kossuth, gróf Teleki László, Nyáry Pál stb.), de akik a valóságban nem tűzlók, hanem bátrak s elszántak voltak. Természetesen, amikor látták, hogy minden hiába, nem nagyon tartották meg az alkotmányos formásokat, s ez egészen érthető: minden mindegy volt. Házhatározat alapján hocsátottak ki bankjegyeket, mert nem várhattak arra, hogy a király szentesítse a törvényt. Lamberg meggyilkolása alig menthető politikai hiba, de az események akkor sem térültek volna más irányba, ha az osztrák kormány kiküldöttjét elismerik tárgyaló félnek. Ez a sajnálatos esemény és a Pákozd melletti csata (szeptember 28.), amely Jellasics gyáva megfutamodásával végződött, megpecsételte magának Batthyáynak és kormányának sorsát is, és végleg megbukott a kiegyenlítődést kereső irányzat. Az események most már drámai gyorsasággal torlódtak egymásra.

A Honvédelmi Bizottmány. Görgey.

1848 szeptember 16-án megalakult a Honvédelmi Bizottmány Kossuth Lajos elnökletével. Ez a testület intézte egész végig a nemzet önvédelmi harcát. Október első napjaiban Bécsben újból kitört a lázadás és Latour hadügyminisztert, az ellenforradalom gyűlölt katonai vezérét lámpavasra húzták, mire az udvar Olmützbe menekült. Október 7-én Roth osztrák tábornok, Jellasics hátvédje, Perczel Móric ezredes és Görgey Artúr őrnagy csapatai előtt Ozoránál letette a fegyvert. István főherceg nádor, kinek magyarbarátságát és jóakarátát az elmúlt évtizedekben előkerült dokumentumok is mutatják, tragikus helyzetbe került. Ma már tudjuk, hogy a főherceg az udvari cselszövéseknek esett áldozatul.

A hadsereg megszervezésének nehéz feladatát Kossuth kormányja fényesen megvalósította. Nem ment egykönnyen. A birodalmi hadsereg magyar tisztjei igen nehéz dilemma elé kerültek:

védellezniök kellett hazájukat a szerb, horvát, román martalócok ellen, de ugyanakkor arra kényszerültek, hogy az uralkodónak tett esküjüket megszegjék. Sokan nehezen tudták átlépni a Rubicont. Az önvédelmi harc szerencsére kezdetben kitermelte a maga hadvezérét és hadseregszervezőjét, egy nagytehetségű katona személyében, akinek a birodalmi hadseregben szolgáló katonákéhoz hasonló gátlásai nem voltak. Ez a nagy katona, egy akkor ismeretlen nevű őrnagy, Görgey Artúr, aki ebben az időpontban Szolnokon szervezte s készítette elő a bekövetkezendő harcokra a hevesmegyei nemzetőrséget. Görgey Artúr, aki Ausztriában nevelkedett s kezdetben katonának, majd tudósnek — vegyésznek — készült, 1848 tavaszán állt be honvédnek Pesten és mint százados egy darabig a miniszterelnök mellett mint katonai titkár működött. Mint köztársasági érzelmű, forradalmi hajlamú ember a legőszintébb meggyőződésből szolgálta az eszmét, melynek katonája lett. Szeptember végén mint őrnagy Csepel-sziget megszállására kapott megbízást és itt egy bátor, katonás, de forradalmi tettel keltett feltűnést. Csapatainak előőrsei elfogták gróf Zichy Ödönt, akinél gyanús iratokat találtak. Görgey a gróftól haditörvényszék elé állíttatta és felakasztatta. Ezzel a tettevel mindenkit megdöbbentett, de magára fordította Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány figyelmét. A csepeli ítélet után a képviselőházhoz intézett levelében lesújtó kritikát mondott Móga János tábornokról, aki Jellasicsot veresége után nem üldözte, hanem időt engedett neki a menekülésre. Ezzel még inkább felkeltette Kossuth bizalmát. Kossuth Görgeyt Móga ellenőrzésére Parendorfba küldte. Mindenütt ott járt a sereg nyomában és a rábízott csapatok megszervezésére és kiképzésére fordította minden idejét. Görgey, aki nem volt és nem is lehetett nagykészültségű, tapasztalt katona, azok közé a fiatal, frisslelkű, nagy katonai tehetségek közé tartozik, akiket rendszerint nagy átmeneti idők vetnek fel. Tisztán látta, hogy azoknak a laza népfölkelő alakulatoknak, amelyek Kossuth szavára felajánlották a hazának életüket és vérüket, harcértéke igen csekély és nem fogják megállani helyüket a fegyelmezett, jól képzett császári erőkkel szemben.

A viharfelhők egyre aggasztóbban közeledtek. Windischgrätz császári vezér október végén a prágai forradalmat vérbe fojtotta és megindult csapataival két irányban: az egyikkel Bécs, a másikkal Magyarország felé.

Az ingadozó hűségű Móga a schwechati balsikkerrel bebizonyította alkalmatlanságát és mennie kellett. Kossuth november 1-én Görgeyt nevezte ki a Duna mentén működő csapatok fővezérévé és abban a reményben ringatta magát, hogy a magyar sereg rövidesen győzni fog és új erőt önt az osztrák forradalmárokba is. A dicső magyar forradalom véres szabadságharccá változott. Windischgraetz Alfréd herceg tábornagy, az osztrák ellenforradalom vezére, a gyenge akaratú uralkodó hatalmának képviselője, az olaszországi győzelmek után akkora erővel rendelkezett, hogy könnyűszerrel visszafoglalhatta a lázongó császári fővárost. A reakció ausztriai diadala nemsokára két nagy ténnyel be is fejeződött: az egyik, Schwarzenberg Félix herceg kormányelnökké való kinevezése (november 22.), a másik, V. Ferdinánd államcsínyszerű lemondatása és a tizen-nyolc éves Ferenc József főhercegnek császárrá való kikiáltása, az összes alkotmányos formaságok mellőzésével (december 2.). Schwarzenberg Félixet Széchenyi István a Blickben sötétlelkű, gőgös, cinikus emberként jellemzi, akiből hiányoztak az igazi államférfiúi képességek is. Az új osztrák kormányelnök nagy német Ausztriát akart teremteni, mely a Németbirodalom egy részét is magában foglalta volna. Ez az álom Savoyai Jenő és Badeni Lajos nagy győzelmei óta egyre kísértett, de a porosz nagyhatalom kialakulása óta nincsen komoly alapja. A Schwarzenberg-féle nagynémet koncepcióban teljesen megszűnt volna Magyarország önállósága.

A schwechati vereség súlyos következményeit Görgey nem tudta már elhárítani, de az ott megfutott gyenge ármádiából rövidesen kitűnő hadsereget szervezett. Görgey számára egy lehetőség nyílt: lassan visszavonulni Pozsonyba, miközben fegyelmetlen népfölkelőinek nagy része elszéledt. Az önvédelmi harc igazában most kezdődött meg, 1848 decemberében. Szerencsére a magyar nemzet, amely Rákóczi szabadságharca óta sohasem mutatott ilyen egységet, szinte egy emberként állott az önvédelmi harc esze, irányítója és szervezője, Kossuth Lajos mögé. A vezetés a közép-nemesség kezében volt, amely az új Magyarországot az 1847-i országgyűlésen megteremtette, de a nemzeti mozgalom zászlói alá sorakoztak a felszabadult parasztság tömegei is. Ugyanezt mondhatjuk a városi polgárságról is. A nemzetiségek közül a németek, az erdélyi szászok kivételével, nagy lelkesedéssel támogatták a nemzeti ügyet, s derekasan kivették részüket

az önvédelmi harcból; a szerbek, a románok, a horvátok a reakció csatlósai, a tótság megoszlott. December második felében megindult a nagy támadás nyugatról. Bebizonyult, hogy Kossuth nemcsak az ékes szó embere; lélekjelenléte, tettereje csodálatos: szinte a föld alól teremtetten elő a hadseregeket és gondoskodott ruházatukról és ellátásukról. Görgey kicsiny és gyenge hadseregével nem tudván ellenállani, megkezdte a visszavonulást a Duna vonalán, de abban a reményben, hogy alkalmas időpontban ellentámadásba megy át és győzni fog.

Windischgraetz és a bécsi kormány még mindig azt hiték, hogy helyi jellegű mozgalomról van szó, és ha a főváros elesik, vége a magyar ellenállásnak. A magyar kormány nehéz, felelősségteljes választás előtt állott: nem kevesebből volt szó, mint arról, hogy ha a főváros elesik, folytassák-e tovább a harcot, vagy a fegyvert letegyék. „Budapest elvész, de nem vész el az ország”, — mondotta Kossuth, és az országgyűlés az ő indítványára elhatározta, hogy Debrecenbe teszi át a kormány székhelyét. Debrecen Buda visszafoglalásáig a magyar szabadságharc központja. Görgey csapatai január 1-én bevonultak Pestre, de csakhamar tovább meneteltek Vác felé és a főváros január 2-án megnyitotta kapuit az osztrák hadsereg előtt. Windischgraetz nem állt bosszút a főváros polgárságán. Meg volt győződve arról, hogy a főváros elfoglalásával végleges győzelmet aratott és a megvert Magyarország az uralkodó lábai előtt hever. Nem állott valami jól a szabadságharc ügye Erdélyben és a Délvidéken sem. Bem elfoglalta ugyan Kolozsvárt, de a Székelyföld kivételével a császáriak kezébe került ebben az időben csaknem az egész Erdély, a Délvidéken Damjanich tábornok csak részleges sikert aratott. Görgey hadserege a Vác felé vonulás időpontjában 30.000 főnyi, nem a legjobban kiképzett honvédből állott, ugyanakkor Windischgraetzé 60.000 emberre rúgott, a decemberi vereséget tehát tisztán az ellenséges túlerő idézte elő. A győzelemben Kossuth leglelkesebb emberei se hittek, még a fáradhatatlan Csányi László kormánybiztos sem; csak két ember nem vesztette el bátorságát és hitét: Kossuth és Görgey.

A kormány Debrecenben.

A debreceni kormánytól nem lehet megtagadni azt a páratlan energiát, amely a végső győzelem kivívására irányult. Kossuth és környezete érezték, hogy a nemzet létéről vagy nem létéről van szó, hogy a győzelem az ország függetlenségét, a vereség megsemmisítését és a kegyetlen megtorlást jelenti. A külpolitikai helyzet a legkedvezőtlenebb, sokkal rosszabb, mint Rákóczi szabadságharca idején. Párizsban a polgárság megrémülve a munkások megmozdulásától, a diktatúra, majd a császárság védőszárnyai alá menekült. Az olasz felszabadulási mozgalmat Ausztria leverte. Németországban a forradalom lecsillapult. Angolországban a Palmerston-kormány megelégedett az ideális barátsággal és rokonszenvvnyilvánítással, egyébként az angol politika a Habsburg-mónarchia fennmaradását az európai egyensúly lényeges elemének tartotta... Magyarország egyedül maradt. A politikusok közül sokan nem mentek Debrecenbe, mert még mindig hittek a kibékülés lehetőségében. Nem ment Debrecenbe Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke, aki Ghiczy Kálmánnal együtt jelentkezett Windischgraetz hercegnél. Jobbnak látta el nem távozni Pestről Klauzál Gábor is. Deák Ferenc, Batthyány lemondása után csak abban a küldöttségben vesz részt, amely előtt Windischgraetz híres kijelentését tette. („Mit Rebellen unterhandle ich nicht.“) Kemény Zsigmond, egykor Kossuth lelkes híve, ugyanúgy tépelődött és marcangolta önmagát, akárcsak regényeinek alakjai; s a szabadságharc leveretésekor „A forradalom után“ című iratában kíméletlen és nem igazságos ítéletet mondott Kossuthról. A békepárt erősen dolgozott Debrecenben is. Kossuth nem nyomta el az ellenvéleményt; hiányzott belőle a diktátorok kérlelhetetlen s kegyetlenségig menő erélye. Sokan akadtak kételkedők, csak a hadsereg erős, s a magyar nép lelkesedése nem csökkent.

A győzelmek. A trónfosztás.

Görgey hat hétig taktikázott a Felvidéken. Ezt a hadjáratot, mellyel Windischgraetzet kifárasztotta, a hadtörténetírók hadászati remekműnek tartják. A Branyiszko melletti győzelmes csatával, amely után a Görgey-sereg összeköttetést szerzett Klapkával és a tiszántúli csapatokkal, a nagyszerű győzelmek

hosszú sora kezdődött. Dembinszky, a honvédség tehetségtelen fővezére, a kápolnai csatát elvesztette ugyan, de Damjanich Szolnoknál nagyszerű győzelmet aratott. Egymást érték most már a nagy győzelmek, amelyek a magyar fegyvereknek egész Európa előtt elismerést szereztek: a Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom melletti győzelmes csaták. Ugyanakkor Bem nagy sikereket aratott Erdélyben, Perczel Móric pedig a délvidéki szerb lázadást nyomta el. Kossuth tetteje szinte határt nem ismert, hatalmas elméje minden nehéz kérdésben megtalálta a megoldást. Erdélybe Bemet küldte, a szabadságharcnak talán legjobb csapat-vezérét. Bem már harcolt az oroszok ellen Ostrolenkánál és Varsónál. Pozsonyban jelentkezett Kossuthnál és felajánlotta a magyar ügynek szolgálatait. Született katona, ritka bátorságú, páratlanul energikus vezér. Egy magyar katonai író (báró Balás György) úgy jellemzi az erdélyi hadjáratot, mint a jó vezetés klasszikus példáját. Kiváló csapatvezér volt a szerb származású Damjanich János, Bayer József, Görgey hadsegéde, kitűnő haditervkészítő; sok katonai siker fűződik az angol származású Guyon Richárd és Klapka György tábornok nevéhez.

Ezek a felemelő eredmények megerősítették a radikálisokat, akik kimondatták a debreceni országgyűléssel a Habsburgok trónfosztottságát. (1849 április 14.) Van-e jogosultságuk azoknak a szigorú kritikáknak, amellyel Kossuthéknak ezt a tettet illették? Az elmúlt húsz esztendő folyamán napfényre került dokumentumok alapján azt mondhatjuk, hogy nem sok. Mindössze annyi, hogy belül fokozta az ellentéteket, de az események végső kimenetelét nem befolyásolta. Bécsben már előbb elhatározták, hogy segítséget kérnek az orosz cártól, az európai reakciós uralkodók gyámapjától, de az ő beavatkozását nem a trónfosztás, hanem az osztrák hadsereg csúfos veresége siettettk.

Április 24-én az osztrák csapatok kivonultak Pestről és Görgey május 2-án megkezdte Budavár ostromát, amelyet Hentzi Henrik osztrák tábornok védett. A vár több mint kéthetes ostrom után, május 21-én elesett. Ma már tudjuk, hogy Buda ostroma végzetes stratégiai hiba volt: ha Görgey egyenest Bécs irányába megy tovább, könnyen szétverhette volna az új császári fővezér, Haynau seregét, aki ebben az időpontban Pozsony mögött állott, ahol gyűjtötte erőit a Magyarország ellen tervezett nagy hadjáratra.

Welden tábornok (Windischgraetz utóda a fővezérségben), már Bécsért aggódott. Az orosz segítséget már áprilisban, kevés-
sel a trónfosztás előtt, megígérték, de egyre késett. Ferenc József
császár május 20-án Olmützről Varsóba utazott, hogy a segít-
séget megsürgesse a cárnál. Nagy hiba volt tehát Buda ostroma.
Welden május 22-én a fővezérséget báró Haynau Gyula tábor-
szernagynak adta át, s megkezdte Magyarországon is működését
a „bresciai hiéna“, Caraffa és Heister óta a leggyűlöltebb ember
mindazok között az idegenek között, akiknek balsorsunk szere-
pet juttatott Magyarország történelmében. Most már megkezdő-
dött a hanyatlás. Nagy áradatokban tódultak be I. Miklós cár
hadai: Paskievits, a fősereggel Duklánál tört be; Paniutin
Pozsonynál az osztrák főerőhöz csatlakozott; a Lüders-féle had-
test az erdélyi szorosokat lépte át.

A trónfosztás Görgey régi nézeteit is megingatta és ettől
fogva valóban elkeseredett ellenfele Kossuthnak. A katonai
és politikai vezetés között ez időtől fogva szinte áthidalhatatlan
szakadék tátongott. A katasztrófa Buda ostroma nélkül is bekö-
vetkezett volna, de talán nem olyan gyorsan. Kossuth és Görgey
ellentéte, a belső meghasonlás, a sokszor emlegetett turáni átok
siettettké a bukást. Görgey, akit Kossuth ismét megbízott a fő-
vezérséggel, azt tervezte, hogy az osztrák erők ellen egyszerre
megy át támadásba, Kossuthék visszavonulást terveztek a Tisza—
Maros vonalra. Komáromnál Görgey áttörési terve fényesen
sikerült, de ez már nem térítette más irányba a harctéri fejle-
ményeket. Görgey nagy támadó kísérlete (a Vág mentén) kudarc-
cal végződött, Haynau és Paskievits hadai minden vonalon előre-
nyomultak az országban. Kossuthnak a nemzethez intézett két-
ségbeesett hangú felszólítása már nem használt. Haynau két
nagy győzelmet aratott: az egyiket Szőregnél, a másikat Temes-
vár alatt (augusztus 9.); ez utóbbi eldöntötte a szabadságharc
kimenetelét. Még érintetlenül állottak az ország nagy erősségei:
Komárom, Pétervárad, Arad, Munkács, de Görgey hadserege
30.000 főre apadt, amelyet Haynau és Paskievits egyesült had-
ereje nyolcszorosan múlt felül. Kossuth az utolsó órákban még
mindig remélte a francia és az angol beavatkozást, de ez hiába-
való ábrándnak bizonyult. Palmerston azt tervezte, hogy ha a
magyarok őszig kitartanak, Ausztria és Magyarország között
békét közvetít, de őt elsősorban mégis az érdekelte, nem vonul-e
az orosz tovább Konstantinápoly felé.

Világos.

A magyar kormány már július 2-án elhagyta Pestet és Szegedre menekült. Ide akarta Kossuth összegyűjteni az egész magyar sereget, hogy Erdélybe hátrálva, ott folytassa a küzdelmet. Dembinszky hibája miatt, aki Temesvár alá vonult, ez a terv megbukott. Ha egységes vezetés van és még mindig él a régi harci akarat, Haynau és Paskievits viszálykodását esetleg ki lehetett volna használni és talán kihúzhatták volna a harcot egész télig. De Görgey, akit közben diktátori hatalommal ruháztak fel, reménytelennek látva a helyzetet, augusztus 13-án Világosnál Rüdiger orosz tábornok előtt letette a fegyvert. A fegyveres küzdelem most már befejeződött; Kossuth a kormány tagjaival együtt török földre menekült. Bem sem tudta az orosz túlerő ellen tartani Erdélyt, s miután csapatainak egy része megadta magát, Orsován keresztül szintén Törökországba távozott. Klapka, Komárom védője, utóbb tisztességes feltételek mellett megadta magát.

A győztes osztrákok bosszúja a sok megaláztatásért annyira kegyetlen volt, amilyenre csak az erkölcsi alacsonyrendűség képes. A cár kegyelemkérő levele nem használt. Haynau Schwarzenbergtől és Ferenc Józseftől a legkíméletlenebb megtorlásra kapott parancsot, amit nagy örömmel hajtott végre. Aradon halálra ítélték a szabadságharc tizenhárom tábornokát: Kiss Ernőt, gróf Vécsey Károlyt, Schweidel Józsefet, Pöltenberg Ernőt, Damjanich Jánost, gróf Leiningen-Westerburg Károlyt, Nagy Sándor Józsefet, Láhner Györgyöt, Lázár Vilmost, Aulich Lajost, Knézits Károlyt, gróf Dessewffy Arisztidet, Török Ignácot. A halálos ítéletet Aradon október 6-án végrehajtották. Ugyanazon a napon Pesten agyonlőtték gróf Batthyány Lajost, majd Csányi László, báró Perényi Zsigmond, Szacs vay Aurél, báró Jeszenák János, Kazinczy Lajos tábornok következett. A haditörvényszékek összesen 1765 ítéletet hoztak, köztük több mint száz halálost.

Az aradi és a többi ítélet hatása kitörölhetetlen nyomokat hagyott a nemzet életében, amit nem tudott elfeledtetni a későbbi kibékülés és a 67-es kiegyezés sem. A szörnyű megtorlás, mint örök vád szerepel nemzeti köztudatunkban. A történelmi felelősség alól nem lehet felmenteni a bécsi kormányt, sem

az udvari klikket, nem lehet felmenteni magát Ferenc Józsefet sem, aki uralkodásának ebben a szakában kegyetlen anyjára, Zsófia főhercegnőre hallgatott és azonosította magát a Schwarzenberg-kormányral, és később sem árult el, esztendőök mulva, legkisebb jóindulatot sem azok iránt a magyarok iránt, akik az osztrák börtönökben sínylődtek. Ferenc József gyűlölete csak Erzsébet királyné befolyására enyhült.

A szabadságharc oknyomozásának ma már nincs meg nem oldott kérdése. Ellenséges túlerő, egy hatalmas osztrák és orosz ármádia verte le a magyar szabadságmozgalmat, de az összeomlást sietteték a tagadhatatlan stratégiai hibák, amelyeket Görgey követett el, a belső meghasonlás, a vezérek viszálykodásai, Kossuth és Görgey ellentétei. A tiszta erkölcsi győzelem babérját a magyar nép aratta le, amely a nemzeti ügy mellett az utolsó pillanatig lelkesen kitartott. A nagy küzdelem katonai vereséggel végződött, de nemzeti történetünk mégis egyik legnagyobb hőskölteménye. A magyarság a nagyszerű erőfeszítéssel kivívta a nyugat-európai nagy kultúrnépek elismerését, s az élet-hozzá való jogát és a nemzetek annalesébe beírta nevét. A 67-es kiegyezés soha létre nem jön, ha nincs szabadságharc; és ha Magyarország az ó-konzervatívokra vagy a békepártiakra hallgat, nem Kossuthra, olcsó zsákmánya lesz a Schwarzenberg-rendszernek s ugyanarra a sorsra jut, mint — ami már Kollonics alatt is fenyegette — Csehország: az Osztrák-ház önállóság nélküli örökös tartományává süllyed.

IV.

Az abszolutizmus.

Világos után nemzeti történetünknek hősie, sok felemelő példát mutató korszaka kezdődött. Az olmützi császári kényszeralkotmány (1849 március 4.) összbírodalmat alkotott, konföderációs rendszer alapján; most ebbe olvasztották bele Magyarországot. A 48-i alkotmányt eltörölték; a magyar törvényhozás minden alkotását, a gazdasági természetűek kivételével, megsemmisítették. Füstbe mentek azoknak az aulikus politikusoknak a reményei, akik ragaszkodtak az ősi alkotmányhoz, vagy legalább annak bizonyos maradványaihoz, de elítélték a nemzeti ellenállást és kárhoztatták a dinasztiaával való szakítást. Az országot ostromállapot alá helyezték. Haynau mellé (akit Magyarország teljhatalmú kormányzójává neveztek ki). polgári kormányzóul báró Geringer Károlyt rendelték, az országot pedig öt közigazgatási kerületre osztották, a következő székhelyekkel: Budapest, Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad; a vajdaságot, a temesi bányságot és Erdélyt kiszakították az ország testéből.

A Bach-rendszer.

A levert országra gyásznapiak következtek. A Schwarzenberg-kormány a katolikus és német Habsburg-monarchiát komolyan vette és megkezdte a németesítést abban az időszakban, amikor a nemzetiségi öntudat valósággal elemi erejű és megkezdte egy olyan birodalomban, amelyben a németiség az őslakosságnak egészen kis hányadát alkotta. Az országot idegen (német és cseh) hivatalnoksereggel árasztották el; idehozták az örökös tartományok egész értelmi feleslegét, mely nagyrészt kistegehetségű, paragrafusokon rágódó, még hozzá a nép nyelvét sem értő hivatalnokokból állott. Róluk írta Madách Imre a

Civilisator című remek szatirikus vígjátékát. Az Erdélynek szánt provizórium az országrészt, vagy az akkori hivatalos nyelven a „korona-tartományt“, hat kerületre osztotta: Nagyszeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Retteg, Udvarhely és Fogaras székhellyel és valamennyi kerület élére katonai biztos került. A rendszer irányító szelleme, a centralista és germanizáló törekvések fő képviselője báró Bach Sándor belügyminiszter, az egykori barrikád-hős, aki azonban megbánva fiatalkori tévedéseit, teljes lélekkel odaállott a szélső reakció szolgálatába.

A magyarországi nemzetiségeket, amelyeket a bécsi kormány felhasznált ellenünk, a legkeserűbb csalódás érte: a Bach-rendszer a legrútább hálátlansággal fizetett váráldozatukért. Az oláhok, szerbek, horvátok csakhamar rájöttek, hogy megcsalták őket, az önállóság, a nyelvi jogok, az önrendelkezés pusztá ígéretetek maradtak, s őrájuk is az a sors várt, hogy a magyarokkal és az olaszokkal együtt beleolvasszák őket a nagy germán kohóba. A szláv népelemek ekkor gyűlöltek meg a németiséget és estek bele a pánszláv agitáció karjaiba. Az iskolákat megrendszabályozták, a hazafias szellemű rendeket üldözték, a protestáns egyházak autonómiáját Haynau rögtön megszüntette és adminisztrátorokat nevezett ki a superintendensek helyére. Az országot elárasztották zsandárokkal és titkos rendőrséggel és kifejlesztették minden totális államrend elmaradhatatlan kellékét: a kémrendszert. A titkos rendőrség intézményének az élén Kempen tábornok állott, aki még az uralkodó-család tagjait is figyeltette. Haynaut, a rendszer „borotváját“ 1850 júliusában elbocsátották, — miután megtették a kormány minden kegyetlenségéért bűnbaknak. Sokan fellélekzettek itt Magyarországon, abban a hiszemben, hogy jobb idők következnek, de Haynau elbocsátása nem jelentett rendszerváltozást. A nemzet legjobbjai vagy külföldre menekültek, vagy az osztrák börtönben sínylődtek és nehéz, komor, nyomasztó hangulat nehezedett az országra. Az irodalom, újságírás, egyidőre elnémult, Deák Ferenc, a szabadelvű mozgalom vezére félreállt, Széchenyi, a döblingi elmeagyógyintézet falai közé vonult vissza önkéntes száműzésbe.

Kossuthot, a szabadságharc gyászos kimenetele először megrendítette. Kétségbeesett lélekkel hagyta el az ország határát, de csakhamar visszanyerte lelki nyugalma és rendíthetetlen optimizmusát. Már Törökországban elhatározta, hogy a nyugati

szabad nemzetek ítélőszéke elé viszi a magyarság szent ügyét. Itthon egyes családok és szereplő emberek állandó megfigyelés alatt állottak; a zaklatások, a házkutatások éveken át napirenden voltak. Denunciálók, árulók, sajnos, a magyarság soraiban is szép számmal akadtak. Több röpirat foglalkozott ebben az időben a magyarság sorsával. Köztük a leghatásosabb báró Kemény Zsigmondé, ki kárhoztatta az egész szabadságharcot; azután Somssich Pálé, ki szembeszállt a központosítással és a germanizálással. A nagyszellemű, de erősen impresszionista Főtös, aki annakidején megvédte Kossuthot Széchenyi vádjai ellen, sok tekintetben magáévá tette a birodalmi egység gondolatát, ezért német nyelven megjelent könyve nem is aratott sikert. A bécsi kormány ezekre a véleményekre rá sem hederítve, kitartott politikai ábrándjai mellett és igyekezett fenntartani minden rendelkezésre álló eszközzel azt a torz rendszert, amely valóban anakronizmus számba ment a 19. század második felében.

Haynau utóda a kormányzásban Albrecht főherceg lett, aki mint a császár helyettese és alter ego-ja vette át 1850 októberében a kormányzást. Geringer tévozott, de helyét egyelőre nem töltötték be. Az 1851. év utolsó napján hozták nyilvánosságra a birodalom új átszervezésére szánt alapelveket, melyek 36 pontból állottak. Ezek lettek volna hivatva arra, hogy épkezláb birodalommal forrasszák össze az Osztrák-ház mesterkélt, rozoga monarchiáját. Nemsokára (1852 április 5.) meghalt Schwarzenberg Félix. Állását nem töltötték be (a császár maga akart saját főminisztere lenni), a kabinet vezetői Kübeck kamarai elnök, Bach miniszter maradtak, a fontos külügyeket a közepes képességű Boul vette át.

Az emigráció.

A szenvedő, tűrő Magyarországon kívül van egy küzdő és remélő Magyarország is. Ennek feje Kossuth Lajos, a magyar emigráció lelke és vezére. Minden emigrációnak vannak hibái, gyengeségei, (látjuk Rákóczi esetében is); az emigráltak sokszor hiú reményekkel áztatják magukat, irreális, kalandos vállalkozásokon törnek a fejüket s törekvéseik legtöbbször azon a tényen hiúsulnak meg, hogy hazájuk hangulatát nem ismerik, mert elvesztették vele a közvetlen kapcsolatot. A Kossuth-féle ma-

gyar emigráció is ezekben a fogyatkozásokban szenvedett. Ugyanakkor viszont nem szabad megtagadnunk tőle a lelkesedést, a bátorságot, az igyekezetet. Kossuth elvi ellenfelei is elismerik, hogy a magyar emigráció azzal, hogy a letiport ország szenvedéseit, a vele elkövetett égbekiáltó igazságtalanságokat a világ közvéleménye elé tárta, szinte felbecsülhetetlen szolgálatakat tett a nemzetnek. A magyar ügynek már a szabadságharc alatt is volt néhány képviselője külföldön. A piemonti kormánynál báró Splényi László huszárkapitány képviselte a magyar kormányt. Kossuth gróf Andrássy Gyulát Konstantinápolyba küldötte, ahol a nagytehetségű diplomata (a későbbi miniszterelnök, majd közös külügyminiszter) a magyar menekülteknek iger nagy szolgálatakat tett. A frankfurti országgyűlésre 1848-ban Szalay Lászlót küldték; Londonban Pulszky Ferenc képviselte Magyarországot. A szultán angol közbenjárásra elbocsátotta a Kis-Ázsiába internált magyarokat és Kossuth először Angolországba utazott. Útja valósággal diadalút volt. Az angol szabadelvű közvélemény s az angol liberalizmus nagy képviselői, Cobden és Bright, Kossuthban saját eszméiknek hirdetőjét és hőst látták, s úgy fogadták, mint a kor legnagyobb emberét. Páratlan szónoki sikereit nemcsak lebilincselő egyéniségének és valóban csodás szónoki képességének köszönhette, hanem a szabadság eszméjének is, melyet képviselt, és köszönhette jórészt még annak is, hogy egy méltatlanul szenvedő, mártírnemzet képviselőjeként jelent meg, amely nemrégiben világszerte csodált, heroikus harcban védte meg természetes jogait két gyűlölt zsarnoksággal szemben. Kossuth Angolországban, a politikai szónoklat hazájában megkapta a „King of eloquence” címet. Diadalmenetben vonult be Londonba, ahol a városházán a Lord Mayor hivatalosan fogadta. Az a határtalan lelkesedés, amely részint saját személye, részint a magyar ügy iránt megnyilvánult, azzal a reménnyel töltötte el, hogy a magyar kérdést rövidesen európai kérdéssé teheti és felszabadítja hazáját. Londonban Dudley Stuart elnökletével magyar bizottság alakult, hogy Magyarország felszabadítására pénzt gyűjtsön.

Az emigráció központja Párizs lett, vezetője a nagyszellemű gróf Teleki László, aki 1848-ban ment ki, mint a magyar országgyűlés kiküldöttje. Ősszel Kossuth Amerikába távozott, ahol talán még a londoninál is fényesebb fogadtatást rendeztek tiszteletére. Tárgyalt Webster Dániellel, az Egyesült Államok

egyik legnagyobb államférfiával, akiben sikerült rokonszenvet ébresztenie a magyar ügy iránt. New-York város látta vendégül, és ékesszólásának ellenállhatatlan erejével itt is meghódította a lelkeket, beszédei megbűvölték hallgatóságát. 1852 január 5-én bemutatták a szenátusban, majd bevezették a képviselőház termébe. Ebben a kitüntetésben Lafayette óta nem részesült idegen. De csalódások is sujtották Kossuthot. Fillmore elnök ridegen fogadta, s amikor az Egyesült Államoknak a magyar ügyben való intervencióját szóba hozta, az elnök kijelentette, hogy nem lehet megváltoztatni az Unió nemzeti politikáját. Nagy lelkesedéssel az északi államok városai fogadták, a déli rabszolgatartók, kik az emberi jogokról másképpen gondolkoztak, elzárkóztak előle. Webster külügyminiszter megígért annyt, hogy ha ő hatalmon marad, Kossuth az ő támogatására számíthat. Kossuth emléke nem homályosodott el Amerikában egészen a legújabb időkig. Masaryk cseh elnök írja emlékirataiban, hogy amerikai propagandakörútján, a világháború alatt, folyton beleütközött a még mindig eleven Kossuth-kultuszba.

Kossuth, amikor 1852-ben visszatért Angolországba, mélyen lesújtva látta, hogy számításaiban csalódott: szó sem lehet európai háborúról, amely meghozná esetleg Magyarország számára a függetlenséget. Franciaországban III. Napoleon császársága megszilárdult, Magyarországon a hatalom minden forradalmi kísérletet elfojtott. De Kossuth mégis bízott; derűlátása nem hagyta cserben, várta, figyelte az új európai fordulatot. Mialatt kint az emigráció igyekezett bevinni a magyar ügyet a nyugateurópai köztudatba, itt bent a „definitivumban“ megformulázott új rend tovább tartott, sőt a császár ellen elkövetett merénylet után még szigorúbbá vált (1853). Ugyanebben az időpontban nyomták el véres kegyetlenséggel a milánói lázadást és a Habsburg-birodalomban egyelőre néma csend honolt.

A császár 1854-ben (április 24.) házasságot kötött Erzsébet bajor hercegnővel (kinek áldásos szerepéről később fogunk megemlékezni). Ebből az alkalomból megszüntették Magyarországon az ostromállapotot, de az általános helyzet semmit sem javult. A részleges amnesztiával a magyar közönség, amely általános bűnbocsánatot várt, nem volt megelégedve, továbbra is nyomott és elkeseredett maradt az ország közhangulata.

Az ilyen mechanisztikusan létrejött, összetakolt közület, mint a központosított monarchia, melyet ebben az időben tisz-

tán az államterror kíméletlen eszközeivel tartottak össze, aktív külpolitikát nem folytathatott. A nyugati nagyhatalmak 1854-ben, élükön az ambíciózus francia császárral, összefogtak, hogy Törökországot a cári Oroszország karmaiból kimentsék és Szabasztopolnál a cári haderőt megverték. Ausztria, melyet folyton lefoglaltak zavaros belső ügyei, passzív magatartást tanúsított a nagy európai bonyodalomban. Ferenc József nem tudta, mit tegyen. Be kellett volna avatkoznia a cár mellett, aki 1849-ben Ausztriát megmentette, de ez szakítást jelentett volna Nyugat-Európával. Az 1918 után nyilvánosságra került bizalmas levélváltásukból látjuk, hogy Ferenc József és Miklós cár viszonya mindinkább elhidegedett.

A gazdasági helyzet.

A bécsi kormány gazdasági téren kísérelte meg kárpótolni és kiengesztelni alattvalóit az elkobzott közszabadságokért. Nagyobbarányú vasútépítés kezdődött, de állandó fennakadásokkal. 1853-ban megépült a cegléd—félegyházi, 1855-ben a győr—brucki vasútvonal és az osztrák államvasút társaság, amelyet egy francia pénzsoport támogatott, a marchegg—szegedi nagyvasút tervét is elkészítette. Az önkényuralom a szabadságharc gazdasági rendelkezéseit épségben hagyta, de végrehajtásuknál mindent elkövetett, hogy bosszút álljon a magyar birtokososztályon, amelyet a forradalom értelmi szerzőjének tartott. A jobbágyfelszabadítás annak a földnek tulajdonosává tette a jobbágyot, amelyet addig művelt, de a földbirtokos elveszítette az úrbéri szolgáltatásból származó jövedelmeit. A kárpótlást állami kötvényekben adta meg a bécsi kormány, amelyek a Bach-rendszer alatt a névértéknek 60—70 százalékát érték. A földbirtokosok szája tele van panasszal: a hitelélet kezdetleges; a nagybirtokosok sorsa még csak tűrhető, de a közép- és kisbirtokos csúszott le a lejtőn s egyre jobban eladósodott. Ebben az időben kezdődött meg a középnemes birtokososztály anyagi romlása. A magyar éghajlat szörnyű szélsőségei, az időjárási katasztrófák is tetőzték a földbirtokososztály bajait.

Az 1856-i párizsi béke után az abszolutizmus szigora némileg enyhült. A bécsi kormány még nem mondott ugyan le az ország germanizálásának hiú ábrándjáról és a nemzet ellenállása semmit sem csökkent, de a Bach-rendszer uralma vég-

zetes lejtőre jutott; az olasz-osztrák háború csakhamar megmutatta, hogy fennhézása mellett nemcsak tehetségtelen, hanem korrupt és erkölcstelen is. Világostól kezdve egyre nagyobb az államháztartás deficitje. 1854 nyarán nagy kölcsönt bocsátottak ki, amelyet különböző kényszereszközök igénybevételeivel jegyeztettek Magyarországon; csak így sikerült a megrendült pénzügyrendszert megmenteni az összeomlástól. A rendszer megszállásdíjait véget kötötték meg 1855 november 5-én a konkordátumot, amely eltörölte az uralkodói tetsvényjogot és biztosította az egyház korlátlan birtokszerző jogát. A Bach—Kempfen—Thun-rendszer olyan szélsőséges ultramontanizmust teremtett, amely Ausztriában, de még inkább Magyarországon, a katolikus papságot is megdöbbenetett, annál is inkább, mert célja részben az volt, hogy a szabad magyar katolikus egyházat beolvassák a birodalom egységes egyházi szervezetébe.

Az olaszországi vereség. Bach bukása.

Igen nehéz, minden oldalról fenyegető belső helyzetben érte Ausztriát a végzetes nagy csapás: az északolaszországi vereség. 1858 december 10-én Cavour és III. Napoleon francia császár között létrejött a szövetség. (Plombièresi találkozó.) Az olasz államférfiú és a francia császár abban egyeztek meg, hogy Piemont Nizzát és Savoyát átengedi Franciaországnak, de ennek fejében Napoleon arra kötelezte magát, hogy nagy hadsereggel támogatja Piemontot Észak-Olaszországnak osztrák uralom alól való felszabadításában. Poroszország cserben hagyta a bécsi udvart. Az északolaszországi olasz hadsereg, melynek soraiban emigráns magyar katonák is harcoltak, fényes győzelmet aratott. (Solferino, 1859 június 24.) Ferenc József a Villafrancában megkötött fegyverszüneti szerződésben lemondott Lombardiáról; Bach megbukott, de az új Rechberg—Goluchowszki-kormány (1859 augusztus 22.) sem jelentett lényeges irányváltást a kormányzás módszereiben. Csak az elnémetesítő törekvések enyhültek. A fegyverszünet megdöbbenetett Cavourt, és zátonyra juttatta Kossuth terveit, aki a magyar sorsot összekötötte az olasszal. A magyar emigráció az ország felszabadítását a franciák szeszélyes császárjától többé nem remélhette.

De Kossuth Lajos rendületlenül tovább bízott. A vitéz magyar légió hőiesen harcolt a nápolyi királtságban Garibaldi lo-

bogója alatt, az itthoniak azonban mindinkább elszakadtak Kossuthtól. Deák, a szabadelvű ellenzék egykori vezére, aki Kossuth-tal az önvédelmi harc kitöréséig egy úton haladt, kehidai magányában elvonulva várta a fejleményeket. Hatalmas elméje, elismert bölcsesége, mérséklete, lelki kiegyensúlyozottsága arra rendelték, hogy most ő legyen a nemzet vezére. Temperamentuma álkalmatlanná tette arra, hogy veszedelmes forradalmi időkben vezető legyen; Kossuth ékesszólása, szuggesztív ereje, hihetetlen tettereje belőle hiányzottak. Nem volt a fantázia és a jövőbe irányuló nagy tervek embere, sőt azt tartotta, hogy nem jó, ha a politikus túlságosan előrelátó.

Hogyan látta ebben a nagy krízisben a magyar kérdést a reformkor két nagy vezető szelleme: Széchenyi és Kossuth? Széchenyi döblingi önkéntes számkivetésében nemcsak töprengett és gondolkozott, hanem megírta a Blicket, talán minden idők egyik leghatalmasabb erejű politikai röpiratát, amelyben leleplezte a Bach-rendszert. Utána megírta gyilkos tollal és metsző logikával a Nagy Magyar Szatirát, amelyben Ferenc Józsefet személyében tette felelőssé az embertelen kormányrendszerért. Kossuth Lajos, aki biztosra vette a Habsburg-birodalom előbb vagy utóbb bekövetkező bukását, többé-kevésbbé azonosította magát az úgynevezett Duna konföderáció-tervvel, amely eredetileg Gioberti olasz államférfiútól származott s épp ebben az időben került indiszkrécio útján nyilvánosságra. A dunai projektum nagy szövetségben kapcsolta volna össze a szentistváni Magyarországot, Romániát, Szerbiát és Horvátországot.

Magyarország elhelyezkedésének kérdésében ebben az időben két szemlélet állott egymással szemben. Az egyik Széchenyié, Deáké, báró Kemény Zsigmondé, akik azt hirdették, hogy Magyarország továbbra is tartson ki a nagytekintélyű történelmi dinasztia mellett, amellyel jó- és balsorsban már századok óta együtt élt és alkosson valamilyen elfogadható elrendezésben az uralkodóház örökös tartományaival egy birodalmat. Kossuth gondolata lényegében ugyanez: ő is úgy látta, hogy Magyarország nem állhat meg egyedül Európa közepén, de ne Ausztriával egyezzen meg, hanem szláv szomszédaival és Romániával.

1860-tól kezdve egyre fokozódó nyugtalanság tartotta izgalomban a lelkeket és a magyar közvélemény a kétségbeesés és a remény végletei között hánykolódott. Pest város 1860 már-

cius 15-én véres tüntetéseknek a színhelye. Albrecht főherceg helytartó távozott és utódává a magyar származású Benedek Lajos tábornokot nevezték ki. A konzervatívok és az aulikusok megkezdték tanácskozásaikat s igyekeztek valami utat-módot találni arra, hogy Magyarország résztvehessen az újonnan megszervezett birodalmi tanácsban. Benedek elbocsátotta Prottmannt, a rettegett pesti rendőrfőnököt. Már maga Rechberg, a főminiszter is meggyőződött arról, hogy a magyar alkotmány valamilyen formában való visszaállítása elkerülhetetlen s a magyarokkal le kell ülni a tárgyaló asztalhoz. Gróf Dessewffy Emil birtokára visszavonulva nagyobb tervezetet dolgozott ki a Habsburg-birodalom újjáalakítására. Rechberg báró Jósika Samuval tárgyalt. A konzervatívok és aulikusok attól tartottak, hogy Kossuthék kívülről való izgatásai újból lángba borítják az országot. Az olaszországi események, a hős Garibaldi szinte csodás sikerei (marsalai ezer) érthető módon felizgatták a magyar közhangulatot. Közben a Rechberg—Goluchovszkikormány megbukott, a vezető miniszter Schmerling Antal lett. Ezek néhány szóval a hirhedt októberi diploma előzményei. (1860 október 20.)

Az októberi diploma. Az 1861-i országgyűlés.

A diplomát a császári teljhatalom alapján bocsátották ki, mint az uralkodónak atyai jóindulatából származó ajándékát. A császár alkotmányt engedélyezett népeinek. Országgyűlést rendelt el, úgy azonban, hogy a birodalom közös ügyeit az országgyűlés a központi birodalmi tanáccsal együtt intézte volna. A diploma hiányait egy másik, hozzá hasonló szellemű írásmű, a februári pátens (1861 február 26.) lett volna hivatva pótolni. A diploma haladást jelentett annyiban, hogy helyreállította a vármegyét és meg is kezdődött a régi közigazgatási testületek szervezkedése. Visszaállították a hétszemélyes táblát is, majd összeült (Majláth György elnökletével) az országbírói értekezlet, hogy a törvényhozást pótolja, mielőtt az működését megkezdi. A „birodalmi tanács“ — a februári pátens értelmében — az urakházából és a 343 képviselőt számláló képviselőházból állott volna (akik között Magyarországot 85 képviselő képviselte volna). A Habsburg-monarchia népei tehát kaptak volna az uralkodó kegyeiből egy, az élet valóságaival semmi kapcsolatban nem álló papiros alkotmányt. A diploma és a

pátens az országban hatalmas indulathullámokat vert fel; a megyék megmozdultak, majd egymást érték a tüntetések az uralkodóház ellen. A kormány mégis elhatározta, hogy meggyőződik a magyar közhangulatról és április 2-án elrendelte az országgyűlési választásokat. A választásokon azonban olyan többség gyűlt össze, amely a diplomát és a pátent teljes egészében már eleve elutasította.

1861 május 6-án nyitotta meg az országgyűlést a császár nevében Apponyi György országbíró Budán, de a tanácskozásokat Pesten folytatták. Ellenzéki volt az egész országgyűlés, de mégis két pártra szakadt; az egyik, melynek élén Deák Ferenc állott, azt kívánta, hogy az országgyűlés feliratban foglalja össze kívánságait; a másik — a határozati párt — azt követelte, hogy házhatározatban tudassák az uralkodóval állásfoglalásukat. Ez a párt gróf Teleki Lászlót és Tisza Kálmánt vallotta vezérének.

Az országgyűlés megnyitásának harmadik napján (május 8.) terjedt el a mindenkit lesújtó gyász hír, hogy gróf Teleki László, a határozati párt vezére, saját kezével vetett véget életének. Teleki László tagja volt a magyar emigráció három tagból álló bizottságának (Kossuth és Klapka mellett) és Kossuth legbizalmasabb, legodaadóbb hívei közé tartozott. Valami családi ügyben Drezdába utazott, ahol a szász kormány — valószínűleg azért, hogy Bécsnek hízelegjen — a vendégjog megsértésével, letartóztatta és a bécsi kormánynak kiszolgáltatta. Bécsbe hurcolták, s bevezették a Burgba. Egyszerre csak Vay Miklós kancellárral együtt a császár dolgozószobájában lelte magát. Nem tudjuk, mi történt; valószínűleg becsületszavát adta az uralkodónak, hogy a politikába többé nem ártja magát, 1861-ben mégis belesodródott. Halálának Kossuth azt a ma is elfogadható magyarázatát adja, hogy tragikus ellentmondásba került önmagával s a szörnyű dilemmából ilyen módon menekült.

Az országgyűlés többsége Deák mellé állt s elfogadta a felirati javaslatot, amely a Pragmatica Sanctio és a jogfolytonosság elvi alapján állva, a negyvennyolcadiki törvények helyreállítását kérte az uralkodótól. Június 21-én érkezett meg az uralkodó válasza. A remények korainak bizonyultak: a Schmerling-kormány ragaszkodott a kényszer-alkotmányhoz és a központosításhoz, támogatóit pedig a magyar törekvések ellen ismét megtalálta a nemzetiségekben, amelyek mind megmozdultak, köztük az eddig békés tótok is.

A Schmerling-féle provizórium.

Deák Ferenc augusztus 7-én mutatta be a második javaslatot, melyben bátran, őszintén rámutatott arra, hogy az uralkodói leirat nem áll az alkotmány alapján. Ebben az időben még nem lehetett összeegyeztetni a két álláspontot: a császáré és a nemzeté; a nemzetnek tűrni kellett, hogy — mint Deák mondotta emelkedett hangú beszédében — megmentse alkotmányát, szabadságát, melyet őseitől örökölt. Az 1861-i országgyűlést feloszlatták, majd november 5-én a császár Forgách Antal kancellárhoz intézett kéziratában Magyarországon katonai provizóriumot léptetett életbe. (Schmerling-féle provizórium.) A haditörvényszékek működését visszaállították, a helytartótanács hatáskörét megszükitették. De a tárgyalások nem szüntek meg. Mindenki érezte, hogy a Schmerling-féle provizórium nem lehet tartós. Ferenc József 1862-ben Apponyi országbíró bízta meg egy kibontakozási tervet elkészítésével, Majláth, Sennyey Pál és Forgách is készítettek egy javaslatot, de a legfelsőbb akaratot nem tudták megnyerni. Forgách helyére kancellárnak egy másik osztrák érzelmű főurat neveztek ki gróf Zichy Herman személyében, aki a közös parlamentbe erőszakkal akarta bekényszeríteni Magyarországot. A helytartó gróf Pálffy Móric altábornagy lett. Gyűléseket nem tűrtek, a sajtót gúzsba kötötték, de Deák Ferenc most sem tagított régi meggyőződésétől; nyíltan hangoztatta, hogy a magyar nemzet most sem tehet mást, mint addig; alkotmányosságának teljességét kell követelnie.

Ausztria jobb érzésű politikusai is belátták, hogy a Schmerling-rendszer tarthatatlan, mert a rendezetlenség állapota felemészti a Habsburg-birodalom legjobb erőit. 1865 április 16-án jelent meg a Pesti Naplóban Deák Ferenc híres húsvéti cikke, melyben ismételve rámutatott arra, hogy a birodalom fennállása csak úgy biztosítható, ha a magyar alkotmány alap törvényeit fenntartják és a lajtántúli országrészek alkotmányos szabadságát biztosítják. Ferenc József 1865 január 8-án a Schmerling-féle provizóriumot megszüntette, január 26-án Majláth Györgyöt nevezte ki kancellárrá, a helytartótanács elnöke Sennyey Pál lett. Az új kormány összehívta az ország-

gyűlést és csaknem két évig tartó tárgyalások után megtörtént a kibékülés. A centralista politika és a császári abszolutizmus uralma véget ért.

Nemzeti történetünknek a történetírásban kissé elhanyagolt fejezete az 1865-i országgyűlés összehívásával lezáródott. Pedig ezt a másfél évtizedet nem szabad kirekeszteni nemzeti történetünkéből. A magyarság a megpróbáltatások nehéz esztendeiben nagynak, hősieknek, egységesnek mutatkozott. Van egy rendkívüli erejű, törhetetlen magyar nacionalizmus, amelyet azóta nem látunk többé. Mi kényszerítette rá az uralkodót a kiegyezésre? Részben külső, részben belső ellenállhatatlan erők. Sadowánál 1866-ban a birodalmat ismét nagy csapás, csúfos megaláztatás érte: tönkreverték egyetlen csatában. A nyugati közvélemény megvetette az osztrák rendőrállamot, melynek hitelképessége is megszűnt. Az elnyomott Magyarország nehéz, égető, megoldhatatlan kérdés. A haladó gondolatot Magyarország képviseli. A parlamentarizmus mindenütt megvalósult, nem lehetett előle többé kitérni. Ezt látta be Ferenc József, aki a Szent Szövetség levegőjében nőtt fel, de a kényszerhelyzetnek engedett. Mindkét Magyarország megtette kötelességét a nehéz időkben. Az itthoniak tűrtek, szenvedtek, de a nemzeti jogot fel nem adták; az emigráció kint dolgozott, s bár nem érte el célját, elévülhetetlen érdemeket szerzett azzal, hogy a magyar kérdést a külföldi közvéleményben ébrentartotta.

V.

A kiegyezéstől a Millenniumig.

1867—1896.

Az 1865-i országgyűlés egybehívása után a tárgyalások csaknem két esztendeig tartottak. Nem lehetett egykönnyen áthidalni azt a mély szakadékot, amely a császár, az ő tanácsadói és Deák Ferenc álláspontja között tátongott. Közben az országot (1866-ban) súlyos elemi csapás (az egész termést megsemmisítő májusi fagy), Ausztriát Königrätz—Sadowánál megszégyenítő vereség sujtotta. Az előbbi bent késleltette a kiegyezési tárgyalásokat — mert az inségesek ellátásáról kellett gondoskodni; a vereség pedig megtörte némileg a Belcredikormánynak (Schmerling utódának) addigi rideg ellenállását. De még ezután is meg kellett küzdenie Deák Ferencnek a megegyezés ellenfeleinek: a centralistáknak, föderalistáknak, szlávoknak, aulikusoknak, a merev katonai köröknek gáncsvetéseivel. Megnehezítette Deák munkáját Tisza Kálmán pártja is, amely rendíthetetlenül ragaszkodott még ebben az időben ahhoz a felfogáshoz, hogy Magyarország nem köthet szerződést Ausztria népeivel, csak az uralkodóházzal, s a Pragmatica Sanctióra hivatkozva azt vitatta, hogy semmiféle közös ügy nincs. A megegyezést viszont ugyanakkor megkönnyítette a fennkölt gondolkodású Erzsébet császárné szerepe, aki — mint a háború óta napfényre került történeti dokumentumokból kiderül — a magyarokkal valóban őszintén rokonszenvezett; soha sem foglalkozott politikával, kivéve azt az esetet, ha közbenjárásával használhatott Magyarországnak.

A 67-es kiegyezés.

A 67-es bizottság február 4-én befejezte munkálatait s három nap múlva sikerült elfogadtatni programját az uralkodóval. Deák Ferenc az új kormány megalakítását nem vállalta;

a miniszterelnök Kossuth egykori kiváló diplomatája és halálraítélt emigránstársa, gróf Andrássy Gyula lett, ki kezdettől részt vett Deák Ferenc mellett a kiegyezési mű tető alá hozatalában. Az Andrássy-kormány 1867 február 17-én mutatkozott be az országgyűlésnek. A kiegyezési javaslatokat gyorsan letárgyalták, s olyan hosszú, esztendőig tartó, sokszor reménytelennek látszó küzdelem után létrejött az 1867. évi XII. t.-c., amelyen a kiegyezési mű alapul.

A kiegyezési korszaktól már jó távol vagyunk, ezért nem kerülhet nagy megerőltetésünkbe, hogy teljesen tárgyilagos, pártpolitikai szempontoktól mentes ítéletet alkossunk róla. Deák Ferenc, kinek a nagy alkotás létrehozatala a legelsősorban érdeme, a kiegyezést megalkuvás eredményének tartotta, hangsúlyozván, hogy azok között a körülmények között, tárgyalásokkal, alkudozásokkal nem tudott ennél többet elérni. Minthogy a 67 már a történelemé, az, aki a pártpolitikai szempontokat a kiegyezés történelmi értékeléséből kizárja, valóban nem láthat abban mást, mint megalkuvást, kényszerhelyzetből következő új elrendeződést, amely nem meglepő annak a nemzetnek történetében, amely századok óta nem élhette a saját életét. Viszont kétségtelen, hogy amióta a 16. századi nagy történelmi katasztrófa összehozott bennünket Európa leghatalmasabb uralkodóházával, a 67-es megalkuvás valamennyi között a legszerencsésebb, a legjobb. Azok, akik a 48-as szabadságharcot végigharcolták, érthető módon belefáradtak a küzdelembe és nézeteik is megváltoztak. Az önmagukhoz következőes jellemek száma ritka (inkább csak regényekben fordulnak elő), s másfél évtized alatt sokat változott a nemzet politikával foglalkozó felsőbb rétegének meggyőződése.

A nemzeti közvélemény örömmámorban úszott, ami érthető: véget értek a szenvedések, a bizonytalanság, s a nemzet munkához láthatott. Pedig ha a kérdést teljes elfogulatlansággal a nemzeti szuverénítás szempontjából nézzük, nem lehet elhallgatni, hogy Magyarország államisága az újonnan elrendezett birodalomban másodrendű maradt. A közös ügyek: a hadügy, külügy, pénzügy lényegileg továbbra is osztrák ügyek maradtak; a közös hivatalokban, intézményekben a magyarok számára elenyészően csekély hely jutott. Ősi alkotmányunkra szoktunk hivatkozni; valóban van ilyen történelmi alkotmányunk, de mégis az a parlamentarizmus, amelyet 1867-ben kaptunk, az

uralkodó kegyéből származott. Ausztriában úgy is fogták fel a kiegyezést (s az osztrák történelemírók máig úgy értelmezik), hogy az nem volt más, mint a Nagy-Ausztria új elrendezése, a kor kívánalmai és szükségletei szerint.

Néhány nappal a koronázás előtt jelent meg Kossuth levele, és országszerte igen nagy hatást keltett. Ha megrázó intelmeit, sötét jóslatait olvassuk, önkéntelenül igazat adunk neki. Kossuth jóslata beteljesedett és mégis, ha az akkori viszonyokat ismerjük s tudjuk, hogy az a nemzedék, melyet annyi csapás sujtott, mennyire kimerült, ha ismerjük az ellenállás elgyengülését, — azt kell mondanunk, hogy Deák helyesen cselekedett. Kossuth igazságai olyanok, mint a fizikai törvények, amelyek csak légüres térben érvényesek. Deák nem nézett a távoli jövőbe, a közvetlen adottságokat, a helyzetet látta és azt tette, amit a józanság és a hazafias kötelesség szava parancsolt. Más kérdés most már az, hogy az a nemzedék, mely ezután következett, amely átvette a 67-es kiegyezés kincsét s nagy lehetőségekhez jutott, hogyan sáfárkodott azzal, tovább építette-e az országot a megkezdett alapon és elkövetett-e mindent jövőjének biztosítására?

A kiegyezési mű nem lehetett tökéletes. Közös ügyek állandó súrlódásokat okoztak. A dualizmusnak van egy nagy eredendő hibája: nálunk a magyarságra, odaát a németiségre támaszkodott. Az országalapító magyarság a maga hegemoniáját fenn tudta tartani, de ez nem mondható el a németiségről, amely gyenge volt, számbelileg pedig folyton hanyatlott. Valóban azt látjuk 67 után, hogy Ausztria a parlamentáris kormányzás keretében s eszközeivel saját belső problémáit megoldani nem tudta.

Gróf Andrássy Gyula.

Gróf Andrássy Gyula kormányára várt az a nehéz feladat, hogy a kiegyezést átültesse az életbe. Sok gondot okozott a magyar hadsereg. Beck ezredes, a későbbi vezérkari főnök s az uralkodó egyik bizalmasa, emlékiratában óva intette a császárt a hadsereg megosztásától. Meg kellett egyezni a horvátokkal is, és sok tárgyalás, alkudozás, huzavona után jött létre az 1868. 30. t.-c., amely a magyar-horvát viszonyt szabályozta. Az úgynevezett határőrvidéket a török hadjáratok után kiszakí-

tották az ország testéből, most a kiegyezésnek bécsi ellenfelei minden követ megmozgattak, hogy bekebelezését megakadályozzák. Andrásyból nem hiányzottak a képességek a nagy feladatok elvégzésére. Nem dicsekedhetett nagy elméleti képzettséggel, de viszont meg volt áldva találékony, gyakorlatias értelemmel. Ő valóban tisztán gyakorlati politikus, a legalkalmasabb ember a maga helyén ebben az időben. A politikának tipikus művésze. A 67-es kiegyezés gyakorlati megvalósításában elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Az új kormánynak első gondja az volt, hogy megszervezze az adminisztrációt, kicserélje az önkényuralom gyűlölt és idegen hivatalnok-hadát magyar tisztviselőkkel. Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter kodifikáló bizottságot állított össze, amely hozzálátott a perrendtartásról és a bíraskodásról szóló törvényjavaslatok elkészítéséhez. Kiváló munkatársra talált Csemegi Károlynak, a büntető kódex szerzőjének személyében. Deák Ferenc még kilenc évvel élte túl a kiegyezést, de vezéri szerepe hova-tovább megszűnt, hiszen egy egész világ választotta el őt azoknak az embereknek nagy részétől, akik a magyar közéletben a kiegyezés után vezető szerephez jutottak. Új korszak következett egész Európaszerte és az álmodozó, romantikus kor letűnt; ennek az új korszaknak jelszava: a haszon, az anyagi érvényesülés.

A pártszervezkedés, a politikai csoportok megalakulása közjogi alapon történt. A közjogi ellenzék, amelynek a puritán s nemes egyszerűségű Irányi Dániel ebben az időben az irányító szelleme, a kiegyezést jogfeladásnak minősítette. Az akkor még ki nem jegecesedett pártot Kossuth nézetei keltették életre. A nagy száműzött éber figyelemmel kísérte az itthoni fejleményeket s levele — a váci levél, — melyet egyik napilap nyilvánosságra hozott, nagy kavarodást keltett. A kormány igyekezett átültetni a köztudatba azt a gondolatot, hogy a konszolidáció, a békesség, a gazdasági megerősödés, a polgári rend híveinek helye mögötte van, de a Kossuth-kultusz is felébredt, mire megalakultak a honvédegyletek, a különböző függetlenségi érületű társadalmi egyesületek és a kormánynak kellemetlen órákat szereztek. Kétes elemek, politikai kalandorok gyakorta besározták a Kossuth-kultuszt és sokszor szégyent hoztak a turini remete nevére, de a magyar értelmiségnek függetlenebb, a kormány befolyása alatt nem lévő része, ragaszkodott a Kossuth-

eszmékhez. Közben maga Kossuth Lajos a magyar nép lelki világában legendák hőse lett.

A közjogi ellenzéknek pártpolitikai megítélése helytelen és tudománytalan volna. Ez a politikai csoportosítás megérthető és természetes adottsága a magyar életnek. Szükség volt a kormány működésének ellenőrzésére, mert a nélkül talán túl sokat engedett volna Bécsnek. A nemzeti imperializmus korában ez a sokat ócsárolt és kétségkívül nem kevés hibában leledző közjogi ellenzék tartotta ébren nálunk az akkor világszerte diadalmas gondolatot. Hibája, hogy sekélyes maradt, s hogy a meddő közjogi szörszálhasogatásoknál nem jutott messzebb, s hogy sem társadalmi, sem pedig gazdasági szemléletre vagy programra nem tudott szert tenni.

Deák Ferencnek és az általa támogatott kormánynak nagy alkotása a nemzetiségi törvény (1868 : XLIV. t.-c.). A törvény az egységes nemzetállam liberális felfogásának alapján áll, de azt összeegyezteti a nemzeti kisebbségek természeti jogaival. Kimondja, hogy anyanyelvét minden honpolgár szabadon használhatja; a községek, intézmények, egyházak szabadon választhatják meg hivatalos nyelvüket. Deák nagy műve messze kimagaslik a kor hasonló alkotásai közül. Magyarország tragédiáját az idézte elő, hogy ezt a nagyszerű törvényt nem lehetett jól végrehajtani. Tisza Kálmán korától kezdve a magyar vezető értelmiség túlságosan beleélte magát az egynyelvű nemzetállam hiú ábrándjába (amit Széchenyi annakidején helytelenített és Kossuth az emigrációban feladott); de nemzetiségeinknél sem hiányzott a rosszhiszeműség, s állandóan összejátszottak külföldi fajrokonaikkal. A nemzetiségi kérdés mégsem öltött olyan veszedelmes formákat nálunk, mint odaát Ausztriában, ahol sokszor lehetetlenné tette az alkotmányos kormányzást. A Hohenwart-féle kísérletet, — amely abból állt, hogy a csehek megkoronázták volna Ferenc Józsefet Szent Vencel koronájával, — gróf Andrássy Gyula meghiúsította, holott ha ez megvalósul, talán csökkentek volna Ausztria belső bajai, s talán nálunk is enyhült volna a szláv agitáció, melyet éppen a csehek szítottak.

A pénzügyi bajok.

A 67-es kormányok éveken át bajlódtak pénzügyi nehézségekkel. A Lajtán túl szinte kárörömmel lesték a kiegyezési mű mielőbb bekövetkezendő bukását, hiszen az őket igazolta volna. A modern állam pénzügyi kérdései nehezek, nem egyszer különleges szakértelmet kívánnak. Nálunk, ahol a tőke hiányzott és a vasútépítést, amely a gazdag nyugati államokban a magánkezdeményezés számára volt fenntartva, az államnak kellett vállalnia, az állampénztár éveken át üres. A pénzügyi helyzet az új rendet valóban igen kemény próbára tette. Magyarország a kiegyezéskor elfogadta, hogy 1.650.000.000 forint államadósság kamatterhéhez évenként 29,180.000 forint összeggel hozzájárul; ugyanakkor a közös költségekből Ausztriát 70 százalék, Magyarországot 30 százalék terhelte. Magyarország 1850 óta közös vámterületet alkotott Ausztriával; a közös jegybank egyelőre az Osztrák Nemzeti Bank maradt. Nagy pénzügyi szakembert ebben az időben Ausztriában sem találunk, legfeljebb csak ügyes, átlag szakembereket, de nálunk ilyenek is hiányoztak. A költségvetés folyton fenyegető hiánnyal zárult (az első esztendő kivételével). Az első pénzügyminiszter, Lónyay Menyhért, két évig intézte az ország pénzügyeit s utána 64 millió forint költségvetési hiány maradt. Követte a nagyképzettségű, de gyakorlatiatlan Kerkápoly Károly, aki alatt a költségvetési hiány négy év alatt 184,000.000 forintra nőtt, s azután Ghiczey Kálmán alatt sem csökkent. 1869-ben a 152,000.000 bevétellel szemben 165,000.000 kiadási tételt találunk a költségvetésben; 1874-ben a bevételek 190,000.000, a kiadások 252,000.000-ra rúgtak.

Az újonnan épülő vasutak roppant összegeket emésztettek fel, de kellettnek, mert az ország közlekedésileg el volt maradva, s a milliókba kerülő vasútvonalak évről-évre új területeket kapcsoltak be az ország gazdasági vérkeringésébe. Az önálló vámterület sokat használt a mezőgazdaságnak, mert odaát megtalálta csaknem biztos piacát, a magyar ipart ellenben már állami támogatással kellett megteremteni, ami nagy erőfeszítésekkel és áldozatokkal járt. Az Ausztriával való együttlétünk alatt a közös vámterület, a közös jegybank, az egységes hitel-

szervezet miatt Magyarország nem tudott teljesen önálló gazdasági egységgé kialakulni.

A monarchia külügyeit eleinte a Szászországból Bécsbe szakadt Beust intézte, a nagysóztrák politika utolsó képviselője. Ő és vele együtt az udvari revanche-párt meg akart fizetni Sadowáért Poroszországnak, hogy aztán visszaszerezze az uralkodóháznak a birodalomban elfoglalt egykori állását. Amikor a porosz-francia háború viharfelhői fenyegettek, Albrecht főherceg, a bosszút lihegő és kardcsörtető revanche-pártnak a feje, felajánlotta III. Napoleonnak a monarchia támogatását. Szerencsére Andrassy tisztán látta a helyzetet; jókor megsejtette, hogyha Poroszországot osztrák segítséggel megverik, újból visszatérnek a nagysóztrák álmok és megsemmisülhet Magyarország nehezen kivívott önálló államisága. Andrassynak nem kis erőfeszítésébe került rábeszélni Ferenc Józsefet, hogy ne kövesse Beust tanácsait és a revanche-politikával szakítson. A monarchia a francia-porosz háborúban semleges maradt és ezzel elkerült egy újabb megrázkódtatást.

A szabadelvű párt. Tisza Kálmán.

Amikor Andrassy Gyulát Beust lemondása után Ferenc József kinevezte a monarchia közös külügyminiszterévé, a miniszterelnök, az eddigi pénzügyminiszter, Lónyay Menyhért lett (1871 november—1872 december), aki azonban nem tudta megnyerni sem a párt, sem pedig a közvélemény bizalmát. A botrányok, a sajtóteleplezések, támadások egymást érték, a nagy párt pedig, melynek támogatásával Deák Ferenc a kiegyezést tető alá hozta, gyorsan elsorvadt. A közélet Andrassy távozása után a hanyatlás tüneteit mutatja. Midőn Lónyay Menyhért 1872-ben választatott, a parlamenti többség elnyerése végett olyan eszközöket és módokat vett igénybe, amelyeket nem lehetett összeegyeztetni azzal a szellemmel, amelyet a magyar politikai életben Deák Ferenc képviselt. Szilágyi József (1872 december—1874 március) és Bittó István kormányára (1874 március—1875 március) ránehezedett a szakadatlanul fenyegető és megoldhatatlannak látszó pénzügyi válság réme. Wenckheim Béla rövid életű kormánya alatt (1875 március—1875 október) a régóta húzóódó pártválság véget ért. Deák Ferenc előregedett (1876-ban meghalt), s most két vezető személyiség

maradt a magyar közéletben: a konzervatív irányú Sennyey Pál és az ellenzék vezére, Tisza Kálmán. Tisza Kálmán, a határozati-párt egykori harcos vezére, számolva az adott helyzettel és a lehetőségekkel, feladta merev ellenzéki álláspontját, közeledett a Deák-párthoz, sőt 1875 március 3-án maga is belépett. Így jött létre az ő vezérletével, az ő pártjából és a Deák-pártból az úgynevezett szabadelvű-párt. Tisza Kálmán belépett Wenckheim Béla kormányába mint belügyminiszter. Ebből a pártfúzióból, amely szabadelvű pártnak nevezte magát és hosszú évtizedeken át kormányozta az országot, olyan szilárd, megdönthetetlen tekintélyű párturalom képződött, melyhez hasonlót keveset találunk Európában. Tiszát a király még ez év október 2-án miniszterelnökké nevezte ki. Kormányelnökségének másfélvéztizedes korszakát (1875—1890) bátran elnevezhetjük Tisza Kálmán-korszaknak.

Az új párt hangadói s közirói folyton a szabadelvűséget hangoztatták, de hogy melyik szabadelvűség az, amellyel azonosították magukat, azt nehéz volna kimutatni; hiszen a szabadelvűségnek sok iránya, válfaja van, más az angol, az amerikai, és más a francia vagy olasz szabadelvűség. A párt legfőbb programmpontja a ragaszkodás a kiegyezéshez. Szabadelvűnek nevezte önmagát, de kormányzása és törvényalkotása szellemét nem lehet mindig nyugateurópai értelemben szabadelvűnek nevezni. Vannak szabadelvű jellegű törvényalkotásai is ennek a korszaknak, mint az egyház-politikai törvények (amelyeket már Deák sürgetett és Kossuth helyeselt), de a kormányzat iránya erősen központosító — amiben a magyar szabadelvűség a franciához hasonlított, — s túlságosan kiterjesztette az állami patronátust, ami pedig homlokegyenest ellentéte Széchenyi és Kossuth szabadelvűségének. Hogy a rendszert és a párturalmat fenntartsák, az egész közigazgatási apparátust megmozdították, ugyanúgy, mint akkoriban Olaszországban a magukat szintén szabadelvűnek nevező Crispi- és Giolitti-kormányok. Azok a nagy reformok, amelyek minden nyugati liberális államban megvalósultak, nem mentek végbe, szociális és gazdasági reformoknak egész idő alatt alig van nyoma; a hitbizományi intézmény tovább fejlesztése pedig a szabadelvűség teljes megtagadása.

Az 1875. év elején nehéz gondok nehezédtek a kormányra, a jobbjézésű embereket a költségvetési válság miatt aggodalom

szállta meg. Tisza már kineveztetését megelőzőleg, 1875 február 3-án, előadta a képviselőház ülésén, hogy a közjogi kérdéseket egyelőre félre kell tenni, mert mindenkinek össze kell fogni az ország megmentésére. Ezért országszerte nagy lelkesedéssel fogadták a kormányelnökké való kinevezését; a közvélemény azt hitte, hogy az állampénztár rögtön megtelik, mihelyt Tisza a kormányzást átveszi. A pénzügyi válságot azonban nem személyi, hanem mélyebb, a viszonyokból származó okok idézték elő, főleg az, hogy a fokozódó állami kiadásokat a kormányok nem tudták a törvényes közszolgáltatásokból fedezni és a lakosságot nem merték még jobban megadóztatni. Széll Kálmán, az új pénzügyminiszter kezdetben semmire sem ment, új államkölcsönt bocsátott ki, de azt a közönség alig jegyezte. A pénz-bajok igen lassan enyhültek. Tisza mégis sokáig rendkívül népszerű maradt. Kezében tartotta a pártot, mellyel kormányzott, még hozzá szinte páratlan művészettel, bár nem volt nagy szónok. Sokszor támadták, de bámulatos ügyességével, leleményességével, emberismeretével mindig sikert aratott. A párturalom rögzítésével ő szilárdította meg a kiegyezési művet, amely közben érinthetetlen politikai dogmává merevült. A pénzügyeket csak a 70-es évek vége felé tudta rendbehozni, de Széll Kálmán erőfeszítésének minden gyümölcsét elvitte a boszniai hadjárat.

Az okkupáció.

A boszniai hadjáratot és a két balkáni török tartomány (Boszniának és Hercegovinának) megszállását az Osztrák-magyar monarchiának semmiféle létérdeke sem indokolta. El is ítélte az okkupációt mindkét ország közvéleménye. Nem lelkesedett érte gróf Andrassy Gyula külügyminiszter sem, de ügyesen kieszközölte a berlini kongresszuson, hogy a monarchia utasítást kapjon a két tartomány megszállására, hogy az ódium ilyen módon is enyhüljön. A közvélemény azonban felzúdult. Széll Kálmán pénzügyminiszter, aki addigi építő munkáját fenyegetve látta, lemondott, mire lemondott Tisza egész kormánya is, de azután újból ő kapott megbízást a kormányalakításra. A főváros csendjét zajos tüntetések verték fel; újból felemelte fejét a horvát irredenta, a deficit a hadjárat után ijesztően megdagadt, de Tisza minden ellentétet elsimított. A kormánynak köszönhető alkotások száma nem sok. A csendőri

intézmény bevezetése, a közoktatásügy reformja, a filoxera elleni törvény, a Tisza Kálmán-korszak fontosabb alkotásai. Mindamellet az ország gazdaságilag sokat fejlődött. 1850 után Európaszerte, és Amerikában is, hatalmas arányú gazdasági fejlődés indul meg; ez nem különleges magyar, hanem egyetemes jelenség. A tiszzaeszlári bűnpert követő társadalmi meg rázkódtatás, a Janszky-eset mind elmúltak nagyobb következmények nélkül. Még az 1885. évi költségvetés vihára sem sodorta el Tiszát. Az ország ismét súrolta az államcsőd határát és Szapáry Gyula pénzügyminiszternek távoznia kellett. A pénzügyi heizet csak akkor enyhült, amikor Wekerle Sándor pénzügyi államtitkár lett és kidolgozta az ország új adórendszerét. Seregestől hozta be az új adókat, a szeszadót, a dohánymonopóliumot szigorította s így a következő esztendőkből az államháztartás egyensúlya valamelyest helyreállt.

A véderőjavaslat.

Tisza, miniszterelnökségének vége felé, több tehetséges embert vett fel kabinetjébe, mint Baross Gábort, ezt a nagystílű gazdaságpolitikust, Szilágyi Dezsőt, a kiváló jogászt, Csáky Albint, a kultúrpolitikust, de közben olyan hibákat követett el, amelyek aláásták kormánya tekintélyét. Így megtiltotta, hogy Magyarország a párizsi világtkiállításon részt vegyen, noha Franciaország ebben az időben egyik legjobb barátunk. Balfogás volt a véderőjavaslat benyújtása is. Ez a javaslat két részből állott: az egyik (a 10. paragrafus) tíz évre ajánlotta volna meg az ujoncokat; a másik (25.), — amely még nagyobb visszatetszést keltett, — kimondotta, hogy az egyéves önkénteseket a másik évre is bent lehet tartani, ha a németnyelvű tiszti vizsgán megbuknak. A magyar társadalom talán az egész szabadelvű rendszer alatt nem mozdult meg olyan elemi erővel, mint a véderővita folyamán. 1889 január 8-án kezdték meg a vitát, példátlan izgalmak közepette. Megmozdult Tisza ellen a budapesti utca és az ifjúság. A tárgyalásokat egy időre Rudolf trónörökös öngyilkossága szakította meg (1889 január 30). A trónörökös nagy népszerűségnek örvendett. Sokat járt vadászni az országba, gyakran mulatott magyar urakkal, de az uralkodásról, a monarchia problémáiról, a kor nagy kérdéseiről kiforratlan eszméi voltak. Minthogy magyarbarát hírében állott,

a magyar nép naív képzeletvilága meséket, legendákat szőtt alakja köré.

A véderőjavaslat sérelmes részeit, miután Andrássy Gyula kihallgatáson jelent meg a királynál, módosították, s a kedélyek nagynehezen lecsillapodtak. Most másik javaslatot készített Tisza, amely előidézte hosszú tizenöt esztendő kormányzása után a bukást. A Tisza-kormány megalkotta az Amerikába kivándorolt magyarok miatt a honossági törvényt, mely kimondta, hogy ha valaki tíz évig egyfolytában nem lakik az országban, magyar állampolgárságát elveszti. Ez a törvény megfosztotta volna magyar állampolgárságától Kossuth Lajost is. Óriási lett ismét országszerte a felháborodás. Tisza belement ugyan a törvény olyan módosításába, hogy Kossuth megtarthassa magyar állampolgárságát, de most saját minisztertársai szavazták le, mire 1890 március 13-án lemondott. Utóda gróf Szapáry Gyula lett.

Tisza Kálmán ízig-vérig gyakorlati politikus volt, akinek kétségtelen érdeme az, hogy tartós formát adott a kiegyezési műnek, amely az állandó válságok miatt korántsem szilárd abban az időpontban, amikor a kormányt átvette. Egész uralma azonban lendület nélküli. Már ebben az időben mutatkozik a magyar élet minden szervi baja: a nép elmaradottsága, szegénysége, az egyre fokozódó kivándorlás, főleg az ország latifundiu-mos részein. Mindezekről Tisza Kálmán kormánya alig vett tudomást, talán azt hitte, hogy mindent el lehet intézni a közgazgatás eszközeivel. Szilárd párturalmat kovácsolt össze, amelyet összetartottak még hosszú három évtizeden keresztül a magánérdekek szövvényei. Az ország az ő tizenöt esztendő kormányzása alatt gazdaságilag mégis sokat fejlődött, kiépültek nagy vasútvonalai és a Tisza-korszak alatt vetették meg a magyar nagyipar alapját.

Az egyházpolitikai harcok.

Gróf Szapáry Gyula rövid kormánya csak azért érdemel említést, mert az ő kormányelnöksége alatt robbant ki az egyházpolitikai küzdelem.

Azt hisszük, hogy az egyházpolitikai harcról felesleges bővebb magyarázatot adnunk. Nem lehet azt állítani, hogy egyházellenességből származott volna, mert a magyar szabad-

elvűeket sem vallástalansággal, sem egyházellenességgel nem lehet vádolni. Kossuth és Deák vallásos emberek voltak, de a polgári házasságot és az állami anyakönyvvezetést úgy fogták fel, mint a szabadelvűség elengedhetetlen követelményét.

Az egyházpolitika kérdéseinek ebben az időben már nagyobb multjuk van. Már az 1865—68-i országgyűlésen sürgették egyesek a „vallásegyenlőségi törvény“ megalkotását. Gróf Andrassy Gyula, 1867 november 25-én terjesztette be az izraelita felekezet egyenjogúsításáról szóló javaslatot, majd Eötvös (1870 április) törvényjavaslatot nyújtott be a vallásfelekezetek egyenjogúsításáról. Deák Ferenc 1873 július 28-án nagy beszédet mondott a kötelező polgári házasság mellett. A katolikus papság a Szapáry-kormány bemutatkozása után éles harcot kezdett az úgynevezett elkeresztelési rendelet ellen, amelyet Csáky Albin kultuszminiszter még Tisza Kálmán alatt adott ki 1890 februárjában. Irányi Dániel, aki Kossuth liberalizmusát képviselte a magyar parlamenti életben, határozati javaslatában azt kérte, hogy a képviselőház utasítsa a kormányt a vallás szabad gyakorlatáról és a polgári házasság bevezetéséről szóló törvényjavaslat mielőbbi előterjesztésére.

1892 januárjában zajlottak le a választások, s február 22-én nyílt meg az új országgyűlés a szokásos trónbeszéddel, amely többek között az egyház és az állam viszonyának rendezését is érintette. A kor szabadelvű közírói nem hagyták elaludni a kérdést; dicshimnuszokat zengtek a polgári házasságról, mint elodázhatatlan liberális követelményről. Csáky Albin kultuszminiszter hozzájárult Irányi Dániel javaslatához. Szapáry miniszterelnök azonban, aki csak a fakultatív polgári házasságot akarta, élesen összetűzött Szilágyi Dezsővel (aki viszont gyökeres reformokat követelt), s nem maradt számára más választás, mint a lemondás (1892 november); utóda Wekerle Sándor lett.

Wekerle parlamenti bemutatkozásakor bejelentette, hogy törvényjavaslatot fog rövidesen beterjeszteni az izraelita vallás recepciójáról és a kötelező polgári házasságról, amelyekhez a király már megadta előzetes szentesítését. Zajos, de olykor magas színvonalú viták kezdődtek, amelyekbe természetesen belevegyültek itt-ott a gyűlölet hangjai és a személyes ellentétek kitörései. A kormánynak és a szabadelvű ellenzéknek igazat kell adnunk abban, hogy a vegyes felekezetű Magyarország-

gon meg kellett végre valahára szüntetni a házassági jog terén uralkodó jogbizonytalanságot. A reformok mellett szólalt fel még a buzgó katolikus gróf Apponyi Albert is. A szélsőbali ellenzék a kormányt támogatta, de maga a kormánypárt megoszlott; a felsőház nagyrészt ellenséges álláspontot foglalt el a reformmal szemben. A protestánsok nagy lelkesedéssel odaállottak a kormány mellé, de a katolikus papság hatalmas támadást indított a javaslat ellen és olyan ellenállást fejtett ki, amely heves-ségben, szenvedélyességben nem egyszer a német és a francia kultúrharcra emlékeztetett. Csáky Albin 1893 április 26-án nyujtotta be az izraelita vallásról szóló javaslatot; rögtön utána Hieronymi Károly belügyminiszter az állami anyakönyvekről szólót, Szilágyi Dezső igazságügyminiszter pedig ez év december 2-án a házassági jogról szóló törvénytervezetet terjesztette elő.

1894 február 19-én kezdték meg a házassági jogról szóló törvényjavaslat tárgyalását az ország feszült érdeklődése mellett. A közhangulatot meglehetősen felvillanyozta Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz intézett levele, melyben kifejtette, hogy a javaslat az 1848-i törvényhozás folyamánya. Hosszú viták után, melyben a magyar politikai élet legkiválóbb elméi mérték össze fegyvereiket, a képviselőház nagy többsége általános-ságban elfogadta a javaslatot, a főrendiház azonban visszautasította. A kormány nehéz helyzetbe került. Wekerle lemondott, de miután újból ő kapott kormányalakításra megbízást, a javaslatot a király hozzájárulásával egy kis politikai csínnyel keresztül erőszakolta. A király huszónöt új kormánypárti főrendet nevezett ki, s ezzel Wekerle győzött. A felsőház négy szótöbbséggel elfogadta a házassági jogról szóló korszakos törvényt.

1894 március 20-án elhunyt Kossuth Lajos. Hazahozatala és temetése Wekerle nem mindennapi diplomáciai művészetét alaposan próbára tette. A királyi temetés, melyet a nagy szám-úzótt számára rendeztek, a roppant arányú tömegmegmozdu-lás azt mutatta, hogy a magyar nép tömegei Kossuth eszméiben éltek, s azok is meghódoltak nagysága előtt, akik Deák művét helyeselték. Kossuth agg napjait írással, elmélkedéssel és természet-szemlélettel töltötte. Ilyen hatalmas és tevékeny szellem nem tudott tétlen maradni. A hazai viszonyokat állandóan figyelte és a függetlenségi pártban valósággal ő tartotta a lelket. Politikai elmélkedéseiben csodás jövőbelátást árult el. Megjó-

solta, hogy a Habsburgok, a Hohenzollernek, a Romanowok császársága nem lesz tartós, mind a három az első kritikus történeti pillanatban össze fog omlani, s előre látta azt is, hogy Oroszországban az a társadalmi és államrend fog felülkerekedni, amely valóban kibontakozott az 1917-i összeomlásból és forradalomból. Jósatai megdöbbenően beteljesedtek.

A valutareform.

Wekerle fő érdeme, hogy az államháztartást az állandó hiányok és államadósságok hinárjából kihúzta. Az előző kormányok alatt csak kölcsönök, sokszor megalázó kölcsönök árán tudták az államháztartás hiányát pótolni; az ő pénzügyminiszterré való kinevezésével (1889 április9.) a bizonytalan, kapkodó, tervszerűtlen pénzügyi politika véget ért. Az adóreformon kívül legnagyobb alkotása mégis a valutareform, mellyel az egész osztrák-magyar pénzrendszernek, ugyanakkor a gazdasági életnek is az előzőnél szilárdabb alapot teremtett.

Wekerle valutareformja az egész század egyik legnagyobb pénzügyi alkotása. Az ötvenes évektől kezdve az európai országok az értékálló és a világ gazdaságban általánosan elfogadott aranyértékmérőre tértek át, a monarchia azonban továbbra is papírpénzzel tartotta fenn a belső pénzforgalmat, melynek értéke természetesen állandó ingadozásokat mutatott. A papírpénz, amelynek az üzérkedés igen nagy hasznát látta, már nem felelt meg az idők követelményeinek. Ha rosszabbodott, a gazdaságokra némi haszon háramlott, mert az értéket veszített pénzből többet kaptak és könnyebben fedezték kiadásaikat, viszont ha emelkedett, (ha az árszint csökkent), a megjavult pénzből kevesebbet kaptak termékeikért, de a kiadások ugyanakkorák maradtak. Amikor Wekerle a valuta-reformról szóló javaslatot előterjesztette, a papírforint értékemelkedése éppen 10 százalékot tett ki. Az ingadozó értékű pénz miatt az ipar és a vállalkozás sokat szenvedett, mert lehetetlenné vált a számítás, s ugyanakkor a papírpénz meggátolta a külföldi tőkék elhelyezkedését is. A különböző iparágak mindig nagy kockázatot viseltek a külföldi nyersanyagvásárlásoknál s közben a váltóárfolyamok állandó ingadozása a külföldi kereskedelemre zsidbasztó hatást gyakorolt. Mint Wekerle kifejtette, teljes lehetetlenséggé vált a külkereskedelem a rossz valutájú országokkal (pl. Oroszország-

gal). Wekerle, miután az uralkodót megnyerte és a bécsi pénzügyi körök ellenállását elhárította, 1892 május 14-én a képviselőház elé terjesztette a „koronaérték megállapításáról” szóló javaslatát. A monarchia áttért a koronaértékre, de nem márhólnapra, hanem lassan, óvatosan (a korona-számítás csak 1900-ban lépett érvénybe), így a nagy reform semmiféle gazdasági megrázkódtatással nem járt. A mezőgazdaság és főleg az ipar fejlődésében, amelyet a kilencvenes esztendőktől kezdve 1914-ig látunk, igen nagy része van a Wekerle-féle reformnak. Vele le is zárult a 67-es korszak alkotásokban gazdag fénykora.

A Bánffy-korszak.

Wekerle 1894 decemberében lemondott és a király hosszú válság és tárgyalások után 1895 január 14-én báró Bánffy Dezsőt, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód megyék nagy erélyéről ismert főispánját nevezte ki kormányelnöknek. Bánffy a szélső magyar nacionalista politikának a képviselője, aki nem titkolta azt a nézetét, hogy a nemzetiségi megmozdulásokat erőszakkal el kell nyomni és a hatalmi politika eszközeivel kell megteremteni az egynyelvű, egységes magyar államot. Úgy gondolta, ha mindent megadunk Bécsnek, ha mindenben kedvében járunk az uralkodónak, idebent az ország határain belül, a belső politikában szabad kezünk lesz. Bánffy az akkori magyar értelmiség átlagát képviselte; azoknak, az akkor politikával foglalkozóknak a nézeteit, akik Rákosi Jenő Budapesti Hírlapjából vették szellemi irányításukat. Azzal a programmal kezdte a kormányzást, hogy megalkotja az egyházpolitikai törvényalkotás két befejező szakaszát: az izraelita felekezet recepciójáról és a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényeket, majd lecsillapítja azt a zaklatott közhangulatot, amelyet Wekerle törvénye országszerte előidézett. Ez nem ment könnyen. Az egyházpolitikai harc új pártot keltett életre: a Katolikus Néppártot. Új ellenzéki párt volt ez, amely azonban 67-es alapon állott, ugyanúgy, mint gróf Apponyi Albert pártja. A Néppárt mögött a nem nagy népszerűségnek örvendő főpapi és főúri világ állott, pedig ha a katolikus demokrácia programját hirdeti (XIII. Leó pápa „Rerum novarum” enciklikája értelmében), a katolikus többségű Magyarországon talán még a mandátumok többségét is, vagy legalább nagyrésztét, megszerezhetette volna.

A „szürke kabinet”-nek csúfolt kormány tagjainak nagyrésze jó szakembernek bizonyult, mint Wlassics Gyula, a közoktatásügyi miniszter. Lukács László, a pénzügyminiszter és Darányi Ignác, a földművelésügyi miniszter, az egész korszak leglelkesebb s legalkotóbb agrárpolitikusa. Bánffy nemsokára kimutatta híres energiáját. Kinevezése után kevéssel Magyarországra jött (1895 áprilisban) Agliardi, bécsi pápai nuncius, akit a katolikus körök nagy tisztelettel fogadtak. Látogatása udvariassági tény volt csupán, de szerencsétlenségére olyan időpontra esett, amikor az egyházpolitikai harc éppen hogy véget ért, de csak külsőleg, mert a lelkekben még tovább dúlt. A nunciusnak Vaszary Kolos primás előtt tett kijelentését („folytasd tovább nemes küzdelmedet”) úgy fogták fel, mint a kormány egyházpolitikája ellen való állásfoglalást, mire a liberális sajtó azonnal leghevesebb támadásokat indított ellene. Bánffy közbelépett gróf Kálnoky Gusztáv közös külügyminiszternél, s a külügyi kormányzat meg a magyar kormány között keletkezett éles konfliktusban ő győzött. A római curia Agliardit nemsokára visszahívta, Kálnoky külügyminiszter pedig lemondott (1895 május 17.). A király gróf Goluchowski Agenort nevezte ki utódává.

Az ezredéves ünnep.

A Bánffy-kormány idejére esett a honfoglalás ezredik évfordulójának megünneplése 1896-ban. Ez az év, mint valami nemzeti szent év, szállta meg a lelkeket. A politikában, ahol az egyházpolitikai harc ádáz szenvedélyeket korbácsolt fel, a pártok Treuga Dei-t teremtettek. Az 1896. évi VII. törvénycikkkel törvénybe iktatták a honalapítás évezredes emlékét. Az országgyűlés még egy VIII-ik törvénycikket is készített, azokról a képzőművészeti alkotásokról, amelyek a honalapítás évfordulóját örökítették meg. Május 2-án nyitotta meg a király a külföldi diplomaták jelenlétében az országos kiállítást, amely ragyogó keretben mutatta be, hogy a magyar tehetség és szorgalom mire képes a gyakorlati munka mezején. Ezt május 3-án a budai koronázó templomban páratlan fényű hálaadó istentisztelet követte, amelyen Vaszary Kolos hercegprimás mondotta el csodásan szép, lelkekbe markoló szózatát. Június 8-án remekül megrendezett, egy történelmi nemzethez méltóan fényes ünnepi me-

netben hordozták végig Budapest utcáin a Szent Koronát, utána az országgyűlés hódolt az uralkodó előtt. Az országgyűlés hódolatát a képviselőház nagy elnöke, Szilágyi Dezső tolmácsolta, akinek klasszikus stílű, mesterien megszerkesztett üdvözlő beszédében az uralkodói és a nemzeti szuverénitás együttessége fejeződött ki. Az uralkodó meleghangú válaszából azt olvashatjuk ki, hogy a Habsburgok uralma óta soha nem volt olyan összhang a király és a nemzet között, mint az ezeréves évfordulónak e felmagasztosult pillanatában.

A millenniumkor bemutatott fényes eredmények a magyarság törhetetlen erejét bizonyították, egyben nagy fölényét s vezető szerepre való hivatottságát az ezeresztendő hazában. Nem csoda, ha ez a nemzedék hitt a másik ezer esztendőben, a Nagy-Magyarország örökkévalóságában.

A kiegyezéstől az ezeréves ünnepségekig az ország gazdaságilag sokat fejlődött, Budapest félmillió városná nőtt és nemcsak az ország, hanem egész Közép-Európa egyik legnagyobb terménypiac. Iparai közül a malomipar világhírű. Maga a város évről-évre nagyobb arányokban, szinte amerikaias gyorsasággal fejlődött. A nagyipar közben nálunk is megteremtette az ipari munkásságot, a „negyedik rendet“. Az ország sorsát intéző hatalmak szemet húnytak, illetve mint megannyi más kérdést, ezt is egyszerű közigazgatási kérdésnek fogták fel. A szűkkörű, negyvennyolcból való (azóta még megszükkített) választójog miatt az ipari munkásságnak még csak távoli eredménye sem lehetett arra, hogy az alkotmányos fórumon hallassa szavát, ott előadhassa kívánságait. Számára csak az utca állott nyitva és az ólombetűvel nyomtatott papiros. A munkásság szerencséjére Ferenc József korszaka a véleményszabadságot liberális értelemben fogta fel. Az első munkástüntetés 1871-ben zajlott le a főváros utcáin Politzer Zsigmond vezetésével. 1876-ban Frankl Leó egykori communard, akit Párizsban halálra ítélték, megkezdte a magyar munkásság megszervezését Marx tanításai alapján. 1880-ban megalakult a magyar szociáldemokrata párt, amely teljes egészében elfogadta a német szociálisták gothai programját. Azóta a magyar munkásmozgalom marxi alapon áll és nem egyéb, mint a német szociáldemokrata mozgalom kiágazása. A francia szindikalizmusnak, vagy az angol munkásmozgalomnak semmiféle hatása nem érezhető Magyarországon. 1895 május 1-én már 30.000 főnyi tüntető tömeg vo-

nult fel zárt menetben a főváros utcáin. A budapesti központ 1891-től kezdve rávetette magát az alföldi földműves proletriátusra, amit már Frankl Leó is ajánlott, s megkezdődtek a tiszántúli nagy paraszt városok forradalmi jellegű tömegmozdulásai (Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Orosháza stb.). A magyar szocializmus élharcosai is kitűnő szervezőknek bizonyultak; közvetlenül 1914 előtt már százezres tömegek sorakoztak a szociáldemokrata lobogó alá.

A magyarság a szatmári békétől a Millenniumig terjedő időszakban hatalmas arányokban megszorodott. Akkor még alig 2 millió a magyarság száma; 1896-ban körülbelül 8 millió. A szaporodás József császár korától 1896-ig 270 százalék (a nemzetiségeké csak 40 százalék), ami azt mutatja, hogy tömegesen olvadtak be a magyarságba a nemzetiségek az ország minden vegyes lakosságú részén. Bár teljes asszimiláció a XIX. században, a nemzeti gondolat korábban nehezen képzelhető el, a magyar szélső nacionalista értelmiség mégis „30 millió magyar“-ábrándjában ringatta magát. A nemzetiségi kérdés a 67-es rendszernek állandóan kísértő, megoldatlan kérdése. Hogy nemzetiségeink nemzeti öntudatukat el ne veszítsék, erről gondoskodtak a szomszédok, az ország nyugati, keleti, délkeleti határain velük érintkező fajrokonai. A tót kérdést a csehek tartották ébren; a román nemzetiségi mozgalmat a Nagy-Romániát hangoztató agitáció szította. A nagy-szerb és a horvát mozgalom a régi illír mozgalomban gyökerezik, de ezt is szakadatlanul élesztette főleg a Moszkvával kapcsolatot tartó nagyszerb izgatás. Pasics 1881-ben megalapította a szerb radikális pártot, nagyszerb programmal, amelyet csak az Osztrák-Magyar Monarchia szétDarabolásával lehetett megvalósítani. Nehezen kormányozható, zavargó országrész Horvátország is. Gróf Khuen-Héderváry Károly 1883—1903-ig terjedő bánsága alatt a szerbeket támogatta, ami végzetesen rossz politikának bizonyult.

Az ezredéves évfordulón az ország örömmámorban úszott, pedig sok megoldatlan kérdés halmozódott fel, mint pl. a kivándorlási kérdés, a birtokpolitikai kérdések, a politikai jogok kiterjesztése, a nemzetiségi kérdés. A nagy anyagi haladás, a fényes külső mellett az elfogulatlan szemlélőnek ezeket az árnyoldalakat is észre kellett vennie. És a millenáris nemzedék elfogulatlanul gondolkodóinak lelki szemei előtt valóban ott lebegtek a jövő komor gondjai.

VI.

A millenniumtól a világháborúig.

1896—1914.

A dualizmus mint alap, amelyre Ferenc József, Deák Ferenc és gróf Andrássy Gyula a kettős monarchia jövőjét feépítették, a 90-es évekig szilárdnak látszott. Ettől az időtől fogva azonban lassan meglazult, kikezdtek, felmorzsolták a szenvedélyek, azok az erők, amelyeknek a józan észnél sokkal nagyobb szerepük van a történelem alakításában. Ausztriában a nemzetiségek, elsősorban a csehek obstrukciója ásta alá a dualizmus fundamentumát, nálunk Magyarországon pedig a kormánypárt és az ellenzék áthidalhatatlan ellentétei miatt a parlamentárizmus válsága.

A Bánffy-féle választás.

Báró Bánffy Dezső 1897 januárjában választatott, de olyan eszközökkel, amelyeknek addig nem akadt másuk ebben az országban. Mint szenvedélyes ember, nem ellenfélnek, hanem szinté ellenségnek tekintette politikai ellenfeleit, ami pedig veszedelmes elv. Az egészséges demokrácia és a parlamentárizmus legjellemzőbb sajátsága az, hogy a politikai ellenfelek megmaradnak az elvi szócsatáknál és soha személyes térre nem viszik át a küzdelmet. Bánffy a Treuga Dei elteltével valósággal irtóhadjáratot indított az ellenzék ellen.

Ellenzékhez tartozni Magyarországon csak áldozatot jelentett. A magyar viszonyok között az Angliában jól bevált politikai váltógazdaság alkalmazásáról szó sem lehetett, mert ha a közzogi ellenzék a választásokon többséget nyert volna, követelte volna a kiegyezési mű revízióját. Ámde minden ilyen törekvés hajótörést szenvedett Ferenc József ellenállásán, aki élete végéig szívósan ragaszkodott a 67-ben létrejött elrendezéshez.

Amikor a függetlenségi párt később megkapta a többséget, elveinek szegreakasztásával vállalhatta csak a kormányzást. A függetlenségi ellenzék még 1861-ben keletkezett, amikor a Tisza Kálmán—Ghiczy-pártból a szélsőségesebbek Madarász József vezetésével kiváltak, majd külön pártot alakítottak. Leglényegesebb programpontjuk a tiszta perszonális únió követelése. A függetlenségi ellenzék azóta sok átalakuláson ment át s ritkán alkotott nagyobb, egységesebb csoportot. Kossuth Lajoshoz legközelebb személyileg és elvileg is Irányi Dániel állott. A pártnak kiválóbb tagjai ez időben még Mocsáry Lajos, Simonyi Ernő, Ugron Gábor, Eötvös Károly, Justh Gyula. Az egyházpolitikai harcok idején a párt három csoportra bomlott szét. A legtöbb reálpolitikai érzékük Ugronéknak volt, akik az 1894-i programjukban többek között az ország gazdasági fejlesztését, a magyar ipar termékeinek védelmét sürgették. Egy másik árnyalatnak 1895-ben Kossuth Ferenc lett a vezére, aki atyja nevének súlyos terhével jött vissza Magyarországra, ahol ellenzéki vezérré választották, holott temperamentuma, jelleme, észjárása inkább arra rendelték, hogy a szabadelvű párt szélső-konzervatív és aulikus csoportjában foglaljon helyet. A néppárttól, annak céljairól már az előzőekben megemlékeztünk.

Az új országgyűlés a legizőbb hangulatban kezdte meg tanácskozásait. A megtizedelt ellenzék azzal a szándékkal foglalta el helyét az országgyűlés padsoraiban, hogy a példátlan választási visszaélésekért a Bánffy-kormányt kíméletlenül felelősségre vonja. Bánffy az ellenzéki hangulatot eléggé felpaprikázta ezenkívül még a hirhedt „ischli klauzulával“. Az Ausztriával 67-ben megkötött gazdasági és vámszerződés ugyanis másodszor is lejárt, a kiegyezési törvény 61. szakasza szerint azonban az új szerződést mind a két országban az országgyűlés elé kellett terjeszteni jóváhagyás végett. Csakhogy Ausztriában a Badeni-féle nyelvrendeletek miatt olyan végeláthatatlan belső válság dűlt, hogy a szerződés parlamenti tárgyalására egyelőre gondolni sem lehetett. Az ellenzék meg akarta ragadni az alkalmat Magyarország teljes gazdasági szabadságának kivívására, ami különben is sarkalatos követeléseik közt szerepelt. De Bánffy 1898 augusztus első felében Bécsben megkötötte a megegyezést, melynek az a lényege, hogy a már fennálló megállapodás tíz évenként nem jár le, hanem érvényben marad mindaddig, amíg az országgyűlés másképpen nem határoz. A megegyezést, mint-

hogy azt hitték, hogy az a király pihenő helyén, Ischlben jött létre, „ischli klauzulának“ nevezték el. A felháborodott ellenzék Bánffy ellen a legkíméletlenebb obstrukció fegyveréhez nyúlt, majd kivitte a harcot az utcára, miközben az országgyűlés tanácskozásai teljes anarchiába fulladtak. Bánffy helyzete lehetetlenné vált, de azért tovább állta az ellenzéknek most már nem elvei, hanem személye ellen irányuló kíméletlen támadásait.

Közben, közvetlenül a nagy parlamenti csaták kezdetén járta végig az országot a hír, hogy Erzsébet királynét egy olasz anarchista Genfben megölte. A gáztett gyászba borította az egész nemzetet. A magyar nemzet a jó királynénak a magyarság iránt érzett őszinte szeretetét és nagy szolgálatait nem felejtette el. A királyné földi pályájának utolsó esztendeit súlyos melankóliában töltötte és sehol sem lelve helyét, állandóan utazva hordozta életének fájó terhét, amelytől 1898 szeptember 10-én megszabadította a halál.

Széll Kálmán.

A véderőjavaslat idejének zajos jelenetei újultak fel s mármár a szabadelvű párt felbomlásától lehetett tartani (a Szilágyi—Andrássy-csoport kivált a pártból), amikor Széll Kálmán megkötötte az ellenzékkel a békét, s Bánffy megbukott. (1899 február 18.) A király Széll Kálmánt nevezte ki miniszterelnökké, aki a Horánszky Nándorral kötött paktum révén egyelőre biztosította a pártközi békét.

Széll Kálmán békét akart teremteni, s célul tűzte ki a parlament megrendült tekintélyének helyreállítását is. Főleg a paktumokban és az ellentétek összeegyeztetésében tűnt ki. Messzebbmenő vagy nagyobb szabású államférfiúi terveket, a bajok gyökeres orvoslására irányuló törekvést sem beszédeiben, sem pedig négy esztendeig tartó kormányelnöki tetteiben nem találunk. Beköszöntőjében a „jog, törvény, igazság“ jel-szavát hangoztatta, azonkívül a 67-es kiegészítéshez való törhetetlen ragaszkodást és a szabadelvű kormányzati szellemet, a nélkül, hogy a szabadelvűség értelmezését valaha is kifejtette volna. De sikerült neki a parlamenti békét helyreállítania: az Apponyi—Horánszky-féle nemzeti párt visszatért a kormány-párt kebelébe és visszamentek a disszidensek is, akik a pártot

annakidején Bánffy erőszakosságai miatt hagyták el. Széll Kálmán 362 szavazatra számíthatott (a horvátokkal együtt) a képviselőház termében. Miniszterei közül meg kell említeni Hegedüs Sándort, a kitűnő gazdaságpolitikust, aki a takarékos-ságot, a postaügy fejlesztését, a vasút- és útépitést jelentette be beköszöntő beszédében és Darányi Ignácot, a földművelésügyi minisztert, aki hangsúlyozta, hogy tovább fejleszti már meg-kezdett mezőgazdasági programját.

Sok nagy és égető kérdés halmozódott fel Széll Kálmán kormányelnökségének idejére, de ő, a megegyezések embere, aki művésziesen tudott elsimítani ellentéteket, nem oldott meg egyetlen kérdést sem. Találónan nevezték el Széll Kálmánt az ország vezérigazgatójának: az üzleti életben szokásos alkudozásokot bevitte az ország kormányzásába is. Romániában állan-dóan folyt Erdély miatt az izgatás, de a magyar parlamentben senki sem gondolt komolyan arra, hogy valamiképpen meg kellene oldani Magyarország egyik legsúlyosabb és később oly végzetessé vált kérdését. Széll Kálmán 1899 június 10-én megegyezett Thun osztrák miniszterelnökkel és rendezte az Ausztriával való vám- és kereskedelmi viszonyokat. Majd megszavaztatta az országgyűléssel a kúriai bíraskodásról szóló törvényt, mely kimondja, hogy a képviselőválasztási vissza-élések a Kúria elé tartoznak, amely megsemmisítheti a törvénytelen eszközökkel megszerzett mandátumokat. Módosította a házszabályokat is, de a teljes megszigorításig, amit pelig Tisza István már akkor követelt, nem mert elmenni. Bajokban, nehézségekben nem látott hiányt, de ő ügyesen kivette a méregfogát minden veszedelmes kérdésnek. Pedig a szászok már elkezdtek mozgolódni, a románság is elégedetlenkedett. A román mozga-lom veszedelmes voltát csak Tisza István ismerte fel, aki Goldis Jánosnak, az új aradi püspöknek beiktatásán többek között kifejtette, hogy a magyar nemzetnek Európa keletén csak egy természetes szövetségese van: ez a román. Ugyanezt Kossuth Lajos is hangoztatta, de Tisza szavai a magyar közvéleményben süket fülekre találtak. A tót vezérek több tót többségű vár-megyében a tót közigazgatási nyelv bevezetését kérték (turóc-szentmártoni memorandum); majd bonyodalmak támadtak Krieghammer báró közös hadügyminiszternek egy rendelete miatt, amely a magyar nemzeti érzületet mélyen sértette. (Hier-rendelet.)

A kvótamegállapodás is csődbe jutott. Hosszú huzavona után 1899 novemberében abban állapodtak meg a két ország megbízottai, hogy a kvóta Magyarországon 34·7 százalék lesz, Ausztriában 65·3 százalék, ami az osztrák álláspont győzelmét jelentette. Széll mindezek felett könnyen átsiklott, a Scyllákat és Charybdiszeket merészen elkerülve, semmiféle veszélyt vagy kockázatot nem vállalt. Ő maga és pártjának jó része valami különös elméleti liberalizmus bűvkörében élt. Amikor Egan Ede a galíciai bevándorlás megrendszabályozását követelte, — amit a jobbérzésű zsidóság is helyeselt volna — a párt többsége élesen kikelt ellene a liberalizmus elveire hivatkozva.

1900 júniusában nagy parlamenti vitákat támasztott Ferenc Ferdinánd házassági ügye. Az osztrák főherceg, a magyar és az osztrák trón várományosa, Chotek Zsófia cseh grófnővel morganatikus házasságot kötött. A király azzal a feltétellel egyezett bele a házasságba, hogy a grófnő sohasem lesz sem császárné, sem királyné, születendő gyermekeik pedig kizártnak a trón örökléséből. Ezeknek a feltételeknek a megtartására a trónörökösnek esküt kellett tennie (1900 jún. 28). Az ellenzék arra hivatkozva, hogy a magyar jog morganatikus házasságot nem ismer, élesen kikelt a javaslat ellen, de a Ház, miután Szilágyi Dezső az ő szokásos kíméletlen modorával az ellenzékre rácsapott, megszavazta a javaslatot és az uralkodói akarathoz törvény lett.

Széll nemsokára másik két veszedelmes örvényen evezett át, ugyanilyen sikerrel. Az egyik az összeférhetlenségi törvényjavaslat. Magyarországon, ahol a gazdasági élet az államhatalom szerveivel szoros kapcsolatban állott, s ahol ipari vagy kereskedelmi vállalkozás csak akkor járt sikerrel, ha a mindenkori kormányok jóakarató támogatását élvezte, a képviselői függetlenség könnyen veszélybe került. Az összeférhetlenségi törvény megalkotására a Széll-kormányt az Adria Rt. ügye kényszerítette, amelynek állami támogatását az ellenzék erősen kifogásolta, azzal gyanúsítva meg több vezető politikust, hogy benn ülnek a vállalat igazgatóságában. A másik botrány egy röpirat nyomán támadt. Ez a röpirat arról szólt, hogy Ugron Gábor, az egyik függetlenségi csoport vezére, a nagytehetségű és temperamentumos ellenzéki politikus, francia-orosz-osztrák-magyar szövetség ügyében tárgyalt Delcassé francia külügy-

miniszterrel és pénzt kapott választási célokra. A hármasszövetség egyedül üdvöztető voltát hirdető parlamenti többség Ugront majdnem hazaárulónak nyilvánította.

A magyar politikai élet nagy eseményének számított gróf Károlyi Sándor agrárius vezér gönci levele (1901 őszén). A szabadelvű kormányok azzal, hogy sokkal inkább törődtek az ipar fejlesztésével és a merkantilista érdekek előmozdításával, főleg a kisgazda- és napszámoselemet teljesen magára hagyták. Ennek következtében a kivándorlás — minthogy az ipar nem tudta a nagy nincstelen tömegeket felszívni — évről évre nőtt. Ez indította Károlyit a mozgalom megindítására. Az agrármozgalom — Károlyi Sándor szavai szerint — a tisztesség meglazult fogalmát akarta helyreállítani és a tisztesség szellemének visszaállítását követelte a közgazdasági élet területén. Az agrárvezérre és elvbarátaira főleg a francia Le Play-féle iskola gyakorolt hatást, amely a család védelmét, az erkölcsi tisztaság visszaállítását, a falusi nép érdekeinek hathatósabb védelmét sürgette.

Széll Kálmán 1901 októberében választott, de a Bánffy-féle módszereket teljesen mellőzte. A szabadelvű párt így is 276 mandátummal tért be az országgyűlés termébe (mindössze 38-at veszített). Ebből az új parlamentből most már hiányzott Szilágyi Dezső (1901 júliusában meghalt), a magyar szabadelvűség legmarkánsabb egyénisége, a hatalmas erejű parlamenti vitázó. Szilágyi igazán nagynak csak a szócátákban mutatkozott, ezek emésztették fel minden erejét, korszakos alkotások nem fűződnek nevéhez. Közben Ausztriával való viszonyunk egyre rosszabbodott. A birodalom másik felét egy tipikus bürokrata-politikus, Körber kormányozta, aki többízben a magyarellenes német-cseh koalícióra támaszkodott. Az ő kormányzása alatt erősödött meg a Lueger-féle magyargyűlölő keresztényszocialista mozgalom. Hosszú tárgyalások után Széll megegyezett a vámkérdésben Körberrel. Ő maga úgy jellemezte az új megegyezést, hogy nincs győző, nincs legyőzött: az új vámegegyezményt a teljes méltányosság alapján kötötték. Pedig az egyezmény Magyarország nem sok jót hozott. Erősen meglátszott rajta az új német birodalmi vámpolitika hatása, amely csaknem teljesen kiküszöbölte a monarchia agrárterményeit a német piacról. A Széll—Körber-féle egyezmény felemelte az agrárvámokat, de ugyanakkor Széll beleegyezett abba, hogy Magyarország az

osztrák ipar javára megadja a nyersanyagok teljes vámmentességét. Az önálló vámterület és a magyar gazdasági önállóság reménye ismét hiú ábrándnak bizonyult.

De a múltó és látszatsikerek után megnehezült az idők járása a Széll-kormány fölött is.

A véderőjavaslat.

Az 1902. év végén Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter beterjesztette a hadsereg létszámának emeléséről szóló törvényjavaslatot, amely a közös hadügyi kormánynak azt a tervét foglalta magában, hogy 25 százalékkal emeljék fel a monarchia fegyveres erejének létszámát. Magyarországnak 103.000 közös hadseregbeli újonc helyett 125.000-et, 12.000 honvédújonc helyett 30.000-et kellett volna bevonultatnia. A javaslat olyan vihart, s az ellenzék és a kormány között olyan ellentéteket támasztott, hogy azokat Széll Kálmán az eddig jól bevált taktikázó módszerével sem tudta többé elsimítani. A válság bekövetkezett. A magyar közvélemény a közös hadsereget úgy tekintette, mint osztrák intézményt. A bonyodalmat fokozta, hogy Ausztriában a parlament már megszavazta a javaslatokat, Magyarország pedig ellenállt.

A nagy parlamenti csaták 1903 tavaszán kezdődtek. Széll arra számított, hogy az obstrukció majd lassan magától kifulladásra; ez a reménye azonban hiábavalónak bizonyult: ezért 1903 június 14-én lemondott, azzal indokolván lemondását, hogy „az obstrukcióval szemben tanúsított passzív rezisztenciát a politikai tényezők nem helyeselték“.

A kormányalakításra először gróf Tisza István vállalkozott; rá várt volna az a feladat, hogy a dualizmus megrendült épületét hatalmas erejével az összeomlástól megmentse. Tisza azonban, minthogy nem tudta megnyerni a Széll alatt már meglazult és csoportokra bomladozott kormánypárt bizalmát, visszaadta az uralkodónak megbízatását. A király, miután Kállay Béni közös pénzügyminiszterrel és Fejérváry honvédelmi miniszterrel tárgyalt, gróf Khuen-Héderváry Károly horvát bánt bízta meg a kormányalakítással. Az ellenzék megadta neki az indemnitást s már-már úgy látszott, hogy a higgadt és meggyezésre hajló Khuen-Héderváry helyreállítja a parlament békéjét, amikor a chlopy-i hadparancs felborította a helyzetet.

A nemzeti követelésekkel az ellenzék magára vonta az uralkodó haragját, aki érinthetetlen szentségnek tekintette a közös hadsereg egységét.

A soklelkű, soknyelvű Habsburg-birodalomban, melynek életerőit az irredenták méreganyaga egyre jobban felemésztette, ez a teljesen öncélú hatalmi intézmény jelentette az egységet. Az uralkodó és tanácsosai ennek a sokszáz esztendő, tömör, egységes szellemtől, lojalitástól áthatott szervnek megbolygatásától méltán tartottak.

Az uralkodó a szeptemberi galíciai nagygyakorlatok után hadparancsot adott ki (1903 szept. 16), mely többek között ezeket mondotta:

„... az összes fegyveres erő a komoly kötelességteljesítés útján fog tovább haladni, áthatva az egyetértés és összhangzat azon szellemétől, amely minden nemzeti sajátságot tisztel és minden ellentétet megold és valamennyi néptörzsnek különös előnyeit a nagy egész javára fordítja.”

A hadparancs villámcsapásként hatott, nemcsak az ország ellenzéki, hanem kormánypárti közvéleményére is. Kitűnt, hogy hiába ragaszkodott egy erős párturalmi rendszer a 67 minden betűjéhez, hiába adott meg mindent Bécsnek és vágott zsebre nem egyszer sérelmeket is, a nagyoszlák álmok még mindig kísértettek. Az ellenzék Khuen-Héderváry miniszterelnököt tette felelőssé, holott ő a hadparancs megszerkesztésében nem vett részt. A miniszterelnök hiába jelentette ki, hogy a királynak sincs olyan szándéka, hogy a magyar alkotmányt vagy a törvényeket megsértse, nem hittek neki. Közben felhatalmazást kapott a királytól, hogy a hadparancsnak alkotmányellenes részeit magyarázza meg, de ez a magyarázat senkit sem elégített ki, így nem maradt más hátra, mint a lemondás. 1903 október 30-án gróf Tisza István kapott megbízást a kormányalakításra.

Tisza István kormánya.

Tisza vállalta a kormányt, mégpedig az ú. n. Kilences Bizottság programja alapján, amely számos vívmányt tartalmazott és ha megvalósul, az addigi állapotokhoz képest mégis némi haladást jelentett volna. Tisza elfogadtatta a Kilences Bizottság programját a királlyal, két módosítással; az egyik elejtette azt a követelést, hogy a magyar tisztképzőiskola vezetői

csak magyar honosok lehessenek s megelégszik azzal, hogy a tantárgyak jelentékeny részét magyarul tanítsák. A másik módosítás szerint a vezényleti és a szolgálati nyelv kérdéseiben való döntés továbbra is az uralkodó joga marad.

Tisza István 1903 november 4-én elmondott programbeszédében a szabadelvű és nemzeti irány fenntartásában jelölte meg politikájának általános alapelveit. Tisza szenvedélytelen, száraz beszédéből az ellenzék elszántságot és törhetetlen akarat-erőt olvashatott ki. Az új miniszterelnök azt a szándékát sem igen titkolta, hogy az obstrukciót, melyet a magyar közélet rákfenéjének tartott, a házszabály módosításával letöri, hogy a többségi akaratot, amely kétségtelenül minden parlamentárizmusnak az alapja, ilyen módon megvalósítsa. Ebben teljesen igazán volt, ha tisztán a nyugateurópai parlamenti formákat nézzük. Az ellenzék viszont azt felelte, hogy Magyarország helyzetét a nyugati parlamentáris országokéval nem lehet összehasonlítani, mégpedig azért nem, mert egyrészt túlteng az uralkodói hatalom, másrészt befolyást gyakorol a közügyekre a birodalom második fele is. Ami pedig a többségi párt létrejövetelét illeti — mondotta az ellenzék —, szó sem lehet arról, hogy a többségi akarat azonos volna a meghamisítatlan nép-akarat. Az obstrukció tehát bizonyos esetekben jogosult, mert nem más, mint a nemzeti védelemnek egyik eszköze. Így fogta fel ezt a kérdést gróf Andrássy Gyula is, akit pedig szélsőséges nézetekkel vagy radikalizmussal a legrosszabb akarat sem vádolhat.

Gróf Tisza István a konzervatív Magyarország legmarkánsabb, legnagyobb stílű képviselője, akitől legádázabb politikai ellenfelei sem tagadhatták meg sohasem, hogy férfias jellem, bátor, nyílt, előkelő gondolkodású egyéniség. A hatalmat hivatástudatból, nem hiúságból vagy cselekvési viszketegből vállalta. Az eleve elrendelésen nyugvó kálvinista hitéből merítette rettenthetetlen bátorságát, törhetetlen akaratát és lelki nyugalmát. Kortársai közül ilyen impozáns férfias tulajdonságokkal senki sem rendelkezett. Más kérdés természetesen az, hogy politikai nézetei, az eszközök, melyeket elvei és meggyőződései megvalósításában alkalmazott, mindíg helytállóak és helyesek voltak-e?

Tisza rögtön megmutatta, hogy kifelé is erős tud lenni. Körber osztrák miniszterelnök a Reichsratban tartott egyik beszédében kijelentette, hogy Ausztriának minden közös ügyre,

tehát a hadsereg ügyére is jogos befolyása van. Tisza a magyar parlamentben támadt botrányt azzal a kijelentéssel csitította le, hogy Körber nyilatkozata egy előkelő idegennek a nyilatkozata, melynek különösebb súlyt tulajdonítani hiba volna. Elhatározta, hogy a katonai javaslatokat megszavaztatja s hogy tervét mennél előbb valóra váltsa, párhuzamos üléseket rendelt el. Apponyi erre a nemzeti párt egy csoportjával együtt kilépett a szabadelvű pártból, Bánffy pedig, aki revízió alá vette egykori nézeteit, ellenzéki pártot alapított „új párt” elnevezéssel. Tisza azonban tovább haladt a maga útján rendíthetetlenül. 1904 január elején bejelentette, hogy az obstrukciót letöri, majd március 5-én beterjesztette javaslatát, amely többek között azt tartalmazta, hogy ötven képviselő indítványára a Ház egyszerű szavazással állapíthatja meg valamely törvényjavaslat tárgyalásának határidejét, az elnök pedig felhatalmazást kap arra, hogy az ellenszegülő képviselőket karhatalommal kivezettethesse az ülésteremből. Új parlamenti viharok réme fenyegetett, amikor Thaly Kálmán, a függetlenségi párt tiszteletbeli elnöke, a kuruckor tudós történetírója, azt indítványozta, hogy az ellenzék tegye lehetővé a katonai javaslat megszavazását, Tisza pedig vonja vissza a Házzszabályok módosításáról szóló javaslatát. Az obstrukció erre befejeződött, a Ház a újoncok megajánlásáról szóló javaslatot megszavazta, az ex-lex-állapot véget ért.

November 18.

A Thaly Kálmán-féle fegyverszünet nem tartott sokáig. A magyar politikai életnek bele kellett zuhannia egy minden eddiginél súlyosabb válságba. S mindezt a helyzet logikája hozta magával. Tiszának az ugrai választókhoz intézett nyílt levele, melyben a házszabálmódosítást ismét bejelenti, véget vetett a békének. A két szembenálló nézetnek meg kellett vívnia azt a nagy harcot, amely most kezdődött, és csak 1906 tavaszán, a koalíciós kormány kinevezésével ért véget. Mi volt ez a két álláspont? Tisza ezt mondotta: a 67-es kiegyezés előnyeit nem szabad kockáztatnunk; a vezényszó s a hadsereg kérdései maradjanak meg továbbra is uralkodói jogoknak; ha ezeket a kérdéseket erőltetjük, elkerülhetetlen az összeütközés az uralkodóházzal. Az ellenzék erre így felelt: önálló nemzetre nézve megalázó, hogy fiai egy olyan hadseregben szolgáljanak,

amely sem nyelvében, sem szellemében nem magyar. A nemzeti önállóságnak elengedhetetlen kelléke az önálló nemzeti hadsereg és szervesen hozzátartozik a pénz- és gazdasági ügyek intézésének joga.

Az ugrai levél után az ellenzék úgy látta, hogy Tisza keresztül fogja hajtani a házszabálmódosítást és a végsőkre is felkészülve várja a nagy csatát. Nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy a 67-es értelemben vett dualizmus nyerje-e meg a harcot, vagy pedig a nemzeti függetlenséget hangoztató ellenzék. November 15-én Daniel Gábor kormánypárti képviselő határozati javaslatot terjesztett elő a házszabálmódosításról, melynek tárgyalását az ellenzék a szokásos távszónoklatokkal igyekezett meggátolni. Tisza, akit az ellenzék viselkedése felháborított, párhuzamos ülések tartására nyújtott be javaslatot, melynek tárgyalását a Ház 1904 november 18-án egy viharos ülésen kezdte meg. Tisza nagy zsvajban kezdte meg a Daniel-féle javaslat védelmét: „... Önök — úgymond — taktikázhatnak tovább, éveken át, egy marad csak hátra: vagy sorsára bízni ezt az országot, vagy véget vetni ennek a komédiának.” Perczel Dezső feltette a kérdést: megszavazza-e a Ház a javaslatot, igen vagy nem? Minthogy az elnöki enunciaciót a pokoli lármában senki sem hallotta, Perczel zsebkendőt vett elő. Ez volt a jeladás. A kormánypárt egy emberként emelkedett fel a padsorokból, mire az elnök a házszabálmódosítást elfogadottnak jelentette ki.

Ezzel a jelenettel a magyar politikában egy küzdelemteljes korszak indult meg: a magyar függetlenségi törekvések harca azzal a 67-es rendszerrel, melyet nagynevű alkotója annakidején megalkuvás eredményének tekintett. Az ellenzék 1904 november 19-én vezérlő bizottságot alakított. A december 13-i ülésen az ellenzéki képviselők súlyosan bántalmazták a teremőröket, akiket a Ház elnöksége berendelt, majd összerombolták a terem minden bútorát. Andrássy és Széll Kálmán otthagyták a szabadelvű pártot. Apponyi Albert pedig a függetlenségi pártba lépett be. Tisza 1905 január 26-án a „nemzet ítélőszékéhez” fellebbezett, amely azonban nagy többséggel a kormánypárt ellen szavazott, amely évtizedeken át megdönthetetlen hatalomnak látszott. Ezután a tárgyalások hosszú sora következett az uralkodóval: de mivel lehetetlenségnek látszott valamilyen elfogadható megalkuvással hidat verni a két álláspont közé, a király 1905 június 19-én báró Fejérváry Géza volt

honvédelmi minisztert, a darabonttestőrség kapitányát, ezt a különben köztiszteletben álló öreg katonát nevezte ki miniszterelnökké egy pártonkívüli kormány élén. („Darabont-kormány.“)

A nemzeti ellenállás.

Ezt a tizennégy hónapos kis korszakot a nemzeti ellenállás korszakának szoktuk nevezni. Nagy elvi harc zajlott le az uralkodó és a nemzet között, melyben az utóbbi maradt alul. Mivel a nemzeti törekvések világszerte erősebbek voltak ebben az időszakban, mint bármikor az előbbi század folyamán, nem lehet csodálkozni azon, hogy a németnyelvű magyar hadsereg a magyar nemzet önérzetét mélyen sértette. Azt az érvet, melyet maga az uralkodó és tanácsadói (köztük Beck vezérkari főnök) hangoztattak, hogy a magyar ezred- vagy vezényleti nyelv felbontotta volna a hadsereg egységét, csökkentette volna a harc-képességét, megdöntötte a világháború. Kitűnően harcoltak a világháborúban egy csapattestbe beosztott magyar honvédek, német birodalmi katonák és az osztrák-magyar közös hadsereg csapatkötelékei... Bécs ezt a kérdést hatalmi kérdésként kezelte.

Az egész nagy válság alatt a háttérben, mint titkos mozgató, Ferenc Ferdinánd a monarchia trónvárományosa szerepelt. Ferenc Ferdinánd különös egyéniség volt. Zárkózott, mogorva, elhatározásaiban konok, kitartó és e tulajdonságai mellett nagy becsvágy élt benne. Újjá akarta szervezni a Habsburgok monarchiáját egy doktrinér elgondolás szerint, amely lényegében alig különbözött Metternich vagy Schwarzenberg Félix monarchiájától. A birodalom „Habsburg egyesült államokká“ alakult volna át, valami népcsászárság-félévé, melyet azonban szentszövetségi elvek szerint kormányoztak volna. Ezek a nézetek nem az ő, hanem mások elmeműhelyében készültek. Kis társaság vette körül s látta el tanácsokkal. Ezek közé tartozott Lammasch professzor, Chlumetzky Leopold, az Österreichische Rundschau szerkesztője, Turba közjogász, Hodzsa Milán tót vezér, Bardolff ezredes, a katonai iroda vezetője, Brosch alezredes stb. Magyarországot olyan országnak tekintette, melyet az önző mágnás és nemesi klikk kormányoz; a magyar alkotmányt megvetette. Ha uralomra jut, lelkiismeret-furdalás nélkül tépte volna szét Magyarország sarkalatos törvényeit és a megcsonkított országot beleerőszakolta volna abba

az új Habsburg egyesült államokba, mely az ő felfogása szerint „békés lakóháza lett volna a különböző nyelvű törzseknek“.

Ferenc Ferdinánd elgondolásától Tisza, Andrássy, Apponyi egyformán messze állottak. A Fejérváry-kormány legtevékenyebb tagja Kristóffy József volt, a belügyminiszter, aki hajlandó lett volna a Bécsből sugallt terveket erőszakkal is végrehajtani. A Fejérváry-kormányt az országgyűlés július 21-i ülésén szörnyű botrányral fogadták, amit Fejérváry már előre megjegyezve, a Ház üléseit királyi kézirattal elnapoltatta. A tárgyalások mindezek ellenére a koalíciós pártok és az uralkodó megbízottai között tovább tartottak; Tisza, aki az antiparlamentáris kormányt nem helyeselte, geszti birtokára vonult vissza. A kormány azt tervezte, hogy uralkodói kényszerrel megvalósítja az általános titkos választójogot. Sikerült is ezzel a tervével a szervezett munkásság vezéreit megnyerni, akik nem nézték, hogy honnan vagy kitől kapják a parlamentbe való bejutás eszközét. A válság az egész őszen és télen át tartott. A koalíció vezérei közben bejárták az országot, hogy a lakosságot ellenállásra buzdítsák. Ferenc József 1906 januárjában Andrássy Gyula előtt ismét kifejtette a hadsereg kérdésében való nézeteit, de közeledésről szó sem volt, s az új év a legrosszabb kilátásokkal kezdődött. A trónörökös árnya mindenütt ott kísértett, amikor a nemzeti és az uralkodói álláspont közeledett egymáshoz. A válság február 19-én érte el tetőpontját, amikor Nyiry Sándor altábornagy, mint a király teljhatalmú képviselője az országgyűlést, a nélkül, hogy az újat kiírták volna, feloszlatta. Az országházat honvédsapatok szállták meg. A nemzetre a kétségbeesés hangulata nehezült, valami csodát vártak az emberek, amely a válság kátyújából kiemeli az országot szekerét. A nemzeti ellenállás már kifulladt; kitűnt, hogy a magyar társadalom anyagilag, erkölcsileg egyaránt gyenge ahhoz, hogy ilyen nagy teherpróbát kibírjon. Április 4-én végre bekövetkezett a várvavárt fordulat. Báró Fejérváry Géza miniszterelnök találkozott Kossuth Ferencel, akinek tudomására hozta, hogy a király elrendelné a választásokat és az új országgyűlés csak egyetlen fontos feladatot végezne: az új választójog kodifikálását. A szélesebb alapon összegyűlt országgyűlés határozná azután el, hogy kitart-e a nemzeti vívmányok követelésében. A gondolat Méray-Horváth Károlytól, a „Huszadik Század“ köréhez tartozó szociológustól származott.

A koalíciós kormány.

Április 6-án Kossuth Ferenc és Apponyi Albert kihallgatáson jelentek meg a királynál és megtárgyalták vele a kormány átvételének feltételeit; április 10-én foglalta el helyét az új kormány. Az elnökséget Wekerle Sándor vállalta, aki belépett gróf Andrássy Gyula alkotmánypártjába; a belügyminiszter gróf Andrássy Gyula, a kultuszminiszter gróf Apponyi Albert lett, a földművelésügyi tárcát az alkotmánypárti Darányi Ignác vette át. Igazságügyminiszter Polónyi Géza ügyvéd, régi harcos függetlenségi lett, akinek azonban egyik boulevard-lap támadó cikke miatt egy esztendő múlva távoznia kellett. A betegeskedő Kossuth Ferenc a kereskedelmi tárcát kapta, de a tárca keretébe vágó ügyeket Sztérenyi József államtitkár, az elismert közgazdasági szakértő intézte. Tisza feloszlatta pártját és visszavonult a politikától. Amikor Kossuth és Apponyi Bécsből visszatértek, az ország olyan örömmámorban úszott, mintha a pártkoalíció minden nemzeti követelést kivívott volna, holott a nemzet mégcsak ígéreteket sem kapott és a pártszövetség a kormányt elveinek félretételével vállalta. Az udvar most is győzött.

Mi idézte elő a nemzeti küzdelem bukását? Ha csak egy pillantást vetünk arra a kérdésre, milyen erők állottak szemben egymással, megértjük a balsikert. A pártszövetség szemben állott elsősorban Béccsel és Ferenc Ferdinánd társaságával; ellene esküdött a szervezett munkásság a választójog miatt; kibékíthetetlen ellenségei a nemzetiségek, kiknek vezérei a trónörökösrel játszottak össze. Viszont, ha van egy erős magyar társadalom, ha a pártkoalíció megnyeri a nagy tömegeket, ha meg tudott volna egyezni a nemzetiségekkel — ilyen nagy erőkkkel a háta mögött — talán sikerrel vette volna fel a küzdelmet az uralkodó magyarelles fanácsadóival.

A parlamentárizmus történetében nem fordult elő, hogy egy nagy párt elveinek feladásával vállaljon kormányt. Viszont esztelenség és lelkiismeretlenség lett volna tovább húzni a válságot. Így azonban kicsúszott a koalíciós kormány lába alól az erkölcsi alap. Kurucok alakítottak 67-es kormányt és 48-as frázisokkal díszítették a megrendült 67-es építményt: a következmény nem lehetett más, mint az örömmámor elmúltával a szomorú kiábrándulás. Mert a való élet hazugságot sokáig nem tűr.

A Wekerle-kormány az uralkodóval való megegyezés értelmében vállalta az állami szükségletek megszavazását, az újoncjutalék felemelését, a megkötött kereskedelmi szerződések és az autonóm vámtarifa törvénybe iktatását. Az új kormány nemsokára választatott, s a választási harcból a függetlenségi párt 252, a 67-es alkotmánypárt 101 mandátummal került ki. Nagy számban jutottak be az új képviselőházba a nemzetiségek, akik 26 mandátumot nyertek el, ami politikai megerősödésük mellett bizonyít. Bekerült egy újjászervezett szocialistapárti (Mezőfi Vilmos) és egy parasztpárti is (Áchim András). A nemzetiségi képviselők között jutottak be a később nagy szerepet játszó Maniu Gyula, Vajda-Wojvoda Sándor, Hodzsa Milán és Polit Mihály. Maniu Gyula ebben az időben nem követelt többet, mint a Deák-féle nemzetiségi törvény végrehajtását.

A kormány élére keresve sem lehetett volna alkalmasabb embert találni Wekerle Sándornál. Az egyházpolitikai harcok idején megmutatta, mennyi leleménnyel tud közvetíteni a király és a parlament között; mennyire mestere a taktikázásnak. Ő maga, mint meggyőződéses 67-es, Andrassy Gyula alkotmánypártjához tartozott. A belügyminiszterséget gróf Andrassy Gyula vállalta. A fényes készültségű, hatalmas műveltségű államférfi működéséhez azonban egyetlen különösebb pozitív alkotás sem fűződik. Nem tartozott a tett-emberek közé és sokkal érzékenyebb lelkülettel volt megáldva, semhogy képességeihez mérten érvényesülni tudott volna Magyarországon, a késhegyig menő politikai harcok hazájában. Ha angolnak születik, mint nagy filozófus vagy történetíró fejezi be életpályáját. A kor másik nagy magyar politikusa gróf Apponyi Albert a kultuszminiszterséget vállalta. A nagy kultúrájú, idealista, eszmékért lelkesedő politikus, összes kortársait felülmúlta elméjének csodás befogadó képességével és a szellemi élet minden megnyilvánulása iránt tanúsított érzékével. Világviszonylatokban is a legnagyobb szónokok közé tartozott. A gyakorlati életben való érvényesülése azonban ezekkel a fényes adományokkal nem állott arányban. A politikában annyira szükséges jó emberismeret adománya nem jutott neki osztályrészülni; gyakorlati alkotásait különösebb siker nem koronázta.

A koalíció egész kormányzása részben a terméketlenség, tehetetlenség, részben a balsiker jegyében folyt le. De ez a négy esztendő a történetírás számára mégis nagy tanulságot nyújt.

Wekerle május 23-án beköszöntő beszédét ezzel kezdte: „Vállalkoztunk a kormányzásra, hogy megmentjük az alkotmányt, a parlamentárizmust, hogy biztosítsuk a törvény és jog uralmát, a polgári és egyéni jogok szabadságát“. A közhatalom berendezkedett, függetlenségi többségtől támogatva, 67-es alapon. A közvélemény lassanként kiábrándult és egyre inkább távolodott a kormánytól, amely a közben felgyülemlett nagy kérdéseket megoldatlanul hagyta. Nem sikerült a béke Ausztriával sem: a csehek ellenünk foglaltak állást, a nagynémetek kiadták a „Los von Ungarn“ jelszót. Így kezdődött a koalíciós kormányzás a legrosszabb előjelek között.

A parlamenten kívül álló politikai csoportok közül a legnagyobb erőt ebben az időben a szociáldemokraták jelentették. A szociáldemokrácia Magyarországon német mintájú, Marx-féle elveket, gothai majd erfurti programot valló szervezet. Az iparosodási folyamat előrehaladtával ebben az időben már többszázezer főnyi harcos gárda állott a vezetők mögött, azzal a roppant előnnyel, hogy a fővárosban éltek, nagy tömegben és tényleges számuknál sokkal nagyobb erőt mutattak. A párt Garbai Sándor és Garami Ernő vezetése mellett elhatározta, hogy az általános titkos választójogot elsikkasztó koalíció ellen a végsőig, a politikai tömegsztrájkig menő küzdelmet indítja.

A koalíciós kormánynak szintén igen komoly ellenfelei a nemzetiségek, akik megerősödve jutottak be az 1906-i parlamentbe. A magyar közvéleménnyel nem igen lehetett megértetni egy elvitathatatlan tény: azt, hogy a magyar föld népe nem egynyelvű és egyfajú, hiába esett át az ország a szabadságharc alatt súlyos, sőt tragikus tapasztalaton. A koalíció vezetői azt is láthatták, hogy Ferenc Ferdinánd bennük találta meg legodádóbb fegyvertársaikat.

Az uralkodó és a koalíciós kormány közötti ellentétek úgyszólván semmit sem enyhültek. Ferenc József nem járult hozzá ahhoz, hogy a darabont-kormány tagjait felelősségre vonják s ugyanakkor megtagadta az alkotmányvédő javaslat előzetes szentesítését. De alkotott is a koalíció, igaz nem sokat. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter megszavaztatta az országgyűléssel a cselédtörvényt, melyet annakidején sokat ócsároltak, pedig haladást jelentett az előbbi állapotokhoz képest. Elkészítette a telepítésről szóló nagyszabású javaslatát is, ebből azonban sohasem lett törvény.

Wekerle 1907-ben megkötötte Ausztriával az új vámegyezményt, — a Körber—Széll-félét már elavultnak tartották — s megállapodtak abban, hogy a gazdasági viszonyokat a két ország között most már nem vámszövetség, hanem vámegyezmény szabályozza. Ezt a megállapodást a koalíciós kormány sikernek könyvelte el, pedig csak a nevek változtak, a lényeg semmit sem. Magyarország elért ugyan néhány formai vívmányt, de viszont belement a kvóta két százalékkal való felemelésébe és abba is, hogy a dalmát vasút megépítésének költségeit a magyar kormány vállalja.

A gazdasági életet sokkal erősebben érintette egy gazdaságpolitikai természetű esemény, amelyet általában úgy tekintenek, mint az első lépcsőfokot az 1914-i katasztrófához. Ez volt a Szerbiával való vámháború. 1906-ban a bécsi külügyi kormányzat a közös vámterületről minden Szerbiából származó agrárterményt: gabonaneműt, húsneműt, s egyéb nyersterményt kitiltott. Az intézkedés okát még ma sem tudjuk biztosan, azt sem, hogy a vámrendszabály kinek az ötlete volt. Vádolták vele a magyar nagybirtokos osztályt is, s úgy is hivatkoztak reá, mint az osztályönzésnek végzetes példájára. Goluchowski külügyminiszternél gyengébb ember alig ült Metternich és Andrássy Gyula örökében; az öreg Bismarck még megbízhatóságát is kétségbe vonta. Azt is híresztelték, hogy Szerbia nem akart további ágyúrendeléseket tenni a csehországi Skoda-műveknél, s erre válaszoltak a vámrendszabállyal. Talán így akartak hatni Szerbiára. Az Obrenovics-dinasztia kipusztítása és a Karagyorgyevicsok uralomra jutása óta Szerbiával való viszonyunk rosszabodott; a Moszkvából élesztett nagyszerb agitáció a monarchia területi épségére tört. A vámrendszabálynak a monarchia gazdasági élete nem vette hasznát: Szerbia máshol helyezte el agrárterményeit, a szerb piacról kiszorított osztrák-magyar ipartermékek helyét a Németbirodalom és Belgium ipari termékei foglalták el; a magyar agráriusokra a jó konjunktúra az iparcikkek gyors áremelkedése miatt semmiféle előnnyel nem járt.

Az annexió.

Goluchowski nemsokára lemondott, utóda Aehrenthal Lexa Alajos lett, a monarchia egykori szentpétervári követe. Aehrenthal a vámrendszabályoknál sokkal messzehatóbb intézkedéssel

próbálta csendre inteni békétlenkedő déli szomszédunkat. 1908 október 5-én jelent meg Ferenc József királynak Bosznia és Hercegovina lakosaihoz intézett kiáltványa, melyben az uralkodó bejelentette, hogy az annakidején ideiglenesen megszállt két tartományra is kiterjeszti Házának felségjogait. A két balkáni tartomány annektálásának híre világszerte nagy megütközést keltett. Az európai kormányok, kabinetek úgy fogták fel az annexiót, hogy a monarchia a berlini kongresszus jegyzőkönyvének 25. pontját önkényesen és egyoldalúan megváltoztatta. Nem tudjuk, kitől eredhetett az annexió ötlete? Talán Aehrenthal külügyminisztertől; lehetséges, hogy Ferenc József maga határozta el. Az 1908 nyarán tartott közös minisztertanácson Beck Wladimir osztrák miniszterelnök, nemzetközi bonyodalmaktól félve, ellene nyilatkozott; de ugyanakkor Wekerle magyar miniszterelnök és Conrad vezérkari főnök az annexiót pártolták. Gróf Andrássy Gyula, a koalíciós kormány belügyminisztere a leghatározottabban ellenezte azt a magyar minisztertanács ülésén. A szerbek háborúval fenyegetőztek és a válság 1909 márciusában tetőpontját érte el. A háború mindössze azon múlt, hogy Oroszország még nem érezte magát elég erősnek arra, hogy a monarchiával és esetleg a Németbirodalommal felvegye a fegyveres mérkőzést. Ma már tudjuk, hogy az annexió végzetesen nagy hiba volt. Szerbiában a kedélyeket nemcsak, hogy le nem csillapította, hanem ellenkezőleg: a szerbek elkeseredését végsőkéig fokozta. Egész bizonyosnak látszik, hogy Aehrenthal külügyminiszter személyi hiúságból, vagy egy látzatsiker kedvéért feláldozta a jövőt. Az annexiót semmi sem indokolta, mert a két tartomány, ha „de iure“ nem is, azonban „de facto“ a monarchiához tartozott.

A koalíció — mint már mondtunk — egész végig meg nem oldott problémákkal birkózott. A szerencsétlen vasúti pragmatikával elrontotta a horvátokkal való jó viszonyt. A horvát képviselők, a függetlenségi párt szörnyű megbotránkozására, elkezdtek a parlament termében horvátul beszélni (amihez pedig joguk volt) és hónapokon keresztül obstruálták a javaslatot. A horvát-szerb koalíció ez időtől fogva nyíltan hirdette az elszakadást Magyarországtól.

Szterényi József kereskedelemügyi államtitkár iparfejlesztési javaslata felemelte az iparnak addig juttatott szubvenciókat s egyéb kedvezményeket. Az iparfejlesztők arra hivatkoztak,

hogy nem lehet másképp kenyeret adni az ország népének, amire pedig azért van sürgős szükség, mert egy esztendő alatt 166.000 ember vándorolt ki Magyarországról. Az annexiós válság idején kötötte le a közvélemény figyelmét hosszú hónapokon át gróf Andrássy Gyula választójogi javaslata: a pluralitáson alapuló javaslat, amely minden bonyolultsága mellett is elmés törvényalkotás lett volna és jelentékeny haladást jelentett volna az addigi állapotokhoz képest. Minthogy a katonai kérdésekben az uralkodó nem engedett, Wekerle 1909 április 27-én lemondott. Az esztendő hátralevő hónapjai már válságban teltek el, az egész időszak a koalíciós rendszer végvonaglása.

A függetlenségi párt 1909-ben kettészakadt: Kossuth Ferenc és Justh Gyula pártjára. Justh Gyula felfedezte azt a nagy igazságot, hogy Béccsel csak úgy lehet a siker némi reményével felvenni a harcot, ha az ellenzék itt benn megnyeri a nemzetiségeket és a nagy tömegeket, mint fegyvertársakat. Miután az összes nemzeti követelések kútba estek, Justhék elővették a bankkérdést, követelték az önálló bankot, már csak azért is, hogy kielégítsék valamennyire a nemzeti közvéleményt, amely a koalíciós kormányzásban csalódott. Volt-e sok értelme gazdasági szempontból az önálló bank követelésének, ez a kérdés vitatható. Az ország a közös banknak sok hasznát látta, mert rajta keresztül áramlott be az osztrák tőke a mindig tökeszegény Magyarországra. Justhék azonban az önálló bankban a nemzeti önállóság elengedhetetlen tényezőjét látták és az önálló jegyintézettel járó átmeneti pénzügyi zavarok kockázatába is belementek volna.

A koalíció az 1910. év elején ex-lexben, üres állampénztárral fejezte be munkáját, illetve hivatalát, melyhez nem sok alkotás emléke fűződik. Az eredmény tulajdonképpen negatív: a nemzet egy ábránddal szegényebb lett. A bankkérdés is zátonyra jutott, a katonai követelésekből az uralkodó ellenállása miatt semmi sem lett. A válság folyamán szóbakerült Justh Gyula kormányelnöksége, de azt elgáncsolta a nemzeti követelések esküdt ellensége, Ferenc Ferdinánd. A király 1910 január 7-én Khuen-Héderváry Károlyt nevezte ki miniszterelnökké, akit a parlamentben való megjelenésekor a függetlenségi párt elkeseredett dühvel („tintatartó dobálás”), Andrássy Gyula pártja pedig bizalmatlansággal fogadott.

A munkapárt uralma.

Khuen-Héderváry azzal az eltökélt szándékkal jött, hogy leszámol az ellenzékkel. Kormányába jó szakembereket vett be; pénzügyminisztere Lukács László lett, a kereskedelmi tárcát Hieronymi Károly, egy régi, tapasztalt, tanult politikus vállalta, honvédelmi miniszterré Hazai Samu tábornokot nevezték ki. A közoktatásügyi tárca gróf Zichy Jánosnak, Ferenc Ferdinánd bizalmas emberének jutott. Tisza István Nemzeti Társasköre Munkapárt néven párttá alakult, amely nem volt egyéb, mint a szabadelvű párt más néven való feltámasztása. A lejárt, minden népszerűségét veszített koalíciós uralom megbuktatása nem ment nehezen. A néphangulat megváltozása, a régi ellenzéki jelszavakból való kiábrándulás, a négyesztendős kormányzás sivársága meghozta az új kormánypárt győzelmét. A munkapárt 258 mandátumra tett szert, Kossuth Ferenc ötvenötöd, Just Gyula negyvenegyed magával vonult be a parlamentbe. A párton kívül álló szabadelvű ellenzék — gróf Andrássy Gyula csoportja — 21 mandátumot szerzett meg, a néppárt 13-at; a nemzetiségi mandátumok száma 8-ra apadt le. Bevonult az új parlamentbe a kisgazdapárt is: Szabó István, dunántúli kisgazdavezér megszerezte a nagyatádi mandátumot. Nagyatádi Szabó István egy erős és ebben az időben már tudatos foglalkozási csoportnak, a kisgazdáknak érdekeit képviselte s ő maga a magyar paraszt józanságát, becsületességét, konzervatívizmusát vitte be a politikába.

A munkapárthoz a jobb értelmiség is csatlakozott, néhány igen tanult, kitűnő ember, de azért nem mondhatjuk róla, hogy nézeteiben, szellemében egységes lett volna. Sokan kívánták a választójog kiterjesztését, érezve, hogy az ország az úgynevezett szabadelvű korszakban politikailag semmit sem haladt előre, s ezek közé tartozott maga Khuen-Héderváry miniszterelnök is, rajta kívül Székely Ferenc igazságügyminiszter és Návay Lajos, a későbbi házelnök. A munkapárt haladó elemeivel a leghatározottabban szemben állt Tisza, aki szabadelvű volt, de ellensége a demokráciának. A választójog nagyobb méretű kiterjesztése „sötétbe való ugrás” — mondta, — attól tartva, hogy a betóduló új elemek kiveszik a politikai hatalmat, a szerinte vezetésre hivatottak kezéből. Az új parlamentben a szélső baloldalt

Justh Gyula és pártja képviselte. Justh levonta Kossuth Lajos és Irányi Dániel eszméiből a legvégső következtetést és okulva a nemzeti ellenállás szomorú tanulságain, fegyverbarátságra lépett Jászi Oszkár polgári radikálisaival, a szocialistákkal, a nemzeti-ségekkel, abban a meggyőződésben, hogy csak így lehet sikerrel megvívni a Bécs elleni harcot. Más kérdés, hogy a nemzeti-ségekkel való megegyezés ebben az időben már nem késett-e el? Justh Gyula radikális politikájának még egy másik logikus fejleménye lett volna: és pedig a hármasszövetséggel való szakítás. De ezzel szemben is felvethető az előbbi kérdés: nem lett volna-e késő? Justhék megfogyatkozott számmal, de nagy erővel és elszántsággal, érezve a nagy tömegeket hátuk mögött, vetették be magukat a küzdelembe.

Az új kormányra sok és nagy feladat várt. A koalíció könnyelmű gazdálkodásával „megrázkódtatásnak tette ki az államháztartást”: 130 milliós deficitet tüntetett fel a költségvetés. Nemsokára megkezdődött a bankjegyszabadalom meghosszabbításának vitája. Lukács László pénzügyminiszter megegyezett Bilinski közös pénzügyminiszterrel, hogy a bankjegyszabadalom 1917 december 31-ig megújítottak tekintendő. A munkapárt ebben a kérdésben csatát veszített: megújították a bankjegyszabadalmat a nélkül, hogy a kormány a készfizetések felvételét el tudta volna érni, ami pedig igen előnyös lett volna Magyarországra. Tisza maga jelentette be, hogy „a készfizetések felvételét nem sikerült biztosítani”. Az ellenzék a vereség miatt három hónapig tartó elkeseredett vitát rendezett.

A bankvita után Hazai Samu honvédelmi miniszter benyújtotta az ujonclétszámról szóló javaslatot, ami a legmagasabb hatványra fokozta a szenvedélyeket. Az ellenzék előszedte régi fegyverét, megkezdte a technikai obstrukciót és ezzel felszakadtak a beteg magyar parlamentárizmus összes sebei. Az obstrukcióban Justhék jártak elől, akik azt vitatták, hogy az „osztályparlamentnek” nincs joga megszavazni az új véderőtörvényt, amely új, nagy áldozatokat zúdít a nemzet nyakára.

A külpolitikai helyzet a védelmi javaslat megszavazását kétségkívül sürgőssé tette. 1907-ben jelent meg a világsajtóban a „hármasszövetség” kifejezés és ettől az időtől fogva mind szorosabbra záródott a gyűrű a hármasszövetség körül, amely mint 1914-ben rögtön kiderült, a valóságban csak két birodalomból, a Németbirodalomból és a monarchiából tevődött össze. A fegy-

verkezési verseny már a század elején megkezdődött; a hadi kiadások felemésztették a nagyhatalmak költségvetésének legnagyobb részét és Európa lassanként egy óriási kaszárnnyává alakult. Az 1911-i második marokkói válság után kitűnt, hogy Európa olyan, mint a puszkaporos hordó, melynek felrobbantására csak egy kicsiny szikra szükséges.

Berzeviczy Albert, aki nem akarta kíméletlen kézzel alkalmazni az ellenzékkel szemben a házszabályokat, 1911 november 7-én lemondott; utóda Návay Lajos lett, de ő sem bizonyult erőskezű elnöknek. Még a véderőjavaslat benyújtása előtt, a két mérsekelt ellenzéki politikus, Andrássy Gyula és Apponyi Albert, megegyezett a miniszterelnökkel az úgynevezett rezolúció-kérdésben, mely abból állott volna, hogy a póttartalékosokat nem lehet behívni a meg nem szavazott újoncok pótlására akkor sem, ha az országgyűlés a törvénytelen elnapolás miatt az újoncjutalékot nem szavazta meg. A rezolúciót Ferenc Ferdinánd robbantotta szét. A trónörökös olyan kíméletlenül avatkozott be a politikába, hogy Ferenc Józsefnek már a trónja is megrendült. Khuen-Héderváry a rezolúció csődje miatt 1912 április 17-én lemondott. Utóda Lukács László lett, aki bemutató beszédében a „liberális és demokratikus szellemben való” kormányzást ígérte. Bejelentette a választójog reformját is, de diplomatikusan hangsúlyozta, hogy az érdekellentéteket ki fogják egyenlíteni, „hogy a választójog ne sötétbe ugrás legyen, hanem bizonyos folytonosságot mutasson”. Návay Lajos házelnök május 21-én lemondott és az ellenzék viharos botrányai között Tisza István-nak adta át helyét.

A véderőjavaslat.

A véderőjavaslat megszavazása valóban nem tűrt halasztást. A Lukács-kormány számára tehát nem maradt más választás, mint letörni az obstrukciót minden rendelkezésre álló eszközzel, s ha másképpen nem megy, a parlamentáris formaságok félretolásával. Ez június 4-én következett be. A függetlenségi párt a szokásos zshivajban zárt ülést kért. Tisza néhány kevésbbé fontos jelenet után a következőket mondotta: „Azzal a kéréssel fordulok a Ház összes tagjaihoz, álljanak meg végre a borzasztó lejtőn, melyre az obstrukcióval az ország összes közügyeit jutatták...” A zárt ülést nem rendelte el, hanem feltette a kér-

dést: elfogadja-e a Ház a véderőről szóló javaslatot, általánosságban, részleteiben és harmadszori olvasásban, — igen vagy nem? A többség felállt, mire Tisza kijelentette, hogy a Ház elfogadta a javaslatot.

Ugyanaznap megmozdult a pesti utca is. A szervezett munkásság általános sztrájkot rendezett, a tömeg felborította a villamoskocsikat, majd a parlament előtt összeütközött a rendőrséggel. 6 halottal, 182 sebesülttel, több mint 300 letartóztatással végződött a választójog melletti tüntetés. Mindezt a magyar parlamentárizmus súlyos válsága követte. Tisza a zajongó képviselőket rendőrökkel vezettette ki a parlament ülésterméből, mire egymásután megismétlődtek azok a botrányos és csúfos jelenségek, amelyek a nemzeti szuverénitás képviselésének nem váltak díszére. Június 7-én Kovács Gyula képviselő háromszor rálőtt revolveréből az elnöklő Tiszára. Közben megszigorították a házszabályokat. Minthogy az ellenzék nem vett részt az üléseken, a képviselőház gyorsan megszavazott több törvényt, köztük a lelkeszi kongruát, a polgári perrendtartást stb. Az ellenzék a Royal-szállóba vonult s ott mint valami fiókparlament bírálta a kormány működését és a sebtében hozott új törvényeket. A botrányok ősszel tovább folytatódtak és ebben az elvadult hangulatban Déry Zoltán képviselő, volt államtitkár, Európa legnagyobb panamistájának nevezte Lukács László miniszterelnököt, azzal vádolva őt meg, hogy 4 millió koronánál többet költött közpénzekből választási célokra.

Lukács László miniszterelnök 1912 december 31-én beterjesztette a választójogi javaslatot, amely annyira sem ment a jogkiterjesztésben, mint gróf Andrássy Gyula javaslata. A munkapárt haladó szellemű tagjai, mint Székely Ferenc, Návay Lajos, rögtön bejelentették a pártból való kilépésüket. Székely Ferenc utóda Balogh Jenő egyetemi tanár, a kiváló büntetőjogász lett.

A választójog ellen a „fiókparlament“ a legélesebb harcot indította. Vázsonyi Vilmos, a budapesti demokraták vezére, megszervezte ellene fővárosi elvbarátait. A javaslat, amelyből sohasem lett törvény, természetesen vita nélkül átment az ellenzék-nélküli képviselőház ülésén.

Apponyi Albert 1913 január 4-én a Képviselőház ülésén kijelentette, hogy a jogrend helyreállítása előtt az ellenzék a Házban nem jelenik meg. Pedig a pártközi béke abban az időben égetően szükséges lett volna. A külpolitikai helyzet a második

balkáni háború miatt egyre fenyegetőbbé vált és közben mind nyiltabban mutatkoztak bent az országban azok a kifelé húzó erők is, amelyek később Magyarország trianoni sorsát megpecsételték. És ott állott lesben a kérlelhetetlen ellenség, Ferenc Ferdinánd trónörökös. A június 4-i események annyira megmérgezték a magyar politika levegőjét, hogy még a mérsékeltbb ellenzék sem hajlott már a megegyezésre. A Balkán-háborúk nagy gazdasági válságot idéztek elő, a hitelélet is csaknem teljesen fennakadt. A monarchia külpolitikai helyzete sem mondható a legkedvezőbbnek. Olaszország, amely még formálisan tagja a hármasszövetségnek, Tripoliszban háborút folytatott a monarchia barátjával, Törökországgal, közben Szerbia teljesen Oroszország protektorátusa alá került. Bár a hatalmak a londoni értekezleten a Balkán-kérdésben nagynehezen megegyeztek, s a háborús veszély egyelőre elvonult, a külpolitikai kérdésekkel foglalkozók tisztán látták, hogy Európa szuronyokon nyugvó békéje sokáig nem tarthat. Gróf Berchtold Lipót külügyminiszter (Aehrenthal utóda) a külpolitikában azon az ösvényen haladt, melyet elődei kitapostak; csak Andrássy Gyula vetette fel, óvatosan, a delegációk 1913. évi decemberi gyűlésén azt a gondolatot, hogy hasznos volna bizalmas viszonyba kerülni Angolországgal, mert a brit érdekek a mieinkkel azonosak; talán „képesek leszünk Anglia és Németország között fennálló ellentét enyhítésére közreműködni“.

Tisza István kormánya.

Lukács László miniszterelnököt elsodorta a Désy-pör. Miután a bíróság kimondotta, hogy a miniszterelnök, bár önzetlenül, de mégis csak felhasználta bizonyos pénzeket választási célokra, le kellett mondania, s 1913 június 12-én Tisza István vette át a kormányt. Bekövetkezett a magyar történet legválságosabb korszaka. Politikai békéről szó sem lehetett. A függetlenségi párt vezetését, miután a két csoport egyesült, gróf Károlyi Mihály vette át, a nemrég még ultrakonzervatív mágán, akit mérhetetlen, képességeivel arányban nem álló becsvágya vitt az ellenzék élére. Károlyi átvette Justh Gyula radikális programját, de annak hajthatatlan magyarsága és hazafisága nélkül.

Tisza az ország belső békéjének megteremtésére nagyfontosságú és elismerésreméltó kísérleteket tett. Próbált megegyezni

a románokkal (amit Apponyi kifogásolt), majd személyesen ment le Zágrábba, hogy enyhítsen a sokszor már aggasztó horvátországi helyzeten. Az ellenzék néha-néha bement a Házba, de csak azért, hogy ott botrányokat csapjon. A kormány éppen a szeszadó tárgyalását kezdte meg, amikor 1914 június 28-án Princip Gavriilo szerb diák golyója, Szerajevóban, Bosznia fővárosában, kioltotta Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége, Hohenberg Zsófia trónörökösne életét. A trónörökös halálával, mint Apponyi Albert megjegyezte „egy jövő vált múlttá, anélkül, hogy jelenné alakulhatott volna“. A szerajevói revolverdörrenés felverte az európai politika mondvacsinált csendjét, majd olyan szörnyű hullámvásba hozta, hogy országok és trónok merültek el az áradatban.

Tisza István két memorandumban is figyelmeztette az uralkodót arra, hogy óvakodni kell a Szerbia elleni megtorlástól, mert a szerb háború világháborút fog kirobbantani. Memorandumait azonban „ad acta“ tették. Tisza István a július 14-i közös minisztertanácson a Szerbiához intézett ultimátumba mégis beleegyezett. Miért? Ennek okát ma sem tudjuk biztosan, valószínűleg Tschirschky bécsi német nagykövet rábeszélésének engedett, aki talán azzal fenyegette meg, hogy ha a monarchia nem lép fel szigorúan déli szomszédja ellen, akkor elveszti a Németbirodalom barátságát és támogatását. Tisza maga megírta egyik későbbi levelében, hogy Németországgal való alapos megbeszélés után s Németország biztatására ment el a végzetes ultimátum Belgrádba, amelyet negyvennyolc óra múlva a Szerbiának szóló hadüzenet követett. (Július 25.) A magyar politikai pártok közötti ellentétek ezeknek az eseményeknek lelki hatása alatt megszűntek s a nélkül, hogy Tisza vagy az ellenzék kezdeményezték volna, megszületett az egymással ellentétben levő politikai csoportok istenbékéje.

A gazdasági fejlődés.

Áttekintettük hazánk történetének több mint száz esztendejét — az egész legújabb kort, — a politikai élet medrében vezetve le az eseményeket. Maga a magyar társadalom, a gazdasági élet, a közművelődés külön tanulmányt igényelnének, mert csak a felépítményt mutattuk be, de nem vehettük alaposabban

szemügyre magát a magyar társadalmat, melyet a névtelen és dolgozó milliók alkotnak.

Magyarország, amely feudális és rendi társadalom, ennek a korszaknak kezdetén, 1848-tól 1914-ig nyugateurópai mintájú polgári társadalommá alakult át. Ez az átalakulás azonban nem mindenben hasonló a nyugateurópaihoz. Nálunk ugyanis nem ment végbe olyan gyorsan az az elpolgáriasodási folyamat, melynek a nyugateurópai országokban tanui vagyunk. A parasztság 48-ban felszabadult, szabad kisbirtokos osztállyá lett, de nagyobb tömegében vagyontalan napszámos, zsellérelélem maradt, mely napról-napra tengeti életét. Az úgynevezett szabad-elvű korszakban a nemzeti társadalomban tudatos építésről azt mondhatnánk, alig van szó. A kormányok a tönkrement nemesi középosztály tagjainak hivatalokat osztogattak, közben támogatták az ipart, főleg a nagyipart is, de a földműves-szegénység nevelését, kenyérhezjuttatását csaknem teljesen elhanyagolták.

Erre az időszakra esik az ország lakosságának hatalmas arányú emelkedése, ugyanúgy, mint mindenütt Európában. Ez a kapitalista gazdasági rendszernek következménye, amely tömegtelen, azelőtt teljesen ismeretlen megélhetési forrást teremtett. Magyarország népessége (a társországokkal együtt) 1787-ben 9,394.000; 1850-ben 13.197.000; 1869-ben 15.417.000; 1890-ben 17,349.000; 1910-ben 20,745.000. Feltűnő a magyar elem hatalmas arányú szaporodása: 1880-ban 16 millióból még csak hat millió vallotta magát magyarnak; 1890-ben 17 millióból hét és fél millió; 1900-ban 19 millióból közel kilenc millió, 1910-ben 20 millióból valamivel több mint 10 millió. A magyarság számarányának ez a meglepő növekedése részben a természetes szaporodásnak, részben az asszimilációs folyamatnak az eredménye.

A gazdasági élet a század második felében igen nagy arányú fejlődést mutat. A nemzet a kiegyezés után nagy lelkesedéssel látott munkához és szinte századok mulasztásait pótolta. Bár sokat emlegetik, hogy Magyarország létének alapja a föld, mégis azt látjuk, hogy 1867 után csak az ipar fejlődött rohamosan, a magyar földművelés ellenben lassan vonszolta magát előre. Ebben kétségtelenül része van a földműves elem konzervatívizmusának, gyengébb alkalmazkodási képességének és az újításoktól való iszonyának; része van annak is, hogy Magyarország egyik legrosszabb éghajlatú országa Európának.

A XIX. században egymást érték a katasztrófális aszályok, amelyek nem egyszer éhínséggel jártak, mint 1801-ben vagy 1863-ban. A gazdák helyzete sohasem mondható rózsásnak. E bajokhoz járult 67 után a filoxera, amely az ország szőlőinek jelentékeny részét kipusztította, majd a Németországból behurcolt sertés- és marhavész.

A magyar birodalom területe 56·5 millió katasztrális hold, de ennek csak húsz százaléka állott művelés alatt 1848 előtt, a rendiség korában. A fölkszántott területek azonban egyre növekszenek, 1870-től 1910-ig 5·5 millió holddal szaporodott a megművelés alatt álló terület. 1872-ben a szántóföldeknek 28 százaléka ugaron maradt, 1910-ben már csak 8·1 százaléka. Az ország mezőgazdasági termelvényei közül első helyen áll a búza, amely kitűnő minősége folytán felvette, s máig is felveszi a versenyt az egész világon. 1913-ban 1091 millió métermázsára becsülték az egész földkerekség búzatermését, s ebből a mennyiségből Magyarországra 37·35 millió esett. De van olyan év is, amikor Magyarország több mint 56 millió métermázsra búzát termelt (1906-ban), de utána már alig 34 milliót, ami az éghajlat szeszélyes voltának a következménye.

A liberális korszak alatt a földbirtokpolitika keveset fejlődött. A birtokmegosztás 1867 óta alig változott Magyarországon. A század fordulópontján 32·5 százalékot tett ki a nagybirtok, 15·75 százalék a középbirtok és 46·5 százalékra rúgott a kisbirtok. Korlátolt forgalmú kötött birtok az ország földterületének 34·56 százaléka. Átlántálták Magyarországra a spanyol és a német jogrendből származó káros intézményt, a hitbizományt, amelyet az 1687 : IX. törvénycikk, az 1723 : L. törvényekkel a középnemességre is kiterjesztettek. A 48-i nagy reform, Kossuthék korszakos alkotása, nem folytatódott; az 1894 : V. t.-c.-nek, amely a telepítést elrendelte, alig mutatkozó hatása. Az egyre szaporodó földműves lakosság földhöz nem jutván, részben a városokba, főleg Budapestre vándorolt ipari munkásnak, vagy kezébe vette a vándorbotot és kiment Amerikába. 1886-tól 1914-ig több mint egy millió ember hagyta itt az országot.

A föld nagy része mégis magyar kézen maradt: 60 százalékot tett ki a magyar kézen lévő földterület; 9·9 százaléka német; 7·7 százalék tót; 16 százaléka pedig román tulajdonban volt. Az erdélyi románság 1908-tól 1913-ig 64.000 hold területet

vásárolt össze. A lakosság nagy része: 64·5 százalék, 1914-ig a földből élt. A nemzeti jövedelem nagy része még a földből származott és 1910-ben 3963 millió koronára rúgott.

A magyar iparnak fel kellett vennie a versenyt Ausztria fejlett iparával és meg kellett küzdenie, különösen a kilencvenes évek óta, az egyre erősödő német versennyel. Az ipar mégis sokat haladt, amit nagyrészt az állam kezdeményezésének és támogatásának köszönhetett. A kiegyezés után a legnagyobb vállalkozó maga az állam: övé a vasút tömémentelen sok üzemével, a posta, a távíró, később a távbeszélő, van állami selyemgyárunk és vasgyárunk. A magyar gyáripár rohamos fejlődése 1890 után kezdődött s egymás után alakultak a gyárak, nagyrészt állami támogatással. A gyáripár elsősorban Budapesten összpontosult. 1900-ban 5654 gyára van az országnak, ebben a számban Budapest 374-el szerepel. A hetvenes esztendőktől kezdve (a 73-i válság hullámainak lecsendesedése után) bizonyos vállalkozói szellemet is láthatunk. A vállalatok azonban, legalább is a fontosabbak nagy része, nem egyéni kezdeményezésből jött létre: a banktámogatás és a bankalapítás a magyar gyáripár éltető és fenntartó eleme. Így azután az ország egyoldalú agrárius jellege lassankint mégis csökkent. 1890-ben a lakosság 11·6 százaléka foglalkozott iparral, 1910-ben már 16·3 százaléka. Az ipar hozadéka egyre emelkedik. Az 1906-i adatok szerint Magyarország ipari szükséglete 4181 millió koronát tett ki s ebből 1200 milliót a kisipár, 2448·3 milliót a gyáripár fedezett.

Az általános fejlődés nálunk is, ugyanúgy, mint Nyugat-Európában és Amerikában, nem a kisiparnak, hanem a nagyiparnak kedvezett, amely fejlettebb munkamódszereivel, szabványosított olcsó árucikkeivel a kisipart legyűrte. A kormányhatalom a városokra, megyékre, az iskolákra rákényszerítette a magyar árut s így a gyárak szinte monopolizálták a magyar piacot. Az ország legfejlettebb iparága 1914 előtt az élelmezési ipár, amely ebben az esztendőben 1698 gyárat foglalkoztatott, 68.000 munkásnak adott kenyeret és 1117 millió korona értéket termelt. Az élelmezési ipár után a vas- és fémipár következett 342 gyárral, 54.000 munkással; gépgyártással 311 gyár foglalkozott ötvenezres munkáslétszámmal. 1910-ben a nagy- és kisipár 1.004.342 munkást foglalkoztatott és Fellner Frigyes 1911-i megállapítása szerint a nagyipár 1.257.780.000 koronával, a kis-

ipar 436,661.262 koronával szerepel a nemzeti jövedelem összegében, ami az egész nemzeti jövedelem 23·2 százalékának felel meg.

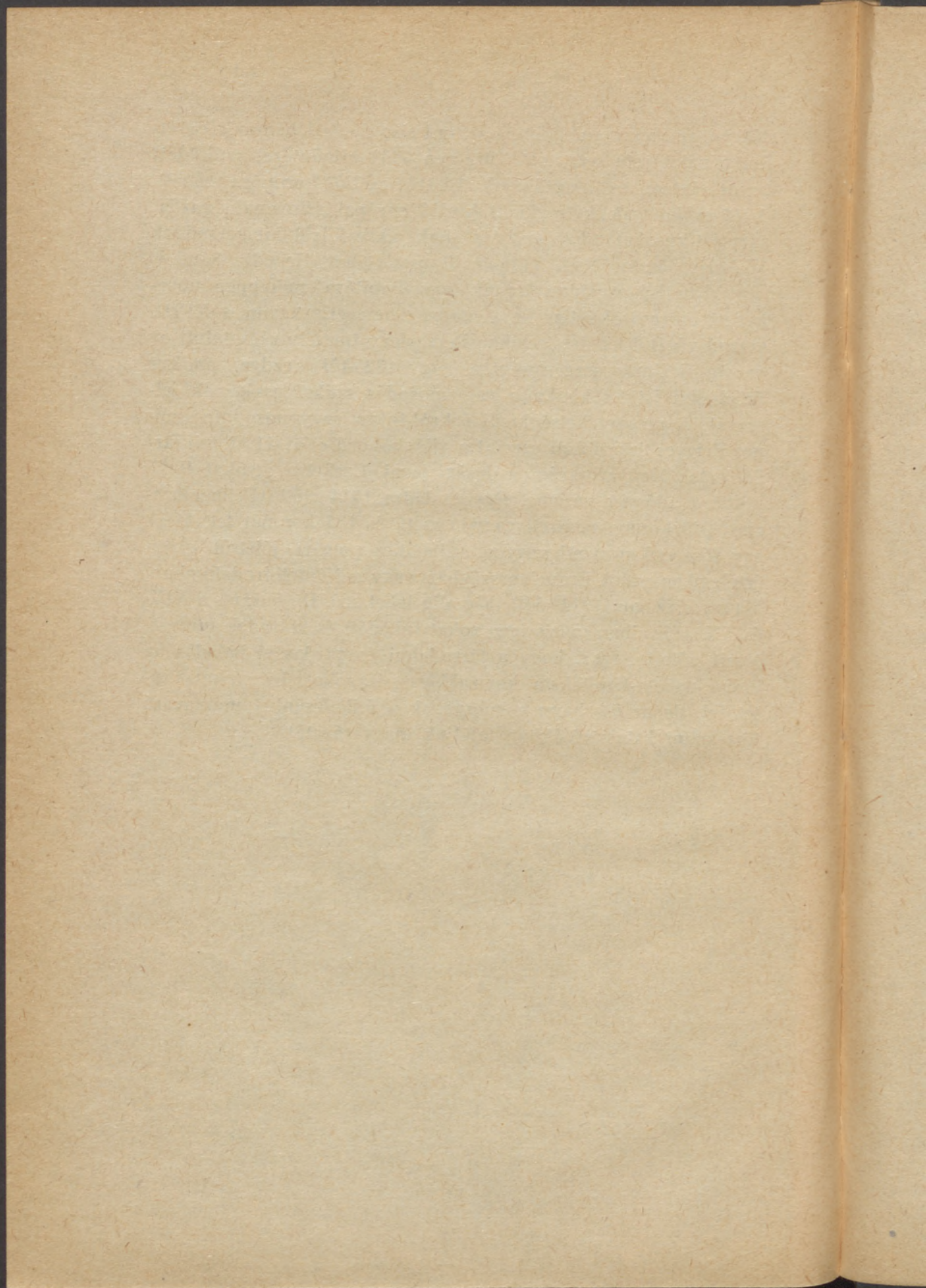
A magyar iparvállalatok hatalmas összegű államsegélyt élveztek; a segélyezés már a kiegyezés után megkezdődött. De az összegek kezdetben még meglehetősen szerények, 1891-től 1899-ig azonban több mint négy millió koronát költöttek a kormányok az iparra; 1900-tól 1906-ig az évi átlag közel 300.000 korona volt. Az 1907-i iparfejlesztési program végrehajtása után 6,733.195 koronára emelkedett az évi átalány. Politikailag kétségkívül igen sok hátránnyal járt a vállalatok állami támogatása. Létük a mindenkori kormány jóakarától függött s ezért érthető módon odaadó hűséggel támogatták a kormányok politikáját. A nagyvállalkozók külföldön mindenütt független emberek, Magyarországon azonban jórészt a kormányakaratnak a támogatói. Ezek mellett az árnyoldalak mellett a magyar ipar mégis nagy előhaladást tett; amikor az első vasút megindult, a mozdonyokat, a síneket és minden alkatrészt külföldről hozták be, Széchenyi István Lánchídjának valamennyi alkatrésze Angolországban készült. Fél századdal később már a magyar ipar állította elő a gőzmozdonyokat, vasúti kocsikat, síneket, hídrészeket és ezek a gyártmányok a legjobb külföldi gyártmányokkal felvették a versenyt.

A gazdaságpolitika a kilencvenes évektől kezdve, nálunk ugyanúgy, mint a külföldön, erősen védvamos. Kereskedelmi mérlegünk legtöbbször passzív, de az 1890-től 1905-ig terjedő időszakban már jelentékeny többletet tüntet fel. Behozatalunk 1911-ben 2082·2 millió korona, a kivitel 1830·5 millió. A gabonavámok a század első éveitől kezdve nagyok s előidéztek nálunk is a kenyérárak gyors emelkedését, ami viszont a munkabérek felemelését s ezzel együtt az iparcikkek árának rohamos emelkedését vonta maga után. Az 1902-i német vámtörvény miatt a németországi piacot csaknem teljesen elvesztettük. A magyar agrárterményeknek csak egyetlen egy biztos piacuk maradt: Ausztria, ahova 1911-ben az országban termelt lisztnek 93·2 százalékát vittük ki.

A hitelviszonyok 67 után egy ideig a legrosszabbak; igen nagy a pénzháány 1873 után is. Lassanként azonban beállott a kölcsönbőség. 1898-tól 1914-ig rohamosan emelkedett a bankok alaptőkéje és nagy európai színvonalú pénzügyintézetek alakultak

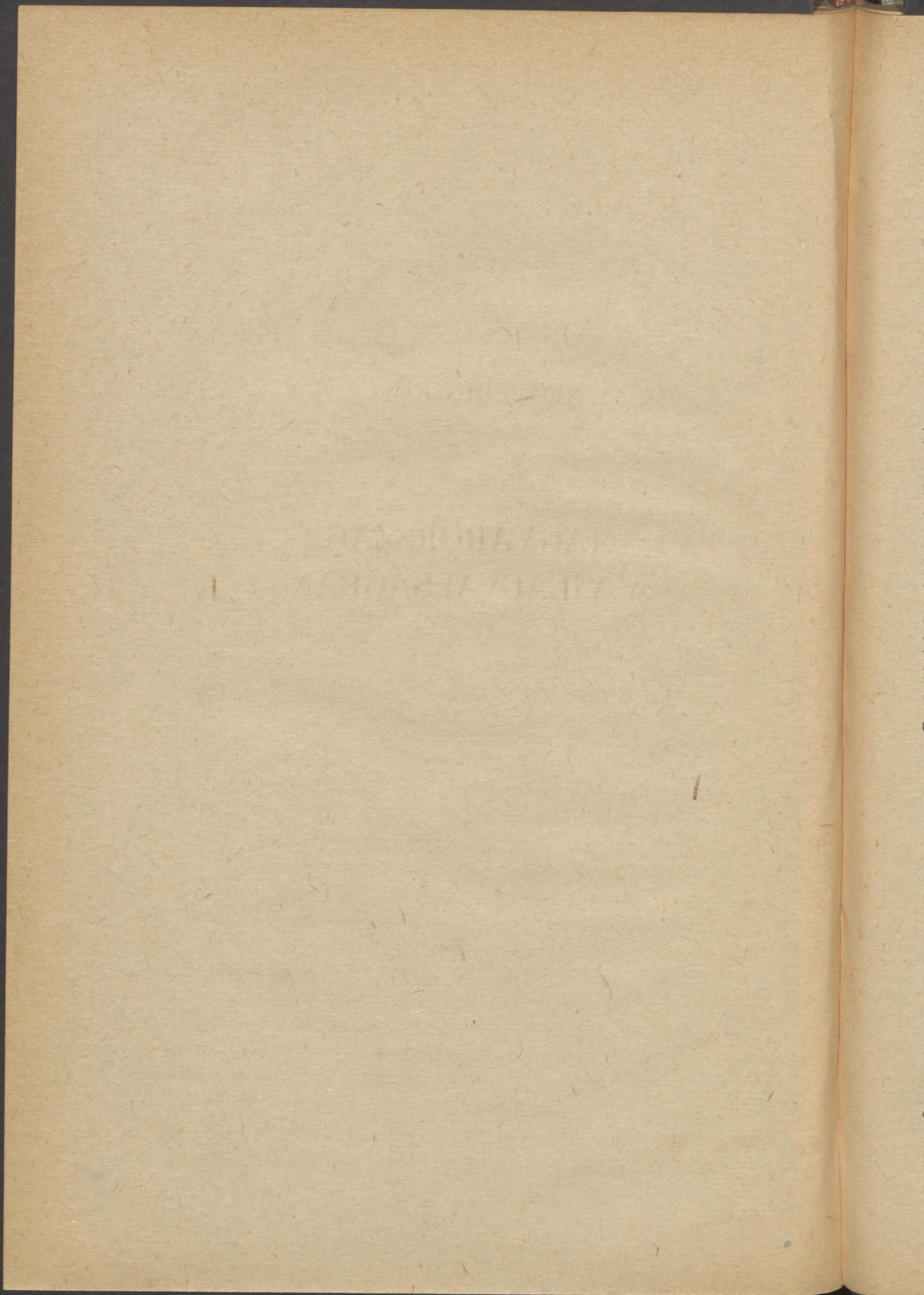
Magyarországon, amelynek a század első negyedében még egyetlen pénzügyintézete sem volt. 1914-ben 5832 hitelintézet működött az országban és alaptőkéjük 13.316 millió koronára rúgott. A 67-es korszak kétségkívül kiváló európai színvonalú gazdaságpolitikuskokat adott az országnak, akik közül kiemelkednek Wekerle Sándor, Széll Kálmán, Baross Gábor, Hegedüs Sándor.

Tanulságos volna annak megállapítása, miképpen növekedett évtizedről-évtizedre a magyar nemzeti vagyon a XVIII. század végétől kezdve, amikor Berzeviczy Gergely rámutatott az ország siralmas szegénységére, vagy 1825-től kezdve, amikor Széchenyi István kiadta a vagyonosodás szükségességének jel-szavát. A nemzet kétségkívül fokról-fokra vagyonosodott. Fellner Frigyes számításai szerint a világháború előtt 41-35 milliárdot értek Magyarország gazdasági javai. Ezeket a javakat 10-25 milliárd adósság terhelte. Egy családra 1914 előtt (Fellner szerint) 920 korona nemzeti vagyon esett, és 185 koronát tett ki az egy főre eső nemzeti vagyon. Általános polgári jólétről olyan értelemben, mint Franciaországban vagy a Németbirodalomban, Magyarországon 1914 előtt még alig lehet szó. De hazánk a XIX. és XX. században mégis igen sokat fejlődött és századok mulasztásait pótolta. Igaz, hogy a társadalmi és gazdasági haladás az individualista-kapitalista korszakban hézagokat, hiányokat tüntet fel, de az összhang e hiányának a fejlődésünket megzavaró történelmi katasztrófákban találjuk magyarázatát.

NEGYEDIK RÉSZ

MAGYARORSZÁG
A VILÁGVÁLSÁGBAN

I.

A világháború és a forradalmak.

Magyarország két jogi természetű kapcsolat révén került bele az 1914-ben kitört világháborúba: az egyik a 67-es kiegyezés, — ez sorsközösséget jelentett Ausztriával, — a másik a Németbirodalommal 1878-ban megkötött s azóta többször megújított szövetségi szerződés. Nem saját, illetve felelős politikusainak szabad elhatározásából vett részt Magyarország a világháborúban, hanem bizonyos determináltságok következtében. Hogy saját külön létérdekünk követelte-e azt a roppant véráldozatot, amelyet meghoztunk? — az más kérdés. Viszont azonban vitatkozni arról, hogy Magyarország elkerülhette volna-e a nagy európai összeütközésben való fegyveres részvételt és hogy más politikával kitérhetett volna-e előle, teljesen felesleges, mert az egész nem volna más, mint üres játék a szavakkal.

Magyarország a világháborúban.

A világháború kitörésekor az egész ország egy akarattal odaállt Tisza István mögé. A háborús hangulatot és a harci kedvet nem kellett különleges háborús hírveréssel megteremteni, mert az annexió válság, de főleg a balkáni háborúk óta mindenki érezte, hogy a monarchia és déli szomszédja között előbb-utóbb elkerülhetetlen lesz a fegyveres összeütközés. Mindenki tudta, hogy a háború az ország sorsát dönti el, és a győzelem fennmaradását, a vereség esetleg szétdarabolását jelenti. Berchtold külügyminiszter jegyzéke azt követelte, hogy szolgáltatassák ki a szerajevói összeesküvés tagjait, a szerb kormány oszlassa fel a Narodna Obdrana nevű egyesületet és engedje meg, hogy a monarchia közegei a gyilkosok után szerb területen nyomozhassanak. Ez utóbbi követelés látszik legszigorúbb-

nak, de erre is tudunk előzményt: a francia kormány megengedte annakidején Oroszországnak, hogy saját közegeivel nyomozhasson lengyel összeesküvők után Franciaország területén. A magyar közvélemény az ultimátum szigorú hangját helyeselte és teljes lelki felkészültséggel várta a fegyveres megoldást. A nagy külpolitikai összefüggéseket nem látó közvélemény nemigen sejtette, hogy a Szerbiával való háború világkatasztrófát fog előidézni, s nem tudott arról sem, hogy a színpalak mögött rettentő erők gyürkőznek a küzdelemre.

Tisza ezekben a nehéz napokban valóban maga mögött érezhette az egész országot, még a szélső baloldali ellenzék jelentékeny részét is. Károlyi Mihály, a francia internáltságból hazatérve, kijelentette, hogy nem fogja megzavarni a pártközi békét. Vajda Vojvoda Sándor, az erdélyi románság vezére egyik bukaresti lapnak nyilatkozatot adott, melyben hangsúlyozta, hogy a magyarországi románok ragaszkodnak a dinasztiahoz és Szent István koronájához.

Magyarország akarátán kívül belesodródott az európai örvénybe; nem maradt számára más választás, mint hogy végéleg megállja helyét, vezetőire pedig az a kötelesség hárult, hogy kövessenek el mindent a belső egység fenntartására és a társadalmi béke megőrzésére, de gondoljanak a jövő eshetőségeire is. Háborúk kimenetelét sohasem lehet előre biztosan látni, sohasem lehet tudni, hogyan végződnek. 1914 augusztus 1-én az általános mozgósítást falragaszok tudatták Magyarország népével. Mindenki várta és a mozgósítás fényesen sikerült: a lakosság katonaköteles része azonnal sietett jelentkezési helyére. A kormány moratóriumot rendelt el, életbeléptette a háborús kivételes állapotot, a sajtószabadság megszűnt. A képviselőházat, miután Tisza az utolsó ülésen bejelentette a háborút, elnapolták és csak novemberben hívták össze. A hangulatot legjobban jellemzi Tisza István miniszterelnök következő mondása: „... ez a küzdelem elnémította a pártviszályt, elnémította az osztályharcot, háttérbe szorította a nemzetiségi ellentéteket és az egységnek olyan fényes tanujeleit szolgáltatta az ország, amelyek lehetetlen, hogy nyomtalanul tűnjenek el a magyar nemzet történetéből és a jövő fejlődéséből”.

Bár Potiorek tábornok szerbiai veresége, az oroszok előnyomulása Galiciában a Kárpátokig, nem kis idegességet keltek, a Hindenburg-féle hadsereg ragyogó sikerei a magyar

közüvéleményt is elkápráztatták. A magyar közvélemény ebben az időben nem is sejtette a Marne melletti csata végzetes következményeit. A németek legyőzhetetlenségébe és a magyar katona vitézségébe vetett rendületlen hit tartotta ébren egész végig a magyar közvéleményben a győzelem reményét.

Berchtold Lipót, a monarchia külügyminisztere 1915 január 13-án lemondott. Eltávolítását Tisza István követelte, aki nem tartotta őt alkalmasnak arra, hogy ilyen nehéz időkben a Habsburg-birodalom külügyeit vezesse. A monarchia nem nagyon bővelkedett a külpolitikához különlegesen értő politikusokban, de Németország még kevésbbé. Tisza Burián Istvánt, a király személye körüli minisztert tartotta a külpolitika intézésére a legalkalmasabbnak, de súlyosan csalódott. Burián a fantáziánélküli bürokrata külpolitikusként szinte típusa. Tisza azért szólt bele a külügyekbe, mert erre feljogosította a kiegyezési törvény idevágó rendelkezése. A monarchia külügyeinek intézőire igen súlyos feladatok hárultak. A német kormány 1914 szeptemberében közölte Berchtolddal, hogy Románia semlegességét áldozatok árán is biztosítani kellene, ami azt jelentette volna, hogy Magyarország bizonyos területeket engedjen át Romániának. Tisza, Czernin Ottokár bukaresti követ útján megüzente a román kormánynak, hogy „erdélyi kérdés nincs”.

Olaszország és a központi hatalmak viszonya a legjobb akarattal sem mondható barátságosnak. A déltiroli olasz irredenta már régóta éket vert Ausztria és Itália közé, azonkívül a balkáni politikában is gyakorta keresztezték egymást a monarchia és Olaszország útjai. Olaszországgal már Berchtold megkezdte a tárgyalásokat s az osztrák-magyar meg a német diplomácia erőfeszítései a világháború kezdete óta főleg arra irányultak, hogy Olaszország (Romániával együtt) megőrizze a semlegességet. Ennek az időszaknak diplomáciai aktáiból látjuk, hogy Itáliának a hármasszövetséghez való tartozása alig több, mint formáság. Olaszország kormányai a Németbirodalomban és a monarchiában súlyosan csalódtak. Crispi azért helyeselte annakidején az osztrák-magyar és a német szövetséghez való csatlakozást, mert azt remélte, hogy a Németbirodalom támogatni fogja Olaszország gyarmati törekvéseit. De éppen az ellenkező történt: Bismarck és utódai Franciaországot támogatták az északafrikai gyarmatosításban, hogy elfelejtessék vele Elzász-Lotaringiát. Az olasz kormány a bizalmas tárgyalásokon foly-

ton fokozta követeléseit Ausztria rovására. Burián külügyminiszter semmire sem ment Olaszországgal: a kormány folyton többet, folyton nagyobb területi engedményeket követelt, nyilvánvalóan azért, mert be akart avatkozni az entente-hatalmak oldalán. Tisza már a békeajánlat gondolatával is foglalkozott, attól félve, hogy Olaszország és Románia egyszerre indítják meg ellenünk a támadást. Burián külügyminiszter 1915 május 22-én már abba is belement, hogy azonnal visszaadják azokat a területeket, melyeket Olaszország követelt, amire Sonnino röviden azt felelte: „Már késő!” És másnap (május 23-án) a kettős monarchiának megüzente a háborút. Tisza István miniszterelnök május 26-án a képviselőház ülésén nagy beszédben ismertette a meghiusult tárgyalásokat és felszólalását azzal végezte, hogy a magyar nemzet semmiféle áldozattól vissza nem riadva, végigharcolja a háborút.

A monarchia Németországgal együtt május első napjaiban aratta Gorlicénél a legfényesebb győzelmek egyikét és megkezdődött egy hatalmas arányú hadművelet, amely Oroszország vereségével végződött. Az olasz beavatkozás nem sokat változtatott a hadihelyezeten, mert az egymást követő nagy olasz tömegtámadások a Doberdo-fensíkon, az Isonzó mentén, mind véresen omlottak össze. Még ennek az esztendőnek őszén az osztrák-magyar és a német hadseregek Mackensen és Kövess tábornokok vezetésével végigsöpörték a Balkánt és Szerbiát; Montenegrót megsemmisítették. Az 1915-i esztendő a monarchiára nézve a legfényesebb katonai eredményekkel végződött.

A parlament úgyszólván vita nélkül elfogadta az összes háborús javaslatokat. Az olasz beavatkozás nagy mértékben megnövelte az emberanyag-szükségletet és a kormány végsőkéig igénybevette az ország áldozatkészségét. Már ebben az esztendőben behívták katonai szolgálatra a 43—50 éveseket is. A pártok Istenbékéje még tartott, de már fölvetették a választójog kérdését és igen éles hangok hallatszottak a közös hadsereg magyarelleses tisztjei ellen. Urmánczy Nándor elmondotta, hogy a hadseregben még mindig üldözik a magyarokat és követelte „a korlátolt agyú tábornokok garázdálkodásának” megszüntetését.

A következő, 1916-i esztendő elején már rosszabbodás jelei mutatkoztak. A háború az erkölcsökre, mint mindenütt, nálunk is romboló hatást gyakorolt. A gazdasági élet irányítása a háborús központok kezébe került, a termelés és a javak el-

osztásának hivatali intézése sok visszaélésre adott alkalmat. A jó gazdasági konjunktúra haszonélvezői dőzsöltek, a fixjövedelműek már kezdték érezni a pénzérték csökkenésének hátrányait. A kormány különböző intézkedései nem tudták meggátolni az államilag irányított kötött gazdálkodás torz kinövéseit, a zugkereskedelmet és az áruelejtést. Az ellenzék engedelmeskedve a közhangulat nyomásának, egyre hangosabban tette szavá a felgyülemlett bajokat, főleg az élelmezési zavarokat és a hadisegélyek körüli visszaéléseket.

Ilyen körülmények között kezdődött a cári Oroszország utolsó, hatalmas erejű támadása, Bruszilov tábornok parancsnoksága alatt, a monarchia hadállásai ellen 1916 június 4-én. Az orosz hadsereg tömegtámadásai jelentékeny sikereket értek el. Az orosz balszárny elfoglalta Bukovinát és egészen a Kárpátokig nyomult előre, fent Lucknál, a József Ferdinánd-féle osztrák-magyar hadsereg arcvonalát törték át. Az orosz siker és az entente-hatalmak fenyegetőzései Románia kormányát arra indították, hogy végre-valahára színt valljon és a Bratianu-kormány 1916 augusztus 27-én a központi hatalmaknak megüzente a háborút. A monarchiát és Németországot is ember- és hadianyagban egyaránt érzékeny veszteségek sújtották és a központi hatalmak helyzete valóban kritikussá változott. Ugyanebben az időpontban az angol-francia erők hatalmas arányú offenzívát kezdte a németek Somme-menti hadállásai ellen. A központi hatalmak nem omlottak össze, (mint Párizsban és Londonban remélték), ami ebben az időben még töretlen erejüket mutatja. Keleten az orosz előrenyomulás megállott, nyugaton a somme-i csatában csak jelentéktelen részletsikereket értek el, Romániát pedig, amelytől az entente-kormányok Közép-Európa gyors összeroppantását várták, a központi hatalmak lehengerelték. A bulgárok és a Mackensen-féle német hadsereg délről, az osztrák-magyar haderő nyugatról indultak meg Románia ellen és a nagyszebeni (október 7) a brassói (október 27), a Targu Ziu melletti diadalok után elesett Bukarest (december 6). Közben 1916 november 21-én meghalt Ferenc József császár és király.

Elhúnytvául bezárult egy nagy korszak, melyet bátran nevezhetünk Ferenc József-korszaknak, mint ahogy az angolok Viktoria királynőről nevezték el a múlt század sikereiben oly gazdag hat évtizedét. Uralkodói elveit az ötvenes esztendőkből megváltoztatta, elismerte Magyarország önállóságát, belement a

korszerű politikai újításokba, még az általános titkos választójogba is. Ferenc József maga volt a munkaszeretet, pontosság és lelkiismeretesség utánzásraméltó példája. A rend, a tisztesség jellemzi egész uralkodását, nem tűrte a korrupciót, sem a közpénzek pocsékolását. Tisztikarát és hadseregét áthatotta bizonyos nemes, úri gondolkodás és a lovagiasság szelleme. Birodalmának belső, súlyos kérdései azonban megoldatlanul maradtak. Ő maga sejtette a sötét jövőt, amit elárult Eugenia francia császárné előtt, akinek egy beszélgetés alkalmával kijelentette, hogy birodalma az ő halálával össze fog omlani.

Utóda Ottó főhercegnek, Ferenc Ferdinánd testvérének a fia, IV. Károly lett. Kevés uralkodóról lehet annyi szépet és jót mondani, mint IV. Károlyról. De a rokonszenves és jóakarattal, emberszeretettel eltelt uralkodó számára családja azt a hivatást szánta, hogy a monarchia valamely garnizonjában, mint katonatiszt élje le életét. Így érthető, hogy hiányzott nála a kormányzat művészetében való jártasság, mely elődjét annyira jellemezte, és főképpen az uralkodáshoz annyira szükséges emberismeret.

IV. Károly azzal kezdte uralkodását, hogy a szövetséges hatalmaknak Németországgal egyetértve békét ajánlott (1916 december 12). Az emberies érzésű uralkodót kínozták a háború, melyet nem ő idézett fel, érzékeny lelkét meghatották a szenvedések s uralkodásának néhány éve jóformán azzal az erőfeszítéssel telt el, hogy a békét helyreállítsa. A békeajánlatot a nyugati hatalmak a gyengeség jelének fogták fel és visszautasították, igaz, hogy megfogalmazása sem mondható túl szerencsésnek. December 30-án ment végbe a koronázás a hagyományos formák és pompa mellett, de a háború nyomott és borús hangulatában.

Az új uralkodó rettentően nehéz örökséget vett át, a leg-súlyosabb belső politikai bajok és leküzdhetetlen külpolitikai nehézségek közepette kezdte meg uralkodását. Bent az egyre erősödő radikálisok hangosan követelték a választójog napi-rendretűzését. 1917 április 25-én megalakult a demokratikus választójogi blokk, a Károlyi Mihály-féle függetlenségi párt-töredék, a demokratapárt és a Jászi-féle polgári radikálisok részvételével. IV. Károly király Tisza István konzervatív politikájával nem rokonszenvezett. Április 28-án kéziratot intézett hozzá és felhívta, hogy dolgozzon ki javaslatot a választójog kiterjeszté-

sére. Tisza ezt nem vállalta, mert a már megszavazott törvényt egyelőre elegendőnek tartotta. A népet magát senki sem szerette jobban Tiszánál; egyéni életében, mint gazda megmutatta, hogy a magyar nép igazi barátja, de a nagy tömegek politikai iskolázatlanságától, az éretlen elemek 'szóhozjutásától féltette az országot.

Károly király 1917 tavaszán ismét fontos lépéseket tett a béke érdekében (megbízta sógorát, Sixtus páрмаi herceget, hogy járjon el Párizsban és Londonban), majd maga ment ki Németországba a királynéval együtt Vilmos császár főhadiszállására, de az ő békekezdeményezését épp úgy nem koronázta siker, mint később (augusztus 15-én) XIV. Benedek pápáét. Tisza Istvánt a király tanácsadói kiszorították helyéről, pedig nagy egyetemes párt állott mögötte, mely a vezért jóban-rosszban követte. 1917 május 22-én lemondott s az uralkodó 1917 június 8-án az alkotmánypárti gróf Esterházy Móricot nevezte ki utódjául. Tisza az uralkodói akaratnak lojálisan engedett. Az elé a választás elé állították, hogy vagy jóakarattal támogatja az új kisebbségi kormányt, vagy a király, uralkodói jogával élve, feloszlatja a képviselőházat. Tisza ez utóbbi eshetőségtől visszarettent, mert a választásokat a háború alatt lehetetlenségnek tartotta.

Gróf Esterházy Móric kormánya.

Esterházy Móric azzal a programmal jött, hogy az általános titkos választójogot mennél előbb megvalósítja, mint beköszöntő beszédében mondotta: „... ez az új kormány létjogosultságának alapja“. Bejelentette beköszöntő beszédében a demokratikus földbirtokreformpolitikát is. Ezzel a két ígérettel tartotta a kormányzat a lelket a magyar néptömegekben, amelyek valóban szörnyű véráldozatot hoztak, és az áldozatokban, kitartásban, szenvedésekben a végsőkig elmentek. Tisza is helyeselte a háborúban résztvevő katonák szolgálatainak földdel való jutalmazását. Tisza látta s elismerte a magyar nép nagy áldozatait, — s mint hátrahagyott írásaiból kiderül, a háborúért sem lelkesedett. „Elkeserít — írja egy levelében, — hogy ilyen nagy háború intézésében van részem.“ Kitérni bizonyos reformok elől nem lehetett. A választójog kiterjesztése sehol a világon nem tette boldogabbá az embereket, de veszedelmes izgatási terület,

amelyet legalább csökkenteni kell. Egy mérsékelt, megfelelő előkészítéssel és főleg pénzügyi alátámasztással végrehajtott földbirtokrendezésnek az egyre sűrűbb népességű Magyarországon szintén elérkezett már az ideje. Gróf Esterházy Móric a haladó szellemű politikusok közé tartozott, de távol állott tőle minden szélsőségre való törekvés. Programjáról a legrosszabb akarat tal sem lehet azt állítani, hogy szélsőséges, irreális vagy túlzóan radikális lett volna. De mind e jó tulajdonságok és jó szándék mellett, hiányzott nála az állami szervezet alapos ismerete s az a fáradhatatlan munkabírási, mely Tiszát annyira jellemezte. Kormányába belépett gróf Apponyi Albert is, aki a közoktatásiügyi tárcát vette át. Bevette a kabinetbe a budapesti demokraták népszerű vezérét, Vázsonyi Vilmost, s neki az igazságügyi tárcát juttatta. A pénzügyminiszter Gratz Gusztáv, a régi kitűnő újságíró lett, ebben az időben a külügyminisztérium osztályfőnöke. A Tisza-kormánynak egyetlen tagja ment át Esterházy kormányába, Unkelhäuser Károly, horvát miniszter. A hoavédelmi ügyek élére báró Szurmay Sándor, az Uzsoki-szoros hőse került.

A radikális demagógia, mely a társadalmi bomlást később oly nagy mértékben előidézte, egyre erősebb lesz. Károlyi Mihály egyik alföldi városban tartott beszédében a munkapártot és Tiszát vádolta a háború előidézésével. A békére való kilátások egyre jobban összezsugorodott. A népek csatája dúlt a Somme mentén, a Chemin des Dames-on és Flandria mezőin; nem volt más hátra, mint kitartani, harcolni a végsőig. Esterházy Móric nem bírta a rettentő munkát és szinte összeroskadva a kormányzás egyre magasabbra torlódó feladatai alatt, lemondott (1917 aug. 20). Károly király Wekerle Sándort bízta meg kormányalakítással.

Wekerle első háborús kormánya.

A Wekerle-kormány 1917 szeptember 12-én mutatkozott be a képviselőházban. Programja elődjéétől lényegében nem különbözött: a kormányelnök a választójogot, a szociális haladást, a hadbavonultak családjainak fokozottabb támogatását hangoztatta erősen optimista színezetű bevezető beszédében. A hadsereg kérdésének magyar szellemben való megoldása is ott szerepelt Wekerle ígéreteiben gazdag programpontjai kö-

zött. Még nem szüntek meg a panaszok, hogy a magyarságot a közös hadseregben gyakran megalázzák. Az osztrák hedvezetőség tapintatlanságai, túlkapásai Tiszának is sok gondot okoztak. Magyarország a világháború alatt Ausztria éléstára, ő adta a legtöbb emberanyagot, magyar népfölkelők százezreit osztották be a közös hadseregbe, pótolva velük a megbízhatatlan, vagy tönkrement osztrák csapattesteket, — de a közös hadsereg egész végig magyarelles szellemű maradt. Magyarország eddig nem kapott mást áldozatai fejében, mint a közös címet az „indivisibiliter ac inseparabiliter“ jelszóval. A nemzeti közvélemény szinte beleélte már magát abba a gondolatba, hogy áldozataiért ölőbe hullanak a háború befejeztével mindazok a vívmányok, melyekért az ellenzék annyi évtizeden át hasztalan küzdött. Wekerle egyik felszólalásában a királyra hivatkozva jelentette be, hogy a magyar vezényleti nyelvet be fogják vezetni a háború után a közös hadsereg magyar ezredeinél. Ezt maga Károly király kezdeményezte és e mellett a terve mellett kitartott annak ellenére, hogy a tábornagyok tanácsa — József főherceg kivételével — ellene szavazott.

A választójog kérdése továbbra is éket vert a pártok közé. Wekerle megpróbálta választójogi kompromisszum alapján egy pártban összefoglalni a különböző pártárnyalatokat, de vállalkozását kudarc sújtotta. Ezért január 4-én lemondott, hogy újjászervezze kormányát. Apponyi, Zichy Aladár, Popovich Sándor pénzügyminiszter, Szurmay, Unkelhäuser, Földes Béla bent maradtak a kormányban. Belépett Tóth János, mint belügyminiszter, Sztérenyi József, mint kereskedelmi miniszter. Gróf Hadik János eddigi közlelmezési miniszter helyére herceg Windischgrätz Lajos lépett.

A külpolitika eseményei az ország belső életére nem maradtak hatástalanul. 1918 január 8-án jelent meg Wilson amerikai elnök 14 pontja. Ez a 14 pont sokféleképpen magyarázható. Az Osztrák-magyar monarchia szétdarabolása érthetően és világosan nincs benne a 14 pontban, — csak az olaszlakta részeket kellett volna átengedni Itáliának, — de követeli a monarchia népei számára a teljes önállóságot. Ez a követelés érthető módon bomlasztóan hatott főleg a monarchia szláv népeire és mégis, ha a békét később a wilsoni elvek alapján kötik meg, Európa sorsa valószínűleg másképpen alakul. Az elnök 1918

őszén, amikor a központi hatalmak összeomlása közelgett, maga tagadta meg saját 14 pontját.

A másik nagy külső esemény a cári Oroszország összeomlása. A Kerenszkij-féle márciusi forradalom demokratikus vívmányai a primitív és a demokráciára meg nem érett országban nem sokáig tartottak. A hatalmat félesztendő elteltével a forradalmi szocialisták (bolsevikiek) kiűtötték Kerenszkij kezéből. Oroszország kidőlt a harcolók közül és a keleti arcvonalon 1917 őszén elcsendesedett. A közhit általában azt tartotta, hogy miután a körülbelül ezer kilométeres hosszú keleti arcvonalon hatalmas hadseregek szabadultak fel, a központi hatalmak megszokszorosodott erővel veszik majd fel a harcot a déli, délnyugati és nyugati csatatereken és rövidesen kicsikarják a győzelmet. A monarchia igazi ellenfele most már letette a fegyvert. Hiszen Oroszország avatkozott be békétlen déli szomszédunk mellett, amikor a monarchia megüzente neki a megtorló háborút, Oroszország szította a gyűlöletet a monarchia ellen, Oroszországba vezettek a pánszláv agitáció szálai. Nagybritannia, Franciaország és az Egyesült Államok voltaképpen Németországgal állottak szemben. A kettős monarchia ez időtől fogva a Németországgal való szolidaritásból vérzett és becsületből tartott mellette ki mindaddig, míg össze nem roskadt.

Azok a remények, hogy a keleti arcvonalon felszabadult csapatokkal rövidesen kicsikarják a végső győzelmet, nem válhattak valóra. A Németbirodalom 1917 tavaszán kimondotta a korlátlan tengeralattjáró harcot, hogy így kényszerítse térdre Angliát, mire Wilson elnök kilépve az eddigi névleges semlegességből, Németországnak megüzente a háborút. A monarchia a délnyugati hadszíntéren 1917 őszén még egy hatalmas győzelmet aratott.

1918 már a hanyatlás esztendeje. Az orosz forradalmi szocializmus tanításai a baloldali sajtón keresztül átszivároghva, nálunk is rombolóan hatottak. A hadifogságból kiszabult katonák közül sokan megmégelyezve kerültek haza. Hiába jelentette ki Vázsonyi, hogy a bolsevizmusnak akár alattomos, akár nyílt dicsőítését el fogja fojtani, a ragály lassan terjedt; terjesztették bizonyos újságok, ha egyébbel nem, rokonszenvennyilvánításokkal.

Wekerle második háborús kormánya.

Károly király említett békekísérlete 1918 áprilisában Clemenceau rosszakaratából nyilvánosságra jutott. A tragikus sorsú uralkodónak Canossát kellett járnia Spaaban, a német császár főhadiszállásán. Hogy a közvéleményt és a német katonai köröket kiengesztelje, elbocsátotta Czernin Ottokár külügyminisztert, aki különben is kétszínű politikát folytatott és Buriánt nevezte ki utódává, a nélkül azonban, hogy a magyar kormányt előzetesen értesítette volna. Az eset alkalmat adott Wekerlének arra, hogy lemondjon, de Szterényi sikertelen kormányalakítási kísérlete után ismét ő kapott megbízást, szomorú bizonyítékot szolgáltatva arra, hogy Magyarország az alkalmas kormányférfiaknak mennyire nem volt bővében. Wekerle új kormánya 1918 május 11-én mutatkozott be a képviselőház ülésén.

Wekerle az ő régi módszereivel, a taktikázásokkal, alkudozásokkal, kompromisszumokkal, melyek olyan jól beváltak két első miniszterelnöksége alatt, végre tető alá hozta az esztendő óta készülő választójogi javaslatot. A képviselőház 1918 június 26-tól július 19-ig tárgyalta le Wekerle új, sokszor átdolgozott javaslatát, melyet Tisza és hívei túl radikálisnak, Apponyi, Andrassy és Károlyi Mihály túl maradinak tartottak. A megszavazott törvény sohasem ment át az életbe. Ha életbe lép, 2,714.000-re emelte volna fel az ország szavazóinak számát. Tisza egész ékesszólásával mellé állt, mert ez a törvény áthidalást jelentett az ő felfogása és a Vázsonyi-féle tervezet közt.

A bomlási tüneteket ebben az időben már lehetetlenség leplezni. A hadvezetőség mindent gondosan titkolt; a közönség csak sejtette a bajokat. A piavei csatavesztés (1918 jún. 15.) megdöntötte a monarchia fegyvereinek legyőzhetetlenségébe vetett hitet. A közéletmezés kérdései egyre több fejtörést okoznak a kormánynak. Ausztria ellátása 1918-ban már olyan siralmas, hogy az éhségtől estek össze az emberek a városok utcáin. A földművelés hozadéka a háború alatt évről-évre erősen csökkent, részben a munkáskéz és szakértelem hiánya miatt. 1918-ban 8 millió mázsával kevesebb gabona termett, mint az előző esztendőben és ha az összeomlás közbe nem jön, a háborút elvesztettük volna az élelmiszerhiány következtében. Hiába titkolták

a bajokat, az emberek sejtették, hogy a vég közelg s a harci kedv és győzelmi remények lassanként elpárologtak. 1918 júliusában már biztosra lehetett venni, hogy a körülzárt, nyersanyaggal és élelmiszerekkel szűkösen ellátott központi hatalmak elvesztik a háborút.

A békekísérletek nem sikerültek, Burián próbálkozott s az ő kevés diplomáciai éleslátásra valló módján tett is néhány kísérletet, de hasztalan. Ha a monarchiának és Németországnak Bismarckhoz hasonló geniális politikusai akadtak volna ebben az időben, kihasználták volna a fényes győzelmeket még a német tavaszi offenzíva összeomlása előtt egy méltányos és egyezményes béke megkötésére. Az entente-hatalmak vezetői 1918 augusztusában már biztosra vették, hogy ők győznek s úgy számítottak, hogy 1919 első felében befejezik a háborút. A sajtó és a propaganda a szenvedélyeket, a kölcsönös gyűlöletet, főleg a háború vége felé annyira felfűtötte, hogy ennek a szörnyű mérkőzésnek csak győzői és legyőzöttjei lehettek, ugyanúgy, mint annakidején Napoleon és Európa egymás elleni háborújának.

Károlyi Mihályék, az ő meggondolatlan békeizgatásaikkal csak gyengítették a belső arcvonalat, és az az állításuk, hogy a szövetkezett hatalmak csak velük állnak szóba, mert ők demokraták és pacifisták, később, — mint tudjuk — teljesen hamisnak bizonyult. Az 1918-ik év második felében már a nemzetmentésre kellett volna összpontosítani minden megmaradt erőt, annál inkább is, mert az erősen megoszlott magyar társadalomból hiányzott minden belső spontaneitás. Tíz hasztalan indítványozta többiben a pártok összefogását. Nagy baj volt az is, hogy a nyolcadik esztendejét élő országgyűlés, Nagy-Magyarország utolsó országgyűlése, már kivénhedt, s elveszítette kapcsolatait az étellel.

Az összeomlás kezdete.

Bulgária kapitulációja a vég kezdetét jelentette. A francia és angol csapatok már előzőleg (augusztus 8.) áttörték a németek megerősített állásait és lassan haladtak előre. Szeptemberben a szövetségesek minden vonalon győztek. A központi hatalmak vezetői október 5-én a fegyverszünetet és a béketárgyalás megkezdését ajánlották Wilsonnak — a németek már Elzász-

Lotaringia önkormányzatába is belementek volna, — az elnök azonban, aki 14 pontját már ebben az időben sutbadobta, előzőleg szeptember 27-én kijelentette, hogy csak a győzelem hozhatja meg a békét a szövetszerezett hatalmak számára. Ausztria már felbomlóban van. A Habsburgok sokszázados családi állománya csak mint svájcszerű konföderáció maradhatott volna fenn, amihez azonban hiányoztak azok a lelki feltételek, amelyek Svájc nagyműveltségű, szabadságszerető, egymás jogait tisztelő három nemzetét egy erős közületben összetartják. Ausztria népei utálták, gyűlölték egymást. A magyar kormánykörök abban a hitben éltek, hogy megvalósulnak rövidesen a magyar nemzet régi álmai és csak perszonális unio kapcsol majd bennünket a birodalom Lajtán-túli részéhez. Nem vették észre, hogy Magyarországot feldarabolták, Ausztria pedig nincs többé.

A tömegek izgékonyosságát megmagyarázza a sokat emlegetett háborús pszichózis, a háború lelki hatása, ami túlérzékenységben, ingerlékenységben, benyomásokra való fokozott fogékonyásban nyilvánult. Az emberek, kiket meggyötörtek a nehéz esztendő, könnyen elvesztik lelki és erkölcsi egyensúlyukat. Áthidalni a készülő forradalmat és a történeti Magyarországot... ez lett volna egy nagy, a parlamenten kívül állókkal is kiegészülő koncentráció feladata, melyet Tisza és néhány jobb belátású ember követelt, mely azonban utópia maradt. Meghiúsult főleg Károlyiék magatartásán. Wekerle október 15-én lemondott. (A király nem fogadta el.) Október 17-én jelent meg Károly királynak Ausztria nemzeteihez intézett kiáltványa, melyben felszólítja őket, hogy rendezkedjenek be teljes nemzeti önállóság alapján. Ez nem lett volna veszedelmes kimenetelű akkor, ha Ausztria tartományait összetartotta volna valami belső szolidaritás, de így csak a halálos dőfést adta meg a minden eresztékében recsegő Ausztriának. Wekerle és Tisza kijelentették, hogy Magyarország most már a perszonális unio alapján lép kapcsolatba Ausztriával. Ez a kívánság már elkésett, mert Ausztria a kiáltvány után egyszerre felborult. Magyarország legnehezebb kérdésének, a nemzetiségi kérdésnek rendezésére még akkor sem történt semmi, mikor az összeomlás fenyegetően közeledett. A kormány megpróbálta rendezni a délszláv kérdést; leküldték Tiszát, de már elkésett: a délszláv vezérek türelmetlenül várták az entente győzelmét és Tisza lesújtva tért vissza.

Október 16-án, mikor a képviselőház összeült, a közönség körében rémhírek keringtek; az emberek suttogva adták tovább egymásnak a titkokat. Wekerle bejelentette a Házban a perszonális uniót. De Károlyiék érezték, hogy elérkezett az ő idejük, és fenyegetőztek. Az október 16-i gyűlésen elhangzott beszédek azt mutatják, hogy a helyzetet senki sem látta tisztán, sem Wekerle, sem Tisza, sem Károlyi Mihály. Wekerle és Tisza azt hitték, hogy elértük a viszonyok következtében a nagy nemzeti vívmányt, a perszonális uniót, holott a monarchia másik fele már megszűnt; Károlyi azt hitte, hogy pacifizmussal, demokráciával, nemzetközi jogelvek hangoztatásával meg lehet menteni az országot. Wekerle abban a hiú reményben ringatta magát, hogy játszi könnyedséggel meg tudunk egyezni a nemzeti ségekkel: elég lesz egy törvény, amely nyelvi és kulturális jogait rendezi. A horvátokat ki fogja elégíteni az 1868:XXX. t.-c. megfelelő módon való kiegészítése. Vajda-Vojvoda Sándor a Ház október 18-i ülésén kijelentette, hogy az erdélyi román-ság szervezete nem ismeri el a magyar országgyűlésnek azt a jogosultságát, hogy a román nemzet képviselőjének tekintse magát. Juriga Nándor, tót vezér október 19-én az önmagával szabadon rendelkező tót nemzetről beszélt.

Tisza István a Ház október 17-i ülésén ezt a kijelentést tette: „Nem akarok szemfényvesztő játékot űzni a szavakkal, elismerem, amit Károlyi mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük.“ Tiszának ezt a kijelentését sokan kárhoztatták, pedig Tisza nem tett mást, mint őszintén megmondotta azt, amit már csaknem mindenki tudott. Tovább ámítani az országot a győzelemmel, frivol játék lett volna és talán több veszedelmet rejtett volna magában, mint megmondani nyersen az igazat. Tisza egyébként együttműködést ajánlott. Gyors tettekre lett volna szükség, főleg a magyar hadseregnek a határookra való áthelyezésére. A magyar katonák még mindig ott véreztek a tiroli sziklák között és védtek egy nemlétező birodalmat. Wekerle megkísérelte az erdélyi határok megerősítését, de ez az igyekezet meghiúsult a hadvezetőség rosszakaratán.

Október 23-án jelentették be a képviselőház ülésén, hogy a 79-es számú horvát gyalogezred Fiumében betört a honvédlaktanyába és a legénységet lefegyverezte. Az eset leírhatatlan riadalmat keltett. Wekerle lemondott, de lemondásával csak a zavart növelte. Károly király október 24-én gróf Andrássy Gyu-

lát nevezte ki külügyminiszterré (amit Tisza is helyeselt). Andrássy különbékét ajánlott, hogy így mentse, ami még menthető, de ő is elkésett: Clemenceau és Wilson úgy látták, hogy a monarchiával nem lehet békét kötni, mert annak már vége. Wekerle lemondása után Károlyiék, a Jászi Oszkár-féle polgári radikálisok és a szocialisták elhatározták, hogy megalakítják a nemzeti tanácsot és a tettek mezejére lépnek. A kormány tehetetlenül tűrt mindent. Megállapítható, hogy nem használta fel a rend fenntartására azokat az erőket, amelyek még rendelkezésre állottak volna. Hosszas tárgyalások után megalakult gróf Hadik János kormánya, az új nagy kormány, mely arra lett volna hivatva, hogy az országot az örvénytől megmentse. Valamennyi erő összefogásából kormány alakult, de mivel Károlyiékkel nem sikerült a megegyezés, a nemzeti tanácsot kizárták. Ez az utolsó kísérlet is elkésett. Október 30-ról 31-re virradó éjjel Károlyiék az engedelmességet megtagadó menetszázadokkal, lógós katonákkal és a hozzájuk átpártolt rendőrség passzív támogatásával megszerezték az államhatalmat. József főherceg, mint homo regius, másnap Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké.

Az októberi mozgalom (oktobrizmus) egészen különös lelkeség; ha elemezzük, megtaláljuk benne Jásziék és Kunfiék doktrinériségét, a galileista diákok kiforratlan ideológiáját, megnyilvánul benne a tragikusan komoly helyzetekben is viccelő cinikus pestiek léhasága, az Otthon-kör exaltált újságíróinak neuraszténiája, — szóval olyan lelkeség ez, mely a magyar nép nagy tömegének gondolat- és érzésvilágától teljesen idegen. A törvényes hatalom megbukott, mert nem tudta a nemzeti erőket közös célra összpontosítani, a törvényes kormány kezéből menthetetlenül kiesett az ország gyeplője, mert nem használta fel a rendelkezésére álló erőket a forradalom elnyomására. Minden kormány, amely ellen forradalmi mozgalom támadt, a saját gyengesége miatt veszett el. „A kormányok nem szoktak felborulni, hanem megölik magukat.“ Az október 31-i esemény, ha a forradalom szó igazi értelmét keressük, nem is volt forradalom, hanem összeomlás, szétesés.

Október 31-én délből meggyilkolták Tisza Istvánt, a konzervatív Magyarország legnagyobb államférfiát. A tudatlanság és ellenfeleinek rosszakarata azzal vádolta őt, hogy akarta a háborút, holott ő figyelmeztette az uralkodót és a legfőbb in-

téző köröket a Szerbia elleni háború veszedelmeire. Amikor megakadályozni nem tudta, vállalta abban a reményben, hogy Magyarország megkapja áldozatainak méltó jutalmát. Tisza ekkor már félreállt — nem léphetett a radikálizmus homályos útjára, — de a forradalom nem érezte magát biztonságban, míg őt el nem távolította útjából. Hős módjára halt meg, s halála mintegy jelképezi a nemzet zuhanását abba a mély örvénybe, melyből erejét veszítve került ki. Élete, politikája, tetteinek lélektani rúgója a jövő történetíróinak még sok dolgot adnak.

Károlyiék hatalmon.

Igazolta-e az új rend önmagát? A történetírás ezt a kérdést veti fel, és ennek az alapján ítéli el vagy menti fel a közszereplőket. Ha a törvényes kormányzat tehetetlen és egy ember vagy csoport elragadja tőle a hatalmat, azért hogy az országot megmentse és vállalkozásának becsülettel megfelelj, — a tett elkövetői felmentést kapnak a történelem ítélőszéke előtt.

November 1-től kezdve gombamódra elszaporodtak a tanácsok. November 4-én megalakult a bolsevista Pogány József vezetésével a katonatanács, ezt követte a diáktanács, a munkástanács, a rokkanttanács, a háziasszonyok, a kereskedők, a szervezett tanárok tanácsa stb. A bomló társadalomnak valami spon-tán módon létrejött formái lehettek ezek az idegen mintára készült tanácsok. Az országban szerteszét megkezdődtek a rablások, a fosztogatások — szóval a forradalom nem tudta fenntartani a közrendet, még annyira sem, mint Wekerle elavult, gyenge kormánya. Az októbristák ideológiákat akartak megvalósítani, új világot akartak építeni, miközben a meglevő világ kicsúszott a kezükből. „Ledöntöttük ezt a rohadt világot“ — mondotta Kunfi Zsigmond szocialista vezér november 16-án. Károlyi Mihály és kormánya — főleg Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond — az orosz forradalom bűvölete alá kerültek és hitték, hogy világforradalom van kitörőben és az európai békét Moszkvában fogják megkötni. Károlyira magára a polgári radikálisok gyakorolták a legnagyobb hatást. Jászi a doktrinér mintaképe. A polgári radikális pártból került ki Berinkey Dénes igazságügyminiszter, a szürke elméleti ember. A szocialistákat a kormányban a mérsékelt, lelkiismeretes Garami Ernő s a szélsőséges és szertelen Kunfi Zsigmond képviselték. A polgári

radikális pártból valók voltak még Nagy Ferenc közéleti miniszter és Szende Pál, aki mint államtitkár a pénzügyeket intézte.

A Károlyi-rezsim történetében fordulópontot jelent a bolsevista katonatanács megalakulása, amit az imént említettünk. A katonaság a forradalmi szocialisták akkor még egészen kicsiny csoportjának kezébe került, amely a nemzeti célokra még felhasználható csapatkötelékeket széttűlesztette, hogy a polgári társadalom védtelenül maradjon.

Az uralkodó Károlyi Mihályt november 1-én felodotta esküje alól. Linder Béla hadügyminiszter még aznap felszólította a katonaságot, hogy tegye le a fegyvert („Nem akarok többé katonát látni!“). November 3-án Weber tábornok az osztrák-magyar hadsereg nevében Diaz olasz főparancsnokkal, Páduában, megkötötte a fegyverszünetet. A fegyverszünet szövegéből nem lehet eldönteni, vajon vonatkozik-e a déli harctérre, de úgy értelmezték, hogy arra is érvényes. A fegyverszünetet az osztrák-magyar hadsereg megbízottai kötötték az olasz hadsereg főparancsnokával, olyan időpontban, amikor a monarchia és a közös hadsereg már felbomlott. Biztosra vehető, hogy a déli entente-hadsereg fővezérével előbb vagy utóbb külön meg kellett volna kötni a fegyverszünetet. Károlyiék azt a hibát követték el, hogy önként mentek, mint ők mondták a „független és semleges Magyarország nevében.“ Belgrádban érte a Károlyi-kormányt az első súlyos megaláztatás. November 8-án írták alá a fegyverszüneti feltételeket, amelyek kimondják: hogy a magyar kormány katonailag kiűríti azt a területet, amely a Szamos völgye, Beszterce, Marosvásárhely, a Maros és Tisza egyesülése, Szabadka, Baja, Pécs és a Dráva szlavóniai vonaláig terjed; az entente-hadseregek megszállhatnak minden stratégiai fontos pontot Magyarország területén. Franchet d'Espéray eleve elismertette Károlyiékkal Nagy-Romániát és Jugoszláviát.

Ezekben a napokban a tótok Turócszentmártonban kimondták a csehszlovák nemzeti egységet. Közben a védtelenül hagyott határokon kezdett beszivárogni az ellenség. November 12-én bizottság utazott Aradra az élén Jászi Oszkár nemzetiségi miniszterrel, hogy a románok vezetőivel tárgyaljon. Ábrahám Dezső függetlenségi politikus, Bokányi Dezső szocialista vezér, Apáthy István és Somló Bódog egyetemi tanárok voltak a kül-

döttség tagjai. Román részről Maniu Gyula, Erdélyi János és Goldis László vettek részt a tárgyaláson. A románok előterjesztették azt a követelésüket, hogy a magyar kormány önként adja át mindazokat a területeket, amelyeken ők többségben élnek. A svájcszerű kantonisztikus megoldást, melynek üdvös voltáról Jászi igyekezett őket meggyőzni, Maniuék elvetették: ők Nagy-Romániát akartak. Az egész „keleti Svájc“ üres elmélet és hiú képzelgés maradt.

Az ország lassú megszállása tovább tartott. A cseh szokolisták és nemzetőrök (körülbelül négyezer ember) november 11-én betörték az országba és Trencsén, Ruttká, Zsolna felé és részben Nagyszombat felé vonultak. Masaryk november 14-én jegyzékben tudatta Károlyival, hogy a cseh-szlovák csapatok a rend fenntartása végett megszállják a Felvidék egyes pontjait. A magyar csapatok, amelyeket a kormány ellenük küldött, nem állták meg helyüket. December 3-án Vyx alezredes, a magyar kormány mellé rendelt entente-katonai-bizottság vezetője, közölte a kormánnyal, hogy Párizsban elismerték Csehszlovákiának azt a jogát, hogy a tót területeket megszállhassa és a magyar csapatoknak a Felvidéket el kell hagyniuk. December 24-én Vyx újabb jegyzékben a következőképpen jelölte meg a Csehszlovák állam határvonalát: az Ipolyig a Duna vonala; Rimaszombat, az Ung folyó torkolata, az Uzsoki domb. Egyszerre elveszett tehát Pozsony, a Csallóköz, Komárom, Kassa.

Az új rend teljes munkát akart végezni és végét vetette a kilencszázéves államformának. November 13-án küldöttség kereste fel az akkor Eckartsauban tartózkodó IV. Károlyt, melynek Esterházy Miklós herceg, gróf Dessewffy Emil, gróf Széchenyi Emil és báró Wlassits Gyula voltak tagjai. Az uralkodóval nyilatkozatot íratott alá, mely így végződik: „Minden részvételtől az államügyekben lemondok.“ November 16-án Károlyiék kikáltották az Országház-téren az úgynevezett népköztársaságot; még aznap Szász Károly elnökletével feloszlatta önmagát a történeti Magyarország utolsó képviselőháza, báró Wlassics Gyula pedig berekesztette a főrendiház utolsó ülését.

Az országháztéri erőszakolt ünnepség után a küzdelmek és megpróbáltatások keserves hétköznapijai következtek a Károlyi-kormányra. Nemsokára megkezdődött a bolsevik agitáció, amellyel szemben az úgynevezett népköztársaság ellenállást kifejteni nem tudott és nem akart. Maga Károlyi, ki mint nagyúr,

az életet, az embereket nem ismerte, a forradalmi tömegektől rettegett; tanácsadói, Jászi és Kunfi pedig elhitették vele, hogy a világforradalom gyors iramban közeledik és a polgárság uralma egész Európában rövidesen véget ér. Kun Béla, Moszkva megbízottja, november 19-én érkezett meg hamis útlevéllal Oroszországból és rögtön megkezdte orosz módszer szerint a földalatti munkát. A szervezett ipari munkásság a kommunizmus ígéit idegenkedve fogadta. A december 20-án tartott munkástanács-ülésen nagy szótöbbséggel elvetették azt az indítványt, hogy a földtulajdont kisajátítsák. Nagyobb sikereket ért el a kommunista agitáció Salgótarjánban és egyes vidéki gyárvárosokban. A nemzeti alapon álló sajtó feljajdult, a nemzeti alapon álló emberek azon tanakodtak, miképen lehetne megdönteni az egész Károlyi-uralmat, de a szervezetlen, gyenge magyar társadalmat szinte szélvész gyorsasággal vitte romlásba kikerülhetetlen végzete. 1919 január 18-án Berinkei Dénes elnökletével új kormány alakult, melyben az összes fontosabb tárcákat a szocialisták kapták. A belügyet, melyhez a közrend fenntartása tartozott, egy kezdő fiatalemberre, Nagy Vincére bízta. Az ő belügyminisztériumától a szélsőbaloldali forradalom vígan szervezkedhetett.

Sokan azt hitték, hogy a szocialisták, ha egyedül veszik át a kormányt, meg tudják még menteni a végpusztulástól az országot. A kormányzáshoz szükséges felelősségérzet, önfegyelem és főleg jártasság azonban a szocialistáknál teljesen hiányzott. A Károlyi-kormány nem merte behozni a sajtócenzurát, de a szocialisták egyszerűen terrorral megrendszabályozták az újságokat, vagyis nem tartották tiszteletben azokat a szabadságjogokat, amelyekért ők maguk évtizedeken át harcoltak. A kommunista aknamunka a munkásság tömegeit mégsem tudta megszédíteni. A beavatott munkásvezérek közölték annak idején e sorok írójával, hogy a munkásság kétharmada nem akart hallani kommunizmusról még közvetlenül a proletárdiktatúra kikáltása előtt sem, és a bolsevisták főleg azért tudtak felülkerekedni, mert a szocialistáknak nem akadt a német Noskehoz hasonló erőskezű vezérük. 1919 február 20-án a szocialisták és a kommunisták még véres harcot vívtak egymással.

A bolsevizmus.

A Károlyi-féle népköztársaság márciustól kezdve nem egyéb, mint gyors vágatás a bolsevizmus felé. Március 14-én a vasmunkások szakszervezete kimondotta a kommunizmushoz való csatlakozását, 18-án Böhm Vilmos hadügyminiszter, egykori írógépügynök, törvényjavaslatot terjesztett elő a szocializálásról. Március 19-én Vyx álezredes új jegyzéket adott át a kormánynak, amelyben tudatta Károlyival a békekonferencia új határozatát, mely szerint a románok megszállhatják Magyarország keleti részét, az Arad—Nagyszalonta—Nagyvárad—Nagykároly—Szatmárnémeti-vonalig. Ezen a vonalon kívül semleges övet kell vonni és az a Vásárosnamény—Debrecen—Dévaványa—Gyoma—Orosháza vonaltól nyugatra húzódott volna, Hódmezővásárhelyig és Szegedig. Károlyi Mihály maga zavarosan adja elő ezeket az eseményeket. Először szocialista kormányt akart kinevezni, ő maga megmaradt volna továbbra is elnöknek, és háta mögött suttyomban teremteték volna meg a szocialisták és kommunisták az együttműködés alapját. Nem nagyon fontos, hogyan történt (csak az eredmények fontosak). Károlyi az új forradalom lármája között majdnem észrevétlenül eltűnt. A kormányzóhatalmat a budapesti munkástanács vette át, egy Garbai Sándor nevű kiskunhalasi származású kőműves elnökletével, aki azelőtt sem szónoki tehetségével, sem egyéb képességével nem emelkedett ki a szocialisták közül. A diktátor Kun Béla külügyi népbiztos lett, a mozgalom megszervezője.

Az ország tehát nem tudott megállni a lejtőn, amelyen 1918 október 31-én megindult. Mert ahhoz, hogy egy országot a lejtőn való zuhanásban megállítsanak, vagy magának a társadalomnak kell igen erősnek, tömörnek, tudatosnak lennie, vagy olyan vezető egyénekre van szükség, akik kivételes tehetséggel és akaraterővel vannak megáldva. A magyarországi bolsevizmus oknyomozását az előzmények feleslegessé teszik. Az emberek sokasága ámulva vette észre, hogy máról-holnapra egy még szélsőségesebb csoport kerekedett felül.

A proletárdiktatura ötödfél hónapja.

Az új rend az osztályforradalom és az osztályuralom talaján állva az orosz mintájú proletárdiktatúrát kényszerítette rá az országra. Így nevezték ezt a rendszert — Marxtól kölcsön-

zött szóval — Oroszországban, meg nálunk is, de amely valóban nem volt egyéb, mint egy kis oligarcha-csoportnak mindenkin, tehát a proletárságon is gyakorolt diktatúrája. „Csak egy ellenségünk van, a burzsoázia“ — mondotta Pogány József. A szocialisták többsége ragaszkodott a párt demokratikus elveihez, de ez a többség a kommunista kisebbséggel szemben háttérbe szorult. A kommunisták felhasználták eszközül a szociáldemokratákat, amikor azonban a hatalom az övék lett, belesemmisítették a pártot a saját pártjukba, amely a júniusi kongresszuson a Szocialista-Kommunista-Munkások Magyarországi Pártja nevet vette fel. A munkásság élére egészen új emberek kerültek, kik az ismeretlenségből a Károlyi-uralom alatt tűntek elő. Az új rend élén a „Forradalmi kormányzótanács“ állott, melynek tagjai — orosz mintára — a népbiztos nevet adták maguknak. Az egész új rend mozgató szelleme, Kun Béla, — azelőtt jelentéktelen kishivatalnok, — orosz hadifogságban szívta magába a bolsevista eszméket. Nem tartozott a bátor emberek közé, de erkölcsi gátlást, ha a tanok alkalmazásáról volt szó, nem igen ismert. Lenintől és Trockijtól nem lehet megtagadnunk a szervező képességet és a hatalmas akarat-erőt. A magyar bolsevizmus képviselői között nincsenek az orosz szovjet megalapítóira emlékeztető egyéniségek. A rémuralom vérengző s mindenre elszánt végrehajtó közege, Szamuely Tibor egy könyomatos jelentéktelen munkatársa volt. Pogány József, Landler Jenő népbiztosokat, akik közelről ismerték őket, betegesen hiú törtetőknak tartották. Lukács György, egy milliomos bankigazgató fia, a legműveltebb ember volt valamennyi között, megittasult a kommunizmus tanításaitól. Kunfi Zsigmond, a roncsolt idegzetű morfinista, félig-meddig megszállt rajongó. Szántó Béla hadügyi népbiztost saját társai, mint alatomos jellemű és intrikus embert írták le. Rossz véleményyt alkottak társai Varga Jenő kereskedelmi miniszterről is. Csizmadia Sándor, az egykori béreslegény, aki fiatal korában néhány jobb verssel tűnt fel, nem sokáig érezte jól magát a népbiztosok társaságában és április 5-én lemondott. A földművelési ügyeket ettől fogva Hamburger Jenő, egy zagyva, felületes képzettségű volt orvos vezette. Általában feltűnik, hogy alig szerepel közöttük munkás. A szociáldemokraták régi, kipróbált vezetői, akik nem is olyan régen a szélső magyar nacionalista

Justh Gyulával együtt küzdöttek az általános titkos választójogért, háttérbe szorultak.

Negyvenöt tagból állott a népbiztosok tanácsa, ezek közül harminckettő a zsidóság soraiból került ki. A magyar zsidóság asszimilált többsége a világháború és a forradalmak alatt teljesen azonosította magát a nagy magyar nemzeti célokkal; a nem asszimiláltak és érvényesülni akarók — a kisebbség — az új rendhez csatlakoztak, később azonban, az ellenforradalom alatt az antiszemita nem tettek különbséget az asszimilált és nem asszimilált, a bolsevizmusellenes és a hozzá szító zsidóság között. A vidéki tanácsok mindenütt a társadalom legaljából állottak, minden tanácsba betódultak, mint egy szocialista író (Weltner Jakab) nevezte őket ekkoriban: „A forradalom martalócai.“

Kint Párizsban a magyarországi proletárdiktatúra kikiáltása nagy hatást keltett. Az entente legfőbb tanácsában szóba került az a terv, hogy Magyarországot rögtön fegyveresen megtámadják és az újszülöttet még bölcsőjében megfojtják. Ezt a tervet Wilson elnök fújta le, noha attól lehetett tartani, hogy a tanács-rendszer a félig bolsevista Ausztriába is át fog hatolni.

A proletárdiktatúra elkobozta a sajtószabadságot, kihirdette a statáriumot, kisajátította a gyáripart, a nagybirtokot, a háztulajdont és megszüntette a kereskedelmet. Ebben összegezhethük a magyarországi bolsevizmus negatív programját. A rend fenntartását a vörös őrség vette át.

Magyarországot nem érthette nagyobb szerencsétlenség ezer esztendő fennállása óta, mint az, mely a Károlyi-uralommal, s a tanácsköztársasággal sújtotta. Hazánk a háború elvesztésével ugyanolyan válságos helyzetbe jutott, mint 1541-ben, amikor Szulejmán szultán Budát végleg megszállta. A nemzeti erők összefogására lett volna szükség, annak megmentésére, ami még menthető, a két forradalom azonban ezeket az erőket teljesen megbénította. Ha egy ország a maga védelmében a végsőkig kitart, a világtörténet tanúságai szerint sohasem kap olyan rossz békét, mint az, amely ellenállás nélkül megadja magát. A „fait accompli“-t, melyet szomszédjaink igyekeztek gyorsan megteremteni, az úgynevezett forradalmaknak köszönhetjük.

A magyar szovjet helyzete a belső és a külső viszonyok miatt egészen végig válságos. A magyar falu szabotált, és a

városok, főleg Budapest élelmezése szinte leküzdhetetlen nehézségekkel járt. Kezdetről fogva egymást érték a parasztság kisebb-nagyobb, szórványos jellegű felkelései. Válságba jutott a magyar szovjet külpolitikailag is. A román hadsereg április 17-én a Szinérváralja-csucsai szakaszon megkezdte a támadást, a vörös hadsereg szégyenletesen hátrálva május 2-án már Szolnokig vonult vissza. A népbiztosok fegyverbe szólították a proletáriátust, de a hadsereg szervezése lassan ment. A főparancsnokságot Böhm Vilmosra ruházták, vezérkari főnökké Stromfeld Aurél ezredes, a volt monarchia egyik szocialista érzelmű tisztjét nevezték ki.

Az ellenforradalom lappangó zsarátnoka egyre gyakrabban lobbant fel, először az ország keleti, majd nyugati részein. Az ellenállás letörése kötötte le a proletárdiktatúra egész erejét. Terrorkülönítmények száguldottak be a lázongó vidékeket, és a nép kisebb-nagyobb, rosszul megszervezett, szótszórt felkeléseit vérbefojtották. Nyíregyháza, Debrecen, Püspökladány, Cegléd, Kecskemét, Makó, Hódmezővásárhely április-májusban mind véres terrorcselekmények színhelyei. Június hónapban a Dunán túl robbant ki az elkeseredés. Ide is Szamuely halál-vonatát küldték ki. Sopron, Szombathely, Kapuvár, Csorna az említésreméltó helyek, ahol elnyomták az elszánt parasztság ellenforradalmi megmozdulását. Június 20-a körül a Duna-Tisza közén, Kalocsán, Dunapatajon, Kecelen, Soltvadkerten a parasztság a terrorkülönítményekkel formális harcokat vívott. Az ellenforradalmi kísérletek közül a legkomolyabb, s legnagyobb szabású az a kísérlet, melynek 1919 június 24-én Budapest volt a színhelye. Ezt Lemberkovics Jenő százados szervezte meg. Ebben a mozgalomban a Ludovika Akadémia 254 növendéke és néhány dunai monitor ellenforradalmi érzelmű tisztjei vettek részt, s összeköttetésben állott velük Haubrich népbiztos is (aki állítólag meg akart szabadulni Kun Béla uralmától). Ezt is elnyomták, valószínűleg azért, mert Haubrich, nem bízva a sikerben, mindent elárult. (A részletek azóta nem tisztázódtak.) A vésztörvényszék a vezetőket halálra ítélte, de Romanelli olasz ezredes, entente-megbízott megakadályozta az ítéletek végrehajtását.

A diktatúra legkíméletlenebbül a parasztsággal szemben lépett fel. A termelők ugyanis nem fogadták el a szovjet-papírpénzt és megtagadták a városok élelmezését. A terrorcsapatok

annál dühösebben működtek, mennél veszedelmesebben közeledtek a románok a főváros felé. Közben életbe léptették a túszerendszert. A fontosabb személyiségek közül megölték Návay Lajos volt képviselőházi elnököt, Hollán Sándor volt államtitkárt, Fery Oszkár csendőrtábornagyot.

A románok májusban a párizsi legfőbb tanács parancsára megszüntették az előnyomulást. Erre a kormányzótanács a hadsereget megerősítette, sok volt tisztet visszavett és sikerült valamennyire helyreállítani a fegyelmet. Május közepén harcot kezdtek a Felvidéken Csehország ellen. A vörös hadsereg nagy sikereket ért el. Június 6-án bevonult Kassára, június 9-én, 10-én már Eperjesre, majd Tornára nyomultak be az előcsapatok. Ez volt a magyar proletárdiktatúra legnagyobb és elismerésre méltó cselekedete. A győzelmes hadsereget Clemenceau parancsolta vissza a Felvidékről, de kárpótlásul arra kötelezte a románokat, hogy rögtön ürítsék ki a Tiszántúlt és adják vissza a magyarországi szovjetnek.

A proletárdiktatúra alatt jószándékú emberek, kik életük kockáztatásával kimenekültek, az ország határain túl próbálták módját találni annak, hogy az itthoni rémuralmat megszüntessék. Sokan a félbolsevista Bécsbe menekültek, mint Bethlen István, a későbbi miniszterelnök, aki személyi tulajdonainál fogva a legalkalmasabb volt arra, hogy egy ellenforradalmi mozgalom élére álljon; Szmrecsányi György, Beniczky Ödön, egykori néppárti vezérek, Gratz Gusztáv, Sigray Antal, Andrássy Gyula, Apponyi Albert, Zichy János, Batthyány Tivadar. Megkezdtek a szervezkedést, miközben sikerült lefoglalniok a magyar követség bankgasse-i épületében azt a pénzt (135 milliót), melyet Kun Bélának Bécs forradalmasítására küldtek ki. A különböző csoportok közötti súrlódások lehetetlenné tették, hogy a bécsi ellenforradalmi társaság nagyobb sikert érjen el.

Május 5-én Aradon Károlyi Gyula gróf, aradi nagybirtokos alakított nemzeti kormányt, amely májusban Szegedre költözött. Ez időtől fogva Teleki Pál gróf, Bethlen István gróf, Horthy Miklós altengernagy (hadügyminiszter), Gömbös Gyula (államtitkár), a kormány irányító személyiségei. A franciák nem rokonszenveztek a konzervatív és habsburgistának tartott Károlyi Gyulával, aki e miatt július 5-én lemondott és Ábrahám Dezsőnek, a régi függetlenségi politikusnak adta át helyét, hogy így nyerjék meg a franciák támogatását. Horthy Miklós az Ábrahám

Dezső-kormányban a hadseregparancsnokságot vállalta. Ekkor született meg a nemzeti ellenállásnak és erő kifejtésnek az a gondolata, melyre azóta gyakran hivatkoznak a magyar kormányok. („Szegedi gondolat“.)

Nem valószínű, hogy a nyugati hatalmak sokáig tűrték volna itt Európa közepén a bolsevista tűzfészket. De nem is tudott megszilárdulni: az általános ellenállás, melybe léptenyomon beleütközött, főleg a falu szabotázsza, a negyedik hónapban már felmorzsolták, s a júliusi események hatása alatt összeomlott, mint a kártyavár. Kun Béla július 21-én bejelentette, hogy Clemenceau akaratának fegyverrel szerez érvényt és a Tiszántúlt visszafoglalja, mire a vörös hadsereg (július 20-án) több helyen átkelt a Tiszán. A jobban felfegyverzett és jobban vezetett román hadsereggel azonban nem ért el sikert. A románok Fegyverneknél az előrenyomuló vörösöket bekerítették és július 26-án Kun Béla egész ármádiája fejvesztetten tódult vissza a főváros felé. A népbiztosok kormánya most már menekülésre gondolt. A katonai és munkástanács augusztus 1-i ülésén a kormányzótanács lemondott és másnap (aug. 2.) új kormány alakult, tisztán szocialistákból, Peidl Gyula elnökletével. Az új kormány kimondotta, hogy a szocializálás megszűnt, a diktatúrával szakítanak és áttérnek a demokratikus rendszerre.

Az ellenforradalom.

Az 1919-i év augusztusának első napjaiban Magyarország a teljes anarchia képét mutatta. A Peidl-kormány, amely az októberi elvek szerint próbálta meg az országot kivezetni a zűrzavarból, erő és tekintély híján, nem tudta sem a belső békét, sem a termelés menetét biztosítani. Augusztus 3-án a román hadsereg Romanelli olasz ezredes, entente-megbizott tiltakozása ellenére bevonult Budapestre. Augusztus 7-én a Fehérház nevű ellenforradalmi szervezet, melynek Friedrich István gyáros, az októberi napok egyik szereplője, állott az élén, eltávolította Peidl Gyula kormányát. József főherceget, az ország legnépszerűbb emberét, kikiáltották az ország kormányzójává, aki Friedrich Istvánt nevezte ki kormányelnökké. A budapesti entente-missziók vezetői, Gorton angol tábornok, Troubridge angol tengernagy és Romanelli olasz ezredes tudomásul vette a rendszer-változást.

Friedrich István, aki arra vállalkozott, hogy az országot a két forradalom fertőjéből kiemeli, azelőtt nemigen szerepelt politikában, nevét inkább sportkörökben ismerték, (neves labdarúgó volt). Először az októberi napokban tűnt fel, mint egyik nagy tüntető menetnek a vezetője („láncchídi csata“) és most félretéve régi elveit, annak az új mozgalomnak állt az élére, amely a jogrend visszaállítását tűzte ki célul. A magasabb politikai képzettség hiányzott Friedrichből; de el kell ismernünk azt az érdemét, hogy alkalmas pillanatban megragadta a kezdeményezést. Megismétlődött az a jelenség, melyet már a 67 előtti időkből ismerünk: elszaporodtak és tödultak a közéletbe a honmentők. Azok az emberek, akik a Károlyi-féle mozgalom idején progresszív voltak és szociális érzelmeikkel dicsekedtek, egyszerre csak elkezdtek rajongani a „keresztény és nemzeti“ eszmékért. Ez az augusztusi lázas napok új jelszava. A zsidó értelmi proletáriátus szereplése ki-robantotta az antiszemita mozgalmat és megkezdődött a megtorlás a proletárdiktatúra tetteiért, egyéni akciók formájában, ami szükségképpen azzal járt, hogy ártatlanok is szenvedtek. A komoly emberek, a régi tekintélyes politikusok, mint Apponyi Albert, Andrássy Gyula, látva a tülekedést és hangzavart, visszavonultak. Helyesen jegyzi meg egy kitűnő közíró — Gratz Gusztáv, — hogy ha Magyarországnak ebben az időben egy Deák Ference akadt volna, az is ott rekedt volna az ismeretlenségben.

Mialatt a honmentők törtettek a miniszteri és államtitkári állások után, a román csapatok egészen Győrig nyomultak előre. Megszületett közben az új idők új pártja: a keresztény nemzeti párt; ehhez csatlakozott maga Friedrich István is. Ugyanakkor Somogyban megmozdult a „negyedik rend“, Nagyatádi Szabó István kisgazdapártja, mely a szélsőjobbboldali keresztény nemzeti párt mellett, a magyar paraszt néha szűkkörű empirizmusát, de ugyanakkor józan konzervativizmusát képviselte. A belső kérdések, főleg a gazdaságiak, szinte megoldhatatlanoknak látszottak. A románok vagy 3 milliárd aranykorona értékű gépet, vasúti felszerelést, igavonó állatot stb. vittek ki az országból.

A belpolitikai fejtelenségnek az entente beavatkozása vetett véget. A párisi ötös tanács megbízásából Sir George Clerk, angol diplomata Budapestre érkezett, hogy olyan pártkoalíciót hozzon létre, melyben minden párt részt vesz, hogy

azután meg lehessen vele kötni a végleges békét. November 16-án bevonult a nemzeti hadsereg, élén Horthy Miklós fővezérrel Budapestre; november 22-én megalakult Huszár Károly elnöklete alatt az új koncentrációs kormány, azzal az ígérettel, hogy előkészíti a választásokat. De a zűrzavar alig enyhült. Ettől az időtől fogva egyetlen szilárd központja van a magyar közéletnek, Horthy Miklós fővezér, később kormányzó, aki a pártok fölött állva, igyekezett erős hadsereget szervezni, hogy az biztos támasza legyen a belső és külső békének. Friedrich, mint hadügyminiszter lépett be a Huszár-kormányba, melyben a liberálisokat Heinrich Ferenc és Bárczy István, a szocialistákat Peyer Károly képviselte. Közben folytatódtak az egyéni megtorlások, ami a kormányt annál kellemetlenebbül érintette, mert már elkészült a Magyarország számára szánt béke-tervezet, és kint sokat ártottak az ország tekintélyének. Az emigránsok kihasználták ezeket a kilengéseket s úgy tüntették fel Magyarországot, mint a dühöngő fehér terror szörnyű országát.

1920 január 25-én írták ki a nemzetgyűlési választásokat egy kormányrendelet alapján, melyet még a Friedrich-kormány adott ki. A kormány a pártoknak a legteljesebb választási szabadságot biztosította, de a szocialisták arra hivatkozva, hogy az ő jelöltjeiket mozgási szabadságukban akadályozzák, nem vettek részt a választásokban. Január 5-én indult el Párisba a magyar békeküldöttség Apponyi Alberttel az élén, hogy a béke-tervezetet átvegye. Mindenki tudta, hogy a békefeltételek kíméletlenek lesznek, a közvélemény az ország megcsonkításával már régen számot vetett, a területi határozmányok és a különböző megtorlások mégis megrendítették az országot. Január 15-én adták át a béke-tervezetet és másnap Apponyi Albert hatalmas beszédben mutatott rá a béketerv igazságtalanságaira és a békeparancs végzetessé válható követelményeire, de beszéde csaknem hatástalanul hangzott el. A békekonferencia később a Millerand-féle kísértőlevélben egészen jelentéktelen módosításokat engedélyezett.

Ebben a levert hangulatban folytak a nemzetgyűlési választások (1920 január 30.), amelyek a kisgazda párt (79 mandátum) és a keresztény nemzeti egyesülés pártjának (72 mandátum) fölényes győzelmével végződtek.

Horthy Miklós kormányzó.

1920 február 16-án ült össze a nemzetgyűlés és első törvényalkotásával — az 1920. évi 1. t.-c.-vel — helyre állította a jogfolytonosságot. Kimondotta, hogy az ország királyság s addig, míg a királyi méltóság be nincsen töltve, ideiglenes államfőt választ és meghatározta az ideiglenes államfő jogkörét. A nemzetgyűlés 1920 március 1-én Horthy Miklós fővezért választotta meg az ország kormányzójává.

A kormányzóválasztással a jogrend helyreállt, de a felzaklatott indulatok még sokáig nem csillapodtak le, az úgynevezett egyéni akciók, kilengések hol itt, hol ott felütötték fejüket. Huszár Károly utódává a kormányzó Simonyi-Semadam Sándort, a régi néppárt egyik vezető emberét nevezte ki miniszterelnökké, kiből a rendcsináláshoz szükséges erély ugyanúgy hiányzott, mint elődéből. Az annyira fontos pénzügyi tárcát Korányi Frigyes kapta, a hasonlóan fontos külügyit Teleki Pál gróf vállalta. A pénzügyek szinte napról-napra rosszabbodtak. Nagyon kevés enyhüléssel járt az Osztrák-Magyar Bank bankjegyeinek felülbélyegzése és az ötven-százalékos kényszerkölcsön, de az állam bevételeinek és kiadásainak egyensúlyba hozatala teljesen meddő igyekezetnek bizonyult. A Simonyi-Semadam-kormány munkáját nagyban megnehezítették a két nagy pártnak, a kisgazdapártnak és a kereszténypártnak csaknem állandó súrlódásai és nehezen áthidalható ellentétei.

1920 június 4-én a Párizs melletti Nagy-Trianon palotában a magyar kormány kiküldöttei aláírták a békeszerződést. A szerződés a Magyar birodalom 325.000 négyszögkilométer területéből 93.000 négyszögkilométert hagyott meg, 20,886.000 lélekszámú lakosságából 7,615.000-et. Ez volt valamennyi békeszerződés között a leglesújtóbb, a legkegyetlenebb.

A Simonyi-Semadam-kormány a közrend helyreállításáért folytatott sikertelen küzdelmek után 1920 június 26-án lemondott. Az anyaghiány és drágaság nem csökkent. A köznyomorhoz nagyban hozzájárult, hogy a leszerelt katonák alig tudtak a polgári életben elhelyezkedni s közben átjöttek a megszállt területekről a kiüldözött közalkalmazottak százai.

Gróf Teleki Pál kormánya.

A kormányt gróf Teleki Pál alakította meg a keresztény nemzeti egyesülés pártja és a kisgazdapárt tagjaiból (július 14.). Az új miniszterelnök július 22-én elhangzott nyilatkozatában az erős keresztény irányú belpolitikát hangoztatta, aminek bizonyítására még aznap beterjesztette Haller István kultusz-miniszter a főiskolai hallgatók létszámának megállapításáról szóló javaslatot, amelyből a *numerus clausus*-törvény lett. Haller azok közé a politikusok közé tartozott, akit szintén ennek az időszaknak közéleti kontraszelekciója emelt báró Eötvös József és Berzeviczy Albert miniszteri székébe. A *numerus clausus*t, az értelmi proletáriátus elszaporodásával indokolták, de a valóságban a zsidó értelmiség számának apasztására irányult.

A kormány 1920 augusztus 17-én beterjesztette a földbirtok helyesebb megosztásáról szóló javaslatot. Ebből is nem-sokára törvény lett és végrehajtása során 248.151 házhelyet és valamivel több mint 1 millió hold földet osztottak szét mint kis- és törpebirtokot a földet igénylők között. De a földkérdés a magyar politika egyik nyílt kérdése maradt, mert ez az eredmény még azokat sem elégítette ki, akik a radikális földreform-mal egyébként nem rokonszenveztek.

A nemzetgyűlés november 13-án az entente-hatalmak ultimátumszerű jegyzéke után, gróf Csáky Imre külügyminiszter előterjesztésére becikkelyezte az ország törvényei közé a trianoni szerződést. Huszár Károly előadó nyilatkozatot olvasott fel, melyben bejelentette, hogy a nemzetgyűlés a békeszerződést ellenállhatatlan kényszernek engedve emelte törvénnyé. Ezzel beteljesedett Magyarországnak a világháborúval kezdődő végzete. (Az akkori belső meg hasonlítás, továbbá a gazdasági meg pénzügyi gyengeség mellett gondolni is alig lehetett arra, hogy az ország az entente-hatalmak parancsának ellenszegüljön.)

1920 december 16-án belépett a Teleki-kormányba Hegedüs Loránd, mint pénzügyminiszter. Hegedüs nem követte elődjének (Korányinak) pénzügyi politikáját, új eszmékkel, új elgondolásokkal jött, Nagyszabású tervet dolgozott ki, amely az ország egész pénzügyi felépítését foglalta magában. Az 1920—21. évi költségvetésben, amikor a pénzügyminisztérium vezetését átvette, 9,7 milliárd hiány mutatkozott (a korona zürichi értékelése

szerint). Hegedüs éjt-napot összetéve dolgozott és gyors egymásutánban elkészítette javaslatait az Országos Pénzügyi Tanácsról, a hadi váltságról, a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról, a betétek, a folyószámlakövetelések, a belföldi részvények, a szövetkezeti vagyonszármazásokról. Majd előterjesztette a mezőgazdasági ingatlan, a szőlőtulajdon és az ipari üzemek vagyonszármazásáról szóló javaslatait. Hatalmas pénzügyi elgondolásait nem tudta megvalósítani, részint belső, részint pedig külső okok következtében. A közhangulat, a belső konszolidáció hiánya, a vagyonszármazás által sujtottak szűkmarkúsága miatt még nem lehetett ilyen nagy áldozatokkal járó tervet megvalósítani, s ugyanakkor külföldi kölcsön felvételét a jóvátételi kérdés rendezetlensége lehetetlenné tette.

Teleki Pál miniszterelnök az év végén erélyes kézzel hozzálátott a rendcsináláshoz, a különböző különftményeket felosztatta, de a belső helyzetet ismét felkavarta a következő év márciusában IV. Károly király hazatérése. IV. Károly király 1921 március 27-én váratlanul megjelent Budapesten. Horthy Miklós kormányzónak, a szomszéd államok ellenséges magatartására hivatkozva, sikerült a királyt szándékának megváltoztatására rábeszélni. A visszatérési kísérlet nagy belpolitikai válságot idézett elő és kiélezte a szabad királyválasztók és a kiráypártiak (legitimisták) addig lappangó ellentéteit. Teleki április 13-án lemondott. Szilárdabb, erősebb kormányzat kellett, új ember után kellett nézni, és ezt az új embert Horthy Miklós kormányzó gróf Bethlen István személyében találta meg, aki 1921 április 15-én az ügyek vezetését átvette.

II.

Bethlen István kormányától az új világháborúig.

Ezt a most következő tízéves korszakot ugyanúgy nevezhetjük Bethlen István grófról, amint Tisza Kálmánról nevezték el a szabadelvű kor 1875—1890-ig terjedő másfélévtizedes korszakát. Bethlen és Tisza Kálmán hasonlítanak is egymáshoz: Bethlen is, mint előde, tipikus konszolidáló tehetség. Régebben a függetlenségi párthoz tartozott és élénk részt vett Erdély gazdasági életében. Érzületében, gondolkozásában és politikai módszereiben a transzszilvanizmus képviselője. Helyesen ismerte fel a belső és külső viszonyokat, tudta mi lehetséges és belátta azt, hogy egyelőre nincsen más lehetőség, mint megalkudni a való helyzettel, és összegyűjteni jobb időkre a magyarság erejét. Bemutatkozó beszédét ezzel a kijelentéssel kezdte: „Legyen vége a forradalmi szellemnek!”

Károly király második visszatérési kísérlete.

Bethlen első külpolitikai sikere a velencei egyezmény. Nyugat-Magyarországon, arra a hírre, hogy az országrészt rövidesen át kell adni Ausztriának, felkelés tört ki. Európai érdek volt a kérdés békés elintézése. Az 1921 október 11-én és 12-én Velencében tartott értekezleten, melyen Della Torretta márkai, olasz külügyminiszter elnökölt, Bethlen és Schober, osztrák kancellár, abban egyeztek meg, hogy Sopron város és környéke hovatarozandóságuk felől népszavazással döntenek. Közben (október 21-én) Károly király és Zita királyné repülőgépen Magyarországra érkeztek, a király Sopronban proklamálta az uralkodás átvételét, Rakovszky István volt néppárti vezért és nemzetgyűlési elnököt kinevezte kormányelnökké, majd az Ostenburg-zászlóaljjal és a hozzá csatlakozó királypárti kato-

nasággal megindult a főváros felé. A kormány igen nehéz helyzetbe került s a kormányzóval együtt úgy döntött, hogy a király kísérletének ellen fog állani. A király közelgő csapatát Buda-örsnél a kormányhű katonaság és a műegyetemi különítmény előnyomulásában megakadályozták, az uralkodó környezetét, köztük Rakovszky Istvánt és gróf Andrássy Gyulát elfogták és letartóztatták. A király a tihanyi apátságba menekült; innét vitték ki a nagy-entente parancsára Madeira szigetére, ahol a szerencsétlen, tragikusvégű uralkodó a következő esztendőben (1922 április 2.) meghalt. A kisentente megszállással fenyegette Magyarországot — Csehszlovákia és Jugoszlávia mozgósítottak Magyarország ellen, — majd a nagykövetek tanácsa ultimátumban azt követelte a magyar törvényhozástól, mondja ki törvényben, hogy a Pragmatica Sanctio minden érvénye megszűnt. (1921:XXXVII. t.-c.)

A második nemzetgyűlés.

Gróf Bethlen István miniszterelnök legnagyobb belpolitikai műve, hogy szilárd párturalomra építette a kormányzást s megteremtette az úgynevezett Egységespártot. Ő maga nagyatádi Szabó István kiskgazdapártjába lépett be. Ez a párt lett az az alap, amelyen az új kormánypárt egy-kettőre felépült — nem alulról, nem a tömegekből, — hanem felülről, mesterségesen. A kiskgazdapárt, amely egy nagyobb népies megmozdulásnak köszönhette az ellenforradalom alatt lételet, megszűnt, beleolvadt egy új nagy pártképződménybe, melynek különös belső mivoltát a neve mutatja: Keresztény-Keresztyén-Kiskgazda-Földműves- és Polgári párt. Régi munkapártiak, kereszténypárti politikusok, gróf Bethlen István személyes hívei, nagyatádi Szabó István és Rubinek Gyula kiskgazdapártjának törmelékei vegyültek össze ebben az új pártalakulatban, amely inkább a magyar közeposztálynak a képviselte lett, semmint a kiskgazdáké. 1922 március 2-án jelent meg a választójogi rendelet. Választójogot kapott minden huszonnégyéves férfi, aki tíz év óta magyar állampolgár, két év óta egy helyben lakik és minden harmincéves nő. Kimondotta a rendelet, hogy a választás a törvényhatósági városokban titkos és lajstromos, egyebütt pedig nyílt. A rendelet a régi Friedrich-féle rendelettel szemben nem kiskfokú jogfosztást tartalmazott és az ellenzék vezérei, Apponyi Al-

bert, Rassai Károly, Vázsonyi Vilmos felemelték ellene tiltakozó szavukat.

1922 június 16-án ült össze a 162 kormánypárti és 72 ellenzéki képviselőlől álló második nemzetgyűlés, igen sívár, szinte reménytelennek látszó viszonyok között. Bethlen miniszterelnök mellett Kállay Tibor pénzügyminiszter, nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter, gróf Klebelsberg Kunó közoktatásügyi miniszter és Vass József népjóléti miniszter a kormány fontosabb tagjai.

Az 1922. és 1923. esztendőök gazdasági tekintetben szinte reménytelenek. A világháborút követő nagy gazdasági válság még egész Európa-szerte tart. A kormány egyelőre nem tudta megszervezni az ország pénzügyi erőforrásait és meg sem kísérelte, hogy Hegedüs Lóránd pénzügyi tervezeteinek esetleges felújításával, az infláció örvényében való elmerülést megakadályozza. A pénz mindennap romlott, a középosztály megjártszotta a tőzsdén a romló koronát, a fővárosban meg a vidéken is a zugbankoknak egész serege keletkezett és újonnan felbukkant sötét alakok dúsan kerestek és éltek a pénzügyi romlásból. A katasztrófa szinte elkerülhetetlennek látszott, amikor a Bethlen-kormány 1923 elején elhatározta, hogy ugyanúgy, mint ebben az időben az osztrák kormány, a Népszövetség támogatásával kísérel meg a fenyegető pénzügyi csődből kimenteni az országot.

A szanálás.

Bethlen István miniszterelnök és Kállay Tibor pénzügyminiszter 1923 május első napjaiban Párizsba utaztak, hogy ismertessék a jóvátételi bizottság előtt Magyarország kétségbeejtő helyzetét és a jóvátételi zálogjogok felfüggesztését kérik. Kérésük nem egykönnyen teljesült. Franciaország ugyanis először kikérte szövetségeseinek, a kis-entente államoknak a beleegyezését és hónapokig tartó hosszú tárgyalások után jött csak létre, a következő év elején a genfi I. és II. számú jegyzőkönyv, melyek Magyarország pénzügyi újjáépítését tartalmazzák. Az I. sz. jegyzőkönyvben Angolország, Franciaország, Olaszország, Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia kötelezik magukat arra, hogy Magyarország függetlenségét és területi épségét tiszteletben fogják tartani; a II. sz. jegyzőkönyv a kölcsön feltételeit tartal-

mazza. Magyarország költségvetési hiányának fedezésére 250 millió aranykorona kölcsönt kap, de hozzájárul ahhoz, hogy a Népszövetség főbiztost küldjön ki az országba, hogy ellenőrizze a szanálási program végrehajtását. A kormánynak sietnie kellett, mert a pénzügyi válság az 1924. év elején végzetesnek látszott. Az állami költségvetés, az államvasutak, a posta hiánya rohamosan nőtt. A vállalkozás, a romló értékű pénz miatt, nem tudott mihez kezdeni. A kormány egyelőre az úgynevezett „takarékkorona“ bevezetésével enyhített valamelyest a fenyegető pénzügyi helyzeten.

Egyik szanálási törvény értelmében meg kellett szervezni az új magyar jegyintézetet, a Magyar Nemzeti Bankot. Az új intézet 1924 június 24-én kezdte meg működését. Az 1925. évi XXXV. t.-c. megteremtette az új magyar aranyértékű pénzt, a pengőt, melynek értékét 12.500 papírkoronában állapították meg. 1927 január 1-én vezették be a pengőszámítást.

A szanálás sikerült, de igen nagy áldozatok, nagy erőfeszítések árán. Az adózás olyan méreteket öltött, amelyenről a világháború előtti nemzedékek álmodni sem mertek volna. A népszövetségi tanács 1926 június 10-én tartott ülésén kimondotta, hogy Magyarország ellenőrzését megszünteti és Smith Jeremiás népszövetségi főbiztos működését befejezettnek tekinti. A szanálás a Bethlen-kormány kétségkívül nagy és sikeres műve: az ország pénzügyileg talpraállt és 1924-től kezdve meglehetősen fokú anyagi fejlődés kezdődött, melyet a világgazdasági válság szakított meg 1930-ban.

De Bethlen István kormányának még ki kellett állani néhány erős próbát és megrázkódtatást. 1925 decemberében robant ki a frank-botrány: egy társaság francia frankot hamisított, hogy így tegye tönkre Franciaországot. A frank-ügy szerencsésen elsímult, a bíróság a tettesekre a törvény szigorával lesumított. 1926-ban megalkotta a Bethlen-kormány az országgyűlésről és képviselői választásokról szóló törvényt, a következő évben pedig tető alá hozta a felsőházról szóló javaslatot. Utána elrendelte a választást. 1927 január 25-én ült össze az új országgyűlés, 172 főnyi, minden eddigit felülmúló kormánytöbbséggel, Bethlen minden eddiginél szilárdabb párttól támogatva, hatalmának és tekintélyének tetőfokát érte el.

A pénzügyi sikereket Bethlen megkoronázta most egy nagy diplomáciai sikerrel. 1927 április 5-én Mussolinival együtt

50 aláírta Rómában a magyar-olasz barátsági szerződést és a fiumei kikötő használatáról szóló egyezményt. Az olasz-magyar barátsági egyezménnyel megszűnt Magyarország külpolitikai izoláltsága.

A Bethlen-kormánytól a legszigorúbb bírálója sem tagadhatja meg, hogy sokat tett, alkotott; eltakarította a sok romot, amit a két forradalom hátrahagyott, és az is érdeme, hogy a szélsőséges tendenciájú mozgalmak, ha nem is szűntek meg teljesen, legalább elaludtak egy időre. A „kultúrförlény“ jelszava, melyet a Bethlen-kormány buzgó kultuszminisztere, gróf Klebelsberg Kunó hangoztatott, a kormányt túlzásokra ragadtatta és olyan intézményeknek a létesítésére, amilyeneket csak a nálunk sokkal jobb viszonyok közt élő nemzetek engedhetnek meg maguknak, viszont nagy érdeme Klebelsbergnek, hogy a kötelező népoktatásról szóló törvényt szigorúan végrehajtotta. A kormány ügybuzgó népjóléti minisztere, Vass József megalkotta a német mintájú társadalombiztosítást. (OTI.)

A viszonylagos nyugalom és anyagi fejlődés azonban nem tudták elfeledtetni a magyar közvéleménnyel a békeszerződés égbekiáltó igazságtalanságát. Rothermere lord, a Nortcliffe-féle nagy angol újságvállalat feje, a Daily Mail-ben 1927 július 21-én „Magyarország helye a nap alatt“ címen cikket tett közzé és követelte az európai béke érdekében a trianoni békeszerződés mielőbbi revízióját. A cikk igen nagy hatást keltett; a külföldi, főleg az amerikai sajtó foglalkozni kezdett a magyar ügygel, bent az országban, elsősorban a sajtóban megindult a revíziós mozgalom (amiben a Pesti Hírlap járt elől), majd Herczeg Ferenc elnökletével a békemódosítás eszméjének ébrentartására liga alakult (Revíziós Liga).

Bethlen István miniszterelnök többször megfordult külföldön, hogy a magyar ügy iránt az érdeklődést felkeltse. 1930-ban Hágába utazott és a jóvátételi bizottságnál kieszközölte, hogy a jóvátételt végleg rendezzék és az ország visszanyerje pénzügyi függetlenségét. Megfordult még Bethlen ugyanebben az esztendőben Párizsban, majd Rómába, Londonba és Ankarába utazott, közben Bécsben és Berlinben tárgyalt és utazásai nagy mértékben hozzájárultak az ország nemzetközi tekintélyének gyarapodásához. Kormányzásának tíz esztendeje alatt a csonka ország gazdaságilag igen sokat fejlődött. A trianoni szerződés Magyarország gazdasági életét nagy nehézségek elé állította. Az ország

elvesztette legfontosabb nyersanyagtermő területeit, főleg erdeit, vas- és szénbányáit, elveszítette legjobb termőföldjeit. A pénzügyi válság, mely 1924 augusztusában érte el tetőfokát, amikor egy aranykorona 18.484 papírkoronával volt egyenlő, leküzdhetetlen akadályokat gördített a termelés útjába. Bethlen kormánya a pénzügyi újjáépítéssel kiemelte az ipari és mezőgazdasági termelést és a kereskedelmet ebből a túrhetetlen helyzetből. A mezőgazdasági árak a jó konjunktúra következtében 1924 óta igen kedvezőek, az ipar, főleg a nagy vámvédelem folytán, lendületnek indult. A külföldről beáramló nagyszámú kölcsönök is sokat segítettek Magyarország tökeszegénységgel küzdő gazdaságán. A hitelélet a pengő bevezetésével csakhamar visszatért a rendes mederbe. A pengőkorszakkal megindult gazdasági fellendülés azonban rövid életűnek bizonyult: 1929 őszén már véget ért. Az 1929 októberében bekövetkezett new-yorki tőzsdei összeomlás hullámai hozzánk is gyorsan elértek és az 1930. év már a súlyos válság éve.

Bethlen érdemei jelentősek: a félforradalmi zűrzavarból a belső megszilárdulás és béke útjára vezette az országot, a pénzügyi újjáépítéssel helyreállította a gazdasági élet összhangját, az olasz-magyar barátsági szerződéssel végét vetette a külpolitikai körülzártásgnak. Ezek a kétségkívül elismerésreméltó nagy eredmények azonban tagadhatatlan kormányzati hibákkal és fogyatkozásokkal jártak együtt. A kormány a külföldi kölcsönök hovaforrásánál nem járt el kellő gondossággal, sokat költött haszontalan, meddő és a nemzeti vagyon szempontjából semmit sem jelentő dolgokra és Bethlen munkatársai kiválasztásában nem volt mindig szerencsés.

Bethlen lemondása.

A Bethlen-kormány az 1931 júniusában lezajlott választásokon nagy többséget kapott, mégis 1931 augusztus 19-én egész váratlanul lemondott. A lemondás az 1929 őszén kitört és az imént említett világ gazdasági válságnak a következménye, amely a következő esztendőben már egész Európán végigseper és a gazdasági életet alapjaiban megrázkódtatta. Néhány szám mindent megmagyaráz. Magyarország behozatala 1928-ban 1.184,931.000 pengőt tett ki, ez az összeg 336,509.000-re zuhant

az 1932. év végéig. A mezőgazdasági terményárak rettentő estek (40 pengőről 6 pengőre zuhant le a búza métermázsája); az iparcikkek árai még csak tartották valamennyire a régi színvonalat, (ami a gazdákat kétségbeejtő árollóban nyilvánult). Az agrárlakosság, amely az összeomlástól egészen mostanáig élvezte a jó konjunktúra áldásait, most igen nehéz helyzetbe került. De válságba jutott nemcsak a magángazdaság, hanem az államháztartás is. Az állam az 1924—25. költségvetési évben 1,005·9 milliót költött; és az 1930—31. költségvetési évben 1,472·8 milliót. A kormány azt a nagy hibát követte el, hogy már 1930-ban nem tért át a legszigorúbb takarékosagra.

Bethlen az új, szigorú rendszabályokat, amelyeket az újból fenyegető államcsőd elkerülhetetlenné tett, nem akarván vállalni, lemondott és gróf Károlyi Gyula, az egykori aradi és szegedi ellenforradalmi kormány elnöke, egy józan, puritán politikus, lépett helyébe.

Gróf Károlyi Gyula kormánya.

Gróf Károlyi Gyula nem jött nagy programmal, vagy kárpázatos ígéretekkel. Azt a feladatot vállalta, hogy helyreállítsa az államháztartás egyensúlyát, szigorú takarékossgal és az állami kiadások csökkentésével. Szóval, a leghálátlanabb feladat várt rá. A kormány pénzügyi rendelkezéseinek jóváhagyása ettől fogva a parlament 33-as bizottságához tartozott, amire azért volt szükség, hogy elkerüljék a hosszantartó tárgyalásokat. A pénzügyi válság közvetlen következménye (a bankok és a tőzsde ideiglenes bezárásán kívül) az, hogy Magyarország is áttért a kötött devizagazdálkodásra, a nélkül, hogy a névleges aranyalapot elhagyta volna. A takarékossgot elsősorban a fixfizetésű tisztviselőréteg és a nyugdíjasok érezték meg, akiknek illetményeit a kormány leszállította. Érthető, hogy Károlyit mindenki támadta és egyetlen foglalkozási csoport megelégedését sem tudta elnyerni: támadták a gazdák, (főleg Gaal Gaszton kiskgazdapártja) kiket a rossz agrárértékesítés mellett súlyos adók terheltek, az iparosok és kereskedők, akiknek haszna megcsappant. Viszont el kell ismerni, hogy a kormány szigorú pénzügyi rendszabályaival újabb nagy pénzügyi megrázkódtatásoktól, sőt talán csődtől mentette meg az országot. Gróf Károlyi

Gyula, miután elvégezte feladatát, 1932 szeptember 21-én lemondott és utóda a kormány honvédelmi minisztere, Gömbös Gyula lett.

Gömbös Gyula.

Gömbös Gyula 1918 óta vett részt a magyar közéletben, először még a Károlyi-kormány alatt, mint tényleges tiszt, az akkori zágrábi magyar követnek, Balla Aladárnak, katonai tanácsadója. A kommunizmus kitörése után Szegedre ment és Ábrahám Dezső ellenforradalmi kormányában a hadügyi államtitkárságot vállalta és résztvett Horthy Miklós fővezérrel együtt a nemzeti hadsereg megszervezésében. Az első nemzetgyűlésen a kisgazdapárt soraiban foglalt helyet és őt tekintette vezetőjének a párt szélső, szabadkirályválasztó csoportja. A második királypuccs alkalmával, mint a Bethlen-kormány megbízottja, ő vitte rohamra a király csapatai ellen az egyetemi és a Movezászlóaljakat. 1923-ban megalakította a Nemzeti Függetlenségi Pártot (fajvédőpárt), de később belépett Bethlen István egységes pártjába és 1929-ben gróf Csáky Károly lemondása után ő került a honvédelmi ügyek élére. Ilyen nagy közéleti multtal vállalta Gömbös a kormányalakítást és sokat ígérő programmal mutatkozott be a képviselőház 1932 október 2-án tartott ülésén.

Lázás tevékenység, számos kezdeményezés, sokat- és nagyotakarás („új 1000 év”) jellemzi Gömbös Gyula négy esztendeig tartó kormányzatát. A fontos pénzügyeket először Imrédy Béla, utána Fabinyi Tihamér irányították, kik mindketten folytatták gróf Károlyi Gyula politikáját, hogy szigorú takarékos-sággal egyensúlyban tartsák az államháztartást. A pengő arany-paritását a jól bevált felárrendszerrel sikerült fenntartaniok, a gazdákat a súlyosabb megpróbáltatásoktól a gazdavédelmi rendelettel védték meg. 1933 február 7-én a kormány nagyobb ösz-szegű belső kölcsönt bocsátott ki, melyet sikerült elhelyeznie. A külügyminiszterséget a Gömbös-kormányban (1933 február 24.), Kánya Kálmán volt berlini követ, a világháborút követő évtizedeknek Bethlen István mellett, leggyakorlottabb, legtisztábban látó magyar külpolitikusa vállalta.

Gömbös Gyula folytatta gróf Bethlen István külpolitikáját. Sokat utazott, hogy az ország külső kapcsolatait megerősítse. 1932 novemberében, 1933 júliusában, majd 1934 márciusá-

ban Rómában járt, ahol Mussolinival tárgyalt és megerősítette azokat a barátsági kötelékeket, melyeket Bethlen teremtet meg annakidején. Gömbös elutazott Ankarába is, Atatürk államfőhöz, de ez az útja nem járt sikerrel. Olaszország közbejárására a magyar kormány 1934 február 7-én felvette a diplomáciai kapcsolatokat az orosz szovjettal. Gömbös 1936 októberében Varsóban Pilsudski tábornaggal tárgyalt. Az ország az olasz és a lengyel barátsági kapcsolatok megszilárdításának nemso-kára igen nagy hasznát látta. 1934 október 10-én horvát össze-
esküvők Marseille francia kikötővárosban Sándor jugoszláv ki-
rályt és Barthou francia miniszterelnököt megölték. A kis-
entente-országok, főleg Csehország azt az alaptalan vádat ková-
csolták Magyarország ellen, hogy a horvát összeesküvők támo-
gatásával a gyilkosságban közvetett része van. A Népszövetség
1934-ben decemberi ülésén tárgyalta a marseilles-i merényletet és
Eckhardt Tibor magyar megbízott ékesszólásán kívül Olasz-
ország és Lengyelország hathatós közbelépésének köszönhetjük,
hogy a kis-entente-rágalmak hatástalanok maradtak. Hóman
Bálint kultuszminiszter olaszországi és németországi útjain az
olasz és német szellemi és kulturális kapcsolatokat erősít-
tette meg.

Gömbös Gyula a szomszédunkkal, Ausztriával való együtt-
működést is fontosnak tartotta. Ismételt bécsi útja, majd Doll-
fuss kancellár budapesti látogatása azzal az eredménnyel járt,
hogy a római paktumban Magyarország szervesen belekapcsoló-
dott Közép-Európa politikai életébe. Dollfuss kancellár meggyil-
kolása után (1934 július), Schuschnigg, az új kancellár folytatta
az ő magyarbarát politikáját. Gömbös külpolitikai tevékenysé-
gének csúcspontja a Németországgal és Olaszországgal való po-
litikai barátság szilárd alapokra való fektetése, amit ő maga
jelentett be az Egységspárt tanácsülésén, ezekkel a szavakkal:
„Magyarország olasz-németbarát politikát folytat“.

A Németbirodalom a nemzeti szocialista párt uralomra-
jutása óta (1933 március) gyors ütemben megerősödött és Európa
leg hatalmasabb, legjobban felfegyverkezett országává emelke-
dett; a tárgyilagos szemlélők már ebben az időben láthatták,
hogy alkalmas pillanatban le fogja rázni a békeszerződések kö-
telékeit. A stresai egyezmény felbomlása óta (1935 október)
Olaszország is egyre erősebben közeledett Németországhoz.
Gömbös Gyula először 1933 nyarán, másodszor 1935 szeptem-

berében találkozott Hitlerrel. Magyarország szoros odazárkózása a Berlin—Róma-tengelyhez összes politikai következményeivel együtt Gömbös Gyula műve.

A kormány 1935 márciusában választatott, azért, hogy saját pártjára támaszkodva könnyebben megvalósíthassa már bejelentett reformterveit. A hitbizományi reform, a telepítés és egyéb kisebbségmérvű reformok követték sorban egymást. Gömböst rég lappangó betegsége 1936 október 6-án sírba vitte és utóda Darányi Kálmán, Bethlen egykori bizalmas munkatársa lett.

Darányi-kormány.

Darányi folytatta Gömbös reformjait, melyek nem nagy és radikális újítások, — mint a kormányzói jogkör kiterjesztése, a titkos választójog, a felsőháznak a képviselőházzal való egyenjogúsítása, — de bizonyos hiányokat pótoltak. A Darányi-kormány műve „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának biztosításáról” szóló törvény, amely a 48-as törvényhozásnak a jog-egyenlőséget biztosító alaptörvényét módosította, kimondván, hogy a zsidóság csak 20 százalékban alkalmazható a gazdasági vállalatok, újságok, színházak stb. munkakörében.

Az 1938-i esztendő már a világpolitika nagy és válságos esztendeje. A német dinamikus politika rombadöntötte a versailles-i szerződés középeurópai felépítményét. Hitler hadserege 1938 március 11-én bevonult Ausztriába és az országot minden ellenállás nélkül megszállta. Magyarország közönségén is nagy izgalom és nyugtalanság vett erőt, hiszen közvetlen szomszédságba kerültünk a hatalmas Németbirodalommal. Maga Horthy Miklós kormányzó intette nyugalomra az ország közönségét egy nagyobb rádióbeszédben (április 3.). Darányi Kálmánnak belpolitikai okok miatt le kellett mondania és átengedte helyét Imrédy Bélának, a kormány akkori pénzügyminiszterének. (1938 május 13.) Nemsokára, május 22-én, a Szent István-év alkalmából XI. Pius pápa rendeletére Budapesten tartották meg minden addiginál nagyobb fénnel az eucharisztikus kongresszust. A kilencszázestendőös királyság emlékének felelevenítése megerősítették az elmúlt évtizedekben kissé meggyengült történeti tudatot, az a nagyhatású beszéd pedig, melyet Pacelli, a pápa megbízottja, (aki nemsokára XII. Pius néven pápa lett), mondott

arra intette a magyar nemzetet, hogy továbbra is rendületlenül ragaszkodjék hitéhez és az ezeresztendő multban gyökerező hagyományaihoz.

A III. Németbirodalom 1938 nyarán villámgyorsan haladt tovább azon az úton, amelyen a rajnai zóna megszállásával megindult. A csehországi események egyre jobban magukra vonták a világ érdeklődését, s London meg Páris aggódva figyelték, hogy Németország nem tesz-e a márciusihoz hasonló újabb mozdulatot. A szudéta-németség nem csinált titkot érzelmeiből. Csehországnak pedig a szudéta-németséglakta része a természetes védőbástyája; ha ettől megfosztják, egész állami léte kérdésessé válik és mint önálló ország nem számít többé. Az augusztus és szeptember hónapok súlyos válságban teltek el. Hosszú tárgyalások és bizonytalanság után jött létre a müncheni egyezmény, amely a magyar békerevizio előtt is megnyitotta az utat. (1938 szeptember 29.) A szerződő felek — Németország, Angolország, Franciaország, Olaszország — az egyezményhez még egy pótegyezményt csatoltak, melyben kimondották: ha a csehszlovákiai magyar és lengyel kisebbség kérdésében az érdekelt felek három hónap elteltével nem tudnak megegyezni, a négy nagyhatalom kormányai fognak dönteni. Miután a magyar és cseh tárgyalások eredménytelenek maradtak, Olaszország és Németország döntöttek (bécsi döntés, 1938 nov. 2.) és Magyarország 12.000 négyszögkilométernyi területet kapott vissza, több mint egymillió lakossal.

A következő év tavaszán Csehország teljesen felbomlott; 1939 március 16-án megindultak a magyar csapatok és Kárpát-alját (Ruténföldet) birtokba vették. A német dinamikus politika sikereinek kihasználásával visszatértek Magyarországhoz azok a területek, amelyek 1918-ban a forradalmi kormány tehetetlensége következtében elvesztek.

A müncheni egyezményt a derűlátó nyugateurópai, főleg angol közvélemény, úgy tekintette, mint az európai tartós béke kezdetét. A látszat néhány hónapig valóban ezt mutatta, s főleg a francia és német közeledéshez fűztek sokan nagy reményeket. De már az 1939. év februárjában az egész világ a vihar előtti nyomasztó csendet érezte. A magyar belpolitikai élet is igen zajos. Imrédy Béla miniszterelnök 1938 novemberében megindította a Magyar Élet mozgalmat. Úgy gondolta, hogy saját kormányát nemcsak a meglevő parlamenti többségre építi, hanem

azonkívül egy szélesalapú társadalmi megmozdulást is teremt, amely ennek az esztendőnek a végén sokatigérő jelszavakkal és romantikus külsőségek között megindult („Csodaszarvas“). Imrédy 1939 február 15-én, arra hivatkozva, hogy ősei között zsidók is voltak, — amit addig nem tudott — lemondott. A kormányzó gróf Teleki Pált nevezte ki utódává.

Gróf Teleki Pál kormánya.

Gróf Teleki Pál beköszöntő beszédében a hadsereg igen erős fejlesztésén és a szociális természetű törvényalkotásokon kívül az Imrédy-féle második zsidótörvény végrehajtását ígérte. Májusban Teleki választatott, ámbár a politikai körök és főleg az ellenzékiek nem látták a választások elrendelésének elfogadható indokolását. A május végén lezajlott választásokon a Magyar Élet Pártja 181 mandátumot szerzett meg, a szélső jobboldali nyilaskeresztes párt 31 mandátumot nyert el, a Független Kisgazdapárt mandátumai 22-ről 14-re csökkentek. A Független Kisgazdapártot 1930 őszén Tildy Zoltán alapította, hogy nagyatádi Szabó István lassanként teljesen megszűnt, illetve csak névben létező pártját pótolja. A párt vezére a puritán jellemű és meggyőződéses parasztbarát, Gaál Gaszton lett s a vezetőknek sikerült néhány esztendő alatt az ország kisgazdátársadalmának jelentékeny részét megszervezniök. Gaál Gaszton elhúnytaival a párt vezére Eckhardt Tibor lett. A független kisgazdák azóta mint mérsékelt ellenzék, s a jobb- és baloldali szélsőségek között mint középpárt szerepelnek a politikában; híveik inkább a jobbmódú gazdák közül toborzódnak.

Teleki Pál miniszterelnök június 19-én terjesztette elő munkaprogramját. A szélsőjobboldali kollektivistáknak szólt a következő kijelentése: „A magyarság mindig individualista volt, nem lehet tehát uniformizálni, egy kaptafára húzni.“ — Hangsúlyozta még, hogy nem ismer alkotmányreformot, csak alkotmányfejlődést s bejelentette a kormánynak azt a szándékát, hogy a honvédséget erős, kiváló szellemű hadsereggé fejleszti.

Németország 1939 nyarán felvetette a danzigi kérdést. Angolország és Franciaország válaszul új biztonsági rendszert épített ki s 1939 augusztusában Európa lelkiállapota az 1914 június 28-tól, a Szerbiához intézett ultimátum elküldéséig ter-

jedő időszak lelkiállapotára emlékeztetett. Az 1914 tökéletesen megisméltódott, csak most Danzig játszotta a Balkán akkori szerepét. A békésen meg nem oldható danzigi kérdés Európa puszkaporos hordója, amely az új világháborút kirobbantotta. Roppant felelősség nehezedett Magyarország népére és vezetőire, elsősorban a Teleki-kormányra. Arról volt szó, hogy az ország játéklabdája legyen a világeseményeknek, vagy belekapcsolja ezeknek az eseményeknek villámgyors fordulatába a saját érdekeit és jövőjét. 1939 szeptember 1-én megkezdődött a német-lengyel háború, szeptember 2-án Teleki Pál miniszterelnök a nemzethez intézett kiáltványában bejelentette a kivételes hatalom életbeléptetését.

Magyarország közgazdasága a két világháború között.

A párizskörnyéki békekötésekkel az 1914-ben kitört világháború a valóságban nem szűnt meg, hanem folytatódott a gazdasági elzárkózás (autarkia) formájában. Magyarország ebben a két nagy háborút összekötő átmeneti évtizedben a várakozás nehéz időszakát élte át. Új életet kezdett most már egyedül, de gazdag erőforrásaitól megfosztva.

A termelési ágak közül a földművelés igen nehezen indult meg a békekötés után. A román megszállók elvitték a talajműveléshez szükséges eszközök nagyrészét, elhajtottak igen sok igásállatot s a kársujtotta gazdák, különösen a Tisztántúl, alig tudtak mihez kezdeni. A kommunizmus bukása után, az első esztendőben még elég sok a parlagon heverő terület, noha igen nagy volt az agrártermények iránti kereslet, főleg azért, mert Oroszország a bolsevista gazdálkodás miatt a világpiacból jóidőre kikapcsolódott. Európa behozatalra szoruló országait gabonaneműekkel éveken át Amerika látta el. Az összes mezőgazdasági növények közül továbbra is a búza emelkedik ki, mely az ország egész vetésterületének háromtizedrészét, a gabonafélék területének több mint felét foglalta le. Hosszú esztendőkön keresztül, 1929-ig, a válság kitöréséig, a termelés nagyon kifizetődött. Attól fogva azonban a gazdák az agrárárak zuhanása miatt állami támogatásra szorultak („boletta“).

A búza után a rozs és az árpa következik Csonka-Magyarország mezőgazdaságában. A kapásnövények közül Csonka-Magyarország kukoricát és burgonyát termelt a legtöbbet. A búza-

termés átlaga az 1921—25. években 16,242.000 métermázsa, az 1931—35. években 20,816.000. Volt egy kedvező esztendő, amikor a búzatermés eredménye felülmúlta a 30 millió métermázst. A kukoricatermés 1921—25. évi átlaga 14,821.00 métermázsa, az 1937. évi termés 27,587.000 métermázsa. A burgonya évi átlaga 1921—25-ig 15,495.000 métermázsa; az 1937. évi termés eredménye 25,544.000. A gyümölcsstermelés a világháború után hatalmas arányú emelkedést mutatott. 1935-ben 34·5 millió gyümölcsfát írtak össze az országban, egész gyümölcsvidékek alakultak ki (Kecskemét, Szabolcs, Zala). A bortermelés is jelentékeny. Az állatállomány, főleg a szarvasmarhaállomány erősen megnőtt.

A trianoni Magyarország ásványi kincsekben meglehetősen szegény. Csak barnaszene és kevés vasa van, a réz és a fémgyártáshoz szükséges sok egyéb ásványi anyag teljesen hiányzik; az aluminiumgyártáshoz szükséges bauxitérc a trianoni Magyarországnak egészen különleges, sokatérő természeti kincse. Csonka-Magyarország körülbelül hárommillió métermázsa vasércet termelt 1938-ban, ami nem fedezte a fogyasztást. A bauxit-termelés 1938-ig 11·5 millió métermázására emelkedett.

A trianoni Magyarország ipari fejlődése igen nagyarányú, szinte rohamosnak mondható. A világszerte uralkodó védővamos és autarkias irányzat a magyar iparnak nagyon kedvezett, de a háborús hangulat és a honvédelem szükségszerű fejlesztése is követelték az ipar erőteljes támogatását. A kormányok, főleg a Bethlen-kormány iparfejlesztő politikáját ezért csak helyeselhetjük, annál inkább is, mert a 96-os népsűrűségű és még amellett rossz éghajlatú Magyarország megfelelő ipar nélkül nem tudná eltartani lakosságát és nem tudná fenntartani az utolsó húsz esztendőben kialakult nagy kulturális és bürokratikus felépítményt. Azt állítani, hogy a talajművelés intenzívebbé tételével és más földbirtokmegoszlással a mostani népességet el lehetne tartani, tudatlanság vagy demagógia.

Az ipar fejlődését legjobban néhány szám mutatja. Az 1921-i gyáripari statisztikában 2124 gyárjellegű ipartelep szerepel s a termelés értéke 979·4 millió pengőre rúgott. 1936-ban már 3700 gyárjellegű iparüzeme van az országnak, amely 2.582,485.000 pengő értéket termelt. Az összes gyári alkalmazottak létszáma 1921-ben 173.725, 1936-ban 299.033 (ebből a munkáslétszám 263.816. Sajnálatos jelenség, hogy a munkások

kereseti viszonyai nem mutatnak egész idő alatt lényeges javulást. A kisipari termelés értéke 1930-ban 756·7 millió pengőt ért el. Közvetlenül az új világháború kitörése előtt az iparból származó nemzeti jövedelem már több a földművelésből származó jövedelemnél (a földművelés 1938-ban 1080 millió pengőt, a gyárpar 1425 millió pengőt eredményezett), ami azt jelenti, hogy az ország 1914 előtti egyoldalú agrárius jellege megszűnt.

A külkereskedelem jó darabig erős állami ellenőrzés alatt állott, amit a nehéz viszonyokkal lehet menteni. A huszas években korlátozni kellett a mezőgazdasági kivitelt, mert a városok, elsősorban Budapest ellátatlanok maradtak volna. A behozatal, bár azt is erősen korlátozták, az első esztendőben oly nagyarányú, hogy a külkereskedelem passzivitása a 300 millió pengőt is elérte. 1924-től kezdve a külkereskedelem helyzete erősen javulóban van; 1925-ben életbelépett az új autonóm vámtarifa, a behozatal szabaddá vált, de a kivitel mégis annyira fellendült, hogy a külkereskedelmi mérleg hiánya csaknem teljesen megszűnt. Főleg az ipari gyors fellendülésnek köszönhető, hogy a behozatal megcsappant, illetve a behozatal és a kivitel nagyjából kiegyensúlyozódott. 1920-ban Magyarország behozatala 484·1 millió pengő, kivitele 190·6 millió; 1925-ben a behozatal 864·6 millió pengőt tett ki, a kivitel 848 milliót; 1928-ban behozatalunk 1211·4 millió, kivitelünk 826 millió; 1929-ben 1063·7 millió pengőre rúgott az ország behozatala, kivitele ugyanakkor 1938·5 millióra. Ezek a számok a gazdasági válság után erősen csökkentek. 1934-től kezdve mindakét szám emelkedést mutat és a kivitel értéke lényegesen felülmúlja a behozatalét. 1937-ben a behozott áruk értéke 475·5 millió pengő, a kivitt áruké 588·6 millió.

A trianoni Magyarország rendes hitelélete a Nemzeti Bank megszervezésével kezdődött meg, de a magyar hitelintézetek 1914 előtti forgalmukat az ország szétdaraboltsága miatt többé vissza nem nyerhették. Valamennyi magyar hitelintézet tőkéinek összege 1914-ben megközelítette a 3 milliárd pengőt. A bankok és takarékpénztárak alaptőkéi az 1925-i felértékelések-től 1930-ig 456 millióra emelkedtek, ettől fogva stagnálnak. A takarékbetétek összege, (amely 4·5 milliárdot tett ki békében) 1930-ig 1075 millió pengőre emelkedett, de a válság után 200 millióra zuhant. A nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon számadatai nem nagyon örövendeteseek.

Fellner Frigyes számításai szerint Magyarország nemzeti jövedelmének értékösszege 1929-től 1933-ig állandóan csökkent, mégpedig 1929-ről 1930-ra és 1930-ról 1931-re ugrásszerűen, több mint 500, illetve majdnem 800 millió pengővel. Az 1929. évi végösszeg 4·2 milliárd, az 1933. évi márcsak 2½ milliárd pengő. Innét kezdve fokozatos emelkedés mutatkozik. Az 1936. évi nemzeti jövedelem elérte a 3·4 milliárd pengőt. Ugyancsak Fellner Frigyes számításai szerint a nemzeti vagyon 1930 körül 32.080,548.378 pengő.

A trianoni Magyarország.

A trianoni Magyarország állandóan nagy kérdésekkel küzdött, amelyeket részben a megváltozott viszonyok vetettek fel, részben pedig az 1914 előtti úgynevezett liberális korszak hagyott rá örökül. Ez a két világháború közötti két évtized az átmeneti állapot tüneteit mutatja nálunk ugyanúgy, mint a világ összes népeinek életében. Bizonytalanság, zavar, kialakulatlan-ság jellemzi Magyarország mind politikai és gazdasági mind szellemi életét.

Csonka-Magyarország legnagyobb, legsúlyosabb kérdése a földkérdés. Meg lehet-e kielégítő módon oldani? Nehéz erre felelni. Azt mondhatnánk, nincsen határa mindaddig, amíg a földek teljesen fel nem aprózódnak, mint például Kínában, a Jang-cse-kiang vidékén, vagy Japánban. Itt már nincs többé földkérdés. Olyan országokban viszont, ahol nagy területek fekszenek parlagon, ahol a lakosság gyér, még nincs földkérdés, mint például Amerika országaiban. Nagy-Magyarország 49 millió katasztrális holdnyi területéből csak 22·46 milliót tett ki a száz holdon aluli kisbirtok. Csonka-Magyarország 16·15 millió hold földjéből 7·14 millió volt a kisbirtok, így az arány a trianoni szerződés következtében erősen megromlott. A jelenség oka az, hogy nagyrészt a megmaradt Dunántúlon terülnek el a sokezerholdas nagyuradalmak. A nagyatádi Szabó István-féle földreform eredményeit már említettük. De a végrehajtás után a trianoni Magyarországon még mindig 1,474.000 törpebirtokos és napszámos kereső maradt és az ország népességének ez az igen értékes, színmagyar eleme az esztendő nagy részében tisztességes megélhetés nélkül tengődik. A földtulajdonjog ma már nem szent. Az újkori liberalizmus két nagy okmányá-

nak, az „Emberi jogok deklarációjának“ és az Egyesült Államok alkotmányának a magántulajdon szentségéről szóló elvét ma már sehol sem vallják, azokban az országokban sem, amelyek még ragaszkodnak a XVIII. és XIX. század szabadelvűségéhez.

A közszellem, a különböző politikai és társadalmi irányok, az új eszmék, mind a trianoni korszak jellegzetes termékei. A neobarokk irány, — mint Szekfű Gyula találóan nevezi — túlzott és erőltetett tekintélytiszteletével a trianoni Magyarország szellemi életének egyik különös jelensége. A kapitalizmust állandóan támadják, de az minden megpróbáltatást diadalmasan kiállott, sőt erősödött és az új világháború kitöréséig kialakult a kapitalizmusnak egy új, „monopolkapitalisztikus“ formája. Ezzel a névvel jelölhetjük azokat az ipari és kereskedelmi vállalatokat, amelyek jövedelmezőségét, létüket a közhatalom jóakarató támogatásának köszönhetik.

Minden mozgalom, minden eszme ebben a két évtizedben gyorsan devalválódott. Megindult egy nagyarányú és vallásos irányú pártpolitikai szervezkedés, melyben a nagyszellemű Prohászka Ottokár is részt vett s amely néhány év múlva egészen kis párttá zsugorodott össze. A különböző szélső nacionalista mozgalmak is csenevész növénynek bizonyultak, mint a kereszténységét is megtagadó romantikus turánizmus. Általában azt mondhatjuk, hogy egyetlen eszme, tan, de egyetlen ember sem gyakorolt nagyobb és maradandóbb hatást. A magyar parasztság a maga erős konzervativizmusában minden felülről jövő társadalmi mozgalomnak a legszívósabban ellentáll, az eszmék, az új divatos nézetek nem hatoltak át azon a határ-vonalon, mely az értelmiséget és a parasztságot elkülöníti.

Az a két évtized, melynek az 1939 szeptember 1-je a záróköve, olyan közel esik hozzánk, hogy a legtárgyilagosabb szemlélet vetületében sem tudunk róla helyes és világos képet alkotni. Ebben a két évtizedben egy új nemzedék nőtt fel. Vajjon ez az új nemzedék levonta-e a trianoni katasztrófa tanulságait? Az emberek, mint Világos után, most is sokat foglalkoztak a multtal, sokkal többet, mint 1914 előtt. Előkerült Széchenyi, az alkotó szenvedély és idealizmus örök példája, előszedték Kossuthot is, a nemzeti bátorság és cselekvő lendület megismerőjét, de szélesebb körökre egyik sem gyakorolt hatást. Viszont azt sem mondhatjuk, hogy ez a két évtized közönyös és reményét veszített lett volna. Az 1914 előtti kor ma-

terialista, dekadens, hitetlen; — az anyagiasságot Tisza István is veszedelmesnek látta. A két világháborút összekötő időszakról nem mondhatjuk, hogy materialista, de azt sem, hogy idealista; állandóan más-más hatásoknak van kitéve, zavart és sokszínű.

A nagy nemzeti katasztrófa után, melyet Kossuth Lajos előrelátott, hazánk története a Kárpátmedence ezeréves térségéről egy kis területre szorult, a velünk századok óta együttélő népek fajrokonaiéhoz kapcsolták sorsukat, de a magyar nemzet szemlélete és látóköre nem szűkült hozzá a megkisebbedett kerethez. Egyetlen magyar ember sem akadt, aki az új állapotokat véglegeseknek tekintette volna. Trianon után úgyszólván mindent előlről kellett kezdeni, de az alkotókedv és erő csakhamar visszatért. Az ország ebben a két átmeneti évtizedben sokat dolgozott és alkotott. Teremtett ipart, megoldott sok szociális kérdést; az általános műveltségi színvonal emelkedett, az írástudatlanság csaknem teljesen eltűnt. Az irodalom legalábbis megtartotta az 1914 előtti színvonalat, a zene és a képzőművészetek fejlődtek, a tudományos élet sokkal virágzóbb, mint 1914 előtt; a sportteljesítmények világgraszolóak. A társadalmi egyensúly helyreállításában és nemzetépítő munka megindításában Horthy Miklós kormányzónak van legfőbb része, aki az egymással versengő pártok és csoportok felett állva, összehozta az alkotó erőket.

*

Ezeréves történetünket a politikai élet jelenségeiben mutattuk be és átvezettük az olvasót ebben a szűkreszabott műben nemzeti életünket kitöltő nagy események hatalmas hegyláncolatán. Nem túloztuk a nemzeti erényeket, nem lepleztük a hibákat. Azt hisszük, az olvasó vérzivataros nemzeti történetünk-ből levonja azt a szükséges és nagy tanulságot, hogy az önálló nemzeti léthez elévülhetetlen jogunk van. Abban az időpontban, amikor az eseményeket lezártuk, nemzeti történetünknek több mint tíz évszázados folyama beletorkolt az új világfelfordulásba: a lét és nemlét örvényébe kerültünk, — mint gróf Teleki Pál, a tragikusan elhunyt miniszterelnök mondotta. Ismét nagy megpróbáltatások várnak ránk; de itt vázolt visszontagságteljesültünk-ből azt a biztatást meríthetjük, hogy ne féljünk a jövőtől.

IRODALOM.

Az első részhez.

Nagy, összefoglaló munkák: A magyar nemzet története, szerk. *Szilágyi Sándor*, 10 k. Bpest, 1895—98. *Horváth Mihály*, Magyarország történelme, 8 k. Pest, 1871—73. *Szalay László*, Magyarország története, 6 k., Lipcse—Pest, 1852—59. *Hóman Bálint—Szekfű Gyula*, Magyar történet, 5 k. (2 kiad.), Bpest, 1935. — Kisebb összefoglaló munkák: *Domanovszky, Alexander*, Die Geschichte Ungarns, München, 1923. *Szekfű Gyula*, A magyar állam életrajza, Bpest, 1923. *Lukinich, Imre*, A History of Hungary in biographical sketches, London, é. n. *Asztalos Miklós—Pethő Sándor*, A magyar nemzet története, Bpest, 1933. *Eckhart Ferenc*, Magyarország története, Bpest, 1933. Legrégibb történetünk magyarországi forrásai: *Mátyás Flórián* (M. Florianus), *Historiae Hungaricae Fontes Demestici*, I—IV. Pécs. 1881—85. *Schwantner*, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I—III., Bécs, 1746—48. *Szentpétery Imre*, *Scriptores rerum Hungaricarum Saeculi XI—XIII*. Budapestini, 1937.

Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása, Bpest, 1930. *Szinnyei József*, A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége. II. kiad. Bpest, 1919. Gróf *Zichy István*, A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bpest, 1923. *Hóman Bálint*, A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Bpest, 1923. *Bartucz Lajos*, Adatok a honfoglaláskor antropológiájához, Arch. Ért. 45. *Karácsonyi János*, A magyar nemzet honalapítása, 896—997. Nagyvárad, 1925. Szent István törvényei a Corpus iurisban; oklevelei: *Wenzel*, Árpádkori új okmánytár. *Hóman Bálint*, Szent István, Bpest, 1938. *Mihályi Ernő*, Szent István élete és műve, 2. k. Bpest, é. n. *Pauler Gyula*, A magyar nemzet története az Árpádok alatt, 2 k. Bpest, 1899. *Balogh József*, A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttéréről, (Századok, 1932). *Varjú Elemér*, Szent István király legendái, Bpest, 1928. *Deér József*, A magyar-horvát államközösség kezdetei, Bpest, 1936. *Szekfű Gyula*, Serviensek és familiárisok, Bpest, 1912. *Károlyi Árpád*, Az Árpádok mint a magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői, Bpest. 1909. *Howarth, H.*, History of the Mongols, 3. k. London, 1876—88. *Miskolczy István*, Magyarország az Anjouk korában, Bpest, 1923. *Hóman Bálint*, A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, Bpest, 1921. *Pór Antal*, Nagy Lajos, Bpest, 1892. *Dercsényi Dezső*, Nagy Lajos kora, Bpest, é. n. Gróf *Teleki József*, A Hunyadiak kora, 11 k. Pest, 1852—55. *Fraknói Vilmos*, Hunyadi Mátyás, Bpest, 1890. Mátyás korát a legújabb kutatások alapján kimerítően tárgyalja a *Lukinich Imre* szerkesztésében megjelent Mátyás király emlékkönyv, 2 k.

(Bpest, é. n.). Egyes fejezeteit a legjobb szakértők írták. *Tóth Zoltán*, Mátyás király idegen zsoldos serege, Bpest, 1925. *Berzeviczy Albert*, Beatrix királyné, Bpest, 1908. *Tagányi Károly*, A földközösség története Magyarországon, Bpest, 1894. *Váczy Péter*, A királyi serviensek és a patrimoniális királyság, (Századok, 1928). *Eckhardt Sándor*, Úr és paraszt a magyar élet egységében, Bpest, 1941. (*Bálint Sándor*, *Keresztúry Dezső*, *Kodály Zoltán*, *Mendöl Tibor*, *Ortútay Gyula*, *Sinkovics István*, *Szabó István*, *Viski Károly* tanulmányai.) *Nagy Miklós*, a Mátyás király-könyv bírálata a Budapesti Szemle 1941. áprilisi számában. A hűbériség kérdésére nézve l. még: *Vuchetich*, *Elementa iuris feudalis*, Budae, 1781., *Fustel de Coulanges*, *Histoire des Institutions politiques de l'ancienne France*, 6 k. Paris, 1875—1892; ezenkívül *Inama-Sternegg*, *Kowalewsky* és *Wenzel Gusztáv* gazdaságtörténeti munkáit.

A második részhez.

Szabó Dezső, A magyar országgyűlések története II. Lajos korában, Bpest, 1909. *Fraknoi Vilmos*, Erdődi Bakócz Tamás, Bpest, 1889. *Márki Sándor*, Dózsa György, Bpest, 1913. *Fógel József*, II. Lajos udvara, Bpest, 1917. *Lukinich Imre*, Mohácsi emlékkönyv (többek között Gyalóka Jenőnek a mohácsi csatáról szóló tanulmányát tartalmazza), Bpest, 1926. *Acsády Ignác*, A magyar jobbágság története, Bpest, 1906. *Fraknoi Vilmos*, Werbőczy István életrajza, Bpest, 1899. *Illés József*, Bevezetés a magyar jogtörténetbe, Bpest, 1930. *Jászay Pál*, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, I. Pest, 1846. *Thury József*, A török hódítás kezdete Magyarországon, Századok, 1893. *Salamon Ferenc*, Magyarország a török hódoltság korában, Bpest, 1886. *Takáts Sándor*, Rajzok a török világból, 3 k. 1915—17. *Révész Imre*, A magyarországi protestántizmus története, Bpest, 1925. *Acsády Ignác*, Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt, 1526—64, Bpest, 1888. *Szilágyi Sándor*, Erdélyország története, különös tekintettel művelődésére, 2 k. Pest, 1865—66. *Kővári László*, Erdély történelme, 5 k. Pest, 1859—63. *Károlyi Árpád*, Bocskay és a bécsi béke (Századok, 1907). *Fraknoi Vilmos*, Pázmány Péter, Bpest, 1886. *Pauler Gyula*, Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 2 k. Bpest, 1876. *Gróf Bethlen Miklós önéletrajza* (kiad. Szalay László, Pest, 1858). *Szekfü Gyula*, Bethlen Gábor, Bpest, 1929. *Károlyi Árpád*, Buda és Pest visszavívása 1686 (új kiadás), Bpest, 1936. *Die Eroberung von Ofen u. der Feldzug gegen die Türken*, Wien, 1886. *Angyal Dávid*, Thököly Imre, Bpest, 1889. *Lukinich Imre*, Rákóczi Emlékkönyv, halálának kétszázéves évfordulójára. (Többben írták; a mű a Rákóczihoz vonatkozó legújabb kutatásokat tartalmazza.) *Markó Árpád*, II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér, Bpest, 1934. *Lukinich Imre*, A szatmári béke története és okirattára, Bpest, 1925. *Thaly Kálmán* kiadványai és munkái. *Márki Sándor*, II. Rákóczi Ferenc, 3 k. Bpest, 1907—10. *Marczali Henrik*, Mária Terézia, Bpest, 1891. *Gleichen-Russwurm*, A barokk, Bpest, 1941. *Szabó Dezső*, Mária Terézia és a parasztok. (Klebsberg-Emlékkönyv.) — A megyék ellenállása Mária Terézia úrbéri rendeleteivel szemben. (Akad. Ért. 1934.) *Eckhart Ferenc*, A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában, Bpest, 1922. *Keresztesi József*, Magyarország polgári és egyházi közeletéből a XVIII. század végén, Bpest, 1882. *Lukinich*, E. Documenta his-

toriam Valachorum in Hungaria illustrantia, Bpest, 1941. — A bethleni gróf Bethlen-család története, Bpest, é. n. Rákóczi szabadságharcának irodalmát összeállítottam II. *Rákóczi Ferenc élete* című munkámban, mely a Lukinich-féle Rákóczi Emlékkönyv I. kötetében jelent meg. A gazdasági viszonyokra nézve I. *Berzeviczy, Gregorius*, De commercio et industria Hungariae, Leutschoviae, 1792.

A harmadik részhez.

Marczali Henrik, Az 1790—91. évi országgyűlés, 2 k. Bpest, 1907. *Ballagi Géza*, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig, Bpest, 1888. *Eckhardt Sándor*, A francia forradalom eszméi Magyarországon, Bpest (é. n.). *Horánszky Lajos*, Bacsányi János és kora, Bpest, 1907. *Meszlényi Antal*, A jozefinizmus kora Magyarországon, 1780—1846. Bpest, 1934. *Kornis Gyula*, A magyar művelődés eszményei 1777—1848, 2 k., Bpest, 1927. *Domanovszky Sándor*, József nádor iratai, 3 k. Bpest, 1925, 1929, 1933. *Fraknói Vilmos*, Martinovics és társainak összeesküvése, Bpest, 1880. *Trócsányi Zoltán*, A történelem árnyékában, Bpest, 1936. *Wertheimer E.*, Az 1807. évi magyar országgyűlés, Századok, 1896. *Kardos Samu*, Báró Wesselényi Miklós élete és munkái, 2 k. Bpest, 1905. *Srbik, Heinrich, von*, Metternich, der Staatsmann und der Mensch, 2 k. München, 1925. *Grünwald Béla*, A régi Magyarország, Bpest, 1889. — Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István, Bpest, 1890. *Fényes Elek*, Magyarország statisztikája, 3 k. Pest, 1841—43.

Horváth Mihály, Magyarország függetlenségi harcának története, 3 k. Pest, 1868. *Márki Sándor*, Az 1848—49. évi szabadságharc története, Bpest, 1898 (Millenniumi tört.). *Pap Dénes*, Okmánytár Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának történetéhez, 2 k. Bpest, 1869. *Szilágyi Sándor*, A magyar forradalom napjai 1849 július 1. után, Pest, 1850. — A magyar forradalom férfiai 1848—49-ből, Pest, 1850. *Báró Balás György*, Bem József 1794—1850. Bpest, 1927. *Rüstow*, Az 1848—49-i magyarországi hadjárat története, 2 k., Pest, 1866. *Gelich Richárd*, Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben, 3 k. Bpest, 1882. *Pethő Sándor és Julier Ferenc*, Görgey Artur, Bpest, é. n. *Szeremlei Sámuel*, Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről, Pest, 1867. *Pulszky Ferenc*, Életem és korom, 4 k. Bpest, 1880. *Steier Lajos*, Kossuth és Görgey, Bpest, 1927. — Haynau és Paskievics, 2 k. Bpest, 1924. — Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései, Bpest, 1924. *Horváth Jenő*, Anglia és a magyar szabadságharc, Századok, LX. évf. *Breit József*, Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának története, 3 k. Győr, 1891. *Thim József*, A magyarországi 1848—49-i szerb fölkelés története, 2 k. Bpest, 1930. *Görgey, Arthur*, Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 u. 1849. 2 k. Leipzig, 1852. *Csengery Antal*, Adatok Szemere Bertalan életrajzához, Budapesti Szemle, 1869. *Károlyi Árpád*, Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főben járó pöre, 2 k. Bpest, 1932.

Berzeviczy Albert, Az abszolutizmus kora Magyarországon, 3 k. Bpest, 1922—32. *Rogge, Walter*, Österreich von Vilagos bis zur Gegenwart, Wien, 1872. *Bernáth Gyula*, Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon, Bpest, 1935. *Friedjung, Heinrich*, Österreich von 1848 bis 1860, 2 k. Stuttgart,

1908. *Kossuth Lajos*, Irataim I—XIII., Bpest, 1880—1911. *Hajnal István*, A Kossuth-emigráció Törökországban, Bpest, 1927. *Jánossy Dénes*, A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852, Bpest, 1940. *Angyal Dávid*, Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése, Bpest, 1925. *Szőgyény-Marich László* Emlékiratai. 3 k. Bpest, 1908—1918. *Kunfy Adolf*, Itáliában a magyar légiónál, Bpest, 1910. *Károlyi Árpád*, Gróf Széchenyi István döblingi hagyatéka, 2 k. Bpest, 1921—1922. *Gróf Széchenyi István*, Ein Blick (döblingi irodalmi hagyatéka, III. kötet, szerk. Tolnai Vilmos). *László Károly*, Naplótöredék... Bpest, 1887.

Wertheimer Ede, Gróf Andrássy Gyula, 3 k. Bpest, 1913. — Bismarck im politischen Kampf, Berlin, 1930. *Réz Mihály*, Magyarország és Ausztria közjogi viszonya, Bpest, 1910. *Redlich, Joseph*, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, Leipzig, 1920. *Beksics Gusztáv*, I. Ferenc József és kora (a millenniumi magyar történet X. k.). *Gratz Gusztáv*, A dualizmus kora, 2 k. Bpest, 1934. *Ferenczi Zoltán*, Deák Ferenc élete, 3 k. Bpest, 1904. *Verhovay Gyula*, Az álarc korszaka, Bpest, 1889. *II. KáKay Aranyos*, Tisza Kálmán, Bpest, 1880. *Beksics Gusztáv*, A szabadelvű párt története, Bpest, 1907. *Hegedűs Loránt*, A magyarok kivándorlása Amerikába, Budapesti Szemle 99. és 100. k. *Vargha Gyula*, A magyar hitelügy és a hitelintézetek története. Bpest, 1896. *Halász Imre*, Egy letűnt nemzedék, Bpest, 1911. *Sosnosky, Theodor, von*, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns, 2 k. Stuttgart—Berlin, 1913. *Thirring Gusztáv*, A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság, Bpest, 1904. *Beksics Gusztáv*, Magyarosodás és magyarosítás, Bpest, 1883. Gróf Corti Egon Cásár, Erzsébet, Bpest, 1935. *Tshuppik, Karl*, Elisabeth, Kaiserin von Österreich, Wien—Leipzig, 1929. Rudolf trónörökösről I. *Angyal Dávid*, Történeti tanulmányok, Bpest, 1937. *Fellner Frigyes*, Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona, Bpest, 1913. *Hegedűs Lóránt*, Két Andrássy és két Tisza, Bpest, é. n. *Sebess Dénes*, Két Magyarország, Bpest, é. n. *Jancsó Benedek*, A román nemzetiségi törekvések története és jelen állapota, 2 k. Bpest, 1920. Gróf Apponyi Albert, Emlékeim, Bpest, 1932. *Pethő Sándor*, Világostól Trianonig, Bpest, 1925. *Nagy Miklós*, A Világostól Trianonig bírálata. *Balla Antal*, A magyar országgyűlés története 1867—1927. Bpest, 1927.

A negyedik részhez.

A világháború előzményeinek irodalmát összeállítottam *A legújabb kor világtörténete* című munkámban (3-ik kiad. Bpest, 1937). Ugyanott megtalálható a béketárgyalásokról és a békeszerződésekről szóló irodalom is. Az összeomlás, a forradalmak és az utolsó két évtized történetét a saját adataim és jegyzeteim alapján írtam, de felhasználtam a következő könyveket: *Gaal Jenő*, Élmények és tanulságok, Bpest, 1941. *Gratz Gusztáv—Balogh József*, A bolsevizmus Magyarországon, Bpest, 1920. *Kelemen Béla*, Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez, Szeged, 1923. *Váry Albert*, A vörös uralom áldozatai, Bpest, 1922. *Kozma Miklós*, Az összeomlás 1918—1919, Bpest, é. n. *Gratz Gusztáv*, A forradalmak kora, Bpest, 1935. *Szekfű Gyula*, Három nemzedék és ami utána következik (5-ik kiad.), Bpest, 1938. *Horthy Miklós*, Bpest, 1940. (Emlékkönyv. Húsz esztendő magyar tör-

ténetét *Lukinich Imre* írta.) *Fellner Frigyes*, Csonkamagyarország nemzeti vagyona, Bpest, 1929. — Csonkamagyarország nemzeti jövedelme, Bpest, 1930. A forradalmak szereplőinek emlékiratai, (melyeknél a szerző személye sem biztos) mint történeti források alig számítanak.

*

Ez a könyv elsősorban a magyar történettudomány eddigi eredményeinek összefoglalását tartalmazza, s mint összefoglaló mű nem is alapulhat elejétől végéig eredeti forrástanulmányokon és kutatásokon. A magyarság eredetének kérdésénél elsősorban *Németh Gyula* megállapításait követtem; főművének (A honfoglaló magyarság kialakulása) egy mondatát szó szerint átvettem. A Szent Istvánról, az Árpádokról, az Anjoukról, Mátyás királyról szóló részeknél a legújabb kutatások eredményeit sűrítettem össze. Az újkor egyes fejezeteinél igen széleskörű, az eredeti forrásokra is kiterjedő tanulmányokat végeztem, pl. a Dózsa-féle parasztlázadásnál, a mohácsi vésznél, Rákóczi szabadságharcának ismertetésénél. A XIX. század második fele, s a XX. század csaknem teljesen eredeti munkám, s itt érvényesülnek a saját eredeti szempontjaim is, különösen a kormánypárt és ellenzék harcainak és a forradalmak történetének megírásánál. De itt is felhasználtam néhány kitűnő történettudós kutatásainak eredményeit. Kossuth Lajos amerikai útját *Jánossy Dénes* nagy művéből vettem át. A XX. századnál igen sok hasznát vettem *Szekfű Gyula* és *Gratz Gusztáv* munkáinak. A gazdasági összefoglalásoknál *Fellner Frigyes* munkáit és saját jegyzeteimet használtam.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Aacheni béke** 157.
Aba Sámuel 26—27.
Abák 43.
Abdurrahman basa 134.
abszolutizmus. I. Lipót alatt 128, II. József alatt 160, I. Ferenc alatt 184.
 — (1849-től) 224.
Achmed basa 102.
adminisztrátori rendszer 199.
adóreformok (Tisza Kálmán alatt) 245.
Adria R. T. 258.
Ady Endre 82.
Aehrenthal Lexa 270.
Agliardi nuncius 201.
Akadémia megalapítása 188.
Albert király 57—58.
Albrecht fhg. helytartó 232.
Alduna 14, 23.
Alföld pusztulása 111.
Alpár 14.
altaji ősnép 10.
Alvinc (Fráter György) 106.
Alvinczy prédikátor 119.
Amerika és Kossuth 227—228.
Amerikai kivándorlás 246.
Ampringen Gáspár 131.
I. András király 27—28.
II. András király 24, 36.
III. András 44, 46.
Andrássy Gyula gr., id. 227, 237, 238, 239, 240, 244, 247.
 — — gr., ifj. 268, 270, 300, 301.
angol—francia százéves háború 63.
 — — parasztlázadás 82.
 — — puritanizmus 174.
Anjouk 45—55, 70, 73—74, 83, 96, 156.
Ankara 325.
Anna királyné (II. Ulászló felesége) 86.
annexió 270—271.
antiszemitaizmus 312.
Apafi Mihály 127, 140.
Apáthy István 303.
Apponyi Albert 248, 276.
 — — szerepe a béketárgyalásokon 313.
 — — György gróf kancellár 200, 201, 205, 233.
 — — Horánszky-párt 256.
apostoli korona 19.
aradi bizottság (1918.) 303.
 — — mérsárlás (II. Béla) 33.
 — — vértanúk 222.
Aragoniai Beatrix 68.
Aranybulla 24, 36—37, 110.
arany forint 49.
Aranyosbánya 49.
aranyvaluta 249.
Arnulf császár 12, 14.
artikuláris helyek 131.
Aspremont grófné 147.
Atatürk 325.
Attila 11, 14.
Augsburg 17, 22.
Aulich Lajos 222.
aulikusok 224.
Aussterlitz 181.
Ausztria 41.
 — (bekebelezése a Németbirodalomba) 326.
Austriai Archidux 152.
autonómiák 49.
avarok 14—16.
Aversa 52.
Azovi-tenger 10.
Ábrahám Dezső 303, 310.
Áchim András 268.
Ákos István 48.
állami anyakönyv 247.
 — — patronátus 243.
 — — ipartámogatás 281—282.
államtanács (Mária T.) 159.
állandó hadsereg 151.
állattenyésztés (a közép- és újkorban) 166.
Álmos vezér 11.
 — — herceg (Kálmán öccse) 31, 32.
általános választójog 194.
Árpád 11—12, 16.
Árpádház 16—45.
áruelejtés (a világháborúban) 291.
árumegállítási jog 74.
Bach-rendszer 224—227.
Bach Sándor br. 225.
Bacsányi János 174.
Badeni Lajos örgróf 134.
Bainville 6.
Bajazid szultán 55—56, 67.
Bajkál-tó 39.
Bakits Pál 89.
Bakócz Tamás 68, 81—84, 86.
Balás György báró 220.
balázsfalvi gyűlés 214.
Bali bég 66, 90.
Balítéletek (Wesselényi) 190.
Balkán-háború 277.
balkáni népek 22, 60—61.
Balogh Ádám 146.
Balogh Jenő 276.
baloldali sajtó (az 1918-i összeomlás előtt) 296.
Balla Aladár 324.
bandériális rendszer 48.
bankjegy-kibocsátás (a napoleoni-háborúk alatt) 183.
bankkérdés 272.
bankszabadság megfosztás 273.
banktörvény 282.

Barbarossa 46.
 Barbiano 115.
 Barcsay Akos 127.
 Bardolff ezredes 265.
 Barkóczy Ferenc 133.
 Barnuti 214.
 barokk kor 150.
 barones (főnemesek) 53.
 Baross Gábor 245.
 Barthou 325.
 Basileios császár 22.
 Batu-kán 40—41.
 Batthyány Alajos 174.
 — Ádám 133.
 — Boldizsár 111.
 — Lajos gr. 202—222.
 — Kázmér 198.
 — Tivadar 310.
 Bazarád vajda 52.
 Bayer József 220.
 Bábolnahegy 57.
 Bánffy Dezső báró 250—257.
 Bánffy-éra 250.
 Bánffy György 141.
 Bánk bán 36.
 bányajog szabályozás (Károly Róbert alatt) 49.
 bányászati főiskola 160.
 bányavárosok 74.
 Bárczy István 313.
 Básta (zsoldosvezér) 114.
 Báthory Endre 114.
 — Gábor 121.
 Báthory István vajda 66, 88, 92.
 Báthory István lengyel király 113.
 — Zsigmond 114.
 — Zsófia 131, 141.
 Beatrix 68, 80.
 Beck (vezérkari főnök) 265.
 — (osztrák miniszterelnök) 271.
 Bedzsák mongol vezér 41.
 Belcredi-kormány 236.
 Belgiojoso 115—116.
 Belgrád eleste 89.
 — visszavétele 135, 154.
 belgrádi tárgyalások (1918-ban) 303.
 Belos herceg 33.
 Bem 218.
 Bencés-rend 22, 23.
 Benedek Lajos tábornok 232.
 XI. Benedek pápa 47.
 XIV. Benedek pápa 293.

Beniczky Ödön 310.
 Berchtold Lipót gr. 277, 287.
 Bercsényi 144—146.
 Berengár 16.
 Berinkey Dénes 302.
 Berlin—Róma-tengely 326.
 berlini kongresszus 244.
 Beöthy Ödön 190.
 Berzeviczy Albert 214, 275.
 — Gergely 177.
 Berzsényi 187.
 besenyők 10, 11, 12, 18, 28, 30, 34.
 Besszarábia 11.
 besztercebányai országgyűlés 122.
 Bethlen Gábor 24, 120—124, 126, 130, 141, 167.
 — Gergely gr. 141.
 — István gr. 310, 316—323.
 — Miklós gr. 130, 141, 155, 167.
 Beust 242.
 Bezerédj Imre 146.
 — István 190.
 Bécs bevétele 67.
 — felmentése 132.
 bécsi béke 98, 118, 121.
 — döntés (1938) 327.
 — forradalom 205.
 — kongresszus 184.
 — nemzeti bank 186.
 békerevizio 321.
 Békés Gáspár 113.
 Békéscsaba tójtai 156.
 Bél Mátyás 155.
 I. Béla 28.
 II. Béla 33.
 III. Béla 34—36.
 IV. Béla 38—39, 40—44, 50.
 Bihar 29.
 Bilinski 274.
 Bismarck 184, 270.
 Bittó István 242.
 bizánci császárság 22, 36
 Blandrata György 107.
 Blick 217.
 Boccasino Miklós 47.
 Bocskay István 113, 120
 bogumilizmus 53.
 Bogutáj mongol vezér 41
 Bokányi Dezső 303.
 Bokhara 39.
 Boldog Margit 42.
 boletta 329.
 bolgárok 9.

bolgár—török ispánok 14.
 bolgár hatalom (bukása) 18.
 bolsevizmus (Magyarországon) 296, 306, 310.
 Bonnac 145.
 VIII. Bonifác pápa 46—47.
 Borics trónkövetelő 33.
 borkivétel a középkorban 74.
 Bornemissza János 86.
 Boroszló 66.
 Borsa Kopasz 48.
 Bosznia 33, 65, 244, 271.
 Botond 16.
 Bottyán János 145.
 Bouilloni Gottfried 32.
 Bourbonok 44, 189.
 Böhm Vilmos 306.
 Bölcs Leó 11.
 Brandenburgi Joachim 101.
 — Katalin 124.
 Bronyiszkó 219.
 Bretisláv herceg 26.
 Bright 227.
 Brodarics püspök 88.
 Brosch (alezr.) 265.
 Bruszilov 291.
 Buda eleste 95—96.
 — visszafoglalása 132—134.
 Budai Nagy Antal 57.
 Budapesti Hírlap 250.
 — Szemle 194.
 Bulcsu 16—17.
 Bulgár kapituláció (1918) 298.
 Bulgyovszky Gyula 205.
 Buonvisi bíboros 131, 138.
 Burckhardt 79.
 Burgio pápai követ 88.
 Burián István 289, 297, 298, 295—296.
 Burke Edmund 177.
 bürokrácia 36, 139.
 campoformioi béke 180.
 Candalei Anna 81.
 Capet-ház 37.
 Caprara gróf követ 131, 134.
 Caraffa 134, 137, 139.
 Castaldo 106.
 Castiliani Johanna 82.
 Cavour 184, 230.
 Cegléd 104.
 centralisták 193, 236.

- centralizmus 194—197.
 cenzúra (Ferenc császár alatt) 178—179.
 céhek 54, 74.
 Chlumetzky 265.
 Chemin des Dames 294.
 chlopy-i hadparancs 260—261.
 Chotek Zsófia 258.
 Gillet Ulrik 61.
 Civilisator (Madách vígjátéka) 225.
 Clemenceau 297, 301.
 Clerk, Sir George 312.
 clunyi-i bencések 22.
 Cobden Richárd 195, 227.
 Colbert 128, 169, 188.
 Condé 128.
 Conrad (vezérkari főnök) 271.
 Cordova 17.
 Courtenai Jolán 37.
 cresp-y-i béke 101.
 Crispi 243.
 Cromwell 147.
 Csajkás kerület 212.
 Csallóköz 14.
 Csák Máté 48.
 Csákok 43.
 Csáky Albin gr. 245.
 — Imre gr. 315.
 — István gr. 138.
 — Károly gr. 324.
 Csányi László 218.
 Császárhalma 60.
 Cseh háború (II. István) 33.
 — harcok (Mátyás) 66.
 cseh—német koalíció 259.
 Csehország 18, 22, 67.
 csehszlovák egység 303.
 Cselepaták 90.
 cselédtörvény 269.
 Csemegi 239.
 csendőrség 245.
 Csengery Antal 194.
 Cserei Mihály 149.
 Cserhalom 29.
 Csernovits Arzén 139.
 Csizmadia Sándor 307.
 Csodaszarvas-mozgalom 328.
 Custozza 213.
 Czarni—Osztrov 127.
 Czernin 288, 297.
 Czobor Ádám 133.
 Daily Mail 321.
 Dalmácia 33, 46, 52, 56.
 dalmát vasút 270.
 — városok 32.
 Damjanich János 218.
 Dampierre 122.
 Daniel Gábor 264.
 danzigi kérdés 328.
 darabont-kormány 265.
 Darányi Ignác 251, 257.
 — Kálmán 326.
 Dávid Ferenc 97, 107.
 Deák Ferenc 189, 192, 195, 198, 201, 204, 206, 233—240, 249.
 debreceni céhek 166.
 — kormány 219.
 Delcassé 258.
 deési csata 57.
 Dembinszky 220.
 demokrata választóblokk 292.
 Dentu mogéria 11.
 Dessewffy Aurél 195.
 Dessewffy Arisztid 222.
 — Emil 201, 232.
 devalváció 182, 185, 186.
 devizagazdálkodás (kötött) 322.
 déli vasút 198.
 délszlávok 30.
 dénár 23.
 Dénes nádor 40.
 Déry Zoltán 276.
 Déva 106.
 Dévai Bíró Mátyás 97.
 Dévény 31.
 Diaz tábornok 303.
 dica (adó) 165.
 Dittmár érsek 16.
 Dnyeper 11.
 Dnyeszter 11.
 Dobó István vajda 107—108.
 Doberdo 290.
 Dobó István 102.
 Dobzse László 81.
 doktrinerek 193.
 Dollfuss 325.
 Domonkos-rendiek 40.
 Dózsa György 82.
 Döbling 225.
 Dragutin István 48.
 Drang nach Osten 28.
 Drágffy Gáspár 92.
 Drezda 184.
 Drégely 102.
 Drina 154.
 Drinápoly 132.
 Dudley, Stuart 227.
 VII. Dukász Mihály 29.
 Dunagőzhajózási Társaság 191.
 dunai projektum 231.
 Dzsingisz-kán 39—40, 55—46.
 Eckartsau 304.
 Eckhardt Tibor 325, 328.
 edictum tolerantiae 162.
 Egan Ede 258.
 Eger 102.
 egyházpolitikai harcok 246.
 Egységespárt 318.
 Einrichtungswerk 139.
 ellenállási záradék 38.
 ellenforradalom (1919-ben) 309—315.
 ellenkirályok 97.
 ellenreformáció 114, 118.
 Ellenzéki Kör 205.
 — Nyilatkozat 201.
 előmagyarok 10.
 első felelős kormány 208.
 elszászaiak leteleptetése 156.
 emigráció (Kossuth) 226.
 Endre, I. András.
 Endre herceg 52.
 Enns folyó 16.
 entente 274.
 — missziók 311.
 Enyingi Török Bálint 95.
 Eötvös József 193, 195, 209, 219, 226.
 — Károly 255.
 eperjesi vésztörvénytörvény 138.
 Erdély 12, 14, 28, 41 (mongolok), 49, 52, 59, 66, 94—6, 102, 105—9, 113—147.
 — és Rákóczi F. 147.
 — megszállása (1919-ben) 306.
 Erdélyi János. 304.
 Erdődy Tamás 110.
 Erdős Kárpátok 12.
 Erdősi Sylvester János 97.
 Ernő főherceg 111.
 Erzsébet (kun) királyné 43.
 — királyné (Lajos özvegye) 55, 58.
 — királyné 223, 228, 236, 256.
 — lengyel királylány 50.
 Esterházy János gr. 133.
 — Miklós hg. 304.
 — Miklós nádor 120, 124—5, 128, 138.
 — Móric gr. 293—295.
 — Pál nádor 132.

— Pál hg. (48-as miniszter) 209.

Eszék 135.

Esztergom 23, 94.

Etelköz 11, 16.

etelközi szerződés 24.

eucharisztikus kongresszus (Budapesten) 326.

Eugénia császárné 290.

ezredéves ünnep I. Millenium.

Ersekújvár 129.

Fabinyi Tihamér 324.

Fajvédőpárt 324.

familiares 54.

Fáy András 197.

februári forradalom

(1848) 202.

— pártus 232.

fehérhegyi csata 122.

fehér terror 313.

Fehérvár 100.

fehérvári törvényt napok 37—8.

Fejérváry Géza báró 260, 264, 266.

— -kormány 265—66.

fekete sereg 81.

felirati párt 233.

Fellner Frigyes 281, 283, 332.

Fels Lénárd 95.

felvilágosodott abszolutizmus kora 150.

I. Ferdinánd 91—109.

II. Ferdinánd 120—2, 125.

III. Ferdinánd 125, 127—8.

IV. Ferdinánd 128.

V. Ferdinánd 207, 209—215, 217.

I. Ferenc 177—180, 185.

I. Ferenc francia király 87—8.

Ferenc Ferdinánd 258,

265, 270, 277.

— meggyilkolása 278.

Ferenc József főherceg 217.

I. Ferenc József 217, 223, 228, 230, 234, 242, 254, 266, 269, 291, 292.

Ferenc Károly főherceg 193.

Ferenc lotharingiai herceg 152.

Felsőbüki Nagy Pál 182, 187, 188.

Fery Oszkár 310.

Festetich György gr. 170, 174.

feudalizmus I. hűbériség.

Fiáth János 134.

Fillmore 228.

filoxera-elleni törvény 245.

finn-ugor ősnép 10—11.

florino d'oro 49.

Fiume 182, 321.

fiumei lázadás 300.

Flandria 34, 294.

fontainebleau-i egyezmény 93.

Forgách Antal 234.

— Balázs 55.

— Ferenc 119.

— Simon 146.

Fortunátus Imre 87.

Földes Béla 295.

földesúri bíráskodás 49.

földművelésünk a középkorban 73.

Földnélküli János angol király 37.

földreform 315.

Földvár (Mohácsnál) 90.

főrendiház utolsó ülése 304.

főurak rendje 34.

francia forradalom eszméi 164, 177.

franciás főnemesség 155.

francia összeköttetés (a középkorban) 37.

— parasztlázadás 82.

Franchet d'Esperay 303.

franciaországi kalandosok 16, 17.

francia-svéd szövetség 123.

Frangepán 130, 131.

frank birodalom 15.

— királyság 19.

frank-botrány 320.

Fráter György, I. Martinnuzzi.

frankfurti országgyűlés 227.

Frankl Leo 252.

Freisingeni Ottó 33.

Friedrich István 311, 312.

II. Frigyes 157—8.

III. Frigyes, 61, 63, 66—7.

— osztrák herceg 41, 42.

Fuggerek 87.

Független kisgazdapárt 328.

függetlenségi párt 272.

Fülek 102.

II. Fülöp spanyol király 110.

Gaal Gaszton 323.

gabonakivitelünk a középkorban 74.

Gaj Lajos 196, 212.

Galambóc 56.

galíciai bevándorlás 258.

St. galleni kaland 16.

galileisták 301.

Garai László 65.

Garami Ernő 269, 302.

Garbai Sándor 269, 306.

Garibaldi 230, 232.

gazdasági fejlődésünk

(Trianon után) 278.

— életünk a középkorban 73.

— elzárkózás 329.

— szabadelvűség 190.

gazdavédelmi rendelet 324.

Gábor barát 138.

Gálffy János 114.

gályarabok 131.

genfi jegyzőkönyvek 319.

Gentz Frigyes 185.

VII. Gergely pápa 29, 31.

Geringer Károly báró 224, 226.

Gertrud királyné 36.

Géza (fejedelem) 17, 18.

I. Géza 28—29.

II. Géza 33.

Ghyecz Kálmán 195, 219, 241.

Gioberti 231.

Giolitti 243.

Giskra 60, 64.

Gizella 18, 24, 26.

Gladstone 194.

Goldis János 257, 304.

Goluchowski Agenor 251, 270.

Gorlice 290.

Gorton tábornok 311.

gótok 15.

gothai (szoc. dem.) program 252.

Gölnicbánya 49.

Gömbös Gyula 310, 324—26.

Görgöy 215, 223.

görög háború (II. István) 33.

— kereskedők 167.

Gratz Gusztáv 294, 312.

gravaminális politika 150.

Gritti Alajos 93.
 Gusztáv Adolf 123, 126.
 Guyon Richárd 220.
 Gyalóka 89.
 gyalui csata 127.
 gyalui egyezmény 105.
 gyáripar (kezdetek) 186.
 — (1914 előtt) 281.
 — (Trianon után) 330.
 gyepűk 30.
 Győr 23, 112.
 György (Brandenburgi) örgróf 86.
 győri csata (Péter) 27.
 — — (Napoleoni háborúban) 182.
 György barát, I. Martinnuzzi.
 Gyulafehérvár 96.
 gyulafehérvári kollégium 126.
 Gyulai Pál (erdélyi politikus) 114.
 Gyula vára 108.
Habsburg Albert 44.
 — Egyesült Államok 265.
 — ellenes liga 89.
 — Lotharingiai Ház alapítása 152.
Habsburgi Mária 86, 88, 91—2.
 — Rudolf 43, 44.
Habsburgok
 — magyar trónra jutása 80.
 — trónöröklésének elismerése 138.
 — leányági trónöröklésének elismerése 152.
 — a tróntól való megfosztása 147, 219, 318.
 hadászatunk (ősi —) 12, 15.
Hadik János gr. 295.
Hajnóczi József 179.
Haller István 315.
 — János 141.
Halic 36, 52.
Hamburger Jenő 307.
 harács (adó) 104.
Hardeck fővezér 112.
 harmincad várm. 75, 167.
 harmincéves háború 118.
Harruckern György János báró 156.
Haurich 309.
Havasalföld 55.
 határozati párt 233.

Hazai Samu br. 273, 274.
Haynau 220—222, 224—5.
 háborús pszichózis 299.
 Hármaskönyv 70, 85, 159.
 hármasszövetség 274, 287.
 háromnyomású gazdálkodás 165.
 házasságjogi törvény 248.
 házszabályok (Tisza) 263.
Hegedüs Loránt 315—6, 319.
Hegedüs Sándor 257, 283.
Heinrich Ferenc 313.
Heissler 136.
Heister 145.
Helfy Ignác 248.
Heltai Gáspár 59, 97.
 helytartóság 99—100.
 helytartótanács 153.
Hengermalom (Széchenyi alapítása) 188.
 II. Henrik 18, 22.
 III. Henrik 26, 27—28, 27—28.
 IV. Henrik 29.
Henrik sziléziai herceg 41.
Hentzi tábornok 220.
Herbeville 143, 147.
Herczeg Ferenc 321.
Herder 154.
Du Heron követ 145.
Hédervári Lőrinc nádor 61.
 hétéves háború 158.
Hétmagyar 11.
 Hétszemélyes tábla 70, 153, 232.
Hieronymi 248, 273.
Hier-rendelet 257.
Hindenburg 288.
 hírlapirodalom 202.
 hitbizományok 243, 280.
Hitel 189—90.
Hitler 326.
 hitlevél 119.
 hitújítás 96—7, 102.
Hodza Milán 265, 268.
Hohenberg Zsófia 258, 278.
Hohenstauffok 42.
Hohenwart 240.
Hohenzollernek 249.
Hollán Sándor 310.
Hóman Bálint 21.
Homonnai Drugeth 92.
Homonnay országbíró 122.
 honfoglalás 9.
 honfoglalók száma 15.
 honossági törvény 246.

honvédegyletek 239.
 Honvédelmi Bizottmány 216.
Hora—Kloska lázadás 163.
Horánszky Nándor 256.
Horthy Miklós 310, 313—335.
Horváth Boldizsár 239.
 horvát fejedelemség 30.
 — irredenta (1878) 244.
 — mozgalmak 176, 196.
 — összeesküvők 325.
 — szerb koalíció 271.
 hosszú hadjárat 60, 65.
Hradzsini 112.
 hubertsburgi béke 158.
 hugo király 17.
 humanisták 63.
 hunok 9, 11, 39.
 hun-török törzsek és a mongolok 39.
Hunyadiak 46.
Hunyadi János 58—63.
 — László 63.
Hunyadvár 59.
 húsvéti cikk 234.
Huszadik Század 266.
Huszár Károly 313—317.
 huszárság 64.
 huszitizmus 66.
 hűbériség 19, 72, 73.
 Hye 205.
Ibrahim nagyvezér 89.
 idegenek betelepítése 26, 156.
Iffjú János 114.
Igló 54.
 Illésházy István pöre 115.
 illír kongresszus 173.
Ilona (I. Béla lánya) 30.
Imre herceg 24.
 — király 36.
Imrédy Béla 324, 326, 328.
VIII. Ince pápa 68.
IX. Ince pápa 132, 133.
 individualizmus (a renaissance-korban) 67.
 indo-germánok 10.
 Infláció (a világháború után) 319.
 insurrectio (a napoleoni háborúban) 182.
Intelmek (Szent István) 23.
 iparfejlesztés 198, 259, 271.
 ipar (a középkorban) 34.
 — és a földesúri gazdálkodás 74.

ipari termelés (Trianon után) 331.

iparososztály kialakulása 74.

iparvállalatok segélyei 282.

iparvédelem 255.

ipeki érsek 140.

Irányi Dániel 239, 247.

írásbeliség 36.

Irinyi József 205.

irodalom és politika 187.

isaszegi győzelem 220.

ischli klauzula 255.

Isonzó 290.

istenítéletek 32.

Isten kegyelméből való királyság 19, 20.

István (fejedelem) 18.

I. István (Szent) 19—25.

II. István 32—3.

III. István 33.

IV. István 33.

V. István 43, 46.

István főherceg, helytartó 202, 207.

Istvánffy (történész) 83—84, 108.

Iszhák pasa 60.

Izabella királyné 95—107.

— (spanyol királyné) 68.

izraeliták 247.

jacquerie 82.

Jagellók 79.

Jagelló Albert 80.

— Ulászló 80.

Jajca vára 65.

janicsár-lázadás 135.

Janszky-eset 245.

János király (Zápolyai) 91—95.

— cseh király 50.

— Kázmér lengyel király 127.

— Zsigmond 95—107, 110, 113.

Jászberény 104.

Jászi Oszkár 274, 301.

— -féle radikálisok 292.

jászkún falvak 166.

Jászság 31.

Jecukey Bagatur kán 39.

Jellasics 211.

Jeszenák János 222.

jezsuiták 115, 119.

Joachim őrgróf 101.

jobbágy-kilenced 53.

— -felszabadítás (és gazdasági helyzetünk) 229—30.

— -lázadás 57.

jobbágyság (Mátyás alatt) 70.

jobbágyok szabad költözködése 159.

jogfolytonosság helyreállítása (1920-ban) 314.

Jókai 205.

Jósika Samu báró 214.

I. József 146.

II. József 150, 155, 160—64.

József főherceg 295, 301, 311.

— nádor 180.

jóvátétel 319.

Jugoszlávia 303.

Julian bibornok 60.

Julianus barát 40.

Juriga Nándor 300.

Jurisich Miklós 94, 109.

Justh Gyula 255.

— -párt 272, 277.

Kabar 11.

kalandozások 14, 16.

kamaraispánság 49.

kamarai nyereség 49.

Kanizsaiak 65.

Kapisztrán János 63.

kapitalizmus 48, 167, 279.

Karadzics Vuk 196.

Karagyorgyevicsok 270.

Kara Musztafa 132—3.

Karakórum 39.

karascai csata 135.

karizmatikus királyság 27.

karlócai (karlovici) béke 136.

— gyűlés 211.

Karolingok 44.

Kassa 54, 121.

kasztíliai ház 44.

Katolikus Ferdinánd 68.

— Néppárt 250.

katonafogdosás 151.

katonatanács 302.

Kaukázus 10.

Kaunitz Vencel 158.

kazárok 9—11.

Kazinczy Ferenc 179, 181, 187.

— Lajos 218.

Kádán mongol vezér 41.

Kállay Béni 260.

— Tibor 319.

Kálmáncsai Márton 97.

Kálmán király 29, 31.

Kálnoky Gusztáv gr. 251.

Kán László vajda 47.

Kánya Kálmán 324.

kápolnai csata 220.

III. Károly 151—157.

IV. Károly 292—299.

— kiáltványa 299.

— lemondása 304.

— visszatérési kísérletei 316, 317—18.

I. Károly angol király 147.

IV. Károly császár 55.

V. Károly császár 86, 88, 94, 101.

VII. Károly francia király 64.

X. Károly svéd király 127.
Károly főherceg (hadvezér) 181.

Károly Albert 157.

Károly Róbert 46—52, 74.

Károlyi Gyula gr. 310.

— — kormányja 323.

— Mihály gr. 277, 288, 292, 302—6.

— Sándor gr. 133, 148.

— Sándor gr. (agrárpolitikus) 254.

Kázmér herceg 64, 66.

— király 53.

Kecskemét 104.

Keglevich Gábor gr. 205.

VII. Kelemen 89, 92.

Kelet Népe 191.

keleti Svájc (elmélet) 304.

Kemény János 127.

— Simon 60.

— Zsigmond 194, 219, 226, 231.

Kempen (tábornok) 230.

Kendy Sándor 114.

Kenyérmező 66.

kerelő-szentpáli csata 113.

Keresztkij 296.

keresztes hadjáratok 31—2.

keresztény hittérítők 17, 20—22.

— királyság 9, 20—22.

— nemzeti mozgalom 312.

Kereszténysziget 141.

keresztényszocialisták 259.

Kerkápoly Károly 241.

Kerlés 29.

keszthelyi gazdasági akadémia 168.

Képes Krónika 31.

Khlesl bibornok 119.

- Khuen-Héderváry Károly
 bán 253.
 — kormánya 260, 272.
 kiegyezés (1867) 238,
 236—240.
 Kiev 12, 24.
 Kilences Bizottság (Tisza,
 261.
 Kinizsi Pál 66, 81.
 Kinsky 128, 143.
 királyi helytartó 70.
 — hűbérese 19.
 — jövedelmek 34.
 — kancellária 34, 153.
 — magángazdaság 20.
 — tanács reformja 81.
 — tetszvényjog 161.
 kis entente 318, 325.
 Kiss Ernő tábornok 222.
 kispapárt 273, 323, 328.
 Kis Károly király 55.
 Kiskunhalas 104.
 kivándorlás 246, 280.
 Klapka 219, 220, 222.
 Klauzál 190, 198, 205, 221.
 Klebelsberg 319.
 Knézits Károly 222.
 koalíció 266—273.
 Koháry István 133.
 Kollár János 196.
 Kollonich-éra 131, 138—
 142, 149.
 Kollowrath 199.
 Kolozsvár 41, 54, 57, 114.
 Kolozsvári országgyűlés
 189.
 kolozsmonostori egyez-
 mény 57.
 Komárom 42, 220.
 Kommerzdirektorium 159.
 kommunisták 305.
 kongrua-törvény 276.
 II. Konrád császár 23.
 Konstantinápoly 56.
 Konstantinus Porphyro-
 genitus 11.
 Koppány 18.
 Korányi Frigyes 315.
 kormányzói jogkör 326.
 koronaérték 250.
 koronázási eskü 160.
 Korpona 74.
 Korvin János 79, 81.
 Kossuth Ferenc 255,
 266—8, 272—3.
 — Lajos 70, 116, 177,
 188—200, 203—233,
 239, 246, 248, 333.
 Kossuth-Batthyány-kor-
 mány 214—6.
 Kossuth temetése 248.
 Kovacsóczy Farkas 114.
 Kovács Gyula 276.
 Kölcsey 187, 190.
 Königrätz 236.
 Könyves Kálmán 29, 31.
 Köprili Mohamed 127,
 129, 136.
 Körber 259.
 Körmöcbánya 49.
 Kőszeg 94.
 Kőszegi Henrik 47.
 Kőszegiek 43.
 Kötöny vezér 40.
 Kövess tábornok 290.
 követküldés 100.
 középkori fejlődésünk 75.
 — királyság 19.
 közjogi ellenzék 239.
 köznemesség és az Arany
 Bulla 37.
 középneemesség Nagy
 Lajos idején 53.
 közoktatási reform 245.
 közös címer 295.
 — hadsereg 152, 260, 261.
 — ügyek (1867) 237.
 központi hatalom hanyat-
 lása 80, 128.
 Krieghammer 257.
 Kristóffy József 266.
 Kuban-folyó 10.
 kultúrharc 248.
 Kunfi Zsigmond 302.
 kúnok betörése 28—9.
 — letelepedése 34.
 Kúria hatásköre 70.
 kuruc hadsereg 146.
 kuruc-labanc 131.
 Kun Béla 305—311.
 Kutesk (kún) vezér 30.
 Kübeck 226.
 különítmények 316.
 kvóta 258.
 Labancok 131, 149.
 Lackfi András 52.
 Laczkovics János 174,
 179.
 Lafayette 228.
 Lahore 39.
 I. Lajos (Nagy) 50—53.
 II. Lajos 82, 86—9.
 VII. Lajos francia király
 33.
 XI. Lajos király 65.
 XIV. Lajos francia király
 128, 130, 136, 151.
 Lajos Fülöp 203.
 Lamartine 193.
 Lammasch (prof.) 265.
 Lambert herceg 28.
 Landler Jenő 307.
 Laski Jeromos 93.
 latifundiumok 246.
 latin hivatalos nyelv 155.
 Latour 215.
 Lazarevics fejedelem 59.
 Láhner György 222.
 Lánchíd 188.
 „lánchídi csata“ (1918)
 312.
 I. László (Szent) 28, 29,
 30, 50.
 II. László 33.
 III. László 36.
 IV. (Kun) László 43.
 V. László 58, 61.
 Lázár Vilmos 222.
 leányág öröklése 151, 157.
 Lebédia 11.
 legitimisták 316.
 Leiningen-Westerburg
 Károly 222.
 Leleszi János 114.
 Lemberkovics Jenő 309.
 Lengyelország 18, 127.
 Lenin 307.
 VI. Leo császár 12.
 X. Leó pápa 83.
 XIII. Leó pápa 250.
 Leopoldinum Diploma
 141.
 Le Play-iskola 259.
 lerfeldi csata 33.
 Levente herceg 27.
 Lél 16, 17.
 Lépes György 57, 60.
 liberalizmus, I. szabad-
 elvűség.
 Liegnitz 41.
 Linder Béla 303.
 linzi béke 126.
 Lippa 96, 102.
 I. Lipót 127—146.
 II. Lipót 164, 175, 173—
 177.
 List Frigyes 195.
 litván háborúk 52.
 Lobkowitz 128.
 Lodomeria 52.
 Lombardia 16, 17, 158.
 Longueval 144.
 Lónyay Menyhért 241,
 242.
 Lorántffy Zsuzsánna
 125—6.
 Losonczi István 102, 109.
 Los von Ungarn (jelszó)
 269.

- Lotharingiai Ferenc 159.
 — Károly 132—4.
 lovas testőrség 158.
 Lovassy László 189.
 lovasság (szervezése) 64.
 lóverseny 188.
 Lócse 54.
 Luck 291.
 lucrum camerae 37.
 Ludovikások 309.
 Lueger 259.
 Luitpold herceg 16.
 Lukács György 309.
 — László 251, 273—5.
 — Móric 194.
 lunevillei béke 180, 181.
 Luther Márton 88, 97, 102.
 Lüders-hadtest 221.
 Macchiavelli 118.
 Mack tábornok 181.
 Mackensen 290.
 Madariaga 6.
 Madarász Henrik császár 16, 17, 22.
 — József 255.
 Madách 225.
 Madeira 318.
 Magna Charta 37.
 Magyar Balázs 66.
 Magyar Élet Mozgalom 327.
 Magyar Élet Pártja 328.
 magyar hadsereg és Bécs 138.
 Magyar Nemzeti Bank 320.
 — — Múzeum 181.
 magyar nyelv (hanyatlása 1711 után) 155.
 magyarság asszimiláló ereje 253.
 magyar szabadelvűek l. szabadelvűség.
 — királyi testőrség 158.
 Magyar Tudományos Akadémia (megalapítása) 187—188.
 Magyary István 119, 155.
 Mailáth Antal gr. 189, 199.
 — György 232.
 ifj. Mailáth György 201.
 Majláth István 95.
 Maniu Gyula 268, 305.
 Marchegg 43.
 Marco d'Aviano 136.
 marnei csata 289.
 marsalai ezer 232.
 marseillei merénylet 325.
 Marsigli gróf 134.
 Martell Károly 62.
 Martinovics-féle összeesküvés 179.
 Martinovics Ignác 179—180.
 Martinuzzi 93, 105—7, 113.
 Marx 252.
 marxisták 269.
 Masaryk 228.
 materializmus 334.
 Mayerhoffer ezredes 212.
 Mazarin 118, 128.
 Mánuel görög császár 33.
 március 15 202—205.
 Mária Krisztina főhercegnő 114.
 — királynő 55.
 — (Mánuel leánya) 33.
 — Lujza főhercegnő 182.
 — Terézia-Rend 158.
 — Terézia 25, 152, 124—26, 155, 157—160.
 I. Mátyás király 7, 24, 36, 45, 63—74, 79, 81, 83, 100, 150, 156, 166.
 II. Mátyás 118—9, 128.
 Medici-család 83.
 megyék, l. vármegyék, vármegyei.
 Megyer 11.
 Melanchton 102.
 Meliusz Juhász Péter 97
 menekültek (Trianon után) 314.
 Mercy Claudius 156.
 merseburgi csata 17, 22.
 Meszes-hegység 29.
 Metternich 182—6, 188, 193, 205.
 Meződ bég 60.
 Mezőfi Vilmos 268.
 mezővárosok 70.
 Méray-Horváth Károly 266.
 Mészáros Lázár 209.
 — Lőrinc 84.
 Michelet 193.
 Micu Innocentius 176.
 Migne 193.
 Mihály vajda 114.
 I. Miklós cár 221.
 Miksa (császár) 80, 82.
 — (király) 108—10, 113.
 — Enánuel 134.
 Milánó 155.
 Millennium 236.
 Millerand-féle kísérő levél 313.
 mixta (közös ügyek) 111.
 mocsárlecsapolások 160.
 Mocsáry Lajos 255.
 Móga János tábornok 216.
 mogoródi csata 29.
 II. Mohammed szultán 62
 III. — 112.
 IV. — 132.
 Mohács 63, 88—94.
 Mohi pusztá 41.
 Moldva 11, 66.
 moldvai vajdák 127.
 Monfort Simon 44.
 mongol betörés 39—42, 72.
 monitorok hősei 309.
 monopol-kapitalizmus 333.
 Montecuccoli 128, 129.
 Monte Negro gróf 123.
 Montenegro 290.
 Montesquieu 164.
 moratórium (a világháborúban) 288.
 Morava 154.
 Morosini Tomasina 44.
 Morvaország 66.
 Move-zászlóaljak 324.
 municipáлизmus 194.
 munkapárt 273—5.
 Munkács vára 135.
 Munkások Ujságja 206.
 munkástüntetés (első Magyarországon) 252.
 munkások (Szt. István-kori) 23.
 I. Murád szultán 55—6, 58.
 II. Murád 56, 111.
 Mussolini 320, 324.
 Müller, Max 10.
 müncheni egyezmény 327.
 nacionalizmus 196.
 Nagyatádi Szabó István 273, 312.
 nagybirtokok kialakulása 165.
 nagybirtok-gazdaság 74.
 nagybirtokos főnemesség 53.
 Nagy-Ausztria 238.
 Nagy Ferenc 302.
 — Károly 13, 16, 20, 30.
 — Lajos, I. Lajos.
 — Vince 305.
 — Péter cár 148.
 — Sándor (tábornok) 222.
 — Simon 65.
 nagyipar 246.
 nagykorús 104.

- Nagy Magyar Szatira 231.
 Nagymajtény 148.
 Nagyrománia 303.
 nagysallói győzelem 220.
 Nagyszeben 54.
 Nagyszebeni Takarékpénztár 197.
 Nagyszombat 122.
 nagyszombati tárgyalások 147.
 nagyszöllősi csata 127.
 Nagyváradi béke 66.
 nagyváradi béke 94—5.
 — szerződés 105.
 III. Napoleon 228, 242.
 Nádasdy Ferenc 111—2, 130.
 — Tamás 94.
 Nándorfehérvár 29, 58, 62—3.
 — eleste 86.
 Nápoly 68.
 nápolyi hadjárat 52.
 Nápolyi Johanna 52.
 — László 56.
 Náway Lajos 273, 275, 310.
 nem-nemesek birtokjoga 195.
 nemesi felkelés 182.
 nemzetállam eszméje 63, 67, 238.
 nemzetgyűlés 313.
 Nemzeti Bank 320.
 nemzeti ellenállás kora 265.
 Nemzeti Függetlenségi Párt 324.
 nemzeti hadsereg 313.
 — jövedelem és vagyon 331.
 Nemzeti Kaszinó 188, 187.
 — szocializmus 325—26.
 — tanács 301.
 Nemzeti Társaskör 273.
 nemzetiségek 25, 253.
 nemzetiségi birtokok 37.
 — elv 184, 196—197.
 nemzetiségek (megmozdulása) 221—212.
 nemzetiségi törvény 240.
 neobarokk 233.
 newyorki tőzsdei összeomlás 322.
 III. Németbirodalom 327.
 németesítés 139.
 német hivatalos nyelv 160.
 — kancellária 108.
 német—római császárság 22, 159.
 német tisztvizsga 245.
 Németújhely 42.
 Németh János (ügyész) 179.
 népbiztosok 309—10.
 népjóléti minisztérium 321.
 népköztársaság 304.
 népoktatás 160, 182.
 Néppárt 250.
 Népszövetség 319.
 népvándorlás 14.
 Névtelen jegyző 11.
 Niczky Kristóf 161.
 nikápolyi csata 56.
 nikolsburgi béke 120, 123.
 nobiles (köznevesek) 53.
 Northcliffe 321.
 Novgorod 24.
 numerus clausus 315.
 Nyáry Pál 205—6, 215.
 Nyírség 29.
 Nyíry Sándor 266.
 Nyitra 41, 122.
 Nyugat-Magyarország 43.
 Nyulak szigete 44.
 obstrukció 260, 275.
 Obrenovics-dinasztia 270.
 Ocskay László 146.
 Oगतáj nagykan 40.
 ogur nép 10.
 Ojtozi szoros 41.
 okkupáció 244.
 októberi diploma 232—4.
 októbrizmus 301, 302.
 olasz-magyar gazdas. kapcsolatok 34.
 olasz hadüzenet 290.
 olasz-magyar barátsági szerződés 321.
 oláh biblia 126.
 — jobbágyság 57.
 — jobbágyság lázadása 163.
 oligarchák 33.
 oligarchia 45—7, 53, 55, 73, 80—81.
 olmützi alkotmány 224.
 Ónod 147.
 onogurok 10.
 Oppeln és Ratibor 106, 123.
 Orchán 55.
 Orda vezér 41.
 Orosz-kapu 40.
 oroszországi forradalom 249.
 orosz összeomlás 296.
 Orseolo Péter 26—8.
 — Ottó 24, 26.
 Országh Mihály nádor 68.
 országbírói értekezlet 232.
 országgyűlési napló 189.
 Országgyűlési Tudósítások 189.
 Országos Pénzügyi Tanács 316.
 Ostenburg-zászlóalj 317.
 Ostmark (Ausztria) 15, 44.
 Ostrolenka 220.
 Osul (úz vezér) 28.
 Osztrák Frigyes 50.
 osztrák-magyar pénzügyi rendszer 249.
 Osztrák örökös tartományok 151.
 Otthon-kör 301.
 Ottó bajor herceg 47.
 — császár 17, 22, 28.
 — főherceg 292.
 Ottokár cseh király 42—43.
 Ozmán vezér 55.
 önálló vámterület 195, 260.
 önkéntesség 245.
 önkormányzat 49.
 örökös királyság 139.
 örökösülés 189, 195.
 ősiség 53, 193.
 Österreichische Rundschau 265.
 összeférhetetlenség 258.
 összeomlás (1918-ban) 301.
 Óz Pál 179.
 Pacelli, I. XII. Pius.
 Paks 89.
 Palacky (cseh történész) 23.
 Pallavicini tábornok 106.
 Palmerston 221.
 pannonhalmi zsinat 29.
 Pannónia 14.
 papírpénz 183, 249.
 papiros-alkotmány 232.
 papi tized 49, 207.
 papság (rendje) 34.
 parasztlázadás (Dózsa) 82.
 parasztpárt 268.
 parasztsztyálly 54, 70, 73, 85.
 parasztság és a bolsevizmus 309.
 Parendorf 216.
 parlamentarizmus 100, 235.
 Paskievits 221.

passarovitzai béke 154.
 passiv resistentia 258.
 patrimoniális királyság
 19, 37—38.
 páduai fegyverszünet 303.
 pákozdi győzelem 112.
 Pálffy Albert 207.
 Pálffy Fidél gróf 189.
 — János 148.
 — Miklós 111—2.
 — Móric gr. 234.
 Pálos-rend 161.
 pánszlávok 196, 225.
 Párkány visszavétele 132.
 Pázmány Péter 116, 119—
 120, 124, 129, 155.
 Pázmány Dénes 219.
 Peidl Gyula 311.
 pengő 320, 322.
 Perczel Dezső 264.
 — Mór 215.
 Perényi Péter 92.
 — Zsigmond báró 222.
 Perő-féle lázadás 156.
 perszonális unió, 152,
 299—300.
 Pest (Dózsa) 84.
 Pesti Hazai Első Takarékpénztár 197.
 Pesti Hírlap 191, 197, 201,
 209, 321.
 — Magyar Kereskedelmi
 Bank 198.
 — Napló hísvéti cikke
 234.
 Petneházy Dávid 133.
 Pető-féle lázadás 156.
 Petőfi 82, 205—7.
 Petrovics Péter 95.
 Peyser Károly 313.
 Pécs 23.
 pénzváltás a középkorban
 49.
 — a napoleoni háborúk
 után 183.
 — a világháború után
 315, 319.
 pénzügyi bajok (67 után)
 241.
 Pénzügyi Tanács 316.
 Péter (velencei) 24.
 Pétervárad eleste 89.
 — visszavétele 135.
 Piacenza 158.
 piavei csata 297.
 Piemont 230.
 Piligrin püspök 17.
 Pilvax 205.
 Pilsudski 325.
 II. Pius pápa 68.

VI. Pius pápa 161.
 XI. Pius pápa 326.
 XII. Pius pápa 326.
 placetum regium 161.
 plombièresi találkozó 230.
 pluralitásos javaslat 272.
 Podjebrád 66.
 Pogány József 302, 307.
 pogánylázadás 27.
 polgári házasság 247—48.
 polgári radikálisok 274.
 polgárság 54.
 polgári perrendtartás 276.
 politikai szabadság pártja
 192.
 politikai újságírás 191.
 Politzer Zsigmond 252.
 Polit Mihály 268.
 Polónyi Géza 267, 271.
 porosz-osztrák háború
 230.
 Potiorek 288.
 Pozsega 135.
 Pozsony 16, 54, 66, 80,
 91—2, 122, 139, 153
 (helytartótanács.)
 pozsonyi béke (1805) 181.
 Pozsony—Nagyszombati
 vasút 198.
 Pöltenberg 222.
 Pragmatica Sanctio 151—
 153, 236.
 prágai forradalom 206.
 Princip Gavrilo 278.
 proletárdiktatúra 306.
 Prohászka Ottokár 332.
 protestantizmus 96, 102.
 Prottmann rendőrfőnök
 232.
 provizórium (1861) 234.
 Pulszky Ferenc 227.
 Pusztaszer 15.
 Rabszolgaság (Szent István
 korában) 23.
 Radetzky-tábornok 212.
 Radna 74.
 Ragusa (Szt. Jobb) 25.
 Rajasics pátriárka 241.
 Rakamaz 124.
 Rakovszky István 317.
 Rassay Károly 319.
 rastadti egyezmény 155.
 Ratio Educationis 159.
 rácok 140.
 I. Rákóczi Ferenc 130, 132.
 II. Rákóczi Ferenc 143—
 149.
 I. Rákóczi György 118,
 120, 124—6, 141.

II. Rákóczi György 126—
 127.
 Rákóczi Julianna 144.
 Rákóczi Zsigmond 117—8,
 120, 124.
 Rákosi Jenő 250.
 Ráma 33.
 Rechberg-Goluchowski-
 kormány 230.
 Recrudescunt... 145.
 reformáció 79, 96—97.
 reformkor 187—195.
 renaissance 57, 79—96.
 rendiség 19, 37, 49.
 rendi szellem (1790—91)
 174.
 Rerum Novarum 250.
 Rettenetes Iván 113.
 Reviczky kancellár 189.
 Reviziós Liga 321.
 Rhédey Ferenc 127.
 Richelieu 118.
 rigómezei ütközet 55, 61.
 Róbert király 52.
 robot megváltása 189.
 robotnapok 165.
 Rodostó 149.
 Rogge Walter 213.
 Roggendorf 95.
 Róma 22.
 Romanelli 309, 311.
 Románia 289.
 román megszállás 329.
 — terjeszkedés 280.
 romhányi csata 146.
 Roth tábornok 215.
 Rothermere lord 321.
 Rotteck-Wekker-Staats-
 lexikon 193.
 Rozsnyó 74.
 Rousseau 164.
 Rubinek Gyula 318.
 Rudolf (habsburgi) 43.
 Rudolf (magyar király)
 110—115, 118—9.
 Rudolf burgund király 16.
 — trónörökös 245, 246.
 Russworm 112.
 Ruténföld 327.
 Ruyter Ábrahám 131.
 Rüdiger 222.
 Sabác eleste 86.
 Sadova 235—6.
 Sain-Simon 206.
 sajlóádi kolostor 93.
 Salamon király 28.
 Salgótarján 305.
 Salm Miklós 94.

- Sarolta Amália 144.
 Savoyai Jenő 134, 136, 148, 154—5.
 Sándor főherceg nálor 176, 178.
 Sándor oláh vajda 52.
 Sándor szerb király megölése 325.
 Sárkány Ambrus 87.
 sárospataki főiskola 126.
 Schmerling 233, 236—39.
 Schober 317.
 Schuschnigg 325.
 Schwarzenberg 217, 223
 schwechati vereség 217.
 Schweidel József 222.
 scythia föld 11.
 Selmezbánya 49, 74.
 selmeci főiskola 160.
 selyemtenyésztes 166.
 Sejbán mongol vezér 41.
 Sennyey Pál 294.
 Serba fia 59.
 serviensek 19, 54.
 servitores 54.
 Sigray Antal 310.
 Siklós 109.
 Simeon fejedelem 12.
 Simonyi Ernő 255.
 Simonyi-Semadam 314.
 Lina György 198.
 IV. Sixtus pápa 68.
 Sixtus herceg 293.
 Skerlecz Miklós 176.
 Skoda-gyár 270.
 Smidt Jeremiás 320.
 Smith Ádám 190.
 Sobieski János 132—3.
 Solferino 230.
 Sombart 166.
 Somló Bódog 303.
 Somme 291.
 Somssich Pál 201, 226.
 Sonnino 290.
 soproni országgyűlés 131.
 Spaa 297.
 spanyol (Habsburg) absolutizmus 128.
 spanyol örökösödési háború 145.
 spahik (birtokai) 104.
 speyeri egyezmény 113.
 Splényi László 227.
 Stadion gróf 181, 185, 186.
 Stádium 189.
 Starhemberg 132, 134.
 Stájerország 42.
 Stein báró 188.
 Stratimirovits 211.
 stresai egyezmény 325.
 Stromfeld Aurél 309.
 Subich György 46.
 — Pál 48.
 suffrage universel 207.
 Sully 188.
 Suplikác tábornok 212.
 Supplex libellus Valachorum 176.
 svábok betelepítése 156.
 svájci kaland 16.
 szabadelvű párt 243.
 — sajtó 191—2.
 szabadelvűség 173, 243.
 szabad királyválasztók 316.
 szabadkőművesség 174, 179, 180.
 szabadságharc 201, 203, 205—209.
 Szabács 66.
 szabírok 10.
 szabolcsi zsinat 30.
 Szacsavay Aurél 222.
 Szalay László 194, 227.
 Szalán vezér 14.
 Szalkay 96.
 Szamuely 307.
 szandzsákok 104.
 szanálás 319—20.
 Szanocki Gergely 63.
 Szapáry Gyula 245—6.
 szatmári béke 25, 148, 151, 174.
 szállás-birtokok 23.
 Szántó Béla 307.
 Szász Károly 304.
 Szászjenes 127.
 szászok lázadása 52.
 — letelepedése 34.
 Szászország 16.
 Szabasztopol 229.
 Szeged 54, 84, 310, 311.
 „Szegedi gondolat“ 311.
 Szegedi Kiss István 97.
 szeldzsuk-törökök 9, 55.
 Szelepcsényi György 127.
 Szelim szultán 86.
 Szekfü Gyula 333.
 Szemere Bertalan 209, 212.
 Szende Pál 303.
 Szendrő ostroma 59.
 Szent Adalbert 17.
 Szent Ágoston 20.
 — Bonifácus 20.
 Szentföld 31.
 Szentföldi háború (II. András) 37.
 Szent Gellért püspök 27.
 Szentgyörggyiek 65.
 Szent Imre, I. Imre. szentimrei csata 60.
 Szent István, I. István. Szent István-év 326—27.
 szentistváni gondolat 25.
 Szt. István-rend 158.
 Szentkorona-tan 61, 85.
 Szent Jobb 25.
 Szent László, I. László. Szentmariay Ferenc 179.
 Szentszövetség 184—235.
 Szepesség 34.
 Szepesi városok 158.
 Szerajevó 278.
 Szerbia elleni hadjárat (1355.) 52; (1914.) 288, 290.
 szerb lázadás (1848-ban) 211, 212.
 — vámháború 270.
 szerencsi országgyűlés (1605.) 116.
 Szerémi 84, 88.
 Szerémség 14, 33.
 Széchen Antal gróf 201.
 Széchen Miklós gr. 205.
 Széchenyi Emil gr. 305.
 — Ferenc gr. 181.
 — István gr. 24, 188—192, 196, 199, 201, 202, 205, 208, 209, 231.
 — Pál érsek 145.
 Széchy Dénes érsek 58.
 szécsényi országgyűlés 146.
 székely felkelés (1561.) 113.
 Székely Ferenc 273.
 — Mózes 114.
 Széll Kálmán 244, 256—261.
 Széll—Körber-egyezmény 259—260.
 Szép Fülöp 82.
 Szigetvár 109.
 szikjavítás 168.
 Szilágyi Dezső 245, 258—259.
 — Erzsébet 59.
 — Mihály 59, 63, 65.
 Szilézia 158.
 II. Szilveszter pápa 19.
 Szinán nagyvezér 111.
 szindikalizmus 252.
 Sziszek 111.
 szláv-német ellentét 225.
 Szlavónia 30.
 szláv öntudat 196.
 — törzsek 12.

Szlávy József 242.
 Szmracsányi György 310.
 szocialistapárt 268.
 szociáldemokraták 252.
 szociális kérdések (1790-ben) 175.
 szocializmus 206.
 szokolisták 304.
 Szokolovics Mohamed 102.
 szólásszabadság 180.
 szolnoki győzelem 220.
 Szondy György 101, 108.
 szovjet-rendszer 40.
 szovjetpénz 309—10.
 Szögyén kancellár 205.
 — László 213.
 Szőreg 221.
 Szerényi József 267, 295, 297.
 szudéta-németek 327.
 Szulejman nagyvezér 134.
 II. Szulejmán 86—89, 94, 95, 108—9.
 Szurmay Sándor báró 294
 Szvatopluk 12, 14.

T
 Tacitus 12.
 takarékkorona 320.
 takarékpénztárak 197—98.
 Taksony 17—18.
 tanácsok 302.
 tarcali zsinat (Kálmán) 32.
 Targu Ziu 291.
 tatárjárás 39—42.
 Taurinus 84.
 Táncsics Mihály 206.
 tábornagyok tanácsa 295.
 táltosok 15.
 társadalombiztosítás 321.
 Telegdi érsek 115.
 Telegdy kincstartó 83—4.
 Teleki László gróf 215, 233.
 — Teleki Mihály 130, 141.
 — Pál kormánya 328.
 — Pál gróf 310, 314, 316.
 telekkatonaság 57.
 telekkönyv 197.
 telepítések a középkorban 23.
 — szatmári béke után 156.
 telkes parasztok 54.
 temesi bántás 158.
 Temesvár 54, 59, 84, 102, 154, 221.
 Temudzsín 39.
 tengeraltattjárók 296.
 Tessedik Sámuel 168.

Thallóczy perjel 58.
 Thaly Kálmán 263.
 Thiers 193.
 Thököly Imre 130—1, 133, 136, 140—142.
 Thugut 174.
 Thun min. elnök 257.
 Thun—Bach 230.
 Thurzó Elek 87, 97.
 — György 119.
 — János 87.
 tihanyi kolostor 28.
 Tildy Zoltán 328.
 Timok 154.
 „tintatortó-dobálás” 272.
 Tisza István gróf 258, 261, 265, 275—280, 287, 292—300, 301.
 — Kálmán 233, 340—348.
 tiszaeszlári bűnpör 245.
 tized eltörlése 207.
 tizenkét pont, I. március 15.
 tizenötéves háború 111.
 toborzó-rendszer 151.
 Tocqueville 192.
 Togrul-kán 39.
 Tomori Pál 89—90.
 tordai országgyűlés 105.
 Tóth János 295.
 tót telepések 156.
 Törő Pál-féle lázadás 156.
 Török Bálint 92.
 — Ignác 222.
 török hódoltság 98.
 — (türk) népek 9, 10, 11.
 Törvényhatósági Tudósi-társaságok 189.
 törzsfők 11, 18.
 törzs-szövetség 10.
 transzilvánizmus 141.
 Trau 41.
 Trefort 194.
 Trencsén vára 42.
 Trianon 25, 313.
 Tripartitum 38, 70, 85, 91.
 Trockij 307.
 Troubridge 311.
 Tschirschky 278.
 Tubero apát 85.
 turániak 10.
 turanizmus 333.
 Turba 265.
 Turenne 130.
 Turkesztán 55.
 túrócszentmártoni memorandum 257.
 türkök 10.
 türelmi rendelet 161.
 Tüzes Gábor 138.

udvari kamara 153.
 ugor 9.
 ugrai levél 263.
 Ugron Gábor 255, 258—259.
 Új párt (Bánffy) 263.
 Ujlaki Miklós 60, 65.
 ujonc-megajánlás 245.
 ujonc-törvény 275.
 I. Ulászló 58—61.
 II. Ulászló 77—86.
 ultimátum (Szerbiához intézett) 278.
 ultramontánizmus (a Bach-kormány alatt) 230.
 Una 154.
 Ungvár 30.
 unitárius vallás 107.
 univerzalizmus 59.
 Unkelhäuser 294, 295.
 ural-altaji ősnép 9—10.
 Urbán alezredes 214.
 úrbér eltörlése 207.
 úrbéri kérdés 188.
 úrbéri rendelet 159.
 Urchán vezér 55.
 úriszék 49, 153.
 Urmánczy Nándor 290.
 Uros szerb zsupán 33.
 Utgeszenits György, I. Martinuzzi.
 úzok (fekete kúnok) 28.
 Uzso (mongolok) 41.
 — (oroszok) 294.
 Űrményi Ferenc 175, 198.
 — József 159.

V
 Vadkert—Romhány 148.
 vagyonváltás 316.
 Vajda-Vojvoda Sándor 268, 288, 300.
 valláseggyenlőségi törvény (1867.) 247.
 vallási türelmetlenség 115.
 vallásszabadság 107.
 valutareform (Károly Robert-féle) 49.
 — (Wekerle-féle) 249.
 vandálok 15.
 Varga Jenő 307.
 Vaskapu 41, 60.
 Vass József 319, 321.
 vasútépítés 198—199, 231.
 Vasvári Pál 205.
 vasvári béke 129.
 Vaszary Kolos 251.
 Vasziljevics Iván fejedelem 68.
 Vata lázadása 27.

- Vay Miklós kancellár 201, 233.
 Vaudemont 143.
 Vác 220.
 választójog (általános) 208.
 választójogi javaslat (Wekerle-féle) 297.
 — pluralitás 272.
 váltócédulák 183.
 váltótörvény 197.
 vámháború (Szerbiával) 270.
 várak 42.
 Várdai Pál püspök 91—3.
 — Péter 68.
 várkatonaság 48.
 vármegyei hadsereg 36.
 — szervezet 19.
 — törvényszék 49, 153.
 vármegyék autonómiája 54, 194.
 Várna 60.
 várnépség 19.
 városépítés (IV. Béla) 42.
 városi kövek 57.
 — polgárság 54.
 Vászoly 24.
 — fia: András 27.
 Vázsonyi Vilmos 276, 294.
 vegyesházasság 161.
 Velence (háborúk) 33, 52
 velencei (népszavazási) egyezmény 317.
 — szövetség (Ulászló) 81.
 Vencel cseh király 46.
 Verancsics Antal 80, 84.
 Vereckei szoros 14.
 Verseggy Ferenc 179.
 Veszprém 102.
 vezényleti nyelv 261, 263.
 Vécsey Károly gr. 222.
 — Pál 189.
 Védegylet 198.
 véderőjavaslat 245, 260.
 vérszerződés 11.
 Vértess (német veresség) 28.
 Viktória királynő 291.
 Világ (napilap) 200.
 világháború 171, 254, 265, 287—297.
 Világos 25, 148, 222.
 világviság 285, 320.
 villafrancai béke 230.
 II. Vilmos császár 293.
 Visegrád 50.
 — 94, 101.
 Viseszláv (horvát) herceg 30.
 „Vitam et sanguinem” 157.
 Vitéz János 63, 68.
 vizigótok 15.
 Vlád vajda 61.
 vogulok 10.
 volgavidéki kún birodalom 40.
 Vörösmarty Mihály 187.
 Vukovár 135.
 Vyx alezredes 304, 306.
 Wagram 182.
 Wallenstein 123.
 Wallis gróf 183.
 Waterloo 184.
 Watt Tyler 82.
 Webster 227.
 Wekerle Sándor 245, 247—249, 269—270, 272, 294—300.
 Welden tábornok 221.
 Weltner Jakab 308.
 Wencelin 18.
 Wenckheim Béla 242.
 Werbőczy István 37, 70, 73, 84—88, 91, 95.
 — féle jogrend 177.
 westfalai béke 126.
 Wesselényi-féle mozgalom 130.
 — Miklós báró 189—190, 192, 196, 198.
 Wessenberg—Dobhoff-kormány 214.
 whigek 192.
 Wilson 295—6, 298—300.
 Windischgraetz hg 216, 218, 219.
 — Lajos hg 295.
 Wlassics Gyula báró 251, 304.
 Woyk lovag 59.
 Ximenes bíbornok 99.
 Zagyva—Tisza-közi kún telepítés 31.
 zágrábi határozat (1848-ban) 211.
 — püspökség alapítása 31.
 Zápolyai Imre 68.
 — János 81—2, 84, 91—95, 164, 169.
 Zentai csata 135—6.
 Zernyest (Thököly diadala) 136.
 Zichy Aladár gr. 295.
 — Herman gr. 234.
 — János gr. 273.
 — Károly gr. 175.
 — Ödön gr. 216
 Zimony 63.
 Zirc 28.
 Zita királyné 317.
 Zvoimir horvát király 30—31.
 Zwingli 97.
 Zrinyi Ilona 132, 135.
 Zrinyi, a költő 129—130.
 Zrinyi Miklós (a szigetvári hős) 109—110.
 — Péter 130—131.
 Zugkereskedelem (a világ-háborúban) 291.
 Zsedényi Edvárd 205.
 zsellérek 54.
 zsidó bevándorlás 258.
 zsidók egyenjogúsága 247.
 zsidóság és a bolsevizmus 308.
 zsidótörvény (Kálmán) 32.
 I. zsidótörvény 326.
 II. zsidótörvény 328.
 Zsigmond király 55—57, 59, 83.
 — lengyel király 122.
 zsitvatoroki béke 118.
 Zsófia főhercegnő 223.
 Zsolt vezér 16, 17, 18.

TARTALOM.

Előszó	Oldal 5
------------------	------------

ELSŐ RÉSZ.

A legrégibb időkől Mátyás király haláláig.

I. A magyarok eredete. A honfoglalás és a keresztény királyság megalapítása	9
A magyarság eredete és vándorlásai. — A honfoglalás. — A kalandozások. — Szent István. — Szent István mihosza.	
II. Szent István halálától az Árpádház kihalásáig	26
Péter és Aba Sámuel. — Harc a német császársággal. — Szent László és Könyves Kálmán. — III. Béla. — II. András. — A mongol támadás (Tatárjárás). — Az utolsó Árpádok. Az Árpádok érdemei.	
III. Az Anjouk és Hunyadiak	46
Harc a magyar trónért. — Károly Róbert. — Nagy Lajos. — Az Anjouk érdemei. — Zsigmond. — I. Ulászló. Hunyadi János. — Mátyás király. — Mátyás király mint hadsereg-szervező. — A török, a cseh és osztrák háborúk. — Mátyás király a politikában. — Mátyás méltatása.	
IV. A középkori Magyarország	72

MÁSODIK RÉSZ.

II. Ulászló megválasztásától az 1790—91-i országgyűlésig.

I. Hanyatlás a Jagellók alatt. Az ország három részre szakadása	79
II. Ulászló. — A Dózsa-féle parasztlázadás. — II. Lajos. — A mohácsi ütközet. — A kettős királyválasztás. — A nagyváradi béke. — Buda végleges elfoglalása. — A reformáció.	
II. Magyarország a török hódoltság alatt a bécsi békéig	98
Az új hivatalok. — Harcok a törökkel. — A török hódoltság. — Erdély sorsa. — Ferdinánd utolsó évei. Miksa. — Szigetvár ostroma. — Rudolf uralkodása. — A tizenöt éves háború. — Erdély a Báthoryak alatt. — Bocskay István felkelése.	
III. Az ellenreformáció kora	118
Az ellenreformáció kezdete. — Bethlen Gábor. — I. Rákóczi György. — II. Rákóczi György. — Magyarország I. Lipót alatt. — A Wesselényi-féle mozgalom és következményei. Thököly felkelése. — Bécs felmentése és Buda visszafoglalása. — A felszabadító háborúk. — Magyarország Buda visszafoglalása után. — A Kollonich-éra. — Erdély. — Erdély jelentősége.	

	Oldal
IV. <i>Rákóczi Ferenc szabadságharca</i>	143
A felkelés kezdete. — A szécsényi országgyűlés. — A nagyszombati tanácskozások. Ónod. — Nagymajtény.	
V. <i>A felvilágosodott abszolutizmus kora (A barokk-kor)</i>	150
III. Károly. — A közigazgatás újjászervezése. — A török háborúk. — Mária Terézia. — Mária Terézia háborúi. — Uralmának eredményei. — József császár. — A rendeletek hatása.	
VI. <i>A három század eredményei</i>	165

HARMADIK RÉSZ.

Az 1790—91-i országgyűléstől a világháborúig.

I. <i>Az 1790—91-i országgyűlés</i>	173
Az országgyűlés megnyitása. — I. Ferenc. — Az abszolutizmus és a reakció. — A Martinovics-féle összeesküvés. — József főherceg nádor. — Az 1807-i országgyűlés. — A devalváció. — Magyarország a bécsi kongresszus korában.	
II. <i>A reformkor (1825—1848)</i>	187
Gróf Széchenyi István. — Kossuth Lajos fellépése. A Pesti Hírlap. — A magyar szabadelvűek. — Az 1843—44-i országgyűlés. — A nemzetiségi kérdés. — A gazdasági helyzet. — Az adminisztrátori rendszer. — A politikai pártok. — Az 1847-i országgyűlés.	
III. <i>A szabadságharc</i>	203
Március 15. — Az országgyűlés munkája. — A kormány tagjai. — Az új rend ellenfelei. — A nemzetiségek megmozdulása. — A Kossuth—Batthyány-kormány mentsége. — A Honvédelmi Bizottmány. Görgey. — A kormány Debrecenben. — A győzelmek. A trónfosztás. — Világos.	
IV. <i>Az abszolutizmus</i>	224
A Bach-rendszer. — Az emigráció. — A gazdasági helyzet. — Az olaszországi vereség. Bach bukása. — Az októberi diploma. — Az 1861-i országgyűlés. — A Schmerling-féle provisorium.	
V. <i>A kiegyezéstől a Millenniumig. 1867—1896</i>	236
A 67-es kiegyezés. — Gróf Andrássy Gyula. — A pénzügyi bajok. — A szabadelvű párt. Tisza Kálmán. — Az okkupáció. — A véderő-javaslat. — Az egyházpolitikai harcok. — A valuta-reform. — A Bánffy-éra. — Az ezredéves ünnep.	
VI. <i>A Millenniumtól a világháborúig</i>	254
A Bánffy-féle választás. — Széll Kálmán. — A véderő-javaslat. — Tisza István kormánya. — November 18. — A nemzeti ellenállás. — A koalíciós kormány. — Az annexio. — A munkapárt uralma. — A véderő-javaslat. — Tisza István kormánya. — A gazdasági fejlődés.	

NEGYEDIK RÉSZ.

Magyarország a világválságban.

	Oldal
I. A világháború és a forradalmak	287
Magyarország a világháborúban. — Gróf Esterházy Mór körmánya. — Wekerle első háborús körmánya. — Wekerle második körmánya. — Az összeomlás kezdete. — Károlyiék hatalmon. — A bolsevizmus. — A proletárdiktatúra ötödfél hónapja. — Az ellenforradalom. — Horthy Miklós körmányzó. — Gróf Teleki Pál körmánya.	
II. Bethlen István körmányától az új világháborúig	317
Károly király második visszatérési kísérlete. — A második nemzetgyűlés. — A szanálás. — Bethlen lemondása. — Gróf Károlyi Gyula körmánya. — Gömbös Gyula. — A Darányi-körmány. — Gróf Teleki Pál körmánya. — Magyarország közgazdasága a két világháború között. — A trianoni Magyarország.	
Irodalom	335
Név- és tárgymutató	340

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE.

	Oldal
Magyarország a honfoglaláskor és a törzsek letelepedése (Anonymus szerint)	13
Szent István Magyarországá	20
Magyarország az Árpádok korában	35
Magyarország Nagy Lajos korában	51
Magyarország Mátyás király korában	69
Magyarország a török birodalom legnagyobb kiterjedése idejében (1678—1683)	103
Magyarország a karloviçi béke idejében	137
Magyarország II. József korától 1849-ig	161

A történeti irodalom nagy értéke

H. A. L. FISHER

az angol Tudományos Akadémia elnökének
világraszóló sikerű műve

EURÓPA TÖRTÉNETE

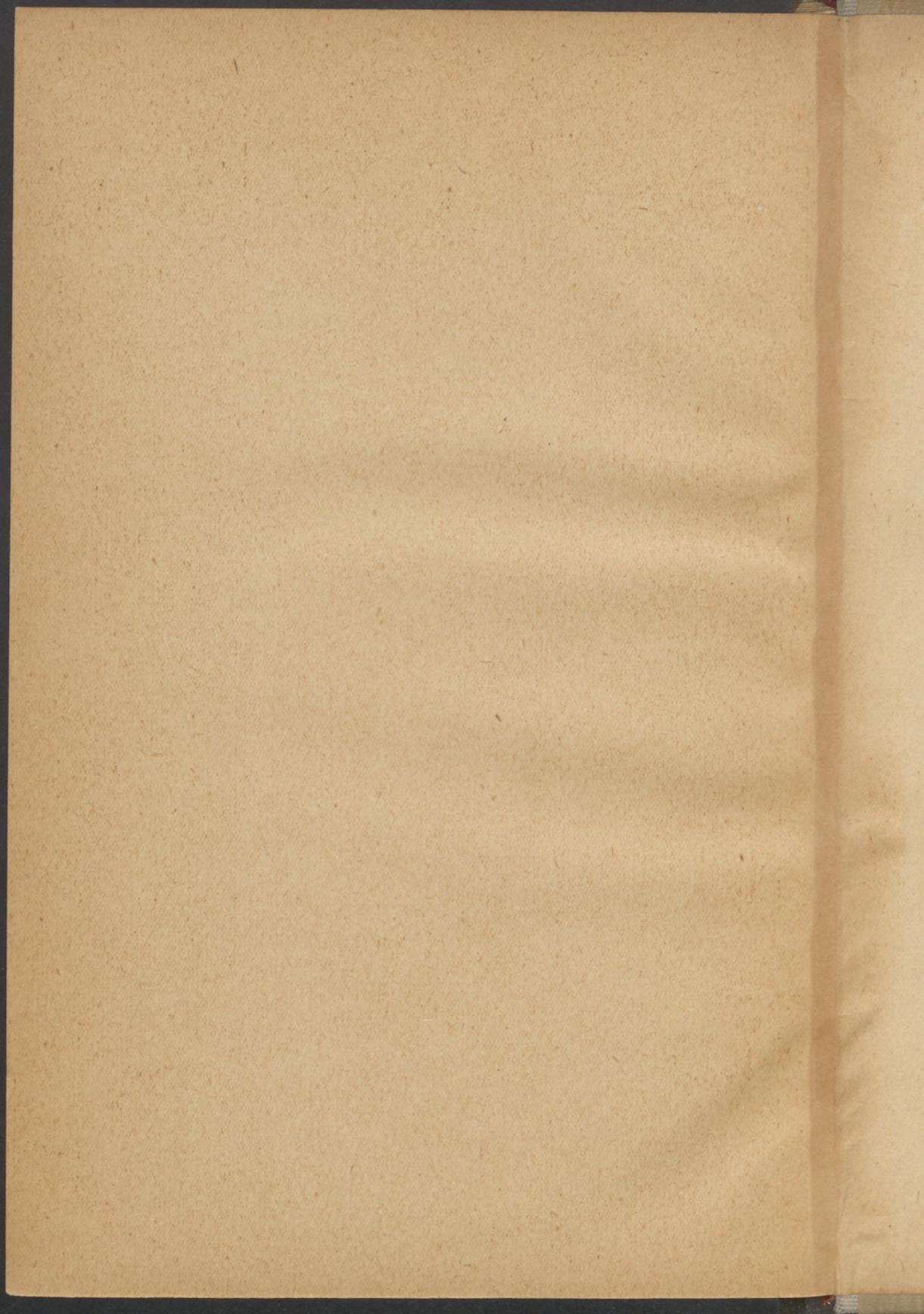
Az ősidőktől — a második világ-
háború kitöréséig, 1939. szeptem-
beréig terjed ez a klasszikus mű.

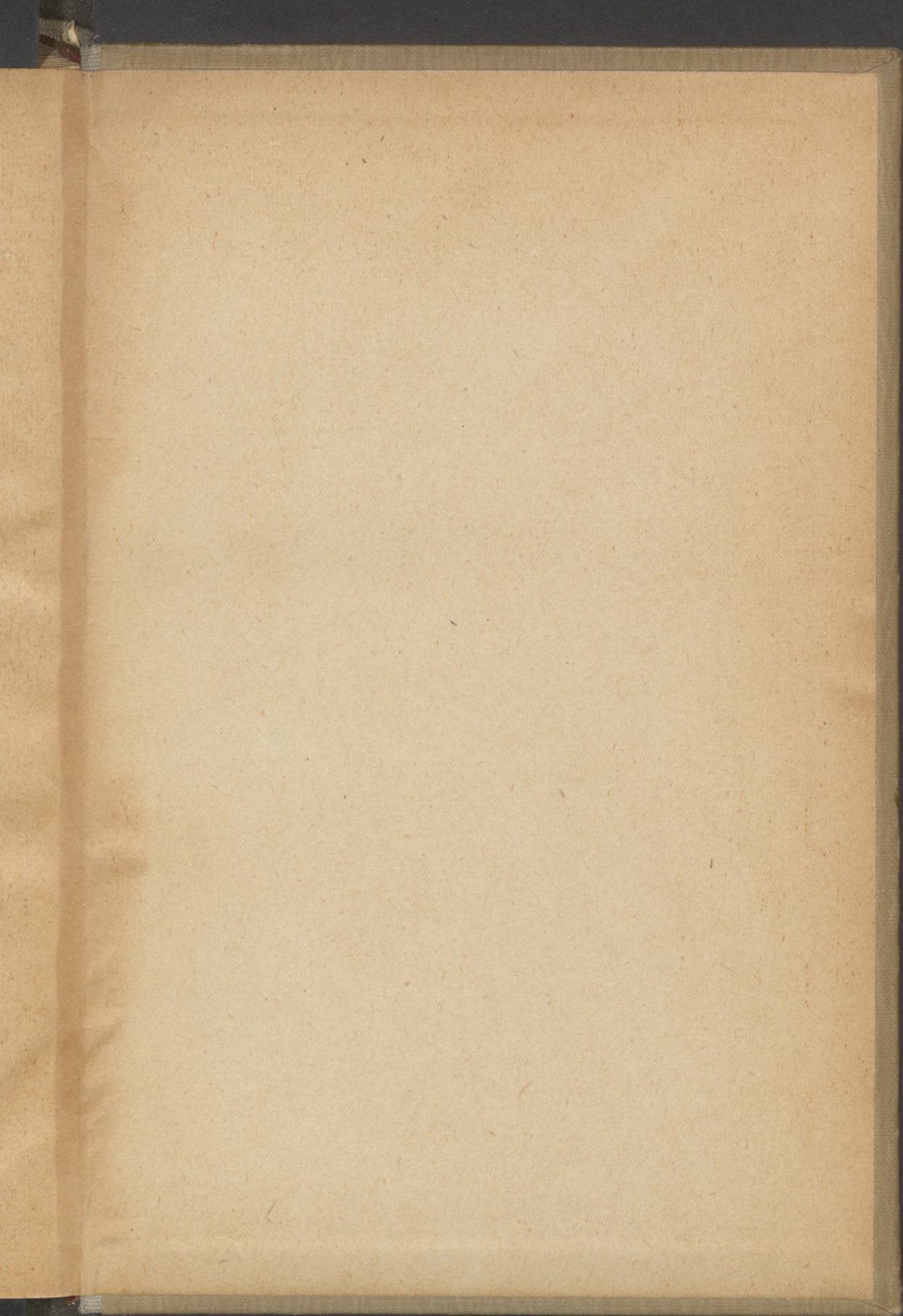
Az első kiadás a legrövidebb idő
alatt elfogyott; a második kiadás

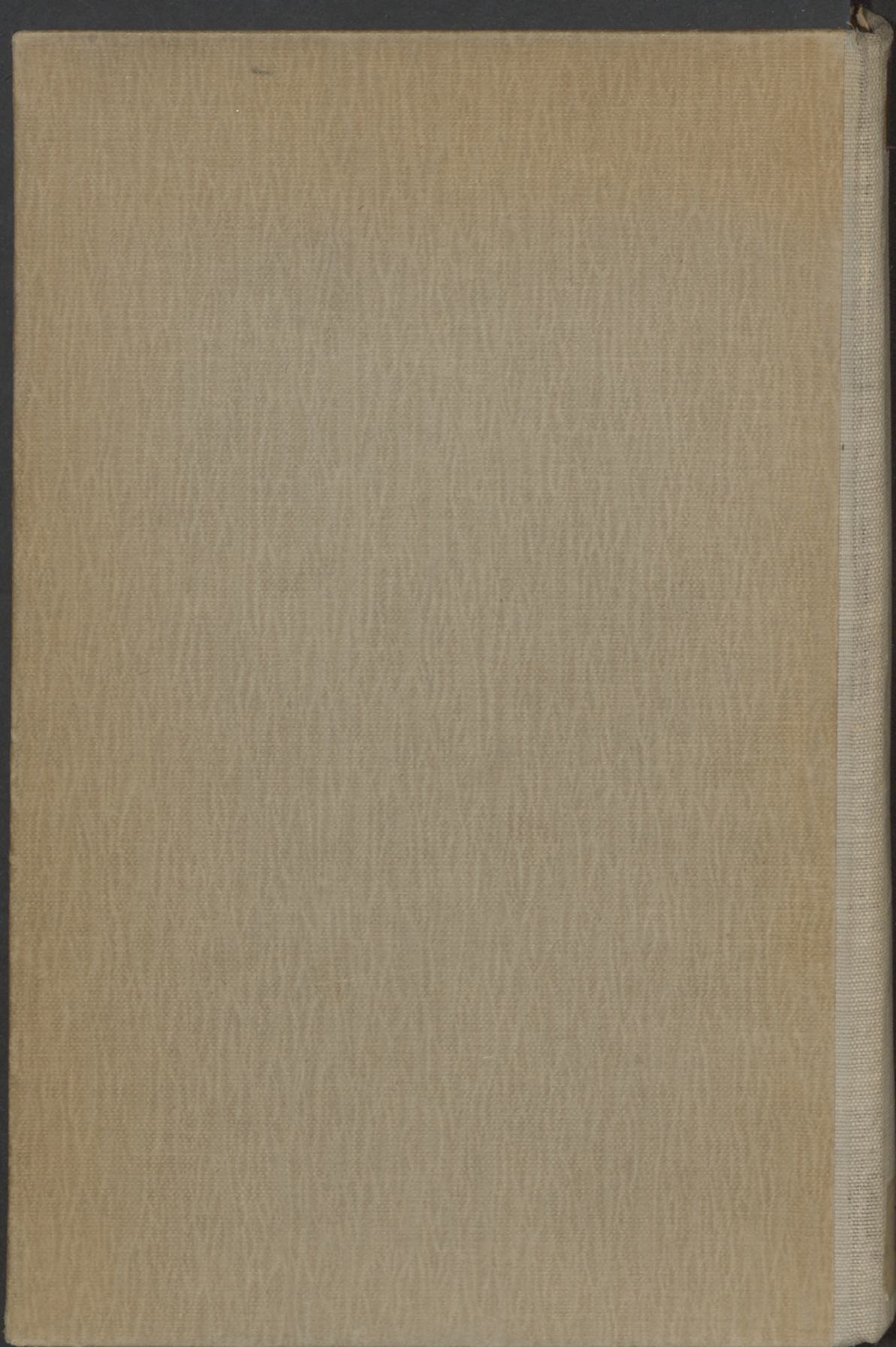
KÉT HATALMAS KÖTETBEN
teljes

SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET KIADÁSA, BUDAPESTEN

138995

BALLA ANTAL: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

~~138995~~